

T. M. S. S. M. Library, Tanjore.

Presented by Maharaja Sri V. S. Ranga Rao
Bahadur G. E. I. E.; G. B. E. Bobbili

Received from do

Date of Receipt. 16-8 1922.

J. Sambharan. The Secy

Honorary Secretary.

श्री गुरु वंशीय च रित्रम्.

श्रीराघ वंशीयुल चारित्र्यम्.

గురుబాడ శ్రీరామమూర్తి కృతము.

చె న్న పు రి :

శ్రీ “వైజయంతీ” ముద్రాశాలయందు

ముద్రింపబడినది.

ప్రీతి

ఈ చారిత్రమును నేను వ్రాయునట్లుగా సంకల్పించిన ప్రస్తుతపు సంస్థానాధిపతులవలన నాకుఁ గల్గింపఁబడిన గౌరవాతిశయమునకుఁ బరమానందమునంది వారియెడల నేనెంతయూఁ గృతజ్ఞుఁడ నగుచున్నాఁడను. సంస్థానములయొక్క పూర్వపు వృత్తాంతములు తెలుపు గ్రంథసామగ్రి విశేషించి లభియింపకుండుటచేత నాకు లభించిన మిక్కిలి కొంచెపు సాధనముల ననుసరించి యింత ప్రాచీనకుటుంబముయొక్క చారిత్రము వ్రాయఁ గమకించుట నాయతిసాహసతను దెలుపకపోను. అట్టి సాహసకృత్యమును మన్నింపఁ బండితప్రభువులను బ్రార్థింపుచు నాకడనున్న సాధన సామగ్రిని నేకముఖముచేసిన భవిష్యత్కాలమునందలి చరిత్రకారులకుఁ గొంత సహాయముఁజేసినట్లగునని యిపుడీ గ్రంథారంభము చేయుచున్నాఁడను.

యీ చరిత్ర మెటనుండి యేవిధముగఁ బ్రారంభించవలయునని యాలోచించుతఱి నొక పూర్వ వృత్తాంత మీ గోత్రజుల యది జ్ఞప్తికి వచ్చినది. అది యెద్దియనఁగా:—పద్మనాయక చరిత్రములో వివరింపఁబడిన రావుబ్రహ్మనృపతి యను పురుషుఁడేమోఁడు మహాగౌరవములనందిన తమ కులమువారి గోత్ర బిరుదావళి ఖండనను ప్రకటింపం జేసెనను కార్యమై యున్నది. అట్టి పురుషుని కులమువారును వంశమువారును దిన

దిన ప్రశంథమానులై శాఖోపశాఖలు గల్గి మన యాంధ్రదేశ
 మందంతటను పెక్కు సంస్థానములను సంపాదించి ప్రసిద్ధివడసి
 యున్నవారు. ఆ సంస్థానము లన్నిటిలో గల్గిన పౌరుషాదికము
 లన్నియు మూర్తీభవించి యొకచోట నిలిచెనా యనునట్లుగ
 నవియన్నియు నీబాబ్బిలి సంస్థానములోఁ గాన్పించుటంకేసి
 యట్టి సంస్థానీకుల వృత్తాంతము నుడువుటకుఁ బూర్వము వారి
 కులమగు పద్మనాయక కులగోత్రాదుల వివరమును, యొక్కొక
 గోత్రమువారి బిరుదములును, వారిలోఁ బ్రతాపరుద్రునికడ
 సేనానులుగానుండు పురుషుల నామవివరణముచేసి యనంత
 రము పద్మనాయకశబ్ద నిర్వచనపూర్వకమగు నన్యజ్ఞన పూర్వ
 పక్షఖండనమును, శిలాశాసన తామ్రశాసనముల మూలముగా
 గోత్రప్రవరల నేర్పరించిన కాకితీయప్రతాపరుద్రవైభవ వర్ణన
 యును, ఆరాజు కాలనిర్ణయముం జేయంజూలిన యొక శాసన
 మును వివరింపబడిన లెస్సయని యెంచి యీగ్రంథముయొక్క
 ప్రారంభములోఁ బైగాథలతోడనే చేయం దలచినాడను.

గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి.

విషయ సూచిక

పుట.

వెలమవారి 77 గోత్రముల వివరము	1
77 వెలమ నాయకులు పేరులు	8
77 వెలమనాయకుల గోత్రముల వారి విరుదులు, ...	5
శాసనాదికము, ప్రభువు	30
పద్దనాయక చారిత్రముపై విమర్శనము	35
వెలమల జన్మవృత్తాంతము	41
పూర్వముల పరిశీలన	42
పద్దనాయక కులార్థవము	42
పద్దనాయక శబ్దార్థము	47
సమ్మోద్ర శబ్దార్థ నిరూపణము	57
పద్దనాయక వీరపత్నీవర్ణనము	63
పద్దనాయక చారిత్రముల ప్రతాపరుద్రుల చారిత్రము	66
రుద్రుని ముఖ్యపట్టణముగ నేకశిలానగర వర్ణన	70
ప్రతాపరుద్రుని యాహ్నికము	78
రుద్రదేవుని కాలనిర్ణయము	74
కాకతి రుద్రనృపశాసనము	75
ఆది జగన్నాథరావు	85
చెవిరెడ్డి వృత్తాంతము	86
చెవిరెడ్డి యోరుగంటికిఁ బోవుట	95
చెవిరెడ్డి పిడుగుం గొట్టుట	96
భేతాళుడు ప్రత్యక్షమగుట	98
భేతాళుడు వరములిచ్చుట	99
చెవిరెడ్డిని కాకతీయ గణపతి పిల్పించి బహుమానించుట	101

చెవ్విరెడ్డికి పిల్లలమఱ్ఱి భేతాళనామము గల్గుట	103
చుట్టనాయక గోత్ర స్థాపనానికి	105
చెవ్విరెడ్డి సంతానము	108
దామానాయుని చరిత్రము	109
ప్రసాదిత్యుని చరిత్రము	109
ప్రసాదిత్యుని డితరనాయకులచేత ముక్కించుకొనుట ...	112
బీద్రనాయకుడు	114
లింగమనాయుని వృత్తాంతము	116
అన్నమనాయుని వృత్తాంతము	122
అర్జున సింగమనీని వృత్తాంతము	123

శ్రీరస్తు.

శ్రీరావు వంశీయుల చారిత్రము.

మొదలవారి 77 గోత్రముల వివరము.

1. రేచర్లగోత్రం.	20. చెరకులవారు.
2. దేవనూళ్ల వారు.	21. శనగపూడివారు.
3. రేపాలవారు.	22. పసుపునూళ్ల వారు.
4. విష్ణుర్ల వారు.	23. పల్ల చెళ్ల వారు.
5. విరియాలవారు.	24. పాండురాజులవారు.
6. ఆరట్లవారు.	25. మోలేవారు.
7. అల్లచేర్ల వారు.	26. వేటకూరవారు.
8. సన్నగిరి లేక సన్నకూర వారు.	27. ఆరవెల్లి వారు.
9. సామంతిరావువారు.	28. వేసట్లవారు.
10. పెంపాలవారు.	29. వెనుళ్ల వారు.
11. ప్డేశాలవారు.	30. శ్రీమల్లెవారు.
12. ఇనుగాలవారు.	31. ఆమాళ్లవారు.

39. పేరస్వామివారు.
40. డెబ్బిరులవారు.
41. ఆరట్లవారు.
42. రావిపాలవారు.
43. కొమరుశెల్లివారు.
44. కొమ్మూరివారు.
45. శిరిమల్లెవారు.
46. కుందిపల్లెవారు.
47. మగువల్లవారు.
48. మధుపాలవారు.
49. మంగిపూడివారు.
50. మలిచేపివారు.
51. అయోధ్యవారు.
52. మల్లచెర్లవారు.
53. మాధవరేకులవారు.
54. పాలూరువారు.
55. ప్రైడిపాలవారు.
56. ప్రైడిముక్కలవారు.
57. పాయేటివారు.

వారు.

59. పూర్వడివారు.
60. పులియాలవారు.
61. నరకూలవారు.
62. నింగిపెల్లివారు.
63. పెర్నంకులవారు.
64. ధాన్యపూలువారు.
65. యెంపరాలవారు.
66. గూడూరివారు.
67. పల్లపులవారు.
68. గూడేవారు.
69. పల్కునూరివారు.
70. గుండకరీతులవారు.
71. అనుగంటివారు.
72. గుండేటివారు.
73. అంపుల్లివారు.
74. జయపట్లవారు.
75. కెలవూరివారు.
76. పెగుకునూళ్లవారు.
77. పెనుగొండవారు.

77 వెలమనాయకుల పేరులు.

1. దేవర్ల అప్పనామోత్యుడు.	26. కొరివినిశ్చలగడు.
2. మద్దేనపాత్రుడు.	27. చుంగళగణపతి దేవుడు.
3. అనాదిమద్దేవుడు.	28. గండయనాయుడు.
4. అల్లూరిగుద్రదేవుడు.	29. చెగుమకోటచెన్ను.
5. మురారిమద్దేవుడు.	30. పెట్టావారిబొల్లయ.
6. సంగరాజు.	31. కుమారగణపయ.
7. మోదుకూరిరామనాథుడు.	32. తిమ్మడిబొల్లయ.
8. అన్నవోలిగుద్రదేవుడు.	33. గొనకొటారెడ్డి.
9. గొనరాజుమద్రయ.	34. మల్రెడ్డిపోతయ.
10. బూవిరాజుభీమయ.	35. మారసాహిణి.
11. ఖండయదేవుడు.	36. మద్రదేవుడు.
12. పోతుగంటిమల్లయ.	37. యెట్టసాహిణి.
13. ఇందుమాళి.	38. మచ్చగుద్రదేవుడు.
14. గొండ్లపర్తిగణపతిదేవుడు.	39. క్రకంఘను.
15. చాడినాగదేవునిసహదేవుడు.	40. పెనకూరిమద్రదేవుడు.
16. మహదేనరాయనిసహదేవుడు.	41. ఇందుూరి అన్నమదేవుడు.
17. మల్లికార్జునుడు.	42. అప్పరమద్దేవుడు.
18. కొరిపాకనాచిరెడ్డి.	43. బండేదేవుడు.
19. తాటిపర్తిగణరెడ్డి.	44. కవిదేవుడు.
20. బుచ్చిబాపారెడ్డి.	45. దేవరాజువీరన్న.
21. గండమన్నారెడ్డి.	46. శాలాక్షుడు.
22. బారిసచ్చిమల్లారెడ్డి.	47. వీరకొమ్మయ.
23. పెడదకోటిభైరవదేవుడు.	48. వెంగళేశ్వరుడు.
24. కోవూరినాచదేవుడు.	49. సాశ్వతుడు.
25. బొలయమంగడు.	50. సూరయమంతు.

51. కర్ణకమారుడు.

52. గోగుపాలినేడు.

53. నాగనాథుడు.

54. వాణీకపదేవు.

55. సారిరాజుయెఱ్ఱ.

56. అఖంగరాదొత్తరాయడు.

57. అన్నమదేవులక్క.

58. జన్నలక్క.

59. గోగులక్క.

60. మాచర్లనాగలక్క.

61. కొటామల్లులక్క.

62. మామగన్నలక్క.

63. వాయలత్తలక్క.

64. ఠేగలన్నలక్క.

65. పడిగముసోతులక్క.

66. బట్టిమాచలక్క.

67. ఊగాపాలక్క.

77 వెలమనాయకుల గోత్రములవారి విశేషములు.

ఇట్టివంశములవారి పూర్వోత్తరములనుగూర్చి వ్రాయుటకుఁ బూర్వము వీరిలోగల 77 గోత్రములవారి బిరుదులలోని చారిత్రము వ్రాయవలసియున్నది. అందుకుగాను పద్దనాయక చారిత్రమను గ్రంథములో సీక్రిందివిధముగానున్నది. ఎట్లన్నను :

1. రేచర్లవారివి:—

1. పంచవాద్యేయదళవిఫాల.
2. కాకతిరాయరాజ్యస్థాపక గార్య.
3. చలమర్థిగండ.
4. జల్లిపల్లివీరక్షేత్రణేభారతీకమల్లా.
5. సోమకులపరశురామ.
6. యంబిరుదగండ. •
7. సర్వభిరుదకుమారవేశ్యాభుజంగ.
8. ఆమనగంటిపురవరాధీశ్వర.
9. గజదళవిఫాళ.
10. గాగోవాళ.
- 11 కంచికవాటచూరకార.

2. దేవనూళ్ల వారివి:—

1. బిరుదుబిట్టరగండ.
2. చనసునాయకరగిండ.
3. శలగోపాలపార్థివ.
4. దంబులతలగుండుగండ.
5. కొదిబిబ్బనాయకరగండ.
6. గురిజాలగణపతికరకుతార.

7. ముమ్ముడితలగుండుగండ.
8. అర్ధనారీతలాటరాయ.
9. రాహుత్తవేశ్యాభుజంగ.

3. రేపాలవారివి : —

1. రేపాలసింహమ.
2. పాతాళగరుడ.
3. మన్మథనాథ.
4. సజ్జనాటిభోరుతలుపా.
5. వంకినారిమల్లా.
6. నిడువ్రాలవీరక్షేత్రణేభారతీకమల్లా.
7. బెదర్లింబరగండ.
8. ఉత్తమగండా.
9. ఏదృరాజ్యస్థాపనాచార్య.
10. తెల్లతలాటరాయ.
11. రాహుత్తవేశ్యాభుజంగ.

4. విప్లవవారివి.

1. కరవాల్మభైరవ.
2. దివిచూడకాప.
3. గండభేరుండతలాటరాయ.
4. రాయరాహుత్తవేశ్యాభుజంగ.
5. ఉభయరగండ.
6. హన్నిబ్బరగండ.
7. హత్తుమువ్వరగండ.
8. ధీరాసామంత.
9. నారామండలీక.
10. భాగ్నుకటాకచూరకార,

11. దుష్టగోవులకలగుండుగండా.
12. సమరపురితలాటరాయ.
13. గాఢాత్తవేశ్యాభుజంగ.
14. జాగవర్ణకులాలంకరణ.
15. చోళరాజ్యస్థాపనాచార్య.

5. విరియాలవారివి : —

1. పరబలభీమ.
2. దుష్టరిపుగజాంకుశ.
3. తేరాసామంత.
4. బారామండలీకాచ్ఛాన్లు.
5. తాతగుంటపురవరాధీశ్వర.
6. కాకతిరాజ్యస్థాపనాచార్య.
7. కరుహొత్తుమల్లు.
8. కన్నడదళవిభాళ.
9. గూటూరివంకిదేవరాజసప్తాంగహరిణ.
10. దానవతలాటరాయ.
11. రాఘాత్తవేశ్యాభుజంగ.

6. అరట్లవారిబిరుదులు : —

1. పతిహితహనుమంత.
2. భండనభీమ.
3. ఏకసంఖ్యనుడుపురాహోత్తరగండా.
4. గండరమౌరగల్లు.
5. అర్ధనారీతలాటరాయ.
6. రాఘాత్తవేశ్యాభుజంగ.

7. అల్లుచెర్లవారివి : —

1. సాహసహనుమంత.

2. సంక్రామవిజయ.
3. ముదుమకొలనువీరక్షేత్రణేభారతీకమల్లా.
4. అరిరాయభూతభైరవా.
5. మల్లనితలగుండుగండా.
6. పద్మకటారిరాయ.
7. బసవశంకరమువరాజ్యస్థాపనాచార్య.

8. సన్నగిరి లేక సన్నకూరువారివి: —

1. ఇరువెత్తుగండా.
2. గండగోపాల.
3. కంచిపురిరక్షఫాల.
4. చారామన్నేభయంకరా.
5. దారితిమన్నియవిఫాల.
6. చోళరాజ్యస్థాపనాచార్య.
7. వీరతలాటరాయ.
8. రామత్తవేశ్యాభుజంగ.

9. సామంతరావువారివి: —

1. సామంతకొమరఖండేరాయ.
2. సామంతకొమరజెమిణికనారాయణమెగియపురగండా.
3. కొరుగంటిపిన్ననితలగుండుగండా.
4. వంకిణాగోటదురివిఫాల.
5. సత్యకదేవునితలగుండుగండా.
6. విజయరాయనిదిశాపట్టా.
7. తెలుంగుదేశవెలమరామత్త.
8. నహిరునాతిరుమారచ్చాష్టా.
9. కాకతిరాజ్యస్థాపనాచార్య.

10. పెంపాలవారివి:—

1. పెంపాలకులకమలమార్తాండ.
2. మెరు దెరంగులకరినాయంకురుగండా.
3. సాహసోన్మన.
4. గాఢైభైరవానాయనితలగుండుగండా.
5. మల్లినాయనితలగుండుగండా.
6. ఆనహాయసింహసాహసోన్మంగతరంగ.
7. కృష్ణవేశ్యాజలక్రీడావిసౌద.
8. ఉత్తమగండా.
9. ఉభయరగండా.
10. గండభేరుగండా.
11. యువరాజ్యస్థాపనాచార్య.

11. పైశాలవారివి:—

1. వైరిగజభీమ.
2. దంహోరుమండలీకరగండా.
3. ఎల్లనాయకలనందనవనమా.
4. వాగుచెవులును, వ్రేలుగడ్డమునుకుమరకుంగొండనారికెగల
రెడ్డినాయకచ్చామా.
5. నల్లనిరేవులో తెల్లనికూడిన తినివాసాలక్రిందబడ్డ రెడ్డినా
యకచ్చామా.
6. తెనుగుబిడ్డలుమణినూపురచక్రతిలాటరాయ.
7. గుండిచెక్కుకట్టయొక్కబెడ్డమార్గంచుగవిని దూరరెడ్డినాయ
కాచ్చామా.
8. రాహుత్తవేశ్యాభుజంగా.

12. ఇనుగాలవారివి:—

1. గదికోర్లమల్లా.

2. కడనత్రిశేత్రా.
3. వాలూరిపురవరాధీశ్వరా.
4. నబలీనహస్రబాహు.
5. పుత్తియమర్కోల్-గండా.
6. ఉభయదళశీతామహ.
7. కోదండసింహ.
8. యువరాజ్యస్థాపనాచార్య.

13. పునుగోటివారివి:—

1. నిశ్శంకభయమల్లా.
2. జాజువరాయపరుసలింగమ.
3. సస్తాదిదళపతి నాయకాచ్ఛాన్మా.
4. పుట్టకోటవిడిచికలుకోట బెట్టె నాయకాచ్ఛాన్మా.
5. మలక నేమాను నెదళభయంకరా.
6. గజగంధతలాటరాయ.
7. రాహోత్తవేశ్యాభుజింగ.
8. సరగగుద్రదేవుని పునఃపట్టణంబుగట్టిన కాకతిరాజ్యస్థాపనాచార్య.

14. మట్నూళ్ల వారివి:—

1. భండనభయంకర.
2. తొండనగజకేశర.
3. కానిపాంచాలయేకదళవీర.
4. వోరుదళభయంకర.
5. నల్లతలాటరాయ.
6. రాహోత్తవేశ్యాభుజింగ.
7. ఉత్తమగండా.
8. చోళరాజ్యస్థాపనాచార్య.

15. పాట్నాళ్లవారివి :—

1. కాలునితలగుండుగండ.
2. వేంట్లరకోటకొంగ.
3. పట్టెరుమానమర్దనా.
4. కల్యాణిమోరకార.
5. కోసలరాజ్యవిహార.
6. ఏర్వగోకర్ణునిదక్షిణభుజాగండా.

16. మారుట్లవారివి :—

1. మారుట్లసింహమ.
2. మల్లశ్రాంతిపురవరాధీశ్వరా.
3. గుర్జితవైరిమధ్యాక్షకల్పవృత్తమా.
4. నుడుదంతదండా.
5. అభిమానమర్యోధన.
6. శరభతలాటరాయ.
7. రామత్తవేశ్యాభుజంగ.

17. మల్లెలవారివి :—

1. హేసవిగుడుగండ.
2. వద్దియదశవిఫాల.
3. శంభేటనారాయణ.
4. ఆపూనభౌతి.
5. మన్నియలమోరచిక్కమా.
6. రాయగరుడబెగమూటిగండా.
7. గరుడతలాటరాయ.
8. రామత్తవేశ్యాభుజంగ.

18. సానేపల్లివారివి :—

1. మండలీకరసాహస్రమల్లా.

2. భుజబలభీమా.
3. తంబులమరీడబ్బులదిశాపట్టాడంబా.
4. క్షలటలగుండుగండా.
5. మడిమిదిక్కుగుబిరుదుకుమార నాయకాచ్ఛాన్దా.
6. గుడిగుంటవీరక్షేత్రణేజంగునిలపంచఘట్టా.
7. తంటతలాటరాయ.
8. రాహుత్రవేశ్యాభుజంగ.

19. జమ్మలూరివారు లేక జమ్మలూరువారివి :—

1. కాంచిమారకార.
2. గజమల్లుతలగుండుగండా.
3. అరడమల్లుఘోరిరావుతోయదళాచ్ఛాన్దా.
4. చాగచిక్కుమన్నీనితలగుండుగండా.
5. చెరుకురేతారెడ్డితలగుండుగండా.
6. మలయ్యపులవంశోద్భవా.
7. వలసినరాజుకు పల్లిప్రసాదమున్నూ, వల్లనిరాజుకు ఖడ్గ ప్రసాదమున్ను.
8. వలసినరాజుకుజగదాభి.
9. వల్లనిరాజుకుపుపదాపి.

20. చెరకులవారివి :—

1. సరవారుగండా.
2. సరసరక్షక.
3. అభంగప్రభవులగండా.
4. హత్తిగంధరాయణ.
5. వ్రాసెతెనుగుబ్రహ్మదళవాయుమాయదేవచ్ఛాన్దా.
6. నెల్లూరివీరక్షేత్రణేభారతీకమల్లా.
7. పంచపాద్రయలరాజ్యస్థాపనాచార్య.

8. కలవకొలనుగండభూపతిశిరఃఖండన.
9. బేదిదగ్గ కాంచి నాయుని ప్రాణసంహార.
10. మనువులవంశనిర్భూమధాను.

21. శనగపూడివారివి (చన్నకుల):—

1. విష్ణుర్లకోటివిలువిద్యాపరశురామ.
2. కుయ్యాలింపు పెరమోటుగండా.
3. కిన్నరసాధకా.
4. గంధగజతలాటరాయ.
5. రాహోత్తవేశ్యాభుజంగా.
6. గొబ్బిరాయరగండా.
7. యెగుగుండివీరక్షేత్రణేభారతీకమల్లా.
8. యువరాజ్యస్థాపనాచార్య.

22. పసుపునూళ్లవారివి (బోనేపల్లి):—

1. అరిగండభైరవా.
2. మణికట్టనారాయణ.
3. దశలచెదిరిరావుజింగుశదశపతియాచ్ఛామ.
4. మీసరగండా.
5. మీసామండలీచ్ఛామ.
6. కలుబరిగెచూరకారా.
7. కాకలిగణపతిరాజు అంగసంరక్షణ.
8. గోసంగివైరితలగుండుగండా.
9. చెగుకునాయకులనిర్భూమధాను.

23. పల్లచెళ్లవారివి:—

1. రాయంకసూరియాకారా.
2. భేతాళా.
3. కలుగొండివీరక్షేత్రణేమహాభారతీకమల్లా.

4. చంద్రగిరిసోమనాథునిదిశాపట్టా.
5. హుజ్జనీపురవిస్తారకా.
6. భూనూరిపాంశ్చత్యవంగనిదళవిఫాలా.
7. ఉత్తమగ్గండా.
8. ఉభయరగండా.
9. గండరగండా.
10. గండభేరుండా.
11. చేటిరామనాథునిశిరఃఖండనా.
12. ఆర్యభీమునిసప్తాంగహరణా.
13. బుట్టునాగదేవునికోలాహలా
14. ముత్యాలతలాటరాయ.
15. రాహో తవేశ్యాభుజంగ.

24. పాండురాజులవారివి :—

1. ధైర్యలోక్యమల్లా
2. భుజబలభీమా.
3. అష్టమహాసింధా.
4. పాండ్యరాజ్యప్రతిపాపనాచార్యా.
5. హేమంచిరాయశలగుండుగండా.
6. మన్నెకులసరోవరా.
7. కాకతిరాజ్యస్థాపనాచార్య.

25. మోతేవారివి :—

1. మోతేగజసింహామా.
2. సంగులూరివీగక్షేత్రణేభారతీకమల్లా.
3. యశమదలశాసనాధీశ్వరా.
4. మంభిన్నిదుర్గదళవిఫాలా.
5. లోయదేవునిభైవదేవునిసప్తాంగహరణా.

6. సువర్ణతూర్ణమహాబిరుదరాయా.

7. రాహోత్తవేశ్యాభుజంగ.

8. యువరాజ్యస్థాపనాచార్యా.

26. వేటకూరవారివి లేక యాటకూరవారివి :—

1. రణరంగభైరవా.

2. మల్లికార్జునభౌ.

3. గండధనుంజయా.

4. యేలరామరక్కసా.

5. బుధవర్తవంశోద్భవా.

6. కులాలంకరణా.

7. ప్రారపూరిపురవరాక్షశ్వరా.

8. గూడ అంగమదేవుని శ్రీపాదపద్మారాధకా.

27. ఆరవెల్లివారివి (రేమెళ్లవారు) లేక చిట్నూరివారివి :—

1. పోరాటమార్బలసింహమా.

2. సింహతలాటరాయ.

3. రాహుత్తవేశ్యాభుజంగ.

4. ఉత్తమగండా.

5. యువరాజ్యస్థాపనాచార్యా.

28. వేసట్లవారివి :—

1. రామునిమాత.

2. రావణనికోలుగండా.

3. కుంభకర్ణునిముట్టిపిదార్థదాయనాయక.

4. వద్దిటిమీదిగండా.

5. వద్దసున్నబిడుగా.

6. నీళ్లలోనిముల్లా.

7. దెప్పరపుకొయ్యా.

8. మజ్జనముఱిని తెలదాయ నాయక.
9. దన్నాలకోటిరాయ.
10. రాహోత్త వేశ్యాభుజంగ.
11. యువరాజ్యస్థాపనాచార్య.

29. వెదుళ్ల వారివి :—

1. ఏరట్లసింహమా.
2. కటారి నెరట్లబసుకుమిరగండా.
3. సుర్యభేతాళ దేవవంకిణకోటిరాజ్య.
4. ఐనవానదుర్గవిఘ్నాల.
5. కల్లురివీర షేత్రణేభారతీకమల్లా.
6. సువర్ణతలాటరాయ.
7. రాహోత్త వేశ్యాభుజంగ.

30. శ్రీమల్లె వారివి :—

1. చలమర్తిగండా.
2. అసహాయగరుడ నారాయణ.
3. త్రిభువనకోలగంగా.
4. తిక్కంబయ్యతలగుండుగండా.
5. ఆదూరిగంగనిసంతాంగహరణా.
6. మ్రాకులపెట్టివీర షేత్రణేభారతీకమల్లా.
7. వైరవకొండదుర్గవిఘ్నాల.
8. కాకతిరాజ్యస్థాపనాచార్య.

31. ఆదూళ్ల వారివి :—

1. ఆదూరిపుద్గండమండలీకరగండా.
2. శేరాసామంతా.
3. జలధిబడబానలా.
4. మాశవీరయమృగ పేటకాడా.

5. ఉద్దండగాయా.
6. ఉరగవైసతేయా.
7. గర్వితరాయకిగండా.
8. గడ్డభేకిండా.
9. ఉభయగండా.
10. యునరాజ్యస్థాపనాచార్యా.
11. తెల్లతలూటరామా.
12. రాహోత్తపేత్యాభుజంగా

32. వాల్మారివారివి :—

1. గండరానియ్యగండరపూరిగ్లా.
2. కించిచూరకారం.
3. గడ్డుముల్లతలగుండుగండా.
4. గంగేశ్వరశైరవునిపురంబు గాటబాడిచి పండించి సురలం
సనము దెచ్చిన సలమర్తిగంగా.
5. ఉత్పటవనోబాధసి.
6. కాకతిరాజ్యస్థాపనాచార్యా.

33. కంచెర్లవారివి :—

1. గండవీరాభరణా.
2. గండ్లపెండేరచెంబేటనారాయణా.
3. త్రిభువనకోటగంగా.
4. పరిదళముగని లా గట్టా నాయకాచ్చెల్లా.
5. పట్టుతలూటరామా.
6. రాహోత్తపేత్యాభుజంగా.

34. కదుపసూర్లవారివి :—

1. ఘటనాథబాహోతిమల్లా.
2. కప్రవీటిగంగా.

3. కలహత్తుమల్లా.
4. కొటగొమ్మజీవరాలయేలికా.
5. ఎడగావిడిచిపోవునాయకరగండా.
6. సిడిగొండవీరక్షేత్రనేభారతీకమల్లా.

35. కొప్పనూళ్లవారివి (చెలికానివారివి) గజరావువారివి:—

1. జంగవి నాయకాచ్చాష్టా.
2. ఆబాగు నాయకాచ్చాష్టా.
3. కాదమనాయకరగండా.
4. దాయలతలగుండుగండా.
5. నేలకుపట్టమడిగేనాయకాచ్చాష్టా.
6. మగతలదుర్గవిఘ్నాలా.
7. కాకతిరాజ్యస్థాపనాచార్యా.

36. దాసునూళ్లవారివి :—

1. పరదశభేచరా.
2. బాలమారీశిరఃఖండినా.
3. ఆవుదంబరాయనితలగుండుగండా.
4. కొండలదశవిభాలా.
5. కారవరప్రాంత్యకదనగాంగేయా.
6. కాకతిరాజ్యస్థాపనాచార్యా.

37. ముదునూళ్లవారివి :—

1. ముదునూళ్లనిత్యమహిమానుషాలకరవాలక్షేత్రపాలా.
2. నింగి వెల్లిసప్తాంగహరణా.
3. రామాసాహితీతలగుండుగండా.
4. మొనయు మొనలమోనిసూత్రధారివేగి.
5. సామరౌతురాగోలా.
6. దాయలతలగుండుగండా.

7. తలుపునారసింహమా.

8. అరడుమడుగువీరక్షేత్రణేభారతీకమల్లా.

38. గాల్వారివారివి :—

1. నెరేవారిగొంగా.

2. దారిసేనాసాయకాచ్చాన్లు.

3. మగదళదుగ్గవిభాళా.

4. ధేతాశునిభేదహంకారా.

5. ఆలంకారా.

6. కొదమవాయకరగండా.

7. త్రిభువనకోటలగొంగా.

8. చాల్లాతవీరక్షేత్రణేభారతీకమల్లా.

39. పేరీనూళ్ల వారివి :—

1. తేరాసామంతరగండా.

2. భారామండలీకరగండా.

3. ఆచూరివీరక్షేత్రణేభారతీకమల్లా.

4. భల్లారాయనిదళభయంకరా.

5. మేదిసీరాయమలవరగండా.

6. తెన్నరాయహల్లకల్లోలా.

7. యావ్వరాజ్యస్థాపనాచార్యా.

40. డెబ్బిరులవారివి :—

1. రాజనాయకరాజాధిరాజా.

2. రవికులతలకా.

3. రణరంగభైరవా.

4. భనివారసిద్ధమాధవా.

5. మర్తమశ్యవిస్తారా.

6. బెజువాడదుగ్గాంబికాలబ్ధప్రసాదకా.

41. అరట్లవారివి :—

1. ఆకలంక రామా.
2. బల్లరగండా.
3. మూర్తిమృకుందబిరుదాంక.
4. రుద్రభిరుగుబ్రహ్మరాక్షస.
5. కోరిపాకగోరకుత్రినేత్రా.
6. త్యాగసింహాసనా.

42. రావిపాలవారివి :—

1. రణరంగమల్లా.
2. రావూపైకోటగండా.
3. రఘురామరాజ్యస్థాపనాచార్య.
4. సీతాజీహనుమంతా.
5. నవబిరుదు మేర వ్యోమజుంగా.

43. కొమరువెల్లి వారివి :—

1. కల్యాణమూరకారా.
2. గడిమన్నెభీమా.
3. అడరుఘనాయకచ్చాస్తి.
4. మెరుకలుగులుగనిబెడరునామమలమిండా.
5. యశ్వరాజ్యస్థాపనాచార్య.
6. గూనింగుడేంద్రస్వామిపాదపత్తారాధకా.

44. కొమ్మలూరివారివి :—

1. పరబలభీమా.
2. బాలమూర్తాండా.
3. పరిగబెక్కేటగండా.
4. బండరభావా.

5. మద్దిపీటిపీరక్షేత్రణేకాయదశవిభాళా.

6. కాకతిరాజ్యస్థాపనాచార్యా.

45. శిరిమలైవారివి :—

1. కలియుగభేతాళా.

2. గండలబాలీ.

3. వైరినాయకులదోహళికమల్లా.

4. వైరినాయకమదగజపంచాననా.

5. సగరూరిమర్గవిభాళా.

6. నానావర్ణమండలీకరగండా.

7. ప్రతాపరుద్రమహారాజిష్టవదంగకారా.

46. కుందిపలైవారివి :—

1. కుందిపలైసింహమా.

2. లచ్చివైరిరాజరాజ్యచూరకార

3. మురారివైరినారాయణా.

4. స్వప్నమరియరాయహల్లకల్లోలా.

5. కాంతిమసారంజనా.

6. కాచల్లనిర్మలస్థాపనాచార్యా.

47. మగువల్లవారివి :—

1. ఝరికభేతాళా.

2. కాదమనాయకరగండా.

3. బెల్లముకొండిరామనాగునిశిరఃఖండనా.

4. కోడూరిమల్లినాయనితెలిగుండుగండా.

5. అనేభానునిస్తాంగహరిణా.

48. మధుపాలవారివి :—

1. మధుపాలనాయకాభరణా.

2. యిలకాయెలయెన్నుసంపెటా.

3. ఘోరరణశూరా.
4. పరకార్యసముష్ఠరణా.
5. కాలనువీరక్షేత్రేకభారతీకమల్లా.
6. యోవ్యరాజ్యస్థాపనాచార్యా.

49. మంగిపూడివారివి :—

1. అత్యుగ్రనారసింహ.
2. అతులప్రతాప.
3. మరివేగనానంపన్నా.
4. భీమవిఖ్యాత.
5. బిరుదునాయకురాలి రణనంగరాఘవత్రాణనహస్రబాహు.

50. మలిచేపివారివి :—

1. మేచేమెబరిగండా.
2. మార్తాండమండలాధీశ్వరా.
3. కశ్యపపింగంకా.
4. కంచుపెంచునగుబోచ్చే నాయకాచ్ఛాష్టా.
5. పొడవరిపోటున్న పెట్టనితెగువునున్న పొగడిందుకొనే
నాయకాచ్ఛాష్టా.
6. యాదగిరిమారకారా.

51. అయోధ్యవారివి :—

1. తపోవరగండా.
2. పేరిణీహనుమంత.
3. దక్షిణపురీసాధకా.
4. వనాలకోటరాయ.
5. రాహోత్తవేశ్యాభుజంగ.
6. మార్దసింహాసన అయోధ్యాపురవరాధీశ్వరా.
7. కాకతిరాయ రాజ్యస్థాపనాచార్యా.

52. మల్ల చెర్లవారివి :—

1. మహాసామంతా.
2. మండలీకరగండా.
3. మహాసామంతమందిదారా.
4. కటక చూరకారా.
5. కహోత్తుమల్లా.
6. గండర ప్రా రుగల్లా.
7. గర్వితరా య ఘంటభీమా.
8. నడినోడుగండా.
9. యావ్వరాజ్యస్థాపనాచార్యా.

53. మాధవ రేకులవారివి :—

1. రా మకోదండదీక్ష సమర్థా.
2. హరిరాయ వెన్న సంపెటా.
3. రణముపాడగని మొగయుప్పహించే నాయకాచ్చాన్లు.
4. కాయ ధాన్యంకోరుచిప్పెంచే నాయకాచ్చాన్లు.
5. పూరి వెలుగున్న, కోట వెలుగున్న చేయించే నాయకాచ్చాన్లు.
6. గుహన్ని రాజ్యస్థాపనాచార్యా.

54. పాలూగువారివి (ముప్పాళ) :—

1. యెబ్బకంగుబెత్తులుగండా.
2. ప్రాసవిరుదుకొమరవేశ్యాభుజంగా.
3. కొత్తబిరుదుల నెత్తిపేరుగా.
4. అసహాయ కామరపల్లకల్లాలా.
5. జానాకుమారవివేక నారాయణా.
6. బలియునకుత్రినేత్రా.

7. వెంగిరాయమానమర్దనా.

8. గొల్లపల్లివీరక్షేత్రణేభారతీకమల్లా.

55. పైడిపాల్కవారివి (విన్నపాలవార్డు) :—

1. సువర్ణక్షేత్రణ్యేకఘట్రలాంఛనా.

2. స్వామి కార్యవంచకులతలగుండుగండా.

3. గేదియంకమచ్చా.

4. యశావర్తరాజ్యస్థాపనాచార్యా.

56. పైడిముక్కలవారివి :—

1. పరబలనిశ్చింకా.

2. దాలమూర్తాండా.

3. కొదండపార్థివా.

4. కొన్ని దేవునితలగుండుగండా.

5. పర్వయికుందవీరక్షేత్రణేభారతీకమల్లా.

6. జంగిలిమన్నె పేశ్యాభుజంగా.

7. ఉత్తమగండా.

8. యేర్వ గాకర్ణునిదక్షిణభుజపండా.

57. పాయేటివారివి :—

1. మానినీమన్దా.

2. మాకొమారా.

3. నానానాయకరగండా.

4. కూడి తప్పేనాయకరగండా.

5. కూడుపచ్చేనాయకరగండా.

6. అరికాలా.

7. మండలీకరగండా.

8. హరిదేవుపల్లి వీరక్షేత్రణాహల్లకల్లోలా.

58. బిలిశిఖవారివి :—

1. అప్రతీకనరవల్లభా.
2. తనవల్లభదానచింత 'మణి'.
3. కుల్లీపురీకోలాపాలా.
4. దేశింగురాయభయంకరా.
5. ఉద్దండరాయగండభేగుండా.
6. తాండేశ్వరదేవదివ్యపాదపత్తారాధకా.

59. పూర్వసివారివి :—

1. మదగజకేశరి.
2. బారామన్నైకుమారనాయకాచ్యుతా.
3. రాయనాయకరనాగభీమా.
4. నుడిగినమాటరెండోదేనాయకరిగండా.

60. పులియాలవారివి :—

1. ముల్లకోకరగండా.
2. మురిగొండవీరత్తేత్రణా.
3. సంగ్రామపాక్షవా.
4. చెంచుమలమారకారా.
5. స్యూహరిశ్చంద్రా.
6. శీలగాంధేయా.
7. త్యాగరత్నకరా.

61. సరమాలవారివి :—

1. రాయమహాసిరాయగండభేగుండా.
2. రణరంగమల్లా.
3. రాయనాయకనిశ్చంక'కా.
4. రాయనాయకనిర్భయశూరా.

5. ఉనకుగొండపురవరాధీశ్వరా.
6. ఆహవమ్మ.
7. గౌమరాజ్యస్థాపనాచార్యా.
8. త్రిభువనకంటకులమిండ.
9. స్వయంభువనాధదేవదివ్యప్రీతిపాదపర్వరాధికా.

62. నింగివెల్లివారివి:—

1. త్యాగకులవంశా.
2. త్యాగకులమహామండలేశ్వరా.
3. ద్రోహికులవంచనిశరీర.
4. కులదాయనోనాయకాచ్చామ్మ.
5. మారులమెట్టువీరక్షేత్రణాభారిశీకమ్మ.

63. పెర్నంకులవారివి:—

1. కటారచూరకారా.
2. కటాకసామంతరగండ.
3. యడగంరాజుతలగుండుగండా.
4. అభంగరాయరాహోత్తివేశ్యాభుజంగా.
5. రణముపాడిగనిరాజుతోమంతనమాడేనాయకాచ్చామ్మ.

64. ధాన్యపూలువారివి:—

1. సహస్రార్ధరణా.
2. సామంతనోపాలా.
3. మండలీకసంస్తుత్యా.
4. మండనభయభంగవర్జితా.
5. స్వామిద్రోహిమురారితలగుండుగండా.
6. యేర్వరాజ్యస్థాపనాచార్యా.

65. యెంపరాలవారివి:—

1. అరమన్నైకొండియరగండా.

2. అచ్చన మేనియరగండా.
3. ఆదిరాజహృదయశల్యా.
4. పరబలమేఘపవనా.
5. పత్తిశైలిధురంధరా.
6. భవోచ్చాబాంధవా.

66. గూడూరు వారివి :—

1. కోటలగొంగా.
2. కారమనాయకరగండా.
3. కొండమల్రాజునిస్తాంగమారకారా.
4. అరిబలవీరహంకార.
5. చనసురశనాయకిరగండా.
6. యావ్వరాజ్యధురంధరా.

67. వల్లపుల వారివి :—

1. వల్లవాదిత్యా.
2. వల్లవచక్రవర్తి.
3. వల్లవత్రినేత్ర.
4. పట్టుక గారిరాయబసవశంకర.
5. రాయశాపులకోటగట్టు ముగువగండా.
6. గండనేరులవా.
7. ఉజ్వలతలాటరాయ రాహోస్తానేశ్యాభుజంగా.

68. గూడే వారివి :—

1. మలసాములవరిగండా.
2. మల్లికమార్తండ.
3. కానంగివిశాపట్ట.
4. కోపూరిహొమ్మనాయనితెలగుండుగండా.
5. కోణధుర్తివీరక్షేత్రణాహల్లకల్లాల.

69. పల్కునూరివారివి :—

1. ప్రజమెచ్చుగండా.
2. చారమన్నియరగండా.
3. నగళ్లమంతనమాడే నాయక రగండా.
4. దళముచూచితొలగివచ్చే నాయకాస్థానము.

70. గుండెకరీతులవారివి :—

1. జారిరాజ్యస్థాపనాచార్యు.
2. జంతుకర్నాటక హల్లకల్లాల.
3. మద్దిరీరక్షేత్రకాహల్లకల్లాల.
4. గోదావరీరీత్యగ్రహరనిర్మాత.
5. కాకతిప్రాంత్రాజకార్యగురంగరా.

71. అనుగంటివారివి :—

1. ఆప్రతీకముల్లా.
2. నేరాసామంత.
3. భారమండలీక రగండా.
4. గండరిగండా.
5. గండభేరుండా.
6. భటాచ్చు.
7. భావనాట్రాజ్యస్థాపనాచార్యు.

72. గుండేటివారివి :—

1. గండరాభగణా
2. గండరిఘాటీ.
3. గండగధనంజయు.
4. మండలీక రసంస్తుత్య.
5. ఏర్వరేంద్రునిదక్షిణభుజాదండా.

73. అంపుల్లి వారివి :—

1. హరినాయకి రగండా.
2. అంభాశరాయునితలగుండుగండా.
3. కంఠామూరికారం.
4. కాకితిరాజ్యస్థాపనాచార్య.

74. జయపట్ల వారివి :—

1. మద్రనాపిగంగా.
2. మగలతలమూరికారం.
3. కింగుకూరి మల్లినాయునిశిరచ్ఛేదనా.
4. దుస్తూరిగండా.
5. సంగడిరక్షపాం.

75. శైలపైరి వారివి :—

1. చెంచునాన్నియింఫాలా.
2. సుమునిమడుడుగువల్లక్లూలా.
3. ముమ్మిడి తిలగుండుగండా.

76. చెగుకుమూర్తి వారివి (కందిమర్ల, కటివది) :—

1. మామిడిసింహమా.
2. మద్దిపల్లిధారతీకిమల్లా
3. సైగు ఆలవరుఖాతలగుండుగండా.
4. పాలకొండలో వలసల్లిరిఘరాసుభయంకిరా.

77. పెనుగొండల వారివి :—

1. కౌమంబరాభరణవల్లం.
2. భటాభారిచక్రనాగీ సహోదరా.
3. భండేరాయిగళాంతరవోర్వతర.
4. అరిరాజమండలికులతలగుండుగండా.
5. రాజమాడామణి.

శాసనాదికము, ప్రభువు.

చ॥ గురుడుప్రతాపరుద్రుడునుగూర్చినమాధానచెవ్విరెడ్డియు॥
 బారిబిరుదాంకగోత్రములుబూన్చినయాబడబాగ్నిభట్టాను॥
 బరజితశౌర్యమానుషపుభామినిపద్మయున్చిప్పసఖ్యులై । ‘
 స్థిరముగఁబ్రోవవర్ధిలిరిశ్రీహరిసత్కృపపన్నోయకుల్॥

సీ॥ ఏకశిలాపురిజోకతోవెలసినఘనమైనశంభులింగంబుసాక్షి । ఆ
 దిత్యవసురుద్రులాస్తప్తసంయముల్సాహస్రకర్తసాక్షిసాక్షి ।
 పంచమహాభూతృపర్యేందుతారకల్ హరిహరులాదియాసుర
 లుసాక్షి । గాగమాగధవందిగణముచేబ్రకటించివార్తకెక్కిన
 యట్టికీర్తిసాక్షి । వెలయుముప్పదిమూడునేయుశతాబ్దముల్
 వరఖరవత్సరస్థానింపుఁపౌమ్యవాసరపాడ్యమిత్రవణతార ।
 లగ్ననూకర్కటంబయ్యురహిచెలంగ । గోత్రబిరుదాంకితం
 బులుగోప్యముగనుగ్రుద్రసమమూర్తికాకతిరుద్రువలన । భ్యాతి
 యయ్యెనుధరనుసనాతనముగ॥ శా॥ ౧౦౩॥

గీ॥ నరదళవిభాభుడాస్తనాయకులకు । గొలఁదిగోత్రాదివిరుద
 ముల్కుదురుపరచి । కలితవస్త్రక్రమాచారగతులుదెలియ ।
 బలికెనిపుణతసంధానలలితఫణితి॥

సీ॥ అమృతాదేవునికతిప్రేమపుత్రుడైగంజిల్లునాగభైరవునికృపను ।
 వీరాధివీరుడైవెలయుపిల్లునుజ్జితభేతాశవరముహాపృథులశక్తి ।
 శ్రీరంగనిలయుడొశ్రీరమానాథునిజెన్నెందుకరుణావిశేష

మునను । మల్లికార్జునుపాదమననంబుగోరెడుతనమనొనిశ్చ
యధర్మమునను । కులమువేయిండ్లనుకనుగుదురుకొనును!
అనుచునియమించిపలికెనుఘనతఁజెలఁగిలక్షణవిమండుశుభ
చిహ్నులక్షితుండు । చండశౌర్యుండుపదభూమండలుండు॥

సీ॥ మూలంబుపాలభూముఖ్యుని చెప్పెరెడ్డియొగి యాలవాలమా
యోరుగల్గి । నాయకనికంబునలుస్తైనశాఖలుసారింబువరి
శౌర్యసహితగుణము । బహుతరదాంబికప్రత్యుత్తసూలంబు
పత్రపల్లనములుబహుగళి । మాసగాంధ్యముల్ సూనక
రాటులుదానశస్త్రంబులుతగుఫలములు । కల్పస్మతంబు
సత్యసంతృప్తితంబు । సచ్చితారాతిరంధ్రమువహేళి । శాస్త్ర
వాసీకమేఘజగర్భానిలంబు । యార్యవినుతంబుస్త్రినాయక
కులంబు॥

సీ॥ పద్మనాయకవంశచాసనుండగు నేనిగోత్రసంతానాది పాత్రమె
ఱిఁగి । కావీనముచునుకీర్ణవర్ణంబంపక కాకితియమటంచుఁగస
మితేక । మొడ్డాణమండలాద్యుద్ధసంబసకను నెడ్డైనాయకుడం
చునొగట పడక । సంగ్రామభూమినిజయలక్ష్మిజేకొన్నగ్ర
హమండలముదూరిగరిమకొన్న । పీఠసంపదనెల్లవినుతించియ
ర్చించి । తత్ప్రధానత్వవృద్ధిచేసెవి । వరలెనేనివేడువంశ
వర్ధనుడెఱు । యిహసంబుచౌఖ్యమహిమగాంచు॥

సీ॥ పరిపంథిభద్రేభముచాసనుండైన మన్నెసాహెబుగాని మనుప
లేడు! హాలాహలజహుశూలాయుధసమానమానధుర్యుడు
గానిపూనలేడు । తుండ్రవిషమండితోడ్పండితసహస్రఫణి

సమానుఁడుగానిపట్టలేడు । హాటకాసురుప్రాణహానన్యకేశరి
దంభధుక్కుఁడుగానిదనుపలేడు । ఈచరిత్రంబుకొలఁదులనిత
రులకును । ననుగమింపనసాధ్యంబులవనిలోన । వితరణగుణాది
సాహసవిడుఁడుగాని । యితరులుఘటింపనొ పరీక్షితముహిమ॥

సీ॥ మానసుపన్నుఁడైమహిలోనవెలసినగాం ర్యవృత్తియుగలు
గవలయు । ధైర్యంబుగలిగియుధులోనవెలసిన స్థైర్యమావ
హలంగదనరవలయు । శౌర్యసమగ్రతసాహసంబందెనాపాట
వాటోపతబరగవలయు । వీరాగ్రగణ్యుఁడు వినుతులుగాంచె
నాదానధారాస్ఫూర్తివనరవలయు । జలధిక్షైత్రాసుఖమురామ
జామదగ్ని । రీతులనుబొందిదనదువిఖ్యాతెననుచు । బలికెగజ
పతిపక్షజప్రకరమునకు ! నీతికోవిద్యఁబుతులెలుపుటకు॥

క॥ మానంబునుశౌర్యంబును । మానుగసద్బంధుపోషమాంశిత
హితము । పూనికసూనినమెలగు । సూనంబుగనడచిలేనియు
చుటులనందు॥

వ॥ అని నియమించి వాకిలులక్రమనియచు బులకై మరియు
నిట్లనియె॥

గీ॥ రాయదత్తమైనరాపువేరాదిగా । పూనినతఁడుముఖ్యభూభు
జుండు । రెండవదియునయునుండుసామాన్యమై । నాయకా
ఖ్యబద్ధనాయకునకు॥

క॥ రణభుక్తి బెట్టిశూరుల । గణుతింపగబంధుసమితిఁగాచినవా
డే । ప్రణుతింపగఁగులగురుడగు । అణిమాదులుశౌర్యమ
హిమనాతనిబొందు॥

క॥ మానవిహీనతఁ జెందిన | మేనాక్షణమాత్రలోన మేదినిదొరఁ
గున్ | దానాయుధమున హతమగు | మానవతిలకుండుపద్మ
మానినిభంగిన్॥

క॥ మోదమున బరులఁగూడియు | భేదంబున బతికిగోను బెనిచెడి
పెళ్ళన్ | సోదరిజనకులదునుమును | మేదురుఁడై మన్నె వెలమ
మేటిమగల్గిన్॥

క॥ గురుధనమువిప్రధనమును | గురశసమబనుచుఁజూచుఁగార్చి
జ్ఞుండై | స్థిరబుద్ధిగలిగి మెలఁగును | బరికింపగ బుద్ధునింశి పాపము
డెలిమిన్॥

క॥ సన్మితప్రభునకురణమును | సన్మతిగను దేహమిచ్చి సంగరకేళిన్ |
యున్మలక మెల్లఁజూపెన | సున్మతఁ డెప్పుఁజూడు శూరుఁడు
కడిమిన్॥

క॥ మానమునిత్యంబనుచును | ప్రాణముశ్శృణమాత్రముగను
బాటించియనిన్ | మేనుం దాచనివాడే | భూనుతుఁడౌమన్నె
వెలనుపురుషాహ్వాయుఁడున్॥

క॥ బలుకోరివిషముశులులకు | బొలిపొవనిపుచ్చవిషముపొదలు
నకులకున్ | నిలువెల్లవిషముఖలులకు | సులభులున్మజ్జలు
శత్రుసూదనవిషముల్॥

క॥ పులిగోరుచిలువకోరయు | కులసతికుచభరము సింహగూఢ
పునటలున్ | ఇలమన్నె వెలమమానము | పొలియక చేఁజక్క
దనిరిభూజనులెల్లన్॥

క॥ పరనారిసహాయదరిగా । విరివిగఁదిలకించుధర్మవిశదాత్ముండే ।
స్థిరపుణ్యమానసుండగు । సరముఖ్యుఁడు పద్మజుండునాగఁ
జెలంగున్॥

క॥ కొలచినబంధులనలతిగ । సులభులుగాఁజెంచెనేనిసాంపరిధర
లోఁ । గులనాపకుండనబరగును । వెలిమాన్యవిహీనుఁడనగ
వెలయుధరిత్రి॥

గీ॥ అదిబడ బాగ్ని భట్టనునమితయశుఁడుకేళి మనదీనిసంస్కృత
మొనరెచ్చ । రసికతఁజెలంగఁగస్తూరిరంగసుకవి । దానిచెని
గించియుంచెనుధారిసోక్తి॥

ఈనృత్తాంతంబు కొంతకొంత పద్మనాయకచారిత్రములో
పలను, మఱికొంత ప్రతాపరుద్రచారిత్రములోను గానవచ్చును.
అయితే యీ రెండుగ్రంథములును ప్రతాపరుద్రరాజ్యకాలంబు
నాటి కవివరులచే వ్రాయబడిన తదనంతర కాలీనులచే మఱి
కొంతకాలంబైన పిమ్మట తమతమ ప్రభువుల నలరించుటకుగాను
కొన్ని నూతనగాథలను చేర్చి యప్పటికిఁ దోచినట్లుగా వ్రాయం
బడినవి. అటుగావున నాగ్రంథములు సంవాదము లేక నిర్వి
వాదములుగా నంగీకరింప వీలులేకయున్నవి. ప్రతాపరుద్ర
చారిత్రముపై మనము చేయు విమర్శనము ఆ రాజకథావిధా
నంబులోఁ జూడఁదగును. ప్రస్తుతము వెలమలవంశ చారిత్ర
ములం దెల్పునట్టి పద్మానాయకచారిత్రమును గ్రంథములోఁ
జెప్పబడిన సంగతులంగూర్చిమాత్రము కొంచమాలోచి
తము. అది యెట్లన్నను:—

పద్మనాయకచారిత్రముపై విమర్శనము.

ఈ గ్రంథము రావు వంశపువారిలో నొక్కండగు బ్రహ్మన్నయను నుతలినాడు రచియింపఁబడినట్లును, దీనిలోని శాసనముల నాంధ్రీకరించిన కవి కస్తూరిరింగయ్య యొక్కను గాన్పించును ఈ బ్రహ్మన్ననుగూర్చి పూర్ణిముగ వ్రాయక యుండినను అనపోతమనీని వంశజుండగు సర్వజ్ఞసింగమనీనివర కును వ్రాయంబడియుండుటచేత సింగమనీని యనంతర మీ బ్రహ్మన్నయున్నట్లును, ఇతఁడే యీ గ్రంథమునకుఁ బ్రేరకుఁడై న్నను సూచింపఁబడును. ఇంతియకాక యీ గ్రంథము సామాన్యవ్రీ బట్రాజులచే రచియింపఁబడినట్లును గానుపించు. అటుగానిన్న బట్టులవలననే కాకున్నఁ బద్మనాయకులకు గౌరవములేదని బహుధంగుల వక్కాణించఁబడుట తటస్థించదు. కవిత్వమో పేలవముగానున్నది. గాని ప్రాచీనకవులు రచియించిన శాసనములలోని వాక్యములవలెఁ గాన్పించదు.

ప్రతాపరుద్రుని కాలమువారు రచియించినట్లుండునపు డే దానిలోని గాథలు నమ్మవలసియుండునుగాని యటుగానిచో నందలి గాథలు నమ్మిన ప్రమాదబాహుళ్యము గలుగును. గావున వెలమదొరల జన్మవృత్తాంతముంగూర్చిగాని, బట్టలు లేకున్న వెలమవారలకు మర్యాద లేదనుదానింగూర్చిగానియింకను యిట్టి ముఖ్యాశములంగూర్చిగాని పద్మనాయకచారిత్రము లోఁ జెప్పంబడిన గాథలు నమ్మ వీలులేదని వక్కాణించి చెప్పెదను.

ఇదియునుగాక యీ గ్రంథములో నిమిషించుబడిన కొన్ని పద్యములును, వృత్తాంతములును, వెలమవారి పూర్వోత్తరములును, శ్రుతాపమనుని కథలును నెఱుంగనివారిచే రచియింపబడినట్లును, అక్కడక్కడ దశవిధవైమలలోఁ గొందఱి విషయమై వాడుకొనంబడు నీచవృత్తాంతములు నొటికివచ్చినట్లెల్లనుఁ జెప్పంబడినవిగాని చరిత్రవాసన యొచ్చుకంతయైన నెఱిగి వక్కాణింపబడలేదు. అట్టివాని నీ దేశచరిత్ర గ్రంథములోన విమర్శనముగాఁ జేర్చుటకు వీలులేదు కావున నిందుఁ గొంచెముగా విమర్శనముచేసి వ్రాసెదను. అయితే సంపూర్ణ విమర్శన మిది కోరెనను గ్రంథవిస్తరభయంబున నట్లుచేయక దిక్పర్యవర్తనముగ దోషములం జూపెదను. అవి యెట్లుంటేని:-

(1) ఓరుగల్లు (ఏకశిలానగరంబు) వర్ణనఁజేయుటకు నుద్దేశించుకొని గ్రంథకర్త కథాసందర్భమునకు నీక్రిందివిధంబున వ్రాసె. “శ్రీమహావిష్ణు పాదోద్భవులై చెలుంగుచున్న సప్తపత్తిపద్మనాయకులు మహాప్రతాపశాలులై నానాదేశంబుల కధీశులై యుండిరి. కావున వారిలో గోత్రనామంబులును, వారికులంబును ప్రఖ్యాతంబుగా నిర్ణయింపందలంచి గ్రామ స్వస్థాన ఆర్థేయ పౌరుషేయంబులును, నాయకాభిధానంబులును, గోత్రక్రమంబులును, పురుషాంతరపరంపరాభిసంపాదిత బిరుదాంకంబులును, నానాదేశ సభాంతర విఖ్యాత కుతూహల చిత్తుడైన నాగజరాయరాజధానియైన యేకశిలానగరం బెట్టి దనిన.” అని దీని సందర్భము పాఠకులకే బోధయగును.

కావున దానింగూర్చి వ్రాయక యీ సందర్భములోఁ జెప్పిన గ్రామస్వస్థాన ఆర్థేయ పౌరుషేయంబులును, నాయకాభిధానంబులును గోత్రకమంబులు ననుదానివలన సూచింపఁబడు ఆర్థేయ పౌరుషేయ గోత్రకమంబులన నేమియని యోచితము. గోత్రప్రవరలు చెప్పవోటఁ జెప్పఁబడిన పద్యము.

సీ॥ ఏయూరనుండిన నాయూరిపేరను గ్రామాంగనామముల్ గానొనర్చె । నేస్థలంబుననుండ నాస్థలంబుగురించిస్వస్థానయుక్తిని సుజ్ఞనిల్పి । జనకపితామహసత్ప్రసితామహయార్థేయసూక్తిని మనుఘటించి । తగుభుజబలమున దానొనర్చినయట్టిపౌర్వేయహాస్థినిఁబరిణమించి । యెలమిగోత్రంబులన్నియు నేర్పడంగ । గోత్రసదనంబులన్నియు గుఱుగుపరిచి । నందిబృందంబుకిప్పించివరుసఁజేసెభద్రయశుఁడైన కాకతిగుద్రవిభుఁడు॥ అని యున్నది.

ఆ గ్రంథముననే మఱియొకసందర్భమున నీ గోత్రప్రవరాదికము గల్గుటకుఁ గారణ మీ క్రిందివిధంబున వ్రాయంబడియున్నది. ఎట్లన్నను:—

ప॥ “ ఇట్లు చెప్పదియేధురునాయకులును, కాకతీశ్వరునిఁ గొలిచి యుండియు నా గౌరేశ్వరప్రేరితంబై, యవన, మరాట, ఘూర్జర, మాళవవాహినీసాదోహంబు ఏకశిలానగరంబు చుట్టు విడిచి కొత్తశంబులు (బురుజులు) హత్తుకొని సీశీధసమయంబునఁ గట్టాయితంబై మట్టుమీరు శత్రుదళంబులఁ బట్టజులు నవలక్షవాహినీ పరివృతులై పుట్టకోటధాటిసడిచి

జయంబు చేకొనిరి. గావున వారికి గోత్రనామంబులు
క్షేత్రపరిమాణంబులు మొసంగి వరుసానుక్రమంబు లేస్తరచి
కీర్తిదిక్పూరితంబు చేయించి ధవళశృంగారమునగ ధవళ
చత్రకేతనంబులు మొదలుగాగల బిరుదులు, ఘంటికా
తురంగాంధోళికాభద్రగజచీనిచీనా బరసిహతలాటంబులు
బహుమానంబులు మొసంగి, బిరుదు బహుమానాస్పదంబగు
సవత్సరంబును వక్కాణింపజేసె” అని చెప్పబడియె.

ఇది ప్రతాపరుద్రుని చారిత్రగ్రంథమున నిట్లుగఁ
జెప్పబడదయ్యె. అందలి వృత్తాంతమునకును దీనికింగల కథా
సంగర్భంబు పాఠకులకే బోధయగునని యెంచి దాని నీ క్రింద
వివరించెద ఎట్లన్నను:—

వచనసోమదేవరాజీయము:— “కొం పొకదిగనంబున
దుష్టనాయకులు గుమిగూడి స్వర్గవేదిలింగంబుపైఁ బందివడి
కొనిపో. నుద్యోగించి బహుజనంబులం గూర్చుకొని దేవునిం
బందిపట్టిన దుష్టనాయకులం దునిమె. ఆ మరునాడు కొందఱు
దుష్టులుగూడి యా కులచంద్రుడను బ్రహ్మాణునిమీద బంది
పడి సర్వధనం బపహరించి విప్రునిం బొడిచిన నతండు మూ
ర్ఖగతుంజైపడియున్న, భూపాలుండు విని విప్రుండు చచ్చి
నం దనకు బ్రహ్మహత్య గలుగునొయని భయపడి చింతించు
చున్నయెడ నా విప్రునిభార్య సావిత్రియనుకాంత పతివ్రతఁ
గావున లక్ష్మీదేవి నారాధించి తత్ప్రసాదంబునఁ దనపెనిమిటిని
మూర్ఖుడేరిచి బోధితుంగా జేసికొనియె. ఆవార్త రాజు విని

యవ్వప్ర దంపతుల కపారధనం బొసంగి యొక గ్రామం బ్రగ
హారం బిచ్చె”

“మఱియును కాకతిరుదుండు, తనకుం బ్రహ్మహత్య
లెప్పుటకు సంతోషచిత్తుడై కొల్వకూటంబునకువచ్చి సింహా
సనాసీనుడై తన బంధుజనుల రావించి మఱియు సోమదేవ
రాజులనాటనుండ వంశపారంపర్యముగా గొల్చియున్న దొరల,
పన్నీల, ప్రగ్గడల, బుర్రుబునంగల విప్రచరుల, వివేకచతురుల,
మఱియు సకలనియోగంబులవారిని బిలుపించి యుచితాసనం
బులఁ గొప్పుండ నియమించి గంధకర్పూర కాస్తీర కస్తూరికా
పరిమళమిళితంబైన కలపంబులోనంగి, పుష్పమాలికా తాంబూ
లాబులిచ్చి సంతోషితచిత్తులంజేసి ప్రతాపపుష్పండు వారితో
నిట్లనియె:—వింటిరే మొన్నటి. తేయి స్వయం భూదేవునిపై
బందిపడి, యీరేయి విప్రునిపై బందిపడిరి; రాజ్యం బనాయ
కింబై యున్నయది స్థిరంబుగా నుడుట కేపనియని తెలి
యబలికిన, వారలందు విని యొకగ్రీవంబుగాఁ జెయ్యెన్ యి
ట్లనిరి. నీవు సాక్షాద్రుద్రుండవు గావున నీవేరీతిగాఁజేసిన నది
మాకు సచ్చతాబు. అనిన నారాజుహర్షించి మనంబులో విచా
రించి యిట్లనియె. గణపతిమహారాజు నానావర్ణంబుల వారికిని
నాయకత్వంబు లిచ్చుటంజేసి బహునాయకంబై యున్నయది.
బహునాయకత్వం బనాయకత్వంబు నొక్కసరియే కావున
నాయకత్వంబున కుత్తమని శిజాతులుగాని యితరజాతులపార
లస్థులుగాను. మఱియు నొక్కమాటఁజెప్పెద. మాసధనులును,

అతివివేక సంపన్నులును, గాంభీర్యసముద్రులును, మంత్రవివేక
దక్షులును, పాపభీరులును, స్వామిహితానుచారులును, సచ్చా-
ద్రులునైన పద్మనాభులు నాయకత్వంబునకుఁ దగుదురని సభా-
సమలతోఁ బలికిన విని వారు రాజు వివేకీ బుసకు హర్షించి
కొనియాడి దేశరవారి కెయ్యది సమ్మతమొ యట్లు ఘోర
వలయునని పలికిరి. వారలమాటలు విని ప్రతాపరుద్ర దేవుడు
పద్మనాభులం బిలుపించి వారిలో నాయకత్వంబున కష్టబుగు
వారి నేర్పరిచి యొక్కొక గోత్రంబునకుఁ స్వీకరణ సంపన్ను
నిగానేర్చి ధనకనకవస్తువాహనాందోళికాదులును, చీనీనాంబ
రాదులును, ఛత్రచామరాదులును, పట్టధ్వజంబులును, మఱియు
సాహసకృత్యంబులును బిరుదులు నొసంగి సకలబహుమానంబు
లుజేసి డెబ్బదియేడుగోత్రంబులకును డెబ్బదియేడు నాయ
కుల నేర్పరిచి యేకశిలానగరంబు శిలాప్రాకారమునకు డెబ్బది
యేడు కొత్తడంబులకును (బురుజులు) నొక్కొకరికి నొక్కొక
కొత్తడంబున నుండఁజేసి, వారిబంధువులకు నాయకత్వబాసంగి
పుట్టకోటకొత్తడంబుల నుండఁజేసి వారివెస్కనాయకుల భూమి
కోటకొత్తడంబుల నుండఁజేసి యితరజాతినాయకులఁ ద్యజించి
వెలిపాలెంబుల నుండఁజేసె. మఱియు డెబ్బదేగ్గరినాయకులకుఁ
దనరాజ్యం బప్పగించె. అందొకభాగంబు వారిజీతంబులకు,
నాలుభాగంబులు భాండాగారంబులకు, నొకభాగము బంధువు
లకు, మఱియొకభాగంబు దేవతావైభవంబులకుగా నిర్ణయించి,
చోరబాధాదికంబులేకుండ మహిమతో రాజ్యంబు ఛాలించెను”
అని.

(2) ఈ వైగ్రంథమంతయు జదివినచోఁ బద్ధనాయక చారిత్రములోని వెలమవారిగోత్రనిర్ణయము ప్రతాపరుద్రుఁడు చేయలేదనియు, నదివఱలోఁ బ్రసిద్ధులైయుండు పద్ధనాయకులను గారవించి ప్రతాపరుద్రుఁడు వారికిఁ దన సర్వరాజ్యము నకు నాయకత్వ మిచ్చెననియు నిట్టివారిచేఁ బరిరక్షింపఁబడుటకుగాను దనకోటకు 77 బురుజులు కట్టిఁచెననియు, నీ పద్ధనాయకులు సచ్చామ్రులనియు, ననేక సుగుణవిశిష్టులనియుం దేలినది ఈ సచ్చామ్రులనుదానింగూర్చి ముందు మీ మాంస వేయందలంచి పద్ధనాయక చారిత్రములోఁ గొండవీటి దండకవిలెలో వ్రాయంబడిన యసావర్యపు గాథలను నమ్మి వ్రాసిన కొన్ని పద్యంబులు నిరాకరించఁబడతగినవని వక్కాణించెదను. అవి యెవ్వియన :—

వెలమల జన్మవృత్తాంతముంగూర్చి.

క॥ శూరులజన్మస్థానము | నారసినియమింపఁగూడదదియెట్లన్న॥
వీరులుషణ్ముఖమారులు | సూరిజనులబోలమిగులఁజోద్యంబగుచు॥

ఉ॥ కొందఱురెడ్డినాయకులు గోప్యమునాదిరి మానుషంబున॥
గొందఱులక్కనాయకులుకుంభినిక్షీరజ్యోతిఃబొల్పిరా॥ కొందఱుకొంకణోద్భవులు ఘోరపరాక్రమలీలఁగ్రాలఁగా॥ నందఱునేక మైధరనునద్భుతలీలఁజెలంగి రెంతయు॥

పూర్వకులపరిశీలన.

గీ॥ కొంకణాదిక సేతువుకుంభినులను । నాంధ్రద్రవిడాది దేశంబు
లంకు వెలమ । సేతుప్రఖ్యాతి నొంది విస్తారమగుచు । గర
ముబహుముఖవర్ణసంగతులందనరి॥

క॥ లోహము తామ్రము సింధుడు । సాహసమున జేయు రతిస్వర్ణి
ముభంగి । యాహత మైన కులంబున । నూహంబ్రబలిచె
నృపతి యుర్విపులెన్న॥

క॥ మధ్రుతజలకణసంతతి । ముద్రితవరశ్చిహిత మూర్తముభం
గి । సూద్రాభావంబయ్యును । దుద్రఃకీతిపాలు వాక్యరూ
జెలంగె॥

గీ॥ ఊరివరదనీరును రకి సరి యువు జేరి । తీర్థయోగ్యమైన తీరగు
గాదె । కాలవోదితమున గాక తీర్థరుగొల్చి । కాపులెల్ల
వెలమకమ్మలైరి॥

క॥ ఆదియనాదియుగాకిను । భేదంబై కాక తీరమృధుతరశ్చిహిత ।
మేదిని సంతసమాఖ్యని । వేదిత మైజట్టుపలనవిభవముగాంచె॥

పద్మనాయక కులోద్భవము.

సీ॥ పదివిధంబులకుల ప్రఖ్యాతి జెల్వొంది వెలమనామంబు చే జె
లగియుండు । కాకతిరుమ్రనికరుణచే బెంపొందు పీఠవిక్రమ
కేళి పేరుగనిన । వారిలో డెబ్బ దేధురికినిదగుమన్నె వెలమనా
మముచాలవిశదమగును । నాలుగు పేరులు నలరువారి కెకాక
యితరులకును నొప్పదినిజంబు । గ్రంథములలోనఁ జాటుస

బంధములను విశ్వవినుతంబు పూర్వకవీంద్రవినుత | రాయదత్తం
 బుగజరాజరక్షితంబు | సత్తపదపద్మయభిమానపక్షముగను ||
 గీ॥ తారకలలోన గ్రహరాజు వేఱయైన | భాతిభశవిధవెలమల
 బాయఁద్రోచి | సప్తపతిపద్మజసముదయంబు | పద్మనాయకు
 లీనఁగనుఁబబలెఁజగతి॥

క॥ తొలికాలముర్విగొడవల | వెలియైయాలములయందువిహ
 రించుటచే | నిలకాపుజనులుగొందఱు | వెలమలనఁజగతి
 లోనవిశ్రుతులగుటఁ॥

క॥ పద్మబోలెడుసద్గుణ | సద్గుణిన్నాయకాఖ్యసరణిదర్శన
 సద్గురమాతరుణీముఖ | పద్మమునంబొలుచులక్ష్మ్యభావమనం
 గఁ॥

అని యిట్లుగా వ్రాయంబడినది. ఇందులోఁ జెప్పం
 బడిన గాథలలో నొకదానికినిఁ దగు నాధారములు లేవు.
 పైని చెప్పబడిన కొండవీటి దండకవిలెలోఁ జెప్పబడిన
 యొక యపూర్వగాథమాత్రము సహకారిగా నున్నది. ఇత
 యననేల యీ గాథయే దీనికి మాతృకయని యూహింప
 వచ్చును. కావున నీ రెండుగ్రంథముల వదలి యితరగ్రంథ
 ములలో నేమిగా వ్రాయంబడినదో చూడవలసియున్నది.
 అందుకుగాను మనము శ్రీనాథకవిత్వోక్తమఖండములో వ్రాయం
 బడిన చతుర్థవంశజుల శాఖాభేదములఁ దెలుపుదము. అది
 యెట్లనిన:—

“ఉ॥ కైటభదైత్యవైరిపదకంజమునందుదయంబునొందిమి । నేన్నే
టికిభూతధానిని నెంతయునచ్చినతోడబుట్టునై । హాటక
గర్భముఖ్యనిఖిలామరిమాళిమహామంప్రభా । పాటలవర్ణ
మైనయొక పానసీవర్ణముదీర్ణ సూపదక॥”

వ॥ ఆ పుణ్యవంశంబున కింసాసురధ్వంసిచాణపల్లవాబు కనకుఁ
బుట్టినిట్లుగావునఁ గారణసంక్రమాబుననురంబోలెఁ బామర
తోమరఛత్రధరుఁఖడ్గాది చిహ్నాపకభీతింపై, చదలేటి
నీటివలన సోదరీయన్నేహలబ్ధులులచ్చోసిపాతనత్వ, శుచిత్వ,
గాంధీర్యమాధుర్యంబులు భరితమనస్వభావ వచనంబులు
ధరియించి సైదోడుబొదలి విశ్వవిశ్వంభరాక్రీడంబు తనకు
విదిర్చిన పరమతొంతి యంతరంగంబున సంతరించి నిఖిల
ప్రపంచమునకు నాధారంబై ప్రవర్తెల్లు. అందుఁ బద్మనాయ
కులన, వెలమలన, కమ్మలన, నది నల్లనా బంటలన, బహు
ప్రకాశశాఖోపశాఖాభిన్నంబులైన మార్గంబులఁ ద్రిమార్గ
గంగాప్రవాహంబునుంబోలె గోత్రంబు లెన్నెన్నియు జగ
త్పవిత్రంబులై ప్రవహించుచుండు. కల్పంబు లతిక్రమించి,
మన్వంతరంబులు జరిగి, యుగంబులు సరిగడిచి వత్సరం
బులు చని, కాలచక్రంబు లతిక్రమించుచుండ, చతుర్థకుల
మాళిమండనంబై కీర్తివిహారఘంటాపథంబైన పంటమహాన్వ
వాయమునందు.” అనియున్నది.

దీనింబట్టి చూడ నిదివరలో వ్రాయంబడిన లోపములు
పద్మనాయకకులమువి కానటులును ఈ శాఖ సమ్మాద్రులని

ప్రసిద్ధమునందిన నాల్గు శాఖలవారిలో మొదటిదియైనట్లును, ఇది వెలమలని చెప్పబడు శాఖవారికంటే భేదమైనదనియుం శిష్టనొప్పియున్నది. పైఁ జెప్పబడిన వెలమలలోని దశవిధ శాఖలుగాని దానికొకకు కొండవీడు దుండ కవిత మొనలగు గ్రంథములలో వ్రాయబడిన యసందర్భవృత్తాంతములుగాని బద్ధనాయకు అవి కావని నిశ్చయించుట కనువైయున్నది. పద్ధనాయక చారిత్రకారునకా భేదము తెలియకపోవుటచేతఁ బై పద్యములు వ్రాసి యనంతరము శ్రీనాథకవిమార్గముననే కొన్ని పద్యములు వ్రాసె. వాని నివరించెదను. అవి వివరింపఁబడిన పిమ్మటఁ బద్ధనాయకచారిత్రములోని గాథల కెట్టిప్రామాణ్యము మొనఁగదగునో పాఠకులకే బోధించును.

పద్ధనాయక చారిత్రములోని పద్యము.

గీ॥ దైత్యవిధ్వంసిచాదపద్ధజులటంచు । వేదములుబల్కుఁగావున
విదితముగను । శూద్రకులజులునొటనుసూచితముగ । బద్ధజ
ఖ్యాతినియమించిపలికిరపుడు॥

అని యిట్లుండు పద్యముంబట్టి పై వృత్తాంతంబు కొంచెము బలపడినను, పద్ధనాయకనామముమాత్రము ప్రతాప రుద్రునివలన నీయంబడినట్లుగా సూచింపఁబడుచున్నది. అది యు ససందర్భపు సూహయేయని శ్రీనాథకవివాక్యములచేతనే స్పష్టము కాగలను. అందులోఁ బద్ధనాయక వెలమ మొదలగు నామములు శూద్రులలోఁ గల్గినపిదపఁ గల్పంబు లతిక్ర

మించెనను మొదలగు సంగతులవలననే స్పష్టంబగు. ఇపుడు
 డెబ్బదియేళ్ళు నాయకుల నియమించిన ప్రతాపసుద్రుని
 కాలము శా॥ సం॥ 970 మొదలు 1050 ల వఱకు నున్నదని
 యాహింతుము. అంతకుఁ బూర్వపు రాజులకాలమునఁ
 గూడ నీ పుచ్చనాయకవంశనామము గాన్ని చిన మనకుఁ గిల
 సందియబు బొయునని యాహించి యా శాఖవారిపేటఁ
 గృహింపబడిన గ్రంథములు వేతుకఁగా నచ్చరావువారి వంశ
 ముం దెల్పు నిందుమతీచారిత్ర (పరిణయ) మను నొక గ్రంథం
 బున నది రచియింపబడు కాలమునకే పుచ్చనాయక నామ
 బీ శాఖవారికిఁ గల్గినట్టి వివరింపబడియె అని యెట్లున్నను:-

క॥ ఆవిష్కృతదాంబుజమున | నాపిర్భవమైచతుర్థమగుజాతిగర్భ |
 శ్రీవేలయక విమలసమా | భ్యానృతిమైపుచ్చనాయకాన్వయ
 మలరె॥

గీ॥ అపురయప్పద్మనాయ కాభ్యాన్వయప్ర | దీప్తులగుజనులెంత
 యుండెజ మొంది | పద్మినీరంజనప్రౌఢిబ్రబలిరవని | నమ్మహా
 వంశమెన్నంగ నలవియగునే॥ అని,

అయితే యీ గ్రంథకవి శ్రీనాథునికంటెగాని, కాకతి
 రుద్రునికంటెగాని ప్రాచీనుడాయని శంకించెదము. అట్లు
 కాకున్నను, అయినను దాని నాలోచింపక తద్వంశమునకు
 మూలపురుషుండగు బసవన్న యనునతఁడు కాకతీయప్రతాప
 రుద్రునకు నైదారువందల సంవత్సరములు పూర్వుండగు కరి
 కాలచోళునివలన విశేషబహుమానముల నందినవాఁడు. అప్పు

టికిగూడఁ బద్ధనాయకులను పేరిటనే యీ వంశపు సమ్మా⁴
ద్రులు వ్యవహరింపఁబడుచున్నట్లు విష్ణుప్రభుగనుచున్నది. కావున
నీ పద్దజసమాఖ్య యనేక కాలమునుండి సిడచుచున్నదిగా
నిర్ణయింపఁబడవలయును. ఈ శాఖకు వేలమనామము నియోగి
బ్రాహ్మణులను వ్యవహారనామముగా వచ్చిన కిరణములను
సట్లుగా వ్యవహారకారణమున గతానుగతిక పరిల్బము.

“పద్ధనాయకశబ్దమున కిర్థమేమి.”

అను దీనింగూర్చి పద్ధనాయకచారిత్రిములోఁ గొన్ని
పద్యంబులు వ్రాయఁబడినవి. ఎట్లనిన :—

సీ॥ వెలలేనిగుణరత్న విభవంబు చేఁగూర్చి విలసిల్లుచుండుట వెల
మతైరిపద్మాభిధేయులైసరిగవధిశులైనైనా యకులనబ్రబలు
లైరి హరిపాదపన్నమందవతరించుటఁ జేసిపద్దజనామసాభరితు
లైరి । ప్రాణపరిత్యాగపర్యంతమనపాయశీలులై యధిమాన
శాలులైరి । ధరణిలోపీఠెకాకయుత్తమచతుర్థ । లతినమ్మ
లుపుషితార్థులంచునెంచు । లక్షణగ్రాహ్యమునబుధాధ్యక్షు
లెల్ల । బలికిరీరినిసత్ప్రతిభావిభూతి॥

సీ॥ తమకోడలె పద్ధదయకునావేసింపుమాటవప్పకసూటిమగడ
నకచటక రేణుకపూజసర్భక్తిగావించివరమందినదివేగసగు
దాటి । పద్మాహ్వానత్యంబుపరగనైకొనిమాటనొక్కటిగాఁ
జేసిముఖ్యముగను । ధన్యులైనా యకుల్దగఁ జెబ్బదేడ్డురై చతు
రధిదానముల్ సరివిగాంచి । గోత్రంబులన్నియుఁగొమరొప్ప

గాఁబూనితొత్రవంతంబునజై త్రులగుచు | సమరసంయక్తిన్లు
 చ్చరాజ్యంబుగడిచి | బిగువుదప్పకమానంబునీరువ్రాక | వెల
 మకులమునశోభింపఁజేసితిర | గానులగుండిచూడనిధాన
 ముగను | మన్నె వెలమలుధులొసమాన్యులగుచు || అని,

ఇట్లు చెప్పబడిన పుష్పములలో నొక్కటియును
 సహజార్థమును బోధించునదికాదు. విష్ణుపక్షియును జని
 యించుటచేతనే పక్షజనంజ్ఞ చెల్లునేని నుది హాస్రలంఘిరినఁ
 జెల్లవలయును అట్లుగాఁ జెల్లుట లేదుగదా. రెండుపక్ష్యముల
 లోని 'పద్మాహ్వయత్వంబు పరగఁ గైకొని' అను పక్ష్యమున
 కర్థమేలేదు. కావున నే రెంటిని సంగీకరించక యీక సాక్షియై
 గ్రంథాంతరంబున న్ధాంతరంబునఁ జూచెము. అంశ
 న్ధాంతర మెట్లనఁగా:—

పద్మనాయకుఁడు అనుచో సింహ్యుఁడు. అతిని కులమునఁ
 బుట్టినవారు పద్మనాయకివంశజులని చెప్పవచ్చును. పద్మనా
 ముఁడు నాయకుఁడుగాఁగల కులమును పద్మనాయకకులమని
 చెప్పనొప్పు. ఈ రెండును మహపురాణాదిగ్రంథములలో నెట
 నైన నున్నట్లు కాన్పించినఁ బ్రమాణములుగా సంగీకరింప
 వచ్చును. అందు భవిష్యత్తిరగాధలం జెప్పు పురాణగాధ
 లలోఁ బద్మఁడను నొకరాజుండినట్లును సతఁడు శూద్రస్త్రీ
 పుత్రుండగుటంజేసి దేశముసందుగల క్షత్రియులనందరినిఁ దన
 తో సంబంధబాంధవ్యములు చేయుమనియును, అట్లు చేయక
 యున్నచోఁ దనతో యుద్ధమునకు రిండనియును సకమానం

బులు పంచి యనంతరము దిగ్విజయమునకు వెడలి తనయభి
ప్రాయముతో నేకీభవింపని యనేకులగు క్షత్రియులను బందీ
కృతులంజేసి వారిని కూద్రోదకము త్రాగ్గునట్లును శూద్ర
ప్రాయులగునట్లును జేసెను. అపుడు 'బందీకృతులుగనుండు
వారిలోఁ గొందఱు క్షత్రియులు తాము నతనితో సంబంధ
బంధవ్యము ఆంగీకరించెదమని యంగీకరింప వారిని చెఱసాల
నుండి విడిపించి గౌరవించినట్లు కానుపించును. ఆ విధమునఁ
బైటవచ్చిన శూద్రరూపధరక్షత్రియులు తాము సూర్యవంశ
జలమనియును వద్దునను విధేయులమనియుఁ దెలుపుటకుఁ
గాను తాము పుష్కనాయకవంశజలమని వెల్లడించినట్లు కాను
పించు. ఇట్లు పుష్కనాయకులు పూర్వ మొక కాలమున క్షత్రి
యులుగా నున్నందులకుఁ గల నిదర్శనములు జూపుటకు ముం
దుగా నీ పైవృత్తాంతముం దెలుపుగ్రంథములలో నొకటి యగు
మార్కండేయపురాణోత్తరఖండములోని పై కథాభాగంబు
యథామాతృకగా నీక్రింద వివరించెదను. అది యెట్లనినః—

“మార్కండేయపురాణోత్తరఖండము.”

అధ్యాయము మహాపస్తచరిత్రము.

శ్లో॥ మహానందీర్థహారాజో రాజ్యంశ్చర్వన్తదోత్కటః॥
సరాజోరాజకన్యాంచ ఏకాంశూద్రకులోద్భవాం॥
కన్యాంగృహిష్యతిముదా పతీ త్వేనామతచ్ఛ్రీణు॥
మహానందిసుతోరాజః శూద్రాగ్రోద్భవౌపౌబలీ॥
మహాపస్తపతిఃకశ్చిన్నందఃక్షత్రవినాశకృత్॥

సర్వదేశస్థితంక్షత్రం పాలయిష్యతిమూఢాఢీః
 జ్యోతిఃపుర్యామహానందీ నందంఘాప్యమహామనాః॥
 సర్వరాజ్యాభిషేకంతు కరిష్యతినసంశయః
 మహానందీమహారాజో మృతిమేష్యతికాముకః॥
 సర్వరాజ్యాధిపత్యంతు ప్రాప్యనందోమహాబలః
 సర్వదేశస్థితంక్షత్రం స్వవశంతుకరిష్యతి॥ •
 సందోమహాబలోవీరో మహాపద్మపరిర్విభాః
 సర్వరాజ్యస్యకర్తాణి మదాంధస్తుకరిష్యతీ॥
 మహాపద్మంతునగరం తస్యనామద్వయంభవేత్
 ఉపస్థాప్యంజ్యోతిపుర మిత్యాహుర్వేదవాదిన్ః॥
 మహాపద్మాఖ్యనగరే స్థిత్యానందోమహాబలః
 శాశిష్యతినసందేహ సర్వదేశస్థితాన్నృపాః॥
 తేతుతస్యనమస్కారం నకరిష్యంతిభూమిపాః •
 శూద్రాగర్భోద్భవత్వాచ్చ వేదోక్తవిధిహీనతః॥
 క్షత్రవంశోద్భవాభావా న్నకరిష్యంతితస్యతు
 నమస్కారంహిరాజేంద్ర సర్వదేశస్థితాన్నృపాః॥
 తస్మాతోపాత్పద్మపతిః సందోబలపరాక్రమః
 సర్వదేశస్థితంక్షత్రం జేతుంనైసగమిష్యతి॥
 అక్షోహిణీబలాఘ్నేన వృతోసందోమహాబలః
 స్థితంజయపురేవీరం విరాటకులసంభవం॥

గజపతిజయః.

జేతుంగజపతియోగ్యం ప్రథమంతుగమిష్యతి
 రాజ్ఞోగజపత్నేరూతం సనందఃప్రేషయిష్యతి॥

గత్వాదూతోగజపతిం దృష్ట్వావాక్యంకరిష్యతి |
 నందరాజస్యదూతోహం తేనైవప్రేషిష్యోస్మ్యహం |
 నందవాక్యానిరాజేంద్ర శ్రుణుధీరమన్మాప్రభో ||
 మమకార్యోనమస్కార స్వయాత్వత్కులజైరపి |
 'నకరోపితథారాజ న్నద్యైవత్వాంసబాంధవం ||
 సజ్జాతింరాజ్యహీనంచ కరిష్యామినసంశయః |
 కరందత్వాతిశీఘ్రేణ పూర్వస్త్వాచ్ఛవిశేషతః ||
 సంఘేనతిస్థరాజేంద్ర విత్రబాంధవసంయతః |
 శ్రుత్వాగజపతిస్సమ్యగ్జ్ఞాతవాక్యంసభూపతిః ||
 మంత్రిభిస్సహసంమంత్ర్య స్వదేశస్థాంశ్చభూపతీ |
 సమానీయచత్తైస్సాకం సమంత్రీచసభూపతిః ||
 ఏషనందోహిబలవాన్ యుద్ధేజేతుంసశక్యతే |
 తస్యచక్రుర్నమస్కారం తేభూపానందభూపతేః ||
 తంహిత్యానందభూపాలః సర్వసైన్యసమావృతః |
 ఆర్యావర్తాదికాదేశా గమిష్యతివిరాజితా ||

ఆర్యావర్తదేశగమనం.

ఏవంతాంస్తాంశ్చభూపాలా న్నమిష్యతినసంశయః |
 మమకార్యోనమస్కారి ఇతివాచంసుదారుణం ||
 సూర్యవంశోద్భవాభూపా శ్శ్రిత్యర్షోషసమన్వితాః |
 యుద్ధాయైవహితేసర్వే కరిష్యంతిహిసిశ్చయం ||
 తేహంగామానివత్సామి శ్రుణుభూపసమాహితః |
 సాఖశ్చదాపలశ్చైవ నాగపుర్యధిపౌవరా ||

మందకరికటకాన్వీతః పద్మపాతశ్చభూపతిః |
 గయాదేశాధిపోవీరో దండకారశ్చభూపతిః ||
 దండకారశ్చకేదార దేశరాజశ్చవీర్యవాన్ |
 చిత్రకూటాధిపోవీరో మందనాథశ్చభూపతిః ||
 అంధతీదేశనాథశ్చ కాకటాధిపాభూపతిః |
 బ్రహ్మవర్తాధిపోవీరో రంతిలారశ్చవీర్యవాన్ ||
 ఏతేచాన్యేచబహవ స్సంభూయక్షత్రియై త్తమః |
 నందభూపేనభూపాలాః యుద్ధాకృత్వాదిపత్రయమ్ ||
 జితాన్తేనమహారాజాః కారాగృహమధిపతాః |
 ఏవంసందోమహారాజాః జిత్వాదేశాధిపాన్తుదాః ||
 కారాగృహప్రతిష్ఠాశ్చ కారయిష్యతిశాసనాత్ |
 కారాగృహేవర్తమానాః సాన్వితాః పరివర్జితాః |
 క్షత్రవేషవిహీనాశ్చ శస్త్రాస్త్రపరివర్జితాః |
 స్నానసంధ్యావిహీనాశ్చ ఘోరామర్తవివర్జితాః |
 వేదోక్తాచారహీనాశ్చ శూద్రాచారైకతత్పరాః |
 శూద్రానీతోదకంసమ్యగ్గృహ్యమానాశ్చభూమిపాః ||
 మత్స్యమాంసాదనాశ్చైవ శూద్రాభివశిభావతాః |
 కారయిష్యంతిరాజాన్ఘ్రి శాసనాన్నందభూపతేః ||
 ఏకఛత్రాంసపృథివీ మనుల్లంఘితశాసనః |
 సువత్సరశతంనందః పాలయిష్యతిమేదినీమ్ ||
 కారాగృహేవర్తమానాః పంచాశద్వత్సరాత్పరమ్ |
 సాంఖ్యప్రముఖరాజానాం హైన్యవృత్తైకజీవినః ||

నందస్యచనమస్కారం కృత్వాముక్తాశ్చ తేనవై ।
 నియోజితాశ్చ తేనైవ నందేనైవదురాత్మనా॥
 కృషిక్తర్తపరాశ్చైచ్ఛేష భవిష్యంతినసంశయః
 కించిత్కాలంహితతైవ స్థిత్యాసాంఖముఖాన్మపాః॥
 వింధ్యస్యదక్షిణేభాగే సముద్రప్రాంతమండితాః ।
 కళింగాంధ్రవిదర్భాంగ దేశానాగత్యభూమిపాః॥
 తదాదిభూమిపాలాశ్చ సూర్యసోమసముద్భవాః ।
 పూర్వోక్తేనప్రకారేణ భవిష్యంతినసంశయః॥
 దాక్షిణాత్యాశ్చౌత్తరికాః ప్రాచ్యాః పూర్వదిశిస్థితాః ।
 సోమూన్వయసముద్భూతాః తస్యనందస్యభూమిపాః॥

వశిష్టకౌండిన్యధనంజయానాం
 గోత్రోద్భవాకాస్యపగోత్రజాతాః ।
 శూద్రాదృవాత్యంతగృహీతవేషాః
 భూపాభవిష్యంతికతాయుగేహి॥
 కతాయుగేస్నానవిహీనకాశ్చ
 సంధ్యాదివేదోక్తసుక్తశూన్యాః ।
 సగ్గాదిదోషేణవివర్జితాశ్చ
 భూపాభవిష్యంతిహితైత్రకేతో॥ అని,

దీనినంతయుం జదివినపిమ్మట పాఠకులు శూద్రవేష
 నారులగు ఊత్రియులు కొందరున్నట్లుగా గ్రహింపఁగలరు.
 బట్టివారు అంధ్రాదిదేశములలోనే స్థిరపడినట్లుండుటం బట్టి
 వారీపద్మనాయకులను నామమున నుండిన శాఖవారుగా నను

మానింపబడఁగలరు. అట్లు కాదనువా రట్ట వారు మఱియొక
రున్నారని చెప్పఁగలరేమో యోచించి చెప్పఁగోరెదము. పై
మనయాహాలు. యథార్థమేయైనచో శ్రీనాథునిచే జెప్పబడిన
వెలమలు పట్టలు మొదలగు తక్కినశాఖలవారును యేల
కాఁగూడదని యూహింతము. అట్లుహించునెడల నీ శాఖ
లలో క్షత్రియధర్మములును, ఆచారములు సెవరిలో మిక్కి
లిగాఁ గానుపించునో వారే క్షత్రియపూర్వులని యూహింప
వలసియుండును. పై శాఖలవారిలో నందరిలోపలం బరిశీలింప
నీ పద్ధతాయకులను శాఖలవారిలోఁ దప్ప కడమశాఖలవారిలో
నీ క్రింది యాచారము లెవ్వారిలోపలం గానరానట్లు స్పష్టము
కాగలదు. అవి యెవ్వయినగా:—

1. వైతృకకార్యములు చేయునపుడు కాశీజన్మిదమని
చెప్పబడు పట్టుతోఁ గట్టబడిన యుత్తరీయ
మును ధరించుట.
2. వివాహకాలములో నగ్న్యారాధనమునకు మారు
గా నైదుదినములలో నఖండమగు దీపారాధన
నుంచి తదారాధన యైదుదినములుదనుక
చేయుట.
3. జాతమృతా శౌచములలోఁ బండ్రెండుదినములే
పట్టుట.
4. క్షత్రియులతో సహపక్షి గలిగియుండి భుజియిం
చుట.

ఇంకను మఱికొన్ని క్షత్రియాచారములును తాత
ధర్మములును గలిగియుండుటఁ బట్టిచూడ క్షత్రియు లేకార
ణాంతరముననొ వేడోక్తకర్తలు మానుటచేత శూద్రత్వము
నంది యిట్లున్నారని నిస్సంశయముగా నూహింప నై యున్నది.
ఆ విషయమైన సంవాదము ప్రస్తుతములో మాని పైని చెప్పిన
క్షత్రియులతో భోజనంబుల సహపక్షి గలదనుదానిని గ్రంథ
మూలముగాఁ జూపించుటకుఁ గల యొకవృత్తాంతము నిచ్చో
వివరించెదను. అది యెట్లనిన:—

కొండ వీటిదండకవిలెలో “ఒక కాలమున ఢిల్లీ ఘాదుషా
యోరుగల్లి కోటపై దండెత్తి దానిని లగ్గలకుఁ బట్టగా నపుడు
కమ్మసేనానులు యుద్ధసన్నద్ధులై విశేషముగా యుద్ధముసేసి
యోడిపోయిరి. అపుడు ప్రతాపరుద్రుఁడు వెలమవారిని బిలువ
సంపించి కోటనిల్పుడ”ని చెప్పఁగా వారిలో ముఖ్యులు ఆ రాజు
తో నిట్లనిరి. “స్వామీ మేము దేవరకుఁగా ప్రాణములు సమ
ర్పింప సిద్ధముగా నున్నాము. మేము జీవించియుండఁగాఁ బర
రాష్ట్రులు కోటలొఁ గాలిడరు. మేము విజయమునంది వచ్చితి
మేని తమతో సహపక్షియును సమానప్రపక్షియు నీయ వేడె
దము.” అనుడు రుద్రుండు దానికి సమ్మతించె నపుడు వారు
కోటబురుజుల నాక్రమించి ప్రాణముల కాసింపక దానిని సంర
క్షింపఁ బరరాష్ట్రులు చేయునదిలేక విచ్చిపోయిరి. అపుడు
ప్రతాపరుద్రుఁడు వెలమవారియెడ మిక్కిలి కృతజ్ఞుడై వార
లకు సహపక్షి యొసఁగి యందలి సేనానులకు వారివారే గౌర

వానుసారముగ జాగీరులును, మొఘాసాలు మొదలగువాని నొసంగి గౌరవించెను. అందలి సేనానులును తమతమ సైనికులకుఁ దమ జాగీర్లలో మొఘాసాలలో సేనానులు, భూములు మొదలగువాని నిచ్చి వారందఱు మఱియొక వివరమునకుఁ బోవక యుండునట్లుగాఁ గట్టుచేసికొనిరి. నాడు మొఘలు నేటి వరకును వెలమవారిట్టికిట్టు దాటకనే యుండి తమతమ మర్యాదలఁ గాపాడుకొనుచున్నారు.

ఈ వృత్తాంతము యథార్థమైనదైతఱుగా నిప్పటికిని యోరుగల్లుప్రాంత్యములనుండు క్షత్రియులు వెలమలతో సహపక్షిఁ చేయు నాచారమును బట్టి యూహింపఁగై యున్నది. అయితే క్షత్రియులు నాలవజాతివారితో సహపక్షిఁ యిచ్చి భుజించుటకుఁ గారణమేమియ్యై యుండవచ్చునని యూహింపఁగై యున్నది. ఇందుకుఁ గారణ మొక్కటియై యుండవలయును. ప్రతాపరుద్రునినాటికిఁ బైన వివరింపఁబడిన నూరునికాలములోని క్షత్రియులలోఁ గొందఱు శూద్రప్రాయులై యుండుకథ మిక్కిలి వ్యాపకములొనఁగి యప్పటికి నేఁడేగోత్రముల క్షత్రియులు శూద్రప్రాయులై యుండిరో యా వృత్తాంతము మరకంటె నానుభూతికగాఁ దెలిసియుండనొప్పు. అందుపైని వెలివేయఁబడిన క్షత్రియులుగా నుండినవారిని వెలితీర్చి తిరిగి కొంత యుపకారము చేయుకోర్కెతో వారికిఁ దన సహపక్షిఁ నిచ్చి ప్రతాపరుద్రుఁడు గౌరవించిన గౌరవించి యుండవచ్చును. లేకున్న నుత్తమక్షత్రియుడుగా నుండిన ప్రతాపరుద్రుఁడు జాతిచేతను

శూద్రులుగా నుండెడువారిని పక్షిని బెట్టుకొని భుజియించుట యేలగలును.

అయితే విష్ణుగీదజులు శూద్రులని చెప్పియున్నచో నీ పుస్తకాయకులగు వెలమ లేల శూద్రులుగారని యుపన్యసింప నగుచని శంకించెదము. అట్టి ప్రశ్నమునకు సమాధానము చెప్పటకుఁ జూర్యము శూద్రత్వ మెన్నివిధములుగ నున్న దను దానింగూర్చి యాలోచింపవలసియున్నది.

సమూహప్రశ్నార్థ నిరూపణము.

ద్వీజాతులగు బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యులు ముప్పైరును జన్మ కాలమున శూద్రులేయనియును, వారికిఁ గర్మచేతను ద్విజత్వము కల్గుననియు “జన్మనాజాయతేశూద్రః । కర్మణాజాయతేద్విజః” అను శాస్త్రముంబట్టి చెప్పవలసియున్నది. వీర లేవరకుఁ గర్మలను చేసిన నావరకును ద్విజులును దాని యభావమున శూద్రులు నగుదు రనుదానికి దృష్టాంతముగా ద్విజులు కొన్ని తప్పుకార్యములు సేయుచును పతితసావిత్రులై పోవుమరనియు నట్టిపట్లఁ దిరుగ నుపనైసంస్కారము చేసికోవలయుననియు శాస్త్రమున్నది. ఏ కారణముచేనైన నది లేనివాడు శూద్రుడై యట నుండి తమవంశముననగా సంతానమును శూద్రులుగా నెనరించెదరు. అయితే యిట్లుగా శూద్రత్వముబొందిన ద్విజాతులు జన్మచేత శూద్రులుగా నుండెడువారికంటె నధికులై ద్విజులకంటెఁ దక్కువగాను వ్యవహరింపఁబడుదురు. కావుననే

యిట్టివారింగూర్చి వ్రాయుచో వీరందఱును సచ్చాద్గులని గ్రంథానులయందు ననుసంధించిరి. మన యాంధ్రదేశములో నిట్టివారు మఱి కొందఱుగూడ నుండవలెగదా? వారెవ్వ రెవ్వ నున్నవారని శంకించవలసియున్నది. అట్టివా యెన్నారనుట యుక్తిసాధ్యమేకాని చారిత్రములు లేకుంటచేత నిర్ధారణచేసి చెప్ప వీలులేకయున్నది అయిన నొకటి యెందునైతే తముల నీ విషయంబునఁ జూపుదము.

మనశాస్త్రములో సచ్చాద్గులని మొదట రెండుస్థితి ములవారికిమాత్రమే చెప్పబడినది. వారెవరినగా “సచ్చాద్దోగోపనాపితో” అని. అనగా గొల్లలును ముగ్గులును సచ్చాద్గులని. వీరియెడల శూద్రులకు నిర్ణీతములైన శూద్రత్వాది ధర్మములు కొంచెముగానూ గోష్ఠిగానూ నేటివఱకును గానుపించుచున్నవి. అయితే నీ రెండువర్ణములవారినూ సాధారణముగా శూద్రులని మనదేశములో వ్యవహరింపబడు తెలగాలు, బలిజీలు, కిమ్మవారు, గెడ్డివారు అను శాఖలవారికింట్లదక్కవగా వ్యవహరింపబడుచును వారికి సగ్రవర్ణములవారికివలె బరిచర్యాదులు చేయుటయే స్వవర్ణధర్మముగా గ్రహించుచున్నారు. అయితే శూద్రులలో శూద్రు లిట్లు ప్రవర్తించుట యసంగతముకాదాయని యూహింపవలసియున్నదికాని రోడియో తగినంత యాధిక్యములేనిది వర్ణాశ్రమ ధర్మప్రచారమే ప్రధానముగనుండు మన హిందువులలో నిట్టి గౌరవము కలుగదు. అట్లు గావున నిపుడు మనమట్టి గౌరవకారణము లేవియై

యుండుననిమాత్ర మాలోచింపవలసియున్నది. దానికిఁ బైన
 మనము చూపించినదే కారణమై యుండవచ్చును. ద్విజాతుల
 లోనివారలు కాలాంతరముల నొక్కొకతఱిఁ యిక్కట్టు వచ్చి
 నప్పుడు స్వవర్ణాశ్రమ ధర్మములు చెడిగాని లేక మఱి కొన్ని
 యితర కారణములచేతఁగాని శూద్రత్వముఁ బొందుచువచ్చిరి.
 ఆ హేతువున వారు శూద్రులని వ్యవహరించఁబడినను, నీచత
 నందలి యొకవిధమగు గౌరవమును నిల్పికొని కాలక్షేపము
 చేయుచున్నారు. ఇట్టివా రేవర్ణమునుండి వచ్చియుందు రను
 దానినిఁజూపుట నిర్ధారణచేయుటకై చరిత్రాధారములేక వలను
 పడదు. కాని మనదేశమున వ్యాప్తమైయుండు బ్రాహ్మణాది
 వర్ణములకుఁ గల జీవికలం బట్టి అది కొంత నిర్దేశించఁ దగి
 యున్నది. అనగాఁ దమకుఁ దొల్లిటివర్ణమునకే వ్యాపారము
 జీవనాధారముగా నేర్పడియున్నదో యా వ్యాపారముననే యా
 వర్ణమువారు శూద్రత్వము నందినను అవలంబి చియుండుట
 నైసర్గికము. దానింబట్టి బ్రాహ్మణులలోనుండి శూద్రత్వము
 నందినవారు విద్యావ్యాపారములచేత జీవించుచుండురనియు,
 క్షత్రియులలో శూద్రత్వము నందినవారు యుద్ధములకుఁ గగు
 వృత్తులు సంపాదించుకొని జీవించుచుండురనియును, వైశ్యులలో
 శూద్రత్వము నందినవారు కృషివాణిజ్యాదులవలన జీవించు
 చుండురనియు నొక సచ్ఛాద్రులనంబడు గోపనాపితులు అగ్ర
 వర్ణసేవారతులుగా నుండురని యూహింపవలసియున్నది. దీనికి
 దృష్టాంతముగ బ్రాహ్మణులలోనుండి శిష్టికరణములు మొద

లగువార లుత్తర దేశ సంప్రదాయానుసారముగ లేఖరులై
 విద్యాజీవనముచేతనే యున్నారనియును దక్షిణదేశ బ్రాహ్మణ
 సంప్రదాయముల మఱికొందఱు శూద్రులు కలియుగములో
 బ్రాహ్మణుల కాపధ్యర్థముగ కృషినే ముఖ్యముచేసికొని కృషి
 కులై గ్రామములలోపల బెత్తనములు వహించి యున్నారనియును
 జెప్ప నొప్పియుండు. తెలగాలని చెప్పబడవా రీశాఖలో
 వారని చెప్పట కనునై యున్నది. వీరినే మహానాటివారిని
 వచించెదరు. అంధ్రదేశమున నీ మహానాటివారికిని మంత్రు
 లను నియోగి బ్రాహ్మణులకును విశేష మైత్రియును పర్వధగ్గా
 దికములు నడిపించుటకు దగినబెత్తనములు నీయంబడినవి. ఇక
 రెండవవర్ణమువారగు క్షత్రియులలోనుండి శూద్రత్వమునందిన
 పర్వనాయకులు మొదలగువారలు యుద్ధాదులుచేసి జీవించుట
 యే స్వవర్ణధర్మముగాఁ బ్రవర్తించుచున్నారు. వీరికిని క్షత్రియుల
 కును యుద్ధాదికార్యములలో గల ధర్మములన్నియు సమాన
 ములే. తక్కిన మూడవశాఖలోని వైశ్యుల కృషివాణిజ్యముల
 నవలంబించి జీవించు శూద్రశాఖలు వైశ్యత్వమువదలి శూద్ర
 త్వము నందినవారుగాఁ జెప్పనొప్పును. ఇదియునుగాక యను
 లోమవిలోమ జాతులవలన గల్గిన ద్విజబంధువులవలన మఱి
 కొన్ని శూద్రశాఖ లేర్పడినట్లు కాన్పించును. అవి యాయా
 వర్ణములవారి కేర్పడిన జీవనములబట్టి యేర్పరింపబడవలసినవే
 కాని వానిని ప్రత్యేకము నిర్ణయించి చెప్పటకు నితర సాధన
 ములు లేవు. ఇదియునుగాక యీ కాలములో బ్రాహ్మణాది

వర్ణములవారు కాలానుగుణ్యములైన ధర్మము లవలంబించుటం జేసి వారిలోనుండి శూద్రత్వము నాదినవారి ధర్మములు స్వల్పగా నిర్ధారణలేక యుండవచ్చును. అట్టివారిని స్పృశపరుచుట మఱియును గర్హసాధ్యమై యుండును. కావున నింతకంటె వివరించి వ్రాయును.

పద్మనాభులగు వెలమలకుఁ గల శక్తియధర్మములును వానితో సంబంధించిన కొన్నిపద్యము లిదివరకే మఱియొక సందర్భమున వివరించియున్నాఁడను. ఇప్పుడు మఱియొక సందర్భమునండి కొన్నిపద్యములు పద్మనాభుల చరిత్రములోనివే వివరించెదను.

క॥ సుజనులగుబంధుజనులను । గజబిజ తేకుండసమతఁగాచిన
వాఁడే । భుజ పీఠ్యుడైనవెలమని । నిజముగగజపతియుఁ
బల్కెనిపుణతమోఱు॥

సీ॥ మానంబుతగుగాఢమహిమోన్నతిఁ జెలంగుమానంబు సాహి
త్యనూన్యగుణము । మానంబుసృపతికిమన్నననొదవించు
మానంబుదాతకుఁదానకింబు । మానంబునిశ్రాంతిమానధ
నంబునుమానంబుసాధ్యకిమంజువ్రతము । మానంబుసత్కు
లమహిమసంపాదించుమానంబుదేవసామూల్యపథము । నట్టి
మానంబువెలమలకాస్పదంబు । నమితపతిహితసన్తానమంగు
ఘనులు । గజపతిద్రోహిగండాంకకలితయశులు । వీరులైనట్టి
నెఱమన్నెవెలమవారు॥

సీ॥ గురువన్ గురుసూక్తి గురువివేకస్థలై మానుషాదిగవంశమా
 న్యుడగుచు । గురుభూపరిగుప్తగుద్రాగ్రస్తైక్యకాశ్యసల
 న్యాయసఖ్యుడగుచు । పుష్కరింభవేముఖ్య స్థనంశోన్మదగా
 మాఖ్యసత్కులోద్ధాముడగుచు । మానసాధిపహింసకమా
 ననీయగరిష్ఠయభిహత్యవెలమనాయకడగుచు । కిన్కర
 వతెడిమానుషక్రిమిమెట్టి । పుండ్రవీణతా విడనాడిపోయె
 వాకి । విండెనేనెయువాడెపోయెన్మొలచి । నమగ్నంబైకవి
 జాన్వయవసుండు॥

సీ॥ శౌర్యమానుషములుచచ్చి చిహ్నకటి పనాన్మల్లస్థలలగుచు
 మమపవలయు । తనకిన్ముననింకొనకరిత్రైవిధ్యులుతగుచు
 ట్టములుకాగలపవలయు । బాధుమోహంబు ప్తాన ట్ట
 చుచుస్వదనంబుకాడగుచు లయు । సమహింసప్రేమలనహ
 శాలములగొనియోడుకొలచుమమపవలయు । నిన్నిగూ
 ములుగల్గియుదీప్యడయు । రాయన్మనచున్న ప్తరహ్యమా
 ట్టి । మహితులైచచ్చివాడెపోయెన్మొలచు । వాటిన్మనహ
 నునుపదవెలమ॥

క॥ బలుపుచెడికలిమిబాలినదొలగెడి సరిత్రైవిధ్యులొపటి
 మున్ । అలదు శౌర్యధను తెరగుచు । బలమునుగినున్న వెలమ
 శౌర్యజ్ఞులుండె॥

క॥ వితరణగూమునుమానెడు । సతితముదాన్త్రవిషయసంగ
 తుండెను । శీతరంతిదేవవిధమున । బ్రహ్మహితాన్త్ర
 డైనస్థైర్యుడెపుడు॥

పక్షనాయక వీరపత్నీ వర్ణనము.

సీ॥ పతియొడఁదిలకొంచిధయశోకిములుమానితనువసిగొసఁగినతగు
 కపగిరి । పురుషుపూనికఁ ఘటింపఁబూగఁప్రత్యయమునననలం
 నుఁజూచిన్చినవసితరీతి । నాశ్రితనక్షత్రైయసింపులొసంగినస్ఫుర
 యశోభాసిఘ్నానుదతిపొల్కి । మునిశాపవశమునమృత్యుఁడైన
 పురుషునితోడ నెచనినపూజబోడకరణి । చంద్రమతీతేభ్యగు
 పతిసాధ్వీమాద్రది । తెగువచేమించువీరపత్నీనజంబు । గలిగి
 యభిష్టించుమనీషిలమునందుఁ । పక్షిషా వనితక పటిమఁ
 బొడలి॥

పక్షనాయక వంశమునుగూర్చి మఱిగొన్ని వర్ణనలు.

సీ॥ పక్షనాయక వంశపావనుండగునేనిగోత్రసంతానాదిచాత్రమె
 తిఁగి । కానినరుంచునుగిళవెళంబు నకకాకీతీయమటంచుఁగ
 నటులేక । నొక్కొనమండలాద్యుత్పన్నంబునకను నొడ్డైనాయ
 కులంచునొగటుగొనక । సుగ్రామధూమినిజయలక్ష్మీజేకొన్న
 గ్రహమండలముదూరిగరిమగొన్న । వీరవరుల నెల్లవినుతించి
 యర్చించి । తత్ప్రభావతృప్తదనరదనిని । వరిలనేనివాడు
 వంశవర్ధనుండయ్యు । నిహముపంఘుసౌఖ్యమహిమగాంచు॥

సీ॥ పరిపంధిధిద్రేధపంచాననుండైనమన్నెసా హెబుగానిమనుప
 లేడు । హాలాహాలాహారు శూలాముధనమానమానధుర్యుఁ
 డుగానిపూనలేడు । తుండ్రావీషముండుతోడ్పండసాహస్రి
 సుధానిమానుడుగానిపట్టలేడు । హటకాసురుప్రాణహానస్య

కేసరిదంభధుక్యడుగానిదనుపలేడు । ఈచరిత్రంబుకొలదులే
యితరులకును । ననుగమింపనసాధ్యంబులవనిలోన । వితరణ
గుణాదిసాహసవిడుడుగాని । యితరులుగశింపనొసగీవితర
మహిమ॥

సీ॥ మానసపన్నుడై మహిలోన వెలసిన గాంధీర్యప్రప్తియుఁ గ
లుగవలయు । ధైర్యంబుగలిగియుధరలోనవెలసిన స్థైర్యమూ
వహిలంగవలవలయు । శౌర్యసమగ్రతసాహసంబందెనా
పాటవాటోపతఃబరగవలయు । వీరాగ్రగణ్యుడై వినుతులు
గాంచినదానధారాస్ఫూర్తిచవరవలయు । జలధికిలాస
రఘురామజామదగ్ని । గీతులనుబొందతనరువిభ్యాతీయనుచుఁ
బలికెగజపతిపక్షప్రకరమునకు । నీతికోవిదిఘటినినిలుపుట
కును॥

సీ॥ భామలపూచెట్లుబలుతుపాటలగుంట్లనెకిటిగ దాపక్షజోత్త
ములకు । గామిసేనుకిరతికదసశస్త్రాహితయొకటిగ దాపక్షజో
త్తములకు । నగనాహసంబుసంగ గోల్లాసంబు నెకిటిగ దాపక్ష
జోత్తములకు । గలికిగుబ్బలపోట్లుకడది బొంపుకేట్లునొకిటిగ
దాపక్షజోత్తములకు । నట్టిపక్షజసాహసంబభినుసంపాదించి
బెందెడుబెడరిస్థితియైతె । మగవృపుడైసంగాళిగనుడు
నైతె । బొండుడైననునావోళిపతియనైతె॥

క॥ ఉన్నతపతిహితసత్యం । బెన్నడుదప్పుడుభాగ్యహీనుడైతె॥
మున్నాచంద్రమతీపతి । చెన్నునదగుచున్న వెలమచిరతర
యశుడై ॥

సీ॥ ఒక్కటిపదియయ్యునెసరనూలై నను మాటనుదిరుగనిమాన
 ధనులు । మిన్నునుపరియలై మీదికినొటిగిన ధైర్యంబువిడు
 వనిశౌర్యఘనులు । భాస్కరచంద్రులుపద్ధత్యల్దొలగినమేర
 దప్పనియట్టిమేటిమగలు । పగతీరుదనుకనుదగన్పుయాహార
 వాంఛలనుడిగడివగు శాన్యాలతులితౌదార్యవిశ్రుతులలఘు
 మతులు! న్యాయవర్తనకాకతిరాయత్తజన్యసౌజన్యలైలోక
 మాన్యులగుచు । బుద్ధకులజులుహరిపాదపద్మభవులు॥

సీ॥ రెడ్డిసంతతికిమాకొడ్డి భేదంబైనమలమ్మర్చిచిరీవెలమవారు
 పచ్చనాయకమానభంగంబుగాకుండ బలియైనెగడిరీవెలమ
 వారు । శివదేవికాకితిగణపతిగొలిచియునిలనేలుప్రభువుల వె
 లమవారు । కాపులమాటకైకడగివెలమలయందునిలిచిన
 కూరులీవెలమవారు । సమరగాంగేయపటిమచేజరుపువారు ।
 మిగులమానంబునకుబ్రౌణమిచ్చువారు । వినయఘనులైన
 నెరిమన్నెవెలమవారు । పచ్చజ్యోతిచేభువిబరగువారు॥

సీ॥ పదుగురేగురునూల్లవరానఁగూలినగొల్లిచ్చియకులపైగ్రు
 న్మువారు । గుట్టిపులిశముపైఁగూర్చియుఁబెన్తుకగుదిగాను
 నరదముల్బదిసినారు । మనసెసవిరిగినమరించిరిచెంచినోస
 మీసునఁబుట్టజేసినారు । దాన్మత్రంతంబులుధరలోనఁబ్రక
 టించినిశలచేశంబులు నెఱపినారు । భటులకన్ననుజుట్టమేప
 ట్లగలఁడ । టంచుసర్పర్తసంగతివనిమీఁద నిలుపవలయును
 ననుమాటనిశ్చయముగ । గొట్టకగఁజేసెరుద్రుండుఘనుఁడు
 భువిని॥

క॥ వీరులగుపద్మనాయక । చారిత్రముపూర్వరచితశాసనరీతి॥

ధీరులగురవిసరస్వతి । వారునుచియించి ధికవాచాశీతి॥

ఇది పద్మనాయకవృత్తాంతసంగ్రహము. ఇట్టివృత్తాంతములను శాసనరూపముగఁ జేయించిన కాకతీయసమ్రాటను నాతఁడెవరని కొంచెము విచారింపవలసియున్నది అందుకుగాను పద్మనాయకచారిత్రముగఁ బ్రాసినవృత్తాంతమహాత్ర మిటఁబొందుపరిచి సుగ్రునివంశపుచారిత్రములో నతని రాజ్యవిశేషాదికమంతయు వ్రాసెడిను.

పద్మనాయకచారిత్రముగఁ ప్రతాపసుకుల చారిత్రము.

శ్లో॥ శ్రీమద్గజరజపీఠస్థ సుప్రమాద్భుతవ్యభాసితః ।

సోయంప్రతాపసుద్రాఖ్యః కాకతీయగణాధిపః॥

యోగరీశ్వరమానవర్ధనపర శ్రీమత్ప్రతాపాంకతీ ।

సుద్రోసుద్రపరాక్రమోగజపతిః క్షోభితచేరాజశే॥

రాజద్రాజకీరీటకోటిఘటిత శ్రీనూత్నరత్నప్రభా ।

జ్వాలాజ్వాలభిభాషిదీపకళికా సీరాజితాంఘ్రిద్వయః॥

శా॥ శ్రీలైన్యతమల్లికార్జునపదశ్రీవర్ణసంసేవితం । డాశాదంతిగి

రీంద్రకూర్తఫణిరాడత్యంతభూభూర్వహుం । డీశానోగ్రవర

ప్రభావజనితుండింపొందునొర్గంటిలో । శాశిద్వరిగబాధివీర

దరుడె చెల్వొరిం దెగుగుండవ॥

సీ॥ తనకీర్తి ధళధళల్ దశదిశలను నిండచంద్ర శేఖరునంశజననమం
ది। తనలక్షణప్రౌఢితగవిశారదులకుప్రౌఢిప్రతాపకప్రభలు
బూని । తనధైర్యపటిమంబువినుతంపకధకుఁబివికసితహరిలీల
వీకనేలి। తనశౌర్యమహిమంబుగొనియాడశూరులుపామపా
నిగ్నైకబద్ధజేసి। భయదదోర్దండకరవాలభైరవుండు। మూరు
రాయరగజీవళముఘ్నిబిరుదు। మండలాధ్యక్షకోటీశమకుటర
త్ను । గుక్రుతాపుండుకాకతిరుద్రవిభుఁడు॥

ప॥ కాకతిరుమనివారు స్టేవోపద్రవాబునకై మల్లికార్జున
దేవు నారాధించగ న్విష్ణుమందుఁ బ్రత్యక్షులై తెలిపిన
వృత్తాంతము. ఇట్లు కాకతిలనీపకుండైన ప్రతాపరు
మ్రుండు రాజ్యంబుఁ బరివాలింపుచు భూతభవిష్యద్వర్త
మాన త్రికాలవేది గావున నిందువాసరంబున మల్లేశ్వరు
నకు నుమాయుక్తింబుగా పోడశోసచారంబులఁ బూజా
విధానంబులు నల్పి నిర్భాస్తరణశాలియై నిద్రించునమ
యంబున భక్తజనావనదీతోపకుండైన మల్లేశ్వరుండు సాక్షా
త్కరించి నీవు తలంచిన యర్థింబు వృద్ధికిరంబగు. భావి
కార్యంబునఁ గాకతీపీఠంబు నుద్ధరింపబడునని యంత
స్త్రితుండయ్యె. నా కార్యంబులు మమోనిశ్చేతంబులని
మేల్కొంచి.

సీ॥ దొరలుమున్నూరును దోడ్తోడ నేతేరఁదగుమంత్రివరులును
దండనడువ । నుత్తరదేశస్థులైక్రొత్తరాజులుదండినెనుబది
వేలునిండికొలువఁ । గొత్తలంబులవారుహస్తకనడువగోలక

నాయకులునుపిక్కటిల్ల । పరభేదనొపాయభళిరకాకతిరాయ
యనివందిజనములునభినుతింప । బొరలువచ్చెడుకంచుకుల్
దెరలుసేయి । మూక్తికచ్చత్రమొప్పుంగమందగమన । మునను
సభవస్తకే తెంచిముఖ్యనియతి । నిండుకొలువుండెరుద్రభూ
మండనుండు॥

వ॥ ఇట్లు కొలువుండి మంతనంబున నిజమంత్రి నాలోకించి
గౌఢాధిపతి నియోగంబున మ్లేచ్ఛులగర్వోద్రేకంబును,
తన్ని వారత్వసంధానంబును, స్వప్నాద్యంతర్తమానంబునుఁ
జెప్పిన నతం డట్లు చేయుమనినఁ బ్రహృష్టహృదయుండై .

సీ॥ దశకంఠగర్వంబు తలఁగించుకొరకునై రఘురాముఁ డెంతయు
లాఘవమున । స్లవగగోలాంగూలభల్లుకరాక్షసగణముల
నెక దారిగముచునట్లు । మ్లేచ్ఛులమన్తిష్కమేదోపఖండముల్
గుండెలుప్రేవులుద్దండముగను । భూతజాలమునకుభుక్తిబెట్టఁ
దలంచిదండియకామగలనుద్దండలీల । నుగ్రమాయంత్రశక్తు
లనునిచినట్లు । మేటికోటలువారున్ని-మేలుజయము । గనియె
మనియెనుగజపతిసౌరవమున । రూఢిప్రౌఢిమ రెండవరుద్రుఁ
డనఁగ॥

క॥ నెరమన్నెలువరమన్నెలు । కురుమన్నెలుగొలువబద్ధకుల
జులకెల్లఁ । ధరమన్నె వెలమనామము । గురుఁడాదిమరాయ
రుద్రకుంజరుఁడొసఁగె॥

సీ॥ గాంభీర్యధైర్యముల్ గానలపాఞ్జి మేటిమానుషమునట్టేటఁగ
లీపి । పద్మకులన్యాయపాటినదప్పించిశౌర్యసాహసములుశాత

మెదపి । నిజరంధ్రములమూల నెలవులుగానక పరరంధ్రముల
చిక్కుబరపులేక । కొంచెపుసిరియయ్యుమించుగర్వంబునఁ
జుట్టాలహితులనుజుల్కఁజూచి । జాతిమాత్రోపజీవులై చంచ
లమున । వెలమలనుచునుమర్యాదవిధముమాని । స్వేచ్ఛదిరి
గడివానినిసేకరింపఁ । బాటిదప్పినవాఁడెపోకాచకొదమ॥

ఉ॥ కాకతిరుద్రపౌత్రుఁడగు కుండితవైరిప్రతాపరుఁడుఁ । నేకత
శాసనప్రతిభనిత్యయశోమహిమాభిరాముఁడై । లోకము
నందు నెల్లలగుకూఢియుఁడజ్ఞననప్రశస్తముఁ । బ్రాకటయ్యి
నేర్పరిచెభానుశశిప్రతిభాతిబొల్పుఁడు॥

ఉ॥ ఇచ్చితీరాజ్యముల్ ధనములిచ్చితిమేరునగోపమాబుగా । మె
చ్చియునాసనద్వయముమేలిమినిచ్చితిఁజెల్విరెడ్డికిఁ । వచ్చు
ములేదుగోత్రములవారిగనిచ్చితిఖ్యాతిగీర్తియుఁ । హెచ్చు
నుగాననీయుఁడనియేర్పడివేడినవారలందఱు॥

సీ॥ పద్మనాయకశౌర్యబలయశోధుర్యాయయనివిప్రశేఖరులచటఁ
బలుక । ధాటిగాసుకవీంద్రతండంబులెల్లనుగీర్వాణసామితి
నిర్వహింపఁ । గతినంబెవలసిల్లుగజపతియనుమతిభద్రాంక
విరుదాంకప్రౌఢిమెఱయ । దక్కినవారెల్లదగియునామర్యా
దచేరికమీతియవ్వారిగొనఁగ । నిస్సాణదుందుభినినదంబు
చెలగంగసకలభావ్యంబులుసరవిమ్రోయ । చెటిలమైశక్తి
త్రితయంబుచెలగివెలుఁగ । మూరురాయరుసంప్రతిముదము
నొంద । సకలవినియోగపరిణతిసంధ్రమించి । పద్మనాయక
నికరంబుప్రబలెజగతి॥

గీ॥ ప్రబలియున్నట్టియాతటిభావమెఱిగి । రుద్రమూర్తియును
తాహరూఢిమెఱయ । గరుణవాటిల్లవిద్వాంసకపులబ్రీతి
నాదరించెనుసేగ్రహారాదివిధుల॥

రుద్రుని ముఖ్యపట్టణమగు నేకశిలానగర వర్ణన.

ప॥ “కృష్ణా గోదావరీ మధ్యస్థలంబున దండకారణ్యక్షేత్ర స్థానం
బునఁ గాక తిపీరంబునకు మొదలైన నొరుగంటిపట్టణ ప్రభా
వంబు వర్ణింప నెవ్వరితరంబుగాదు. కావున నింద్రజ్యోకంబు
చూడంబునఁ గోరినకోర్కు లొసంగుచుఁ గామధేనుకల్ప
వృక్ష చింతామణి సమానులైయున్న గృహస్థులును, చతు
ర్ముఖ సమానులైన విద్వాంసులును, రామమాంధాతృభగీ
రథ రఘువీర యయాతి సమానులైన క్షత్రియులును, రం
భోర్వశీ సమానులైన వార కామినులును, నైరావతోచ్చై
శ్శ్రీవ సమానంబులైన చతురంగబలములును, అసహాయ
శూరవిక్రమమూర్తు లనాదగిన వీరభటులును, అనవరత
వివిధవాద్యతూర్యఘంటారవ రమణీయంబులైన మహాదేవ
స్థానంబులు లెక్కింపఁగా 4,900
వేదఘోషసముద్రంబులైన విప్రగృహములు

అందు పురోహిత సవనంబులు 700 ... 9,900
కమనీయతరంబులైన గణికనికేతనంబులు ... 6,900
దక్షిణాప్రముఖంబులైన పంచాణమువారి
‘ గృహంబులు 60,900

కాంచనరచితగంధకస్తూరికాచూక్తికవిద్రుమ	
నవరత్నాది సకలద్రవ్య పరిపూర్ణంబులైన	
వేశ్యాలయంబులు ... .. :	16,800
బిరుదాంకివాగ్ధాటిగణితచమత్కరులైన రాజ	
భటులు	500
రిత్నప్రభాభాసితంబులైన బలిజనిలయాంబులు	60,95,000
ప్రధానులైన గణికులకు మనోహరంబులైనవి	
యొనగూర్చు నెప్పుమిగిలిన యిండ్లు ...	5,000
విరిఘటన మనోహరంబులైన వేశ్యాగృహం	
బుట్ట	1,26,000
మరియు ననేక సువర్ణబృందములైన భేతాళి	
హనుమంత, చాణూర, ముష్టిక, శ్రీకృష్ణ	
బలరామ ప్రతిమావిభాసిత ద్వారాగణ	
ప్రదేశ భాసనూనంబులైన మల్లస్థానరం	
గంబులు	360
అగణ్యజన వస్తువాహన సమృద్ధితంబులైన	
యొక్కొక ఆమడ విస్తారంబు గల్గిన	
పెద్దయంగళ్లు	84
వాడలు	65
పాలెములు	518
సింధునొంది యరవైవేల యేశూరు పసిడి	
కుండల నలంకారంబులైన యహూరా	
త్రంబులు మ్రోయుచుండు భేరులు ...	585

నిస్సాణంబులు 585

గల్గి యంబుధిఘోషంబు ననుకరించి యింద్ర
 లోకంబు తనయందుననే గలిగియుండు
 నొగుగంటి పట్టణంబునకు ధనకనక వస్తు
 వాహన సమృద్ధిదంబైన రాజగ్రామం
 బులు 1,25,000

నిరుపాధికంబులైన యగ్రహారంబులు 12,000

గలిగి నాగరీయభాషా విశేషసంభవ్యులైన సా
 మంతులు 100

తనభుజబలంబున నేలుచుండు కాకతీశ్వరుఁ
 గొలిచి నానాదేశంబుల కధిపతు లగు
 చున్న నాయకులు 77

పరభేదనొపాయకులైన నగరిపదాస్థు 308

సంగ్రామచతురులైన నగరిపరివారము 95,000

దిక్కులు ప్రభ్రాతియైన నగరియొక్కటీలు 25,000

సమరనిశ్చంకులైన సమయనాయకులు 5,000

పరబలంబుల కోలాహలంబు సేయఁ జాలు

శూలాలబంట్లు 2,900

నగరుమహేశులు 12,000

నగరికోలాతము 4,95,000

రాజానకు రిత్నకీలితంబులైన కాంచనపల్లె

రంబు లిడు కామినీజనంబులు ౨౦౦

క్రొత్తగాఁ గొల్చిన యుత్తరదేశరాజనికరం

బులు 80,000

తురంగంబులు 1,50,000

వీరపాండ్యరాజుం గెలిచి జయుబునఁ దెచ్చిన

యేనుంగులు 1,199

గాక పురమాతంగంబులు 12,000

ఇట్లపారవిభవసంపద నానందికరంబై మేడల

మడుగులు, మందిరంబుల సందరంబై,

కిన్నరేశ్వరిపురంబుం గేలిసేయుచు, నఖండి

తైశ్వర్యంబున రెండవ దేవేంద్రుండై,

మూరురాయగజదళాంకుండై ప్రతాప

రుద్రుండు (35) ముప్పదియైదు సంవత్సర

ములు రాజ్యముసేయుచుఁ గొల్చిన ధనం

బులు 65,00,00,000

కలుగోట దేవస్థానంబులు 79,00,000

ఇవి యాదిగాగ బహువిచిత్రంబులఁ జెలువును.

ప్రతాపరుద్రుని యాహ్నికము.

అరుణోదయసమయంబునఁ బరిమళమిళితంబైన తైలం
బున నభ్యంగింపఁబై, ముగళగాయకిసంగీతనాదంబులు, భూరి
భట్టాంకబిరుదులు, కైవారంబులును, భూసురాశీర్వాదంబులు

హృదయానందంబును బొందింపఁ బఁమఱోదకంబుల జలకం
బవధరించి యనర్ఘ్యవస్త్రసంకలితగాత్తుండై చతురుండైన
మల్లికార్జునదేవుని కరపల్లవంబు లవలంబించి, వసంతుచందం
బున మందయానుండై మౌక్తికఛత్రంబు మెరయఁ గొలుపుకూ
టంబునకువచ్చి రాజసింహుండు సింహాసనాసీనుండై నింహోల
గంబుండి చర్మాసమాయుక్తచిత్తుండై యుండును” అని.

రుద్రదేవుని కాలనిర్ణయము.

దీనింగూర్చి పద్మనాభకచారిత్రములో రెండువిధము
లుగా వ్రాయఁబడియున్నది. ఎట్లన్నను:—

క॥ ఆయతశకవర్షంబులు । వేయుంబదియగుచుభువినివెసగ్రహ
సంఖ్యం । బౌయక చెల్లునుబిదపక్ష । హయసఖరఘ్నాణ్ణాది
యందుజనించె॥ అనివ్రాసి,

గీ॥ ఆదిబడబాన్ని భట్టనునమితశక్తి । కేళిక్రమనదీనిసంస్కృత
మొనరెచ్చె॥ అనివ్రాసె,

ఇందలి పై పద్యములోఁ జెప్పబడిన శా॥ సం॥ 1010-వ
సంవత్సరమునకు సరియైన ఖరసంవత్సరమని యుండుటంబట్టి
యీ చెప్పిన కాలపరిమాణము తప్పెనట్లుగాఁ జెప్పవలెను.
అప్పటి ఖరసం॥ శా॥ 1033 అగును. మఱియొకస్థలములో
మాత్రము “వెలయ ముప్పదిమూడువేయుశతాబ్దముల్ వర
ఖరవత్సరాఘ్నాణంపు” అని వ్రాసియుండుటచేత నిదియే సరి
యైన కాలనిర్ణయమని నిర్ణయింపవచ్చును. అయితే రుద్ర

నామముగల రాజులు కాకతీయవంశస్థులలో మువ్వురున్నారు. వారిలో నీ పై శాసనము చేసిన యతని కాలము కొంచె మెచ్చు తగ్గుగా నిర్ణయించుటకు మఱియొక శాసనాధారము కూడ నుండిన సచుకూలముగ నుండునని యెంచి మఱియొక శాసన ముంగూడ నీ రుద్రదేవునిదే యింకఁ బొందుపరిచెదను. అది యోరుగంటి రుద్రదేవులకు నీయంబడిన గ్రామ దానశాసనము. ఇట్టి శాసనమూ రుద్రదేవురాలయములో మొక స్తంభము పయిం జెక్కఁబడియున్నది. ఆ శాసనమే రుద్రమహారాజు రాజ్య విశేషములు వివరించును గనుక యతనింగూర్చి విశేషము వ్రాయు బనిలేదు. ఆ శాసనమెట్లన్నను:—

* కాకితిరుప్ప స్తవశాసనము.

“స్వస్తి శ్రీవిజయాభ్యుదయశ్చభవతు స్వస్తి సమధి గతపంచమహాశ్వా మహామండ లేశ్వర, అనుమకొండపురవశే శ్వర, పరిమమహేశ్వర, పతిహితచరిత, వినయవిభూషణ, శ్రీమ స్తహామండ లేశ్వర కాకతీయ రుద్రదేవరాజుల విజయరాజ్య ముత్తరొత్తరాశీవృద్ధి ప్రవర్తమాన మాచంద్రార్కముగా నను మకొండ పట్టణమందు సుఖసత్కథావినోదంబున రాజ్యంబు సేయుచునుండ శకవర్షంబులు 1024 అగునేటి చిత్రభానుసంవత్సర మాఘ శు॥ 13 బుద్ధేవామునాడు తనపేర రుద్రదేవురమును శ్రీవాసుదేవ శ్రీసూర్యదేవరను బ్రతిష్ఠ చేయించె.

* ఇది యధామాతృకముగ వ్రాయఁబడినది,

శ్లో॥ యస్యోత్తుంగతరంగతాశితవియత్సక్తాన్తవీయంజలం । పాదాం
గుప్తచూగ్రదఘ్నమభవద్భూమండలోద్ధారణే । దంష్ట్రాకో
టికిటీశకోటతగతంత్రైలోక్యమబ్బింసువ । ద్భ్రష్టాండాయిత
గోమకూపనికరంవాదేవరాహంహరి॥

2. శ్రీహేరంబవిశంబకుంతలమిలన్తల్లిదనత్కుట్టల । శ్లోభాశో
భితకుండలుబ్ధమధువప్రాణోత్సవస్యాస్పదః । స్ఫీతప్రీతమనా
భవత్వమిహమేదిగ్దంతివంతద్యుతిః । ప్రోద్ధామోద్ధతవైవిక్ర
మలసద్గంతాంతికాంత్య (క్షప్తి)॥

3. నోతేనదుగ్ధలహరీభిరుదంచతీవ । దుగ్ధోదధేరమృతవీచివిని
ర్మితేవ । శ్రీఖండపిండపరిపాండురపుత్తళీవ । వక్త్రేనసత్వవి
రతంతుసరస్వతీనః॥

4. భారద్వాజకులశ్రియఃపరిబృథశ్శ్రోతక్రియాకర్తవః । శ్రీరా
మేశ్వరదీప్తితోజనయితాయస్యక్షితావగ్రణే । సోచింత్యేం
ద్రవగోర్ధయామృతయతేశిష్యాయశేష్రద్ధయా । శ్రీమద్రుద్ర
నరేశ్వరస్యసుమతేవర్ణావళివర్ణయే॥

5. శ్రీమత్త్రిభువనమహ్లోంజాకాకత్యవంశసంభూతః ।
ప్రబలరిపువర్గనారీవైధవ్యవిధాయకాచార్యః॥

6. శ్రీకాకత్యనరేంద్రబృందతిలకోవైరీంద్రహృత్తాపకః । సత్పా
త్రేవసుదాయకఃప్రతిదినంకాంతామనోరంజకః । దుష్కాం
తాచయరోషకఃపురహరశ్రీపాదపద్మార్చకః । న్యగ్భూతీకృత
నాయకస్త్రిభువనేశ్రీమల్లదేవోబభౌ॥

7. తత్పుత్రశ్శివపాదపద్మయుగళధ్యానామృతానందభూ । స్థం
తాకోరిపుసుందరీజనమహాసాభాగ్యసంపచ్చియః । ప్రోలిరాజ
ఇతిప్రసిద్ధిమగమద్వైరీంద్రదర్పాపహా । నిశ్శేంకప్రథసప్రబం
ధనమహాహంకారలంకేశ్వరః॥
8. హస్త్యానోహణకర్తృకరతగతించోళాఖ్యచూడామణిం । శశ్వ
ద్యుద్ధనిబద్ధగహ్వరమతియుద్ధేబబంధక్షణాత్ । శ్రీమతైల
పదేవమంబుదనిభస్తంబేరమస్తంక్షణాత్ । ప్రఖ్యాతోరిపు
కంఠఖండనవిధౌభక్తానురాగాజ్ఞహా॥
9. యోకుంతోరుపతేరకుంఠపరశుస్తీర్ణాగ్రధారోల్లస । ధారా
పాతనిపాతనైకచతురంగోవిందరాజాన్వయం । బద్ధోన్ముచ్యత
మైడయక్షితిధృతేరాజ్యందదౌలీలయా । యంతాకోవిషయస్య
తస్యసమరేసద్వీరదీక్షాగురుః॥
10. కృద్ధేనౌద్ధరమృతకూటనగరీనాథోధయోనిస్త్రీప్రో । గుం
డఃఖండిత ఏవముండితశిరఃక్రోడాంకవక్షస్థలః । ఏవోడింభక
వత్పలాయనపరోక్షాతోగతస్సాంపురీం । అహూతోపినరే
శ్వరిస్యపురతఃప్రోలేనయుద్ధాయయత్ ॥
11. అన్యచ్ఛానుమకొండనామనగరీంసంవేక్ష్యయోయంస్థితో ।
నానామండలికాన్వితోభువిజగద్దేవస్యదేవప్రభః । స్తబ్ధస్తం
భిత ఏవకార్యకరణేక్షేక్షణాన్నిగతః । శ్రీమతోప్రిలస్యపస్య
తస్యజయినఃకింబ్రామహేగౌరవం॥
12. దేవీముప్పమనామధేయసహితాయస్యాగుణస్తారకాఃకీర్తిశ్శా
రదచంద్రికేవవిలసత్కాంతేస్తునైవౌషమా । కాసత్యేవచ

జానకేచచసతీకుంతీవపద్మాచసా । పోలోమీవచచండికీవచ
తథాతస్యాభవద్భామినీ॥

13. తస్యాస్తస్యసుతోజనీహపరమానందై నందాంగురః । కామః
కింనలకూబరశ్శివసుతస్సుందోజయంతోధవా । జిష్టుర్వజ్ర
ధరోధవాహరియన్ద్రస్రాకుమాకానవౌ । భక్తశ్శ్రీగిరిసేహి
తాయజగతాంశ్రీవీరుద్రోన్యపః॥

14. ప్రోద్యత్తుంగతురంగపుంగవచయారోహక్రియాకర్తృతం । డో
మంచాసుపరాక్రమక్రమభరంభుక్త్వాసకృష్ణీలయా । కర్ణం
పార్థివవామనైశ్శరశతైఃవిద్రావ్యవిద్రావ్యయా । తేభేస్త్వ
విశేషయుక్తనగరగ్రామంసరుద్రోన్యపః॥

15. ఈడేమేడవిడంబడంబరభరత్తోడక్షమంత్యైభృతాం । దుర్వా
రోద్ధరవీరమంత్రసమయాదానైకదీప్తాగురుం । శ్రీమన్మైత్రగి
దేవసంగసమయప్రోద్భూతదర్పాపహం । ప్రాప్తశ్రీపాలవాస
దేశవిభవంశ్రీసుద్రదేవంసదా॥

16. భీమేనభీమసకులేనకులేనహీనౌ । గ్రస్తామమారగృహమూ
షకవత్తణేన । మూర్ఖాఽడింభకవరేణమహంధకారే । గోకన్త
నామభుజగోభువిశూరమానీ॥

17. శ్రీమద్రుద్రపరాక్రమోద్భవభవవ్యామోహనాభ్యోల్లసచ్చ
స్త్రీత్రస్తసమస్తగోత్రవిలసచ్ఛోదయత్కృపతేః । ఉన్మత్తా
ఇవవిస్మృతాఇవమహాభూతాభిభూతాఇవ । ప్రోద్భాగితా
ఇవసంకులాఇవతదాప్రాణాఃప్రయాతాదినం॥

18. యాతేపితైలపన్యవేదివమస్యః త్యా । సర్వాతిసారకబళీకృత
గాత్రయష్టే । శ్రీరుద్రదేవస్యపతేఃపృథువిక్రిమస్య । ఓమో
పిరాజ్యపదవీంక్షణికాంసతేభే॥

19. సోమోజంబుకడింభకోలఘుతైస్సంవేష్టేతోజంబుకైః । రాజా
హంకృతధిక్రృతక్షితిలస్సంహేనసంస్పర్థతే । భేతాశ్వాకుల
గర్జితైస్సఖరయన్సర్వాదిశోవిహ్వలో । యాతఃక్వాపినపవ
ధూననభరైఃకంతీరవస్యాతురః॥

20. తద్వద్భీమన్యసాధమోనరపశుర్భూతుస్సపత్నీమతో । హంతా
భ్రాతృవరస్యభోజనవిఘ్నోమేనసంస్పర్థతే । ఆకాశద్రుసప్ర
యాసనిరతశ్రీరుద్రదేవేనయ । తస్మిన్భావద్ధితగర్వపర్వతమ
హశ్యంగాగ్రమారోహతే॥

21. శ్రుత్వాభీమన్యపస్యరాజ్యవిభవంభావైశ్చదుశ్చేష్టితం । శ్రీమ
ద్రుద్రనరేశ్వరోధవిజయప్రాంతంభసంభారభాక్ । జాతో
జాతరిపుస్సమగ్రపృతనామేనానుజాయోజిత । సుద్యస్సజ్జబ
లాన్వితఃప్రముదితశ్శ్రేఘ్నశ్రియైనిర్గతః॥

22. యస్యోద్వేలజయప్రయాణసమయంగంధరభేరీభవ । ద్భాం
కారోద్భవసంభ్రమవ్యతికరవ్యాజ్యంభణోద్వేగతః । భ్రస్యం
త్యభ్రచయాశ్చలంత్యవసయోభ్రామ్యంత్యమీభూధరాః ।
కూక్ష్మాభ్రామ్యతిముహ్యతిద్విరసనకింకుంఠిదిక్కుంజరాః॥

23. సోశాన్తేహేష్వముంచౌపధికరితురగాన్బాంధవానర్థమార్గే ।
దుగ్ధేష్వంతఃపురాణిప్రతిభయచకితాయద్రదేవస్యః త్యా । య

స్యో ద్వే కే భ్రమంతస్సమరసమయం సస్సరగంభీరభరీ । భాం
కారా క్షీర్ణకర్ణజ్వరభరతరథాః ప్రేక్షిణాశాక్షివీశాః॥

24. గత్వా జవాత్రిచతురాణిపదానిరాజా । సస్యస్యఖండనమివ
ప్రథమాహుతింవా । భూభంగవీక్షణవివర్ధితకోపవన్దో ! ము
ద్వర్ధమాననగరీంప్రథమంజుహవ॥

25. యస్యాక్షి వీక్షణభయాచ్చకితస్యో మో । దుశ్శోభనస్యస్యప
తేరివవిహ్వలాంగః । స్వభ్రాతృమాతృవనితాస్సహితస్సమ
గ్రే । లక్ష్మీంవిహాయవనమేవయయావిలజ్జః॥

26. తత్ప్రప్త్యోనుచజగామదదాహరాజా । చోడోదయస్యన
గరీమగరీయసీంతాం । లంకామివామరపురీసదృశీంమృగాక్షి ।
శ్రేణీవిలాసలలితామినచాంజనేయః॥

27. లులాకచవనంతత్ర దుర్గమర్గళవిభ్రమం ।
తదాగమకరోత్తత్ర పురమధ్యేన్భుతంమహత్ ॥

28. కంఠూరోగయచోడనంశవిలసక్షీరాభిగరోభిదృవ । త్వద్ద
కాశ్రయపద్రదేవనృపతేకింవర్ణ్యతేవిక్రమం । త్సుద్రయోత్ర
కులోన్నతిక్షయకృతస్సర్వావనీశ్రీభృతో । రామస్యేవకుతా
రఖండితరిపువ్రాతస్యస్పృధ్వీపతే॥

29. రంగత్తుంగతురంగపుంగవఖురత్సుణ్ణంజగన్తండలం । జ్యో
త్స్నోల్లాసినవాతపత్రనికరవ్యాప్తంనభోమండలం । పూర్ణేం
దూత్కరచాగుచామరచయైర్దిబ్బండలంసంభృతం । దృష్ట్యా
సైన్యవినిగ్ధమనరపతేప్రాద్దుగ్రదుపుశ్శత్రవః॥

30. కాంచీమండలవింధ్యమధ్యనిలయాశీమాసయఃపార్థివాః | య
స్యశ్రోత్రపథంగతాలహరహస్త్రిరుద్రదేవస్యతే | దృష్ట్వా
వానిమిషాబభూపురమరీచగ్గస్యమర్త్యాశ్చింతా | ప్రత్యావృత్త
తమేవరుద్రస్యపతింప్రాప్తాశ్చరణ్యార్థినః॥
31. రుద్రంస్తౌమినరేశ్వరంబహుశతానేకశ్రియోభాజనం | కృ
త్వా యస్యకేదాపిచేతసిమదాశంకానసంక్రామతే | ఏకశ్శ్రీ
పురుషోత్తమంకలకలైఃకృత్వాశ్రియోభాజనం | వీచీనాం
కురుతేధునాసివసుధాముజ్జాగరాంసాగరః॥
32. స్యగ్భూతీకృతరాజహంసనికరఃపద్మోద్భవైకాశ్రయః | శ్రీరు
ద్రశ్చతురాననోబుధవరానందైకహేతుర్భృశం | నానాశాస్త్ర
విచారజైకచతురోబ్రాహ్మీవిలాసాశ్రయః | కల్పాక్షిపగతిః
క్షితావిహశతానందస్వయంపార్థివః॥
33. సత్యాస్తమనానిరస్తనరకక్లేశశ్చలత్యైశ్రయః | పుష్కీహృద్య
దనంతభోగనిలయశ్శశ్వద్విజేంద్రప్రియః | దృష్ట్వా రిప్తవిమర్శ
నస్సుమనసామభ్యర్థితార్థప్రదో | గోత్రప్రార్థరణస్సుదర్శనక
రోరుద్రస్వయంకేశవః॥
34. అసమసమరసంగోత్తంగమాతంగకుంభ | స్థలవిదళితముక్తా
హరిభారాభిరామః | భవభవభయదగ్నాభామినీభవ్యనేత్రో |
త్పలదళభవభూషశ్శోభతేరుద్రదేవః॥
35. అస్తిప్రకాసతిమహీంభువిరుద్రదేవే | రాజాభిధాశశిసినైవన
రోత్తమేషు | ఈశత్వమిందుతిలకేనధనాకులేషు | తేజస్వితా
దినకరేనచశాత్రవేషు॥

36. కేశగ్రహస్ఫురతసంగరసంభ్రమేషు । దండగ్రహణాయతి
 ఘనైవజయోత్క-రేషు । శాస్త్రీవివ దక్షిణసంవ్యవహారకేస ।
 నక్వాపిదుష్టమధసంమధసంత్యరణ్య ॥

37. దానం నైవ్యపరాభవావధిరిపుచ్చేదాసధిర్విక్రమ । శ్చాతుశ్చ
 చతురాంగనావధిగుణగ్రామస్త్విసంభవధిః । తేజోభాస్క-
 రితాపనావధియశోరాశిస్తుద్రస్యయి । త్తేజోక్యాక్రమ
 నావధిర్నిరవధిర్ధైర్యమతిశోభతే ॥

38. ప్రాప్తాశోపి మహత్తరోపి మహతామేకాశ్రయోపశ్రియో ।
 జస్తస్థానమపిప్రసన్నహృదిపిత్వంరత్నధారోపినక । పితృగుం
 భసముచ్చవేనజలధేతూరఃసముద్రోయతో । నైపిండుద్రనరే
 శ్వరోయమమునాస్పృహంవృథామాకృథా ॥

39. బోదార్యంసురశాఖనశ్శిఖిణిస్సువ్వైక్యతేగ్రరపం । ధ్యాయ
 దాశరథేర్బలంపురభిదోగాధ్యమంభోసేధేః । నందర్యం
 మకరధ్వజాత్సురగురోర్విద్యారతింకౌతుకౌ । దాదాయాజ్జన
 ముద్భవేనరచితశ్శీరుద్రదేవేభ్రాహ్మవ ॥

40. స్థాయతైరవతీంమరః బుజపతిస్సప్తస్థాంబుజత్యంబరం । లో
 లంనీలసరోజతిస్సుటయశోదుగ్ధాంబుధేసంప్రతి । జ్యోతీషి
 స్సుటబుద్ధ్యదంతిహరితఃకూలంతికాలాస్త్రీయ । శ్చంచద్వీచి
 చయంతియస్యజయతిశ్రీరుద్రదేవేభ్రాహ్మవ ॥

41. పాదన్యాసశిలాశ్శిరాంసినమరకృత్తానిఖగ్గేసయ । చ్చత్రా
 ణాతపతితాసిమాంసవిలసత్పంకేధశంకేహ్యాహం । రిక్తిస్రౌతసి

రుద్రదేవజయనౌసృత్యత్కబంధేతదా । హ్యయాంత్యాపి
జయశ్రియశ్చనవిధంకీర్తేప్రయాంత్యాదిశః॥

42. తస్యాస్తేనుమకొండనామనగరీశ్రీరాజధానీవయా । యత్రో
ద్యత్సదఖండఖండపరిశువ్యాజృంభణోదృంభితా । కందర్పస్య
పురీవసారతిమతీశృంగారభావాన్వితా । మాహేంద్రీవచజిష్ణు
విష్ణుసహితౌరంభావిలాసోచితా॥

43. యత్ర స్త్రియోమకరకేతసరాజధాన్య । అనీలనీరజపలాశదృ
శఃకృశాంగ్యః । త్రైలోక్యసుందరదృశాంతిలకాయమానా ।
ఆశీనతుంగకుచకుంభభరాలసాంగ్యః॥

44. యత్రద్విజేంద్రభవనేషునివార్యమాణాః । కీరాఃపరంతిపట
ఘ్రౌవటుభిస్సమేతాః । సర్వాంగసంగతసమస్తపిచారచారు ।
చారిత్రచర్చితపదక్రమయుక్తవేదాన్॥

45. వేశ్యాగృహేషుసురతోత్సవజాతిమాత్ర । శబ్దానుకారిశుకశా
బకకీరుశబ్దాః । సర్వాదిశోముఖరయంతిదివావిటానాం । కంద
ర్పదర్పతరళార్ణవపూర్ణచంద్రాః॥

46. నాతిక్రామతివైష్ణవంపదమితిద్యాంగారితిత్వైమిమాం । పాదై
స్పృక్మ్యతినౌతురంగమచయశ్శ్రీరుద్రదేవస్యయః । సర్వాశాః
పరిపూరయన్విజయతేనృత్యేనసంఘీషయన్ । శత్రూన్యధ
మహీతతేప్రతిదిసంవిద్రావయన్తారయన్॥

47. అతిరమణశరీరాద్యైచనీచస్వరాధ్యై । స్సకలతురగశాస్త్రై
ద్భాసిసల్లక్షణాధ్యైః । జవభరభరితాంగాస్సత్వసంపన్నగో
త్రా । అతిచిరతరజీవాఃపంచధాఽస్తురంగాః॥

48. రాజ్యంప్రాచ్యాలవణజలధేస్తీరపర్యంతమస్య । శ్రీశైలాం
తంప్రచరతిసదాదక్షిణస్యాంసమగ్రం । ప్రాతీచ్యాశాకటకని
కటస్థాయినీధాజ్యలక్ష్మిః । కౌబేర్యాశాతటవిలసితామాల్య
వంతంప్రపేదే॥

49. అర్చనార్థమిహదత్తవాన్తహా । స్తద్విచేటపలనామఖేటకం
శ్రీమహేశకవిశౌరిణాస్థిరంరుద్రదేవనృపవర్తతస్వతా॥ అని,

ఈ రుద్రుని రాజ్యమునకు హద్దులు.

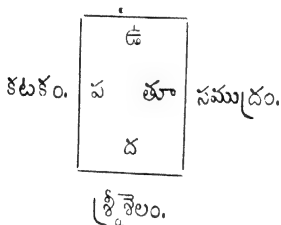
తూర్పు సముద్రము.

దక్షిణం శ్రీశైలం.

పడమట కటకం.

ఉత్తరం మాల్యవంతము.

మాల్యవంతం.

Note.—ఈ శాసనార్థముల నిర్ణయించుటకుగాను నా
వలన నెకయుపన్యాసము రచియింపబడి యాంగ్లేయభాషలో
ముద్రించి యిదివరకే ప్రకటింపబడినది. ఆ కారణమున నీ
గ్రంథములో నీశాసనములో వివరింపబడిన రాజులయొక్కయు,
రాజకార్యములయొక్కయు వివరముచేసి యీరాజుకాలము
నిర్ణయింప గమనించలేదు.

శ్రీరావువారను వంశనామముగల కుటుంబమునకుఁ
జతుర్థవంశజులలోని ప్రథమశాఖయగు పద్మనాయక కులమును
నాఖ్య యుష్మత్ప్రవరణోనే వ్రాసియున్నాను. దానింగూర్చి పద్మ
నాయక చారిత్రములో నీ క్రిందివర్ణన కానుపించుచున్నది.
ఎట్లనగా :—

శా॥ వేమాటుబ్రణుతింపయోగ్యుగుచున్ వేదాంతవిద్యావధూ॥
సీమంతోజ్వలభూషణాగ్రపదవీసిందూర రేఖాఽఽత । శ్రీమ
ద్గంధపరాగబంధురహరిశ్రీపాదపద్మోద్భవం । బైమించు భువి
బద్మనాయకకులం బానందవిఖ్యాతమై॥

ఇట్టి పద్మనాయకకులములోఁ బ్రసిద్ధుమగు శేచర్లగోత్ర
ములో ఆదిజగన్నాథరావు అనునతఁడు మూలపురుషుఁడు. ఈ
పురుషునింగూర్చిన విశేషములు. పద్మనాయక చారిత్రములో
వర్ణింపఁబడలేదు. కాని సామాన్యమగు నొకవర్ణన కానుపిం
చును. ఎట్లన్నను :—

క॥ “మేదినిశౌర్యమృగేందుండాదిజగన్నాథరాయుడనగజనిం
చెన్ । శ్రీదనరచత్కులంబున । నాదిత్యసదృశ్చిత్రాపుడై
భుజశక్తి॥

సీ॥ నిఖిలభూములయందు నెగఁడనేవృషహాళివరదానకల్పకతగు
చయంబు । దిగ్భాగములచెంతఁదెలిసెందెనేరాజుసరసక్తి
సుధాంశుకిరణరాజి । శత్రురాట్పురవీధిఁజక్కఁడనేమేటితుర
గఖురాహతఘాళిసమితి । నిరతంబుమార్గణికరంబుకేధీరు
కారుణ్యమిలహేమతారవితతి । యనినుతింపంగఁబడ్డనాయ

కులలోన | భుజబల్గొండమధితారిభూపరూప | రమ్యు
డాది జగన్నాథరావువినుత | ధైర్యనిర్జితవిబుధభూధరము
ధరను." అనీ,

ఇట్టి జగన్నాథరావుమొదలు పింగళ ననుస్మృతముగా
సంబంధము తెలియలేదు. కాని యితని వంశ్యులలో పోల
స్మృతినుండి కొంతవరకు ననుస్మృతముగు వంశావళియును,
కొంతవర కావంశ్యుల చారిత్రములును వివరింపబడినవి. అదే
ట్లున్నదన:—

క॥ ఆపరమపావనాన్వయ | దీపక్షణే హలిరెడ్డిభృతిజనిలంఛన॥

ఆపుణ్యగుణవరేణ్యం | డేపునడపెరెడ్డిగనియెనిలవినుతి
ప॥ అని,

— • —

చెవ్విరెడ్డివృత్తాంతము.

ఈతనివృత్తాంతము కొంత విపులమైనదిగాను, దొరికిన
వరకు యథామాతృకగా వివరించవలసియున్నది. పేరుకొమాత్ర
మాది జగన్నాథరా వీ వంశమునకు నాదిపురుషుడుగాఁ జెప్పం
బడినను వంశావళిగ్రంథములవారందఱును నీ పురుషునినుండి
యే వంశావళి నారంభించిరి దానికిఁ గారణ మీతనినాడు వీరి
వంశస్థులకు విశేషధన సాప్రాప్తియగుటయుఁ దద్వారముగా
రాజసన్తానము కల్గుటయు, కులమువారందఱి కీతనిమూలముగ
స్థిరవృత్తి స్వాస్థ్యములు లభించుట మొదలగు ననేక విశేష

కార్యములు జరుగుటయై యున్నది. కాని యిదిను విఫలముగా
గాధలు దొరికియుండినఁ బాత్రమున కంతయు నుపయోగ
ముగా నుండును. ఒక్కప్పుడైనా యక చాత్రముఁగొపలను
దానింబట్టి వ్రాసఁబడిన వెంటిగిరివారి వంశావళిగ్రంథములో
మాత్రమే యీ గాధలు కానుపించును అయిన నట్టివాని
నేకముగము చేసియుంచుట మంచిదియని వాని నీక్రింద వివరిం
చెదను ఎట్లనఁ—

ఉ॥ ధారుణిఁ బెప్పిరెక్కిననుధాతలనాధులునన్ను తింపఁగా | వీరవరే
బ్రహ్మదేవమరివిక్రిమనిర్మితవిక్రిమాంకుఁడే | పేరువహించె
బ ధుడనబృందములెల్లనునన్ను తింపఁగా | గూరిమిమోటు
గంటిమెకకొన్ని దినంబులువన్నె మీరఁగన్ || అని,

ఈ పద్యముంబట్టి యీ చెప్పిరెక్కి పేరుఁడనియును, విక్రి
మశాలియనియును మోటుగల్గెనుగ్రామమునఁ (ఏకశిలానగర
మున) గొన్ని దినములు వసియించియు దెసని తేలుచున్నది.

ఉ॥ అంతి నకుంచున్తానిమహాబలుఁడప్పడుగోరినమలో | పంతగ
నింపుసాపెనఁగ వేమరునానునగంటిలోపలన్ | పంతము
మీరసోదరులపాటిని * నాడకుఁబిన్న పెట్టెయై | కొంతవహించె
చెనచ్చటనుగోరికఁదావ్యవసాయసాయతన్ || అని,

ఇట్లుండ పై చెప్పిరెక్కి మోటుగల్గుపురిపడలి బేరి
సీమలో నియామనగల్గెనుగ్రామమునకు వచ్చి యచ్చటఁ జొద
రులపాడిని చెప్పంబడు నొకభూమిలో వ్యవసాయ ముంపించె.

అట్టి వ్యవసాయమునకుఁ బాలికాపుగా రేచఁడను నొక పంచముని నిర్ణయించి యుంచెను. నిత్యమును వానికి నియోగించవలసిన పనులు నిర్ణయించి చెప్పుచుండు. గాఢన నొకనాఁడాపంచమునితో నాగ్నభైరుఁడను నొక దేవతగూడిసిడ నును యొక పొలముం దున్నట కాజ్ఞయొసఁగె. అట్లు వాఁడాపని చేయుచుండఁగా నొక శాసనము దొరికెనట్లుగా నీ క్రిందిపద్యమునఁ గాన్పించు. ఎట్లనఁ—

చ॥ బలయుత్తుడై నరేచఁడనుపంచముని జెవిరెడ్డిపిల్చితాఁ బాలుపుగనాగ్నభైరునిపొంతలనుం డెడుచేనుమన్నఁగా॥ వలయునటంచుబల్క-వినివాడటదున్నుచునుండునుశలో॥ పలనుపొలంబువాకికనుపట్టెనుశాసనమమృతంబుగ॥ అని,

అట్లుగాఁ దనకుఁ దొరికిన శాసనవృత్తాంతము నారేచఁడు తనదొర కెఱిగించిన లెస్సయని యెంచి యతిసంతోషముతో వచ్చి చెప్పెననియును, ఆ శాసనముం జూచుతలంపునఁ జెప్పిరెడ్డిపోయి దానిం జదివెనని యీ క్రిందిపద్యమున నున్నది. కాని యీ పద్యసందర్భము సద్దనాయకచారిత్రములో నొకతీరుగను వెంకటగిరి వంశావళీగ్రంథములో నొకతీరుగ నున్నది. ఆ రెండువిధములగు పాఠభేదముల నీ క్రిందఁ దెలిపి వాని సందర్భములం జూపెదను. ఎట్లన్ననుఁ—

సద్దనాయకచారిత్రము.

చ॥ కనుఁగొనివచ్చిరేచఁడతికొతుక మొప్పుగ రెడ్డినన్నిధి॥ వినుతవిధేయుడై యపుడువేడుకమీరఁగవిన్నవించఁగా॥ ఘనుఁ

డరు దెంచిచూచిగుతుకంబునసాంతముగాబరించితా । నని
యెనురెండులక్షలపదార్థమునుండెనటంచువానితో॥

గీ॥ అనుచురేచనితోబల్కియాధనంబుఁ । చానద్విగ్రహింపఁగో
రుచోడడయకపుడు । వసునతోడుతనశరీరవాణిబల్కె । సత్ప
థంబుననుండియాశ్చర్యముగను॥

చ॥ అరుచుగనాగభైరవునకిద్భుతలీలరహస్యమొప్పుగా । నరబలి
యిచ్చిపిమ్మటధనంబుఘనంబుగఁగొమ్మటన్నచో । శిరిమరవం
చితాతడవుచింతిలుచున్ననురేచడప్పడా । దొరకిటుమొక్కి
యిట్లనియెదుష్కరవాక్యభరద్రదాతయై॥ అని,

దీనిం బట్టిచూడ రేచడువచ్చి శాసనవృత్తాంతంబు
చెప్పినవెంటనే చెప్పిరెడ్డి యా శాసనమున్న చేనులోనికి వచ్చి
దానిం జదివి యచ్చో రెండులక్షల పదార్థము నిక్షేపింపఁబడి
నట్లు తెలిసికొని దానిఁ దాను గ్రహింప యత్నింపఁగా సశరీర
వాణి యాకసంబుననుండి నాగభైరవునకు సరబలియిచ్చి యా
ధనము నందవలసినదని చెప్పటచేత శిరిస్సునంచి చింతిల్లుచుం
డెననియు, నట్టి తన ప్రభునిజూచి రేచడు కొన్నివాక్యములు
పల్కినట్లున్నది.

ఇక వెంకటగిరి వంశావళిలోని సాదర్భ మెట్లున్నదో
యరయుదము.

చ॥ కనుఁగొనివచ్చిరేచడతికొతుక మొప్పుగ రెడ్డినన్నిధి॥ విన
యవిధేయుఁడైయపుడువేడుకతోడుతవిన్నవింపఁగా । ఘనుఁ

డరుదెంచిచూచికుతుకంబుగసాంతముగాబెరిచినె । ప్తున
మునఁజింతయున్తుదముమానకనచ్చెనువంకురింపఁగన్॥

గీ॥ కడురయంబునరేచనిఁగాంచియచట । కంటెనవలయున్విత్తంబు
గలదుననుని । బలియొసఁగిదీనిఁజైకొనవలయుననుచు । వ్రాసి
యున్నదినిక్కమిశాసనమున॥

క॥ అనిపలికిధనమునకునె । వ్యనిబలిగానిత్తుననుచువడలకచిత్తం ।
బునఁజింతింపుచునుండఁగఁగనిరేచఁడురెడ్డితోడఁగ్రక్క-నఁ
బలికెన్॥ అని,

ఈ పద్యముల సందర్భములోఁ దొమ్మిదిలక్షములవిత్త
మున్నట్లును, సరబలియిచ్చి యాధన మెత్తుకొనవచ్చునని శాసన
ములోనే యున్నట్లును, అట్టిధనమున కెవ్వని బలియిత్తునో
యని చెప్పిరెడ్డి యాలోచించుచుండఁగా రేచఁడు దానికి సమా
ధానము చెప్పిన ట్లున్నది. పై రెండుగాథలలో నెద్ది నష్టం
దగినదో పాఠకులే యూహింపవచ్చును. రేచఁడు చెప్పిన
వాక్యము లా రెండుగ్రంథములఁ గొంచెముభేదముగా నొక్క
లాగుననే యున్నది. అందు పద్మనాయకచారిత్రములో నెట్లున్న
దనఁగాః—

చ॥ తనుబలిగావధించిశుభధ్దంబుగనీవుధనంబుగొమ్మన । న్ననయ
ముర్ఖుల్లనన్బలికినట్టిదుర్మాకికిఁజింతనొందినా । తనయునికన్న
నేనునిరతంబుగఁబెంచితిమిక్కుటంబుగాఁ । జనులెఱుంగంగ
నిన్నువృధజాటితినొననిపల్కి-వెండియున్॥ అని,

వెంకటగిరి వంశావళిలో,

చ॥ ననుబలియిచ్చి చెచ్చెరధనంబునుగైకొనుమంచుబల్కనా ।
 యనమదిర్బుల్లన౯ బలుకునట్టిదుర్మతికిఁజింతనొందినా । తన
 యులకన్న నేనునిరతంబును బెంచితిమిక్కటఃబుగాఁ । జను
 లెటుగంగనిన్ను వృధసాకితిపొమ్మనిపల్కి వెండియున్॥ అని,

ఇట్లుగాఁ బల్కి ధనముకొరకు నినుఁ జంప నెల్ల ననియు
 నిర్ధనినేయై పుణ్యాత్మునిరీతిఁ గాలక్షేపము చేసెదనని చెప్పి
 రెడ్డి పలికెను. అట్టిమాటలకు సస్తుతింపక రేచఁడు తిరుగ
 నీ క్రిందివిధంబున నుత్తరమిచ్చిన ట్లున్నది. ఎట్లున్నను:—

క॥ ఇఁకనిన్ను ధనముకొరకై । నికటస్థితిఁదునుమనొల్లనిర్ధనినగు
 చున్ । ముక్తతాత్తస్థితిఁజరిపెద । ప్రకటాయుర్యోగమనఁగఁ
 బంచముడనియెన్॥

గీ॥ ఒనరవరమునాకు నెసఁగియాపిమ్మట । దునుమఘంబునీకు
 దొరయదనుచు । విన్నవించితానువేడెవఁత్రయ । మపుడు
 ముజ్జగంబులడుగుభంగి॥

పై పద్యములంబట్టి రేచఁడు తనప్రభుని మూడువర
 ములు తన కిచ్చి తన్నుం గునిమినచో నాపాదిత్యంబు తన
 ప్రభునకుఁ గలుగదని నిశ్చయించి చెప్పె. ఆ వరము లెట్లున్న
 వనఁగా:—

ఉ॥ అమనగంటిగోత్రజుడవైనమహాత్మకయిప్పుడాదిగా । నీమము
 సేయుధాదుణివనీపకసంఘములుల్లసన్మతిన్ । గోమలసూక్తిరేచ
 రలగోత్రజుడంచునుతింపఁబూనునా । కామితముర్విగైకొను
 ప్రకాశతకున్నిజగోత్రమెంతయున్॥

క॥ వినుమింకనీవరాన్వయ । జనితులనాపేరబిల్వసలుపుమువా
రున్ । జననాధేశ్వరులగుచును । ఘనవిక్రమశక్తివెలయఁగ
లరుధరిత్రిన్॥

చ॥ గురుతుగనింక రేచరలగోత్రజులుర్వివివాహమాడుచో । నర
యఁగనాదువాశభవుడైతగుపంచమునాదరంబుతోఁ । దీర
ముగఁబెండ్లి సేయుడని తెల్పిక్రమంబుననావృహత్తుతో । వర
మనితప్పరాదొసఁగవచ్చునుఁదప్పినహానియేరికిన్॥ అని,

పైదానింబట్టి రేచనివలనఁ గోరంబడిన వరములు మూడు.
అందులో మొదటిది యామనగంటిగోత్రముఁ గల చెవ్వి
రెడ్డి వంశమువారికి రేచడిపేరిట రేచర్లగోత్రమువారని చెప్పం
బడుట; రెండవది యతనివాశస్థులఁగఁ గొందఱికి రేచనిపేరు
పెట్టుట; మూడవది పై రేచర్లగోత్రమువారు వివాహమా
డుచో ముందుగ రేచని వంశస్థుడగు నొక పంచమునికి వివా
హము చేయించి యనంతరము తాము వివాహములం జేసి
కొనుట. అనఁ జెవ్విరెడ్డి యిట్టివరముల నిచ్చి రేచని సంహ
రింపఁ జేతులురావని యెంచి యాలోచింపుచుండెనను మొద
లగు కొన్ని వృత్తాంతములు పద్దనాయకచారిత్రములోఁ జూప
ట్టును. అవి వెంకటగిరి వంశావళి గ్రంథములఁ గానుపించవు.
ఆ వృత్తాంతము లెట్లున్నవనఁగా:—

ఉ॥ ప్రాణముతోడదానమికిపట్టుమటంచును రేచడన్నని । ర్వా
ణవరేణ్యుడప్పడదియొల్లకనిస్పృహనున్ననాజగ । త్పా
ణుడునాగభైరవుడుతానుప్రసన్నతఁజెందిముందట । న్నొణి
తలోచనద్వయముశోభిలనిట్లనుతక్షణంబునన్॥ అని,

ఈ పద్యముంబట్టి రేచఁడు తనకు వరముల నిచ్చి తన ప్రాణములఁ గైకొమ్మని ధైర్యముగాఁ బల్కినను, చెప్పిరెడ్డి యా రేచనియందుఁ గల వాత్సల్యంబున వాని బలియివ్వఁ జాలక యుండెననియు, నపుడు బలికోరుడున్న నాగభైరవుఁడు సాకాగుఁడై యెదుట నిలిచి రక్తఘోచనములదీపులు శోభిల్లఁగా రేచఁడు యాశించిన వరత్రయము నిచ్చియున్నప్పుడు నీకు సుదియపడు నవసరములేదు. నీవు కోరినయర్థము గైకొనుమని తెల్పి యంతర్ధానా బయ్యెనని. ఆ పద్య మెట్లున్నదనః—

ఉ॥ కారణకార్యములైలుపఁగానముకట్టినయొప్పుకున్న నీ । కోరిన
యర్థమీగొనుముకొంకక రేచఁడుయాచకస్థిని ॥ గోరిన
యట్లవానికొనఁగూర్చుపిత్రయమాత్మలోనని । కార్యనింక
చింతవలదంచునతండువచించియేగుటన్ ॥

అని యిట్లుగా నాగభైరవుఁడు పలుక నా మాట లాలించి చెప్పిరెడ్డి సంభ్రమించి వరత్రయ మిచ్చె నదెట్లనః—

ఉ॥ దిగ్గునఁదేరిచూచినలుదిక్కులుపల్కినవారు లేమిచే । సగ్గల
మైననె మ్రొగమునందరుదందుచుసంభ్రమంబుతో । నిగ్గులు
దేరుమోమునననేకవిధంబులుకోర్కెలూరగా । దబ్బునఁ
బిల్చి రేచనికిదానువరత్రయమిచ్చునంతలోన్ ॥

అని యిట్లుగా మూడువరములనే యిచ్చెనని యుండగా వెంటిటగిరి వంశావళిలో నింకొకవరముగూడ నిచ్చి నట్లుగఁ గానుపించును. అదెట్లనఁగాః—

క॥ ఈపాటిజనులు మెచ్చంగ । నాపేరిటనూరుగట్టుమఖలములం
దున్ । చేపట్టుమునీయింటను । యేపట్లను నైనశుభములిత్తును
రెడ్డి॥ అని,

దీనిబట్టి రేచనిపేరుపెట్టి యూరు గట్టించుటకూగ
మఱియొక వరముగాఁ దేలుచున్నది. దీని కితరగ్రంథదృష్టాం
తములేదు.

పై రీతిని రేచఁడు వరముల నంది నాగభైరవునియెదుట
నిలువంబడి తన్ను విధియింపుడని కోరఁగా నంతట చెవ్విరెడ్డి
యతనిం దనఖిష్టము చే దునిమెను. ఆ వెంటనే యా రెడ్డికి
ధనమంతయుఁ గాన్పించెను. ఎట్లన్నను :—

ఉ॥ ముచ్చటనాగభైరవునిముందఱకందళితాంతరంగుడై । చె
చ్చెరనిల్చి రేచఁడుప్రసిద్ధిగఁదన్ను వధింపుమన్నచో । హెచ్చి
కరాళఘోరసీతహేతికిరంబునుద్రెళ్ల నేసినన్ । అచ్చటతర్థ
నంబుబయలై కనుపట్టెనువేడ్కమీరగన్॥ అని,

ఇట్లుగాఁ గాన్పించిన ధనముంజూచియు దానిం గదు
పక రాత్రి చీకటి విశేషించువరకును వేచియుండి పిమ్మట నా
ధన నిక్షేపమును గ్రహించుకొని యింటికిఁ బోయి కొంతకాల
మా యూరిలోనే యుండి యనంతరము పిల్లలమఱియను
గ్రామమునకుఁ బోయి చేరెను. అని యున్నది. ఎట్లనః—

గీ॥ నిబిడ ఘోరాంధకారంబు వెరయుగనుక । నచటవసియించి
నిక్షేపముటగ్రహించి । పుడమితత్పురిలోఁగొంతదడవుమె
లీగి । మఱియునంతటఁబిల్లలమఱ్ఱిజేరి॥ అని,

ఇచ్చో వెంకటగిరి వంశావళిగ్రంథములో రేచర్లయను
గ్రామమును చెవ్విరెడ్డి పూర్వము రేచనికీ దానిచ్చిన వరాను
సారముగాఁ గట్టించెనని చెప్పబడి యీ పురీవశ్యస మొదలగు
నవి కొన్ని చేయబడినవి. ఈ విషయమైన యొక్కవృత్తాంత
మైనఁ బద్ధనాయకచారిత్రములో లేదు కావున నా పురీవిష
యమైన గాథ చెవ్విరెడ్డిదిగాక తద్వంశస్థులలో మఱి యెవ్వరి
చేసె నయియుండవచ్చును. అని యెంచి దాని న్వదిలెదను.

చెవ్విరెడ్డి యోగుగంటికిఁ బోవుట.

అట్లుగాఁ జెవ్విరెడ్డి విల్లలమఱ్ఱి యను గ్రామములో
నుండి తన పుత్రులకందఱును శాస్త్రవిద్యల నేర్పించి సేవలం
గూర్చుకొని తురగాధిరోహణంబుచేసి యోగుగంటికిఁ బోవు
చున్నట్లున్నది. ఎట్లనః—

ఉ॥ ఆదటఁగొన్నినాళ్లకుఁబ్రయాత్తజులదగుశాస్త్రవిద్యలఁ
సాదరసౌష్ఠవప్రకటసారతర్జులఁగానెసర్చియు । త్పాదనశో
ర్యలీలసముపార్జితుడై యలయోగుగంటికి । స్తోదమెల్లర్పవా
రువముముఖ్యత నెక్కిచమాసమేతుడై ॥ అని,

ఇట్లుగా నొరుగంటికిఁ బోయి చెవ్విరెడ్డి కాకితిరుద్రం
గొలిచి తిరుగఁ దన యూరునకుం బోవుచుండఁగా నొక కాలు
వాన గురిసెననియు నద్దానిం దప్పించుకొన నొక మఱ్ఱిచెట్టు
క్రింద నిలిచెననియు నున్నది. ఎట్లన్ననుః—

ఉ॥ కాకతిరుద్రుఁగొల్పియుయకాయకిరాఁగను జేరిముందట । న్దా
 ణొనిగాలఁబెట్టగనుదాన్కొనితొల్కరివానమబ్బుతో । దీ
 ణొనఁజుట్టుముట్టుఁగాని తెంపుగఁ దానుమ హూజ్వలస్థితి ।
 న్నొకటు నిల్చి చూచి వట భూజముఁ జేరఁగఁ జేరువందగల్గె
 అని,

చెవ్విరెడ్డి పిడుగుం గొట్టుట.

ఇట్లుగాఁ చెవ్విరెడ్డి వన్ద బాధఁ దప్పించుకొనుటకుగాను
 ముక్తి చెట్టుక్రిందఁ జేరియుండునపుడు దానిపై నొక పిడుగు
 బడుటఁగాంచి తనచేతికోల వినసుటయు నది తప్పిపోయె. ఆ
 కారణమున పిడుగు తత్సమీపంబుననున్న యతని యశ్వము
 నచ్చోఁ గూడియున్న జనముల ధరణిపైఁ గూల్చె. అద్దామణ
 కార్యంబునకు జంకక నట్టహాసంబు చేయుచు నిశ్చలుడై
 చెవ్విరెడ్డి యుండ నా రెడ్డింజూచి భూతనాథుడగు భేతా
 లుండు దయ్యాహ్లాదయుండై యతని రక్షించెదంగాక యని
 నిజదర్శనం బొసంగిన ట్లున్నయది. ఎట్లన్నను:—

గీ॥ ధరణిఁదొరఁగెడునశనిచాతంబుగాంచి । పిడుగు నెడముగఁదన
 చేతినిడుదకోల । దప్పెదప్పినఘాతకై ధరణిఁగూలె । నశ్వ
 మునుగూడుజనులతో నద్భుతముగ॥

క॥ అపుడట్టహాసమెసఁగెడి । నిపుణుండా రెడ్డిధైర్యనిశ్చలుడగు
 చు॥ । సతతమునీతనిబ్రోతును । నతిశయముగననుచుభూత
 నాథుడుప్రేమ॥ అని,

ఇట్లుగా భూతనాథుండగు భేతాళుండు చెవ్విరెడ్డిని గుఱించినట్లున్న కథాసందర్భము పన్ననాయక చరిత్రములో నిదియైయున్నది. అయితే మొకటగిరి మాళావళిగ్రంథములో దీనికి గారణ మింకొకవిధముగా నున్నది. ఆ కథాసందర్భములయు నీక్రింద వివరించుచున్నాడను. ఇదివరలో రేచని పేరుపెట్టి రేచర్లయను గ్రామమును చెవ్విరెడ్డి కట్టినట్లు గ్రంథములో వివరింపబడియున్నది. ఈ చెవ్విరెడ్డి యా గ్రామములోనే కాపురమున్నట్లును తత్సమీపముననున్న భూములం జూచుట కొకనాడు చెవ్విరెడ్డి పోయియుండగా నతనికి వన్ని ప్రతిబంధకము గల్గినట్లును, అపు డతఁ డొక చెట్టుక్రింద నిలిచి యుండగా భేతాళుఁ డాతనికి దర్శనమిచ్చినట్లున్నది. ఇట్లే రెండు గాధలును భేదించియుండుటకుఁ గారణము బోధించదు. ముఖ్యములైన కొన్ని యాశములు భేదించినను రెండింటివలనఁ గల్గిన ఫలిత మొక్కటేకీతి నుండుటచేత నచ్చో వర్ణింపబడిన పద్యాదిక మొక్కవిధముననే యున్నది. భేదించియున్న పద్యములు ముందుగా వివరించెదను. ఎట్లనః—

సీ॥ అలరు నెపుడాపురంబునఖలవిరోధి । బాహుయుగగర్వవిదళ
నొపాయభువన । భయదభూరిప్రతాపసంపన్నుడగుచు ।
ధరణిచెవిరెడ్డివిక్ర మోద్దండుడగుచు॥

ప॥ అతఁడొకనాడుతత్పురికినవ్వలనవ్వసుధేక్షణార్థన । త్కుతు
కముతోడఁబోవబహుఘోరక రాశరవాకులంబుగా । కేత

లముగ్రుంగ వానసమకొన్న గనుంగొనిధీరిచిత్తుడై । య
 తులబలుండు చేరెనురయంబునదద్యటమూలమున్నతిన్ ॥
 క॥ చేరినపిమ్మటగర్జలు । దారుణవైఖరినిరమ్మదమ్ములుపిడుగుల్ ।
 వారకశిలలును మేలుపులు । ఘోరముగాబర్వవానగురిసెన్
 బెలుచన్ ॥

భేతాళుడు ప్రత్యక్షమగుట.

క॥ దానికినించుకొంకక । మానిమొదలనున్నరెడ్డిమసలక
 గనియ । మ్రానిపయిచుడికుతుకం । బానగభేతాళుడొత్త
 నచ్చెరువైదవన్ ॥

చ॥ అమ్మహామహీరుహావతరణంబుచేసి.

సీ॥ ఘనభయంకరమహాగ్రవిహారనిజదేహావతరదీధితితిట్ల
 తలతోడ । దీర్ఘగాఢానమదీప్తజటాభారకాలాభసముద
 యోత్కరముతోడ । బ్రహ్మాండకుహరదిష్టిటలాంతసంచార
 ఘనతరాటోపగర్జనలతోడ । సకలశిలోచ్చయోచ్చలనకృద్గం
 భీరపదఘట్టనానసప్రతిభతోడ । నిలుచుఘోరావతారంబు
 సృష్టుడుగాంచి । కాలవరుణేంద్రుడొకారగరిమఁబూని ।
 కినుకమధైర్యమెడలింపఁగినిసెననుచు । గదయుసారింబిభీకరా
 కారుడగుచు॥

చ॥ బెడినపుకిన్నతోడబడిపించగవచ్చితొలేకసీప్రసన్ । బుడమి
 కుతూహలాన్నతనిఁబ్రోవఁగవచ్చితొనిశ్చయంబుగా । బడి

బడిచెల్పుమన్న వినిభావమున న్నైనొప్పకన్నులన్ | జడిగొన
బాష్పపూరములు సాహృదయస్థితిఁజూచియంతటన్ ||

అనుపద్యమువరకును గల సందర్భము పుస్తకనాయకచారి
త్రములో లేదు. ఇటునుండి కథాసందర్భ మేకవిధముగానే
యున్నది. కావున దానిని యథామాతృకగా వివరించెదను.
ఎట్లన్నను:—

సీ॥ ఘోరకరాళసగులదంష్ట్రై కామలకాంతిచంద్రికలుముంగల
వెలుంగ | భయదనిర్భరతీక్ష్ణనయనద్వయమయూఖవిఫులా
రుణశ్రీలువెలికిబొంగ | చండపావకభుజాదండమండితఖిగ్గఖర
ధారసుగరక్రమముగోర | పదిపల్కయుగళసంభరితరంజిత
రత్నమంజీరవమువేచుకునటంప | నన్భూతాకృతితోడన
యలఘుబలుని | యెదుటనిలిచినఁజూచిమీరెవ్వరినిన |
నాదిఁజూర్చినిభేతాఘండంధ్రునన్ను | ననుచుదగఁబల్కిమె
చ్చితినడుగువరము॥ అని,

ఇట్లుగా భేతాఘండు ప్రత్యక్షుడై వరమిచ్చెదననుడు
చెవ్విరెడ్డి యీక్రిందివిధంబున వరముల వేసకొనియె. ఎట్ల
న్నను:—

భేతాఘండు వరము లిచ్చుట.

క॥ అనవినిచూచిముదంబున | వినఁకుడై మ్రొక్కినిలిచివీరా
గ్రణితా | ఘనగంధీరతనోత్తల | ననియెన్ భేతాఘమ్రోల
నలఘుప్రౌఢిన్ ||

క॥ మావంశముధాశ్రీస్థలి । భావింపఁగనెన్నినాళ్లుప్రబలుటగల
దో । శ్రీవెలయనన్నినాళ్లును । గావలెనైశ్వర్యశౌర్యఘన
ధైర్యంబుల్॥

క॥ ఇదిగాకయింకనోక్కటి । ముదమునవేడెదనువరముమూర్ధ
న్యలమై । కదనమునకలుఁగమీఁగె । వదలకమాముందు
నడువవలెననిపలుకె॥ అని,

ఇట్లున్న పద్యములంబట్టి చెప్పిరెడ్డి కోరిన వరములు రెం
డుగాఁ దేలుచున్నవి. అందు మొదటిది తనవంశమున్నన్నినా
ళ్లును ఆ వంశస్థులకు శౌర్యధైర్యైశ్వర్యము లుండవలెననుట.
రెండవది తాము కయ్యములకు బయలుదేరునపుడు తమముం
దుగా భేతాళుండు నడువవలెననుట. అని యిట్లుగాఁ జెప్పి
రెడ్డి వరముల నడిగిన భేతాళుండు కటాక్షించి యిట్లనియె.

క॥ చేకొనితాభేతాళుండు । ప్రాకటముగఁబల్కినపుడుభాసుర
లీలక । వీరమెయినాదురాకకుఁ । చేకువనుసుప్తతీర్పు
ధృతిఁగనుమనుచుక॥

అని పై రెండుగ్రంథములలో నొక్కరితినే యున్నది.
అనుతర గాథలోఁ బుక్తనాయకచరిత్రమున నీ చెప్పిరెడ్డి వంశ
స్థులలో యుద్ధజయ మొకసహస్రవర్షములవరకుఁ గల్గునని భేతా
ళుండు వరమిచ్చిన ట్లున్నది. ఎట్లన్నను :—

క॥ సాహస్రవర్షపరిమిత । మాహవజయకేళిబాదలకశ్రాంతంబుక॥
బాహుశృంగుచుఁగులము । నైహాలమగునీతిపదదోచుక॥
లఘుతక॥

అని యిట్లు చెప్పి శేతాభూ దంత స్కీతుండయ్యెనని
యున్నది. ఆ పద్యములో గొంచెము పాతశేకమున్న నర్థ
మొక్కటిగానే యున్నది. గావున పాతశేకముతో దాని నివ్వ
రించెదను. ఎట్లన్నను:—

క॥ మించిన వేడుక పోడిమి । నాచితగినవముల సంగియాతన్నిన్న
డై । చచ్చిపోజనునంతట । సాచితసమ్మోదుడగుచుజన
విభుడరిగె॥ * అని.

చెవ్వరెడ్డిని కాకతీయగణపతి పిల్పించి బహుమానించుట.

ఇట్లుగాఁ జరిగిన వృత్తా తమునంతయు వర్ణనానఁ దొలఁ
గించుకొనుటకై యీ చుట్టపట్టపుతీముల చాసన నిలిచి
యున్న యిద్దరు పురజనులు చూచి యన్యతమున ది యా
వృత్తాంతము తక్కిన పురజనులతోఁ జెప్పిరి. ఆ పిచ్చట
దానినే చారులుపోయి కాకతీయగణపానికిని విన్నపింప నా
రాజపుంగవుడను చెవ్వరెడ్డికి నర్తమానాడు పంచి పిలిపించి
గుట్టము కోకలు మొకలగు నగక బహుమానము లిచ్చెనని
కలదు. అదెట్లున్నదనఁగా:—

ఉ॥ అప్పుడున్కి గుడ్డవిషియంతకుమున్ను పదెంచివానకె । విప్పుగు
తత్ప్రసోహముల వీగిభయాబున దాగియుండివాఁరప్పరి జేరి

* క॥ ఆచ్చుకో బ్రమదాధిపుడను । మంచితగతినర మొంగి నుఁతెప్పింపడై ।

చంద్రవర్ణిజననంతట । సంచితసమ్మోదుడగుచుసధిపతియరిగె॥

అని పద్యనాయకచారిత్రములోని పాతాంతరము.

నాగరికులందరిముందఱతద్విశేషమున్ | సెప్పినవిన్నవారలు
ప్రసిద్ధిగఁగాకతిరాయనన్నిధిన్ ||

చ॥ అపుడల కాకతీయమచుజాధిపగణ్పతిరాయనన్నిధిన్ | నిపు
ణతమీరఁ దత్క్రమము నిల్చియుఁ జూచులు మ్రొక్కి మక్కు
వన్ | విపులమృదూత్తులందెలుపపిస్తయమంచుఁబిల్వ
బంచియా | తపననన్యస్త్రితాపఘనులామదిలోబలుమాదు
మెచ్చుచున్ || అని,

కాకతీయగణపతివలన నీ చెవ్విరెడ్డి గైకొనిన గుఱ్ఱము
కోకలు మొదలగునవి యీ క్రిందిపద్యముగ్ వివరింపఁబడి
యున్నవి. స్తనః—

చ॥ తురగముతాళిమేల్కలికిదొడ్డతురాయిఖబాయిముత్యపు
స్సరములులక్షసీమచుటిచొకళిక్తియుఁగాలిపెండెమున్ | సరి
పెనలందలంబుఘనచామరముల్ హరిజూటమిచ్చియా | ధర
ణిధరామరేంద్రుఁడుముదంబు మొగంబుననిగ్గులీనఁగన్ ||

ఉ॥ దేశములిచ్చివేపకనుతింపసభాసదులెల్ల మెచ్చఁగా | వాసిగఁ
బేకొనింగికులవర్ధనుఁడీఘనుఁడంచుబల్లరు | న్నాశకరూశలా
టకురుకన్నడకొంకణసింధుమాగధా | ధీశులలోనఁబెంపుగ
నుధీతనీవనియొంచిపంచినన్ || అని,

ఆ నాడు మొదలీ చెవ్విరెడ్డిని కవులందఱును భేతాళుఁ
డని వాడుకొనుచువచ్చిరి. ఇతఁడును శత్రుల కెన్నఁడు నొడక
విశేష తేజశ్శాలియైయుండె. అదెట్లన్ననుః—

క॥ నాడాదిగనుక వింధ్రులు । వేడుక భేతాళుడనుచు నేమరుదిశ
లక । బోడిమినుతింపవిమళుల । కోడక నవ్విభుడనుధాత్రి నెగి
చెలుపుండె॥

చెవ్విరెడ్డికి పిల్లలమట్టి భేతాళనామము గల్గుట.

ఇట్టి పిల్లలమట్టి భేతాళుడనుచేరు పిల్లలమట్టినుండి
నచ్చినవాఁ డగుటంజేసియు భేతాళుని వరుముల సంహటం
జేసియుఁ గల్గిన ప్లివరకే సూచించియుంటిమి. కాని సంశౌవలీ
గ్రంథములోఁ బిల్లలమట్టిపైఁ బిఱగుపడఁగా నితఁడు పోరు
షము చూపి దాని నడ్డుకొని పరాక్రమించుటచేతఁ గల్గిన
ట్లున్నది. ఇచ్చోఁ బిల్లలమట్టియను గ్రామనామమే చెప్పవలసి
యుండును. భేతాళుడను వేరీ చెవ్విరెడ్డి ముట్టిపైఁ బిఱగు
పడఁగా దానిని కొట్టి భేతాళ సాత్మాత్కారమున దిన గాఢము
సూచించును. ఇట్లుగా పిల్లలమట్టి భేతాళుడనుచేరు కాకతి
రాయనివలనఁ జెవ్విరెడ్డికిఁ గలిగెనని చెప్పడు పద్యములోనే
యావరలో నతఁడు చేసిన పొరుషములుఁగూడ సంగ్రహించి
వ్రాసె. అదెట్లున్నదనః—

సీ॥ నాగభైరవునకానందంబు దభుకొత్త సరబలిగావించిసిరివహిం
చె । బరగబంచమునకువరమిచ్చిరేచల్ల గోత్రుడై కీర్తిచేకొ
నిమెలంగె । పిల్లలమట్టిపైఁ బిఱగుబడ్డగడంగిగడఁబూనియు
ద్ధతిగదిసివ్రేసె । భేతాళుడనుదెంచిన కరస్థినిల్వవెరవకమా
టాడివరములందె । కాకతీశ్వరుడలమిబ్రకాశముగను । ధ

రణిపిల్లలమఱ్ఱిభేతాఘడనుచుఁ | విలువధాత్రీశులెలుగంగఁ
బేగుగాంచె | నతనివిమలప్రభావ మెంతనినుతింతు॥

చ॥ జననశతాబ్దిత్రప్రకటశాకృతపాకవి శేషతాపిన | న్మనుజుఁడు
నింద్రనైభవనమగ్రతనొందినమాడ్కి-సజ్జనా | వనఘనశీలుఁ
డుర్వరనవారితదైవకృపానులబ్ధమహా | వినుతయశంబుగాంచె
ఘనవిక్రమశక్తివిముక్తదైన్యఁడై॥ అని.

చెప్పిరెడ్డివలనఁ బుత్తనాయకులకుఁ గల్గిన గౌరవాదికము.

పై విధమునఁ బ్రతాపరుద్రుండుండి పుత్తనాయకులకంద
అటుం బిలువనంపించి వారికి సేనాధిపత్యము మొదలగు పదవు
లొసంగి గోత్రబిరుదాదికములు శాసనరూపంబుగాఁ జేయించె.
ఈ వృత్తాంతమంతయు నీ క్రిందిగ్రంథములోపలనే వివరించి
యున్నాఁడను. ఇట్టి సహత్కార్యమునకుఁ గారణ మీ రేచర్ల
గోత్రజుఁడు చెప్పిరెడ్డియగుటంజేసియే. మెకటగిరి వంశావళి
గ్రంథములో నీ క్రిందివిధముగా వివరింపబడియున్నది. అదె
ట్లన్నను:—

గీ॥ అలరి పొపొందుపుత్తనాయకులలోన | వానివంశంబులోకం
బులోనమెఱయ | ఘనత కెక్కినరేచర్లఘనుఁడువెలసె | ధర
ణిపిల్లలమఱ్ఱిభేతాఘడనఁగ॥

గీ॥ ధరణిఁజెబ్బదియారుగోత్రములవారి | ఘనులఁదనబంధుజన
ములఁగాకతీయ | గణపతీంద్రమహారాజుకరుణచేత | వృద్ధి
నొందించిమర్యాద లేర్పరించె॥ అని,

ప్రసాదయకచారిత్రములో, గూడ “మూలముల
భూముఖ్యుని చెవిరెడ్డి” అను మొకలగునద్యము లున్నట్లుగా
సీవరకే యదాహరించియున్నాను. ఇట్లుగా చనసంశయము
వారికేగాక ఇలమువారి కింపరికిని గొప్పతనమును సంపాదించిన
చెవిరెడ్డి చారిత్రము శ్లోఘాచారిత్రమేగదా. అతని మూల
మున శిలాశాసనములలో దామ్రుశాసనములలో వర్ణించిన
గోత్రనామంబులు మొకలగునవి గ్రంథిము చేసినాడను.
అట్టివారి గోత్రములపేరులన్నియు సీసమాలికెగా వెంటిగిరి
వంశావళిలో వర్ణింపబడినవి. అందులోను మనామములు
కొన్ని ప్రసాదయకచారిత్రములో వివరింపబడినవానిలో భేది
చియుండును. అట్టివానిని జెలియుటకుగానా సీసమాలిక సేట
వివరించెదను. స్పష్టము:—

ప్రసాదయకగోత్ర సమమాలిక.

అవనిలోఁజెబ్బదియాసగోత్రంబులనామంబులెఱిగింతునయ
ముతోడ । శేచల్లగోత్రంబు శేషాలగోత్రంబువిప్పల్లగోత్రం
బువెలయదేవ । నూల్లగోత్రముగాలిసూళ్లగోత్రంబుష్టుసూరి
గోత్రంబువాలూరుగోత్రమరియంగడగవిరియాలగోత్రము
మరియాడూరుసగోత్రమున్నతముగ । పేరట్లగోత్రంబునాం
ట్లగోత్రంబురమణవేడ్లుగోత్రంబునలఘు । చెల్లెగోత్రంబు
నాదూళ్లగోత్రంబునుధరనాపవెల్లిగోత్రంబురట్ల । గోత్ర
బయోధ్యసగోత్రంబుమఱిస్వర్ణగిరినామగోత్రంబునిరుపమా

న । పెంపాళ్ల గోత్రంబు వేశాలగోత్రంబు పోలూళ్ల గోత్రంబు
 పొసంగపాన । గోటిగోత్రము పన్ను లేటిగోత్రము పున్నె పల్లెగో
 త్రంబును పాండురాజ । గోత్రంబు పాలూరిగోత్రంబు మఱి పైడి
 చుక్కలగోత్రంబు ఖోణిపైడి । పాలగోత్రంబును పాయేటిగో
 త్రంబు మఱి పల్లపులగోత్రమరసి చూడ । పువ్వాడగోత్రంబు
 పులియాలగోత్రంబు రహిపల్కునూరిగోత్రంబు మఱియు । మ
 ట్నూళ్ల గోత్రంబు మారట్లగోత్రంబు మల్లేలగోత్రంబు మల్లె
 జెండ్ల । గోత్రంబు పెనుగొండగోత్రంబు మఱి ముద్దునూళ్ల గో
 త్రము మడిపల్లెగోత్ర । మరయచూళేగోత్రమంచి తమడపట్ల
 గోత్రంబు మధుపాలగోత్రముమరి । చెట్లగోత్రంబు మాచె
 ర్లగోత్రంబును గుండేటిగోత్రంబు కొమరుమిగుల । కోర్కంట
 నామకగోత్రంబు కంజర్లగోత్రంబు శ్రీమెల్లిగోత్రమరయఁ ।
 గొన్నులూరాహ్వయగోత్రంబు శిరిమెల్లగోత్రంబు మఱియు
 నుకొమరువెల్లి । గోత్రంబు శెలగాలగోత్రంబు మఱి గూడ వా
 టిగోత్రంబును వగుస చెరుకునూళ్ల గోత్రము జెప్పునూళ్ల గోత్ర
 ము నెవలడుగుగోత్రము సమంచి తముగాగ । నరమాలగోత్రం
 బునిరుపమక దురునూళ్లాహ్వయగోత్రంబు సమరగుండె । కర
 మలగోత్రంబు శిరసునూళ్లాహ్వయగోత్రంబు జయరట్లగోత్ర
 మవని । శనగ పూడ్యాహ్వయజగతాపిగోత్రముల్ తెల్లంబు
 గానింగివెల్లిగోత్ర । మినకాలగోత్రంబు ననుమనగంటిగోత్ర
 ముదాసునూళ్ల గోత్రంబు ధాన్య । పుళిగోత్రమిలచెబ్బమల
 గోత్రమేటికూరాఖ్యగోత్రంబు మహమ్మతముగ । జగతిమా

ధవరేకులజమ్మలూగు । నరయదేవల్లదున్నెక్కులప్పరాల ।
ఖలికిఖయటాచుబేర్కొనఁజెలఁగుచుండు । ధరణిలోఁజెబ్బ
దేమగోత్రంబుల్లింగు॥

ఇట్లుగాఁ బుచ్చనాయకుల గోత్రనిగుదాంకితాబులు శాసన
గ్రంథములుచేసి యనంతరము ప్రతాపగుండ్రుండు పుచ్చనాయకుల కుల
ప్రమనియమములగుగాఁ గొన్ని నీతివాక్యంబులు పల్కినట్లుగాఁ
బుచ్చనాయకచారిత్రములో నున్నది. స్లోన్నను:—

న॥ అని నియమించి పలికి, వారి కులక్రమ నియమంబులకై
మఱియు స్తోత్రనియె.

గీ॥ రాయ'త్తిమైనరావు పేరాదిని । పూనినతఁడుముఖ్యభూభు
జుండు । రెండవదియుసయ్యుడొడిసామాన్యము । నాయ
కాఖ్య'త్తనాయకులకు॥

అనియున్న యీ పద్యముబట్టి - యాశ్చర్యమగు రావు
పేరాదియంగుగల యతఁడు ముఖ్యస్థానమున తేలుచున్నది.
ఆ కారణముననే యీ పుచ్చనాయకులలో రావనుశబ్దము (పేరు)
మొదటఁగలవాననగా రావునాగు కులములో సొంత ముఖ్య
లనగా ముఖ్యులగులని చెప్పనొప్పిరి. ఆ రావుశబ్ద మంత
మంగుగలవారిలు అంగలు సామాన్యముగాఁ బుచ్చనాయకులని
సూచిపఁబడుచున్నారు. దీనింబట్టియే రావుశబ్ద పర్యాయ
మగు రాయనింగారనుమాట పుచ్చనాయకులయందు మాధ
ముగాఁ జెల్లుచున్నది ఈ రావుశబ్దము ప్రారంభములో నున్న
వాగుమాత్రము పై వెలమలలో బ్రధానశాఖవారు రేచర్ల

గోత్రమువారు. అయితే యీ రేచర్ల గోత్రమువారు కాలాంతరమున నితరస్థలములలోఁ గాపురముండుటంబట్టి యాగ్రామ నామములే గృహనామములుగలవారుగ వ్యవహరించుచున్నను, రావుకుటుంబమువారనఁగా వారిలోఁ జకుటుంబము వారనియే యూహింపవలసియున్నది. ఈ వరకు మనకుఁ జెప్పి రెడ్డి చారిత్రము లభియించినది. దొరికినవరకు గ్రంథస్థముఁ జేసియుంచినాము. కావున నిక మనమితని సంతతివారింగూర్చి వ్రాయ గమకించెదము.

చెవ్విరెడ్డి సంతానము.

శేతారుడను నీ చెవ్విరెడ్డికి ముగ్గురు కుమారులు గలిగిరి. వారిలో మొదటి యతనిపేరు దామానాయఁడు; రెండవ యతనిపేరు ప్రసాదిత్యుఁడు; మూడవయతనిపేరు రుద్రమనాయఁడు. దీనిం దెల్పు పద్య మెట్లున్నదనఁగా:—

శా॥ తారుణ్యప్రథమానధైర్యుడగుభేతాళావసీభర్తకున్ । ధీ
రుల్ పుత్రులుదామభూతిప్రసాదిత్యుండురుద్రక్షమా । ధా
నుడున్ జనియించిరంతద్రవిగధర్తప్రతీపాలనన్ । శ్రీరాజ
ల్లగశౌరిమువ్వరయిధాత్రిన్కించినారెన్నఁగన్॥ అని,

అట్టి పై మున్పురిగోపల సగ్రజుండగు దామానాయని వర్ణన మీ క్రిదివిధమునం జూపట్టును.

దామానాయని చరిత్రము.

క॥ అరయఁగనంగ్రజుఁడై ధామవిభుండుభాగ్యైర్భవయా
శ్రీ । వరభోగమతులవెలసెను । కుటుంబభిగిరిహరిశీంధ్రగును
లకు నెనయె॥

సీ॥ చులులఖిగ్ధాఖిగ్ధసమప్రవీణుడై ఖిగ్ధనారాయణాఖ్యాతి మెందె
గణపరాఖిరాజ్యలక్ష్మీజేకోనియునుగాయగోవాళాంకికలి
తుండయ్యె । నాథలనైగిజాదికాంగంబులుగేరించిభుజబల
భీముండయ్యె । ప్రథితారిరాజన్యభయదవిక్రమమునబ్రతి
గండభైరవప్రభవహించె । ముఖయుఁబెక్కునగిరుదునామ
ములదనరి । బాహువిక్రమదానసంపదలబోగలి । తనరి
యొప్పారెనంచితోద్దామయశుండె । భువనహితకారియగు
నామభూవిభుండు॥ అని,

ఇట్లున్న పై పద్యములందల్ల యీ దామానాయఁడు
1 ఖిగ్ధనారాయణ, 2 గాయగోవాళ, 3 భుజబలభీమ, 4 ప్రతి
గండభైరవ మొదలగు బిరుదులు సంపాదించెనని తేలికది

ఇతని తమ్ముండగు ప్రసాదిత్యుంగూర్చి యీ క్రందివిధం
బున నున్నది. స్తోత్రము:—

ప్రసాదిత్యుని చరిత్రము.

క॥ అతనికిసోదరుఁడుకృపాం । చితుఁడుప్రసాదిత్యఘనుఁడుశృం
గాకళా । యతుఁడతులితవిక్రమశో । భితుఁడతిచతురుండు
వెలసెవిలసత్కర్త॥ అని,

ఈ ప్రసాదిత్యుని చారిత్రము విశేషప్రఖ్యాతిగలదియై యున్నది. ఇతఁడు కాకతీయ ప్రథమ ప్రతాపరుద్రుని కాలములోఁ జివరనున్నట్లు కానుపించు. కాని తదనంతరము రాజ్యమునకు వచ్చిన ప్రథమ ప్రతాపరుద్రుని తమ్మునికుమారుండగు గణపతిరాజ రాజ్యకాలములోపలను తగ్గణపతి పుత్రికయగు గుద్రాంబకాలములోపలను నున్నట్లు కానుపించుచున్నది. ఎట్లన్నను:—

వెంకటగిరి వంశావళిలో,

గీ॥ ఘనతనాప్రసాదిత్యుండు కాకతిగణ | పతిచనిననతనిసేతకునుఁ
బట్టణంబు | రమణతోఁగట్టికాకతిరాయరాజ్య | స్థాపనా
చార్యబిరుదుదాఁచనరఁగాంచె॥ అని,

ఈ ప్రసాదిత్యునకు ‘‘ంయపితామహాంక బిరుదు’ గల్గిన స్త్రీక్రిందిపద్యమువలన సూచించుచున్నాఁడు. ఎట్లన్నను:—

గీ॥ ధరణీఘనమైనరాయపితామహాంక | బిరుదుఁజెబ్బియేగ్గెను
వసునాయ | కులుగఁజేసియుఁజైగవువలనపచ్చ | దృఢవరం
బుగఁగొనెఁబ్రసాదిత్యవిభుఁడు॥

అనంతరము మఱియొక బిరుదు మీ ప్రసాదిత్యున కున్నట్లు చెప్పబడినది. ఆ బిరుదుము వీరశబ్దముతోఁ బ్రారంభించి ప్రసాదితాంకుడని చెప్పె. నెట్లన:—

ఉ॥ నారికినాత్మవల్లభునినారియగానొనరింపబ్రహ్మయు॥ నేరఁడు
రుద్రమాంబధరణీసతికిఁబతిగానెనర్చిదు | స్వారవిరోధిమం

డలబలంబునడంచియతండుమేటియై । వీరప్రసాదితాంకహరి
విక్రముడంచుబొగడ్డకెక్కెదా॥ అని,

ఈప్రసాదిత్యుని పేరుపాదికము సుగ్రహముగా నొక
సీసపద్యములోను విపులముగా నొక సీసమాలికలోను గాను
పించును. అట్టిపద్యముల వివరించెదను. అందు మొదటి సీస
పద్య మెట్లున్నదనగా:—

సీ॥ ధరణివైడెబ్బదేడుననాయకులలోనబలుప్రతాపస్ఫూర్తిబర
గినాడు । చండభుజాదండమండితారాతలభండసంబుల
జాలజెండినాడు । యేవుననొగ్గెల్లునేలురుద్రునిచేతనందె
యుఁ బెండెమునందినాడు । విక్రమంబునధరాచక్రంబులో
గలబిరుదులుతనవిగాదిరిగినాడు । వాడురిపురాజపన్నగ
వైనతేయ । రాజితంబైనకేరళరాజ * ఘనుడు । భాసురుం
డగురేచర్ల శాసనుండు । సత్యసంఘండుసత్ప్రసాదిత్యఘనుడు॥
అని,

ఇట్లున్న యీపద్యములోఁ జారిత్రమున కనువగు విశేష
ములు పెక్కులు లేవు. ఓరుగల్లు నేలు రుద్రునివలన నందె
యుఁ బెండెము నందినాడనియును, రిపురాజపన్నగవైనతేయ,
కేశాదిరాయ బిరుదులు గలవాడనియును, రేచర్ల గ్రామముం
బాలించెననియునుమాత్రము తేలుచున్నది.

ప్రసాదిత్యుడు యితరనాయకులచేత మ్రొక్కించుకొనుట.

ఇతను సీసమాలికలో నొరుగంటి కోటకు శత్రుల వలన నొకప్పుడు బాధకలుగగా దాని సీ ప్రసాదిత్యుడు తొలగించి తక్కిన నాయకులచేత మ్రొక్కించుకొనిన గాధ కొంత విపులముగాఁ జెప్పబడుచున్నది. అందులో సీ ప్రసాదిత్యుడు శత్రులను జయించిరాఁగని ప్రతాపరుద్రుం డతని కెదురుగా వచ్చి కౌఁగలించుకొని కాలికి గండపెండెమిచ్చి తనముందటఁ గూర్చుండబెట్టుకొని తిరుగ నింటికిఁ బంపునపుడు లేచి కౌఁగలించుకొని మఱునాఁడు తిరుగ వచ్చినపుడు తొంటియట్లనే లేచి డెబ్బదాగ్గు వెలమనాయకులచేతను మ్రొక్కులు వేయించెనని యున్నది. అదెట్లనఁ—

సీసమాలిక.

సీ॥ ధరనొరుగంటి ప్రతాపరుద్రుని డెబ్బదేడ్లరునాయకు లెలమి తోడఁ | గొలిచియుండెడు వేళబలురిపుల్ ముట్టడిదండిగాఁ గోటకుడాయనపుడు | నిరతంబుతనుగొల్చుదొరలనందఱఁ జూచిరోషమునఁబ్రతాపరుద్రుడనియె | నింతేసిదొరలను సంతరించితిని నేనీపనిజయమందనొపునతని | కిరఫెండముదమున నేలేచికూర్చుండఁ బెట్టి కొందునుఁ జాలఁబెంపుగాను | దక్కునాయకులచే మ్రొక్కులు వేయింతుననియానతిచ్చినయట్టిమాట | వినిఱిన్నలైనయాజనపతులనుఁజూచిఘనభుజా విక్రమక్రమము మెఱయ | దలఁగకనిల్చిప్రతాపరుద్రునిఁ జూచిధీరతనాప్రసాదిత్యుడనియె | ననుబంపుమనిప్రతాపుని

యనుమతిగొనికడమవారలుతనుగాచికొల్పి | కోటయల్పరి
 మీదమేటియైతానిల్చిచాల్పుగాజగడంబుసరవిజేసె | బల
 ములజబరుజంగులచేతవేట్రాల్లబడవేయఁగ్గాజేసెనడయ
 కపుడు | గుంటికోపులచేతపింటివెబ్బలిచేతమేలుతుపాకిబా
 ణాలచేతమందుతిత్తులచేతమరికిత్తులనుగొట్టిములనుగుమాడి
 కాల్యలముఠిఁజంపి | మాష్టిలఁచునిమియంబారీలసరదార్లఁ
 బాడిచియుమరిసరిప్రాద్దువేళ | ముచ్చిలిగాఁబడిముక్కులు
 గోయించితలలుగొట్టిచియుబలిమిచెటిచి | నిలచినపైనాన
 నిలవకుండఁగఁజేసిసరిప్రాద్దువేళనుతిరిమితరిమి | భూరిజయుం
 డయియోరుగంటికిరాగుద్రముత్తిప్రతాపగుద్రవిభుఁడు |
 యెరుగుగావచ్చియుహితుఁడవుసీవంచుఘనతఁబ్రసాదిత్యుఁ
 గొగలించి | హైచ్చెనకాల్పెండెమిచ్చిదోడ్కొనివచ్చి
 ముందరఁగూర్చుండమొదలనిల్చి | విడిచికంపడువేళవేడ్క
 తోలేచియుఁగొగలించిజయంబుగాఁగఁబడిచి | మఱునాఁడు
 డెబ్బదేఱురునాయకులుగొల్చుతనసముఖానకతండురాఁగఁ |
 దాలేచియపుడుసంతసమందియూతనిఁబ్రయముతోఁగూర్చుం
 డఁబెట్టికొనుచు | డెబ్బదేఱురిచేతతీవిమొక్కులువేయమిం
 చఁబ్రతిష్ఠఁజెల్లిం చెవిభుఁడు | వార్తకెక్కినసత్కర్తవైభవములు |
 దనరెఱిల్లలమట్టిభేతాళఘనుని | పుత్రమణిపద్మనాయకపుణ్య
 వంశ | దీప్తకరుఁడైనయాప్రసాదిత్యుఁడెలమి || అని,

ఈ ప్రసాదిత్యునిగూర్చి పద్మనాయకచారిత్రములో విశే
 షించి చెప్పియుండలేదు. గాని యీ డెబ్బదేఱురు పద్మనాయక

వంశస్థులలోపలను ప్రసాదిత్యునియొక్క జయము, ధైర్యము, శౌర్యము, భుజౌద్ధత్యములయొక్కపటిమ నెవ్వఁడు భజియించునో అతఁడే మన్నె వెలమయని పిలువంబడు ననుమొదలగు సంగతులతో నొకపద్యము గానుపించును. అందులోనే ప్రతాపరుద్రునియొక్కయు, పద్మనాయకులయొక్కయు వర్ణనయుఁ గొంత గలదు. ఆ పద్య మెట్లున్నదనఁగా:—

సీ॥ కులము ప్రతిష్ఠింపఁగోరిమానుషమందుఁ బద్మనాయక మహా
ప్రాభవంబు । భేతాశవరదివ్యప్రీతహితార్థప్రసిద్ధతేజోజయ
శేషితంబు । రాయసన్తానమైరహిప్రజ్వరిల్లెడుభావుకంబైన
ప్రీరావుపేరు । కాకతీశ్వరదత్తకార్యధురంధర్, రాజ్యశీకర
ధుర్యరాజ్యపదవి । సంగరరంగప్రసాదిత్యజయముఖధైర్య
భుజౌద్ధత్యశౌర్యపటిమ । నెవఁడుభజియించువాఁడెపోనిక్క
మైనపద్మకులభవ్యసంభూతపద్మజుండు । వంశవర్ధనజగదేక
వంశచరిత । రాజరాజితశౌర్యవిభ్రాజకీర్తి । వీరుడైనట్టి నెఱ
మన్నె వెలమయతఁడు॥

ఈ ప్రసాదిత్యుని తమ్ముడు రుద్రనాయకుఁడు. అతని పుత్రుఁడంత మెట్లున్నదనఁగా:—

రుద్రనాయకుఁడు.

చెప్పిరెడ్డి మూడవకుమారుఁడు రుద్రనాయకుఁడు. ఇతనికిని 'రాయపితామహాంక' బిరుదమున్నట్లున్నది. ఇది యనుంగాక 'పాండ్యగజకేసరి' అను బిరుదున్నట్లును 'కాకతి

రాయరాజ్యస్థాపనాచార్య' బిరుదుచెల్లినట్లు నున్నది. ఎట్ల
న్నను:-ప్రసాదిత్యుని వర్ణనయైనవిచ్చుట వెంకటగిరి వంశచారి
త్రములో,

క॥ అతనికి ననుజుడగుద్ర । క్షీతిపాలుడు సకలమహిపసేవితచర
ణు । డతివినయసత్యసంధుడు । హితలోకావనధురీణుడె
లమిజెలంగె॥ అని,

రాయపితామహాక బిరుదుమున్నందుకు.

మ॥ ఒగి నొక్క బొడిరాల రాయదుగు మున్నగ్గివ్వులై యిప్పు
డు । దగనీయందియందు నూడితలక్రందె వెరిభూపాల
కుల్ । జగతీభారమున పసిడిపొడినిచ్చు రాయచున్నా
రదే । తగదే రాయపితామహాక జయభద్రదారుద్రనిజెం
దిన॥ అని,

పాండ్యగజకేసరి, కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్య బిరుదు
న్నందులుకు.

ఉ॥ వాలనివిక్రమస్ఫురణ నారలుపాండ్యబలంబుద గులై । గేళి
జయించి పాండ్యగజకేసరి నామముదాల్చి రెంతయై । జాలిన
వారుగా నెగడినన్న తికాకతిరాయరాజ్యుల । స్థిలలనాప్రతిష్ఠ
తగఁజేసిరిభూజనులెల్ల మెచ్చుంగె॥ అని,

పైని మఱికొందరి పురుషుల యనంతరకాలమున లింగ
మనీడు ప్రభుత్వమున కొచ్చెను.

లింగమనాయని వృత్తాంతము.

ఈ లింగమనాయడు విశేషపౌరుషశాలియు, సంతతికిఁ దా మొదలయినవాడనియు గలడు. అనఁగా నితనినుండి మఱి యొక శాఖకలిగినట్లు చెప్పవలయును. ఈ లింగమనాయని చారిత్రవిశేషములు వివరించుటలో మొట్టమొదటనే యల్లయ వీరభద్రునితోఁ జేసిన యుద్ధముతోఁ బ్రారంభించెను. మఱి యొకపద్యములో నల్లయ వేమారెడ్డియు, నతని తమ్ముడగు వీరభద్రరెడ్డియు నీ లింగమనాయనిచేరు విననపుడెల్ల దిగు లొందుచుందురని యున్నది. ఇదియునుఁగాక యీ లింగమ నాయకుడు ముప్పదిరెండు దుర్గముల నెక్కనోడు కొట్టిన ట్లున్నది. ఇతని బిరుదము లెట్లున్నవనఁగా:—

1. రిపురాజకాలాంతకుడు.
2. అష్టదిగ్రాజభయంకరుడు.
3. బౌద్ధులరాజమగ్ధనశాలి.
4. అవనీశ దుష్టగజాంకుశము.
5. కోటలగొంగ.
6. గజపతి సురధానిపీజయుడు.
7. నరపతి సేనోగ్ర కాననదవాన్ని.
8. మూలరాయరగండ ముఖ్యభయకుడు.
9. ప్రతిగండభైరవుడు.
10. మేదినిరావు.
11. బల్లరగండడు మొదలగునవి.

ఈ లింగమనీడు తనయన్నను సంహరించిన యనవేమా
రెడ్డిని సంహరించి యతని ప్రతిరూపమును తన తమ్ముపడిగ
యంగడ జెక్కించెను. ఎట్లనః—

క॥ తనయన్ననువధియించిన । యనవేమునెంచునిమిపొగుసాతి
శయమునన్ । మునుకొనితత్ప్రతిరూప । బనుసమగతితమ్మ
పడిగెయందమరించె॥

మఱి కొన్నిగాథలు సీసమాలికనాని వాని సీక్రింద
వివరించెదను. ఎట్లన్ననుః—

సీ॥ “నాడెంబుగానబ్బినాటిరాజ్యంబెల్లనవృత్తంబుగజూరలాడి
నాడు । కృష్ణవేదీజలక్రీడావినోముడై యఖిలదాగుణులసొం
పడచినాడొంజగినొబ్బగండ్రైజగతిరేచన్లనుభుగకరళము
లతలల్ద్రుంచినాడు । చట్యుగోగ్రగతిరయశరభమేయద
లీలదిగుగసింహద్రిసాధించినాడు । పరదళంబులుపటాపం
చలైపారంగనెన్నగౌరవకొండనెక్కినాడు । కేశాదింధ్రయ
డైకెరళిగోరంట్లనుచారభానునివెన్నుచరిచినాడు । నల్లకొండ
లనుసన్నాహంబుగానెక్కికపటాహితులనేలగలపినాడు ।
గంగసాక్షిగమూరికదిసిరాజమహేంద్రవరముచూరలుగొని
వచ్చినాడు । సురధానుకొలుపులోబొరసడుబిరుదుకైము
ద్దండక్కనివెన్నుమొత్తినాడు । తేజంబుగాబ్రాథదేవరా
యలచేతనరుదుగాబిరుగందెయందినాడు । యినతనూజుని
భంగియినుకర్తికోటలోలీలశత్రులవిభాళించినాడు । ధీరుడై
యల్లాడధీసురధానుచేయమ్మెగాభువనాద్రియెక్కినాడు । గెం

టించి బలిమిశిఖేంద్రఖానుని దోలియెలమిరాజ్యంబుచానేలి
 నాఁడు । యలవంక బలువంకలార్చితాకినబట్టిబలిదఖానుని
 భంగపరిచినాఁడు । రణకేళియరుకవరప్రాంతమునగొట్టిమన్నె
 జంగులయేపుమాపినాఁడు । మణుగూరికోటలోమండువమ
 స్నీడుప్రతిఘటించినతూలబరిచినాఁడు । శరణుజొచ్చిననొ
 చ్చిసరిమఖానునిబట్టిగౌతమీతటమునఁగాఁచినాఁడు । పోరి
 లోననగన్నభూపాలుచెరబెట్టిధృతికొత్తకొండసాధించినాఁడు ।
 అదిరివిఃమరాజుకదనోర్విగర్వింపనడచియింద్రునివీటికనిపి
 నాఁడు । సింహవిక్రమపురిసింగమపలెకానిగోపాలకృష్ణుని
 గొట్టినాఁడు । మెండుగవీకమైకొండపల్లన్నీలుపూనివచ్చిన
 నూనపుచ్చినాఁడు । యెదిరించువేలూరయేలూరితిప్పనిమొద
 లింటపటుగతిమోదినాఁడు । కుంట్లూరికోటపైగుండ్రాతురా
 జులమొత్తమైయెదిరినమొత్తినాఁడు । బాణాలకోటపైప్రక
 టించియుగ్రతకాలాగ్నిరుద్రుడైకాల్చినాఁడు । తొరగంటి
 దాబాబితులకలబరిమార్చిపట్టణంబులవెంటబ్రబలినాఁడు ।
 సంగరస్థలమునసింగళదేవునిశిరముద్రుఁచెట్టుకీర్తిబరఁగినాఁ
 డు । మలకపోలాష్టనుమదమెల్లఁగక్కించయన్నయాదవకొం
 డఁగొన్నవాఁడు । గర్వింపితలపడ్డగండరిగండనిమెట్టగదియ
 తలఁగొట్టినాఁడు । కుటిలశాత్రవకోటికోవిలకొండతామగ
 తనంబునఁబిల్కుమార్చినాఁడు । పుచ్చిళ్లకోటకైయుద్రేక
 మునఁబోయిచెంగేటిసీరుగాఁజేసినాఁడు । యుర్విలోబొగ
 డ్దోండునుప్పురిచెంగటచెనకినరిపుకోటిచెండినాఁడు । శాత

శిఖావృత్తిజగమెల్ల నెలుంగశ్రీశైలపట్టణముఁదానేలినాఁడు |
 బుక్కరాజునుబట్టిపాడిచేసికోటలోగజపతిమెచ్చంగఁగాఁచి
 నాఁడు | దొరయుసల్కయవారితోలితొప్పరలాడిభాగవా
 దొద్దనుబాపినాఁడు | చాటిచెన్నయగారిచదిపిచట్టలుచీరి
 కొండమల్లయగారిగొట్టినాఁడు | గోంట్లతిప్పనికొట్టికోటయు
 నెక్కివేకరికూలమెల్లవెచకనాఁడు | చిటివల్లభయ్యనుచెట్లను
 బడఁదోలిపాణమురాజునుబదిపినాఁడు | రంగయ్యమసిరాజు
 సుబునఁదోలిసాల్వతిప్పసేలచదిపినాఁడు | ముచ్చకంపయ
 కుర్కిమునుపుగాఁబడమోటిఘోలసంగసిసౌంజుబొడిచినాఁ
 డు | థాజులెప్పుడుమెచ్చరామరాజ్యంబుగానెలగింజాచ
 లంబేలినాఁడు | దండిమైయుప్పదిరెడుదుర్గంబులునేకధాటి
 గతి నెక్కినాఁడు | వీరభద్రునిదొడ్డవిభుపేనునృపతులరట్టఁ
 డైకాలంబెబెట్టినాఁడు | ఘనమూరురాయంగుండఁబుడేరంబు
 పెనుపొండఁడాకాలంబెట్టినాఁడు | రాజమాత్రుండెక్కునా
 రాయఁబుడు | చాచుతరమూర్తిరాజులచక్రవర్తి | గాయగో
 వాఘుడువ్వెత్తుగండదనగ | లీలనెప్పరెమాచయలింగ
 విభుఁడు || అని,

ఇట్లున్న పద్యములో మనము చారిత్రోపయోగము
 లుగాఁ గైకొనఁదగిన యాశము లీక్రిందివైయున్నవి. ఎట్టి
 స్థానము:—

1. సబ్బినాటి రాజ్యమును చూరలాడినాడని.
2. సింహాద్రిని తిరుగ సాధించెనని.

3. గంగసాక్షిగ రాజమహేంద్రవరము చూరగొనెనని.
4. ప్రౌఢదేవరాయనివలన బిరుదందినాడని.
5. బుక్కరాజును పట్టి పొడిచేసి కోటలో గజపతి
మెచ్చేగఁ గాఁచెనని.
6. వీరభద్రుని, దొడ్డ విభు వేమనృపతులఁగెల్చి కాలి
కందె బెట్టెనని.

ఇట్లున్న యంశములలో నొక్కొకదానికి నునము
వ్రాయంగల చారిత్ర మీక్రింద వివరింపవలసియున్నది. అదె
ట్లున్నదన:—

1. సబ్బినాటి రాష్ట్రమునునది గౌతమీనదికి నుత్తర
మున నున్నది. దీనికి ముఖ్యపట్టణము రామగిరి పట్టణము. దీని
ప్రభుఁ డొక కాలములోఁ గృమారముప్పభూపాలుఁడు. అతని
నంశానువర్ణనము తెనుగు వసిష్ఠ రామాయణము పద్మపురా
ణోత్తరఖండములోపల రామగిరి పట్టణపు సింగకవివలనఁ
జేయఁబడినది. పైలింగమనీడు సబ్బినాటి రాష్ట్రమును చూర
లాడెనని యున్నంతమాత్రమున నతని కాలనిర్ణయము ఈ
చారిత్రముంబట్టి చేయ వీలులేదు.

2. సింహాద్రిని తిరుగ సాధించెనని యున్నది.

3. గంగసాక్షిగ రాజమహేంద్రవరము చూరగొనె.

4. వీరభద్ర వేమారెడ్ల కథలకు సంబంధము కలదు
గావున నామూడును నొక్కచోటనే వ్రాసెదను. పై రెండవ
దానింబట్టి మొదట నొకపరి సింహాద్రిపై నీలింగమనాయఁడు

దండెత్తివచ్చి సాధించెననియు, వాని నితరు లాక్రమింపఁగా నితఁడు మఱల స్వాధీనము చేసికొనియెనని యున్నది. ఈ సింహాద్రి మొదలు చిలకినముద్రమువరకు గల దేశము ఆరవ గుత్తుంచి మనము పైని వివరించిన వీరభద్రరెడ్డి వేమారెడ్డి అను రెడ్లపరిపాలనలో నున్నట్లుగా శ్రీనాథ కవిత్వమగు కాశీ ఖండమను గ్రంథములో నీ క్రిందివిధ బుగా నున్నది. ఎట్లన్నను

ఉ॥ ప్రాకటవిక్రమస్ఫురణ రాజమహే ప్రమురాజధానిగా | నీకిసి
తాతపత్రముగ నేలునువేమనృపాలుఁడు త్తమ | స్థానికుడవేమ
శౌరియనుజుండునమున్నంతవై భవాఘ్యుడై | దీక్షిటియు గ
భింగియునుచిల్కనముద్రముసింహాశైలము ॥ అని,

యిట్లుండుటంబట్టి సింహాచలముమొదలు చిల్క నము ద్రమువరకు నుత్తిర దక్షిణములుగాను, కళింగపట్టణముమొదలు చీకటికోటవరకుఁ దూర్పు పడమరలుగానుండు దేశమును పై వేమారెడ్డి తమ్ముడగు వీరభద్రరెడ్డి పాలించినట్లున్నది. ఆదేశ మును మొదట నీలింగమనాయకుఁడు ఆక్రమిం చుకొనఁగా దాసిని వీరభద్రరెడ్డి తిరుగ గైకొనియు డెసనియు బిచ్చుట మరియుక పరి యతనిం జయించి సింహానగము నీలింగమ నాయకుఁడు గైకొనియెననియుఁ గేలుచున్నది. ప్రస్తుతముఁ బోబ్బలి సంస్థానీకులక్రిందనుండు రాజు మొదలగు పంగణా లీవీరభద్ర రెడ్డి స్వాధీనములోనున్న పని మనము పైని వివరించిన చిల్క నముద్రము సింహాచలము మధ్యవే యపుట జేసి సింహగిరి నీలింగమ నాయకు తిరుగ గైకొనను. అనఁగా వీరభద్ర రెడ్డి

కాలము క్రీ. శ. 1434 లో ననగా శా॥ 1356 ములో నున్నట్లుగా సూర్యయల్ దొర పుస్తకము రెండవవాల్యములో నున్నది.

ఈ వంశములో బ్రసిద్ధి కెక్కిన యన్నమనాయని వృత్తాంతము.

ఈ యన్నమనాయని బిరుదులును ప్రతాపము నొక సీసపద్యములోఁ గాన్పించు. ఎట్లన్నను:—

సీ॥ పట్టు సోమకులరాజపరశు రామాంకుడై సంచెట సోమునిచ
క్కజేసె । ఖడ్గనారాయణగాయగోవాఘడై సరెపల్లెరాజు
లసంహరించె । పట్టుతలాటంక బల్లరగండడై యన వేమ
రెడ్డినినాజిఁచునిమె । జగమందురాయవేశ్యాభుజంగాంకు
డై సురధానిబలములసారిదిగెలిచె । ధరణినాతఁడుభీమప్రతా
పవిజయబాహుబలశాలినిత్యసాభాగ్యశీలిలలితసుగుణుండు
రేచర్లకులపవిత్రుఁ । డనగ వెలసెనుపినసింగయన్నవిభుండు॥

అని యితనికే యనపోతమనీడని నామాంతరము.
ఇతని కాపురస్థలము 'మెతుకు' అను పట్టణమైనట్లుగా నొక
పద్యములోఁ గాన్పించును. ఎట్లన్నను:—

క॥ ఒక మెతుకుననొకనాకిలి । ప్రకటితముగఁదీర్పరాదుపదివేపు
రనీ । చెక్ మెతుకునరక్షింతువు । అకలంకారావురాయయన
పోతాంకా॥ అని,

ఈయన పోతానాయని విజయములఁ జెప్పుచు నితఁ
డును రాజమహేంద్రవరములోనున్న రెడ్లను జయించినట్లు
న్నది । ఈయన పోతమనీడు పశ్చిమరాజ్యముపై దండువెడలి

నట్లుగాఁ గూడ నా పద్యమువలననే కాన్పించును. ఆ పద్య మెట్లున్నదనఁగా:—

సీ॥ పౌరుషంబున నీవుపానుగల్గఁదిగాఁగోటరాజ్యంబెల్లఁగోల్లలా
డి । యేపుమైరాజమాహేంద్రంబు మేరగా రెడ్డిరాజ్యంబెల్ల
రేగఁగోట్టి । బాహుబలినిచెన్నపట్నంబు మేరగాతిగుటురా
జ్యంబెల్ల దెబ్బదీసి । మొక్క-శంబునఁజూచ్చిముద్గోటిగీటుకబో
యరాజ్యంబెల్లబాడిచినైని । నేర్పుకలపించిరాయలసిద్ధి
హించి । తట్లునంబెబగెలిచితివాహవమున । విమలచారిత్ర
సింగభూవిభునుపుత్ర!వర్ణితాటోపరాయరావన్న పోతా॥అని,

ఈయన పోతానేని బిరుదు గద్యయని యొక పెద్ద
గద్యము కాన్పించుచున్నది. దానిలో నీతని వంశజులవలన
సంపాదించఁబడిన బిరుదులుగూడఁ గలిసియుండుటచేత నితని
వని పోల్చగలవియైన విశేషచారిత్రోపయోగములుగా నుండ
కుండుటచేతను వాని నిచ్చో వివరింప వదలినాడను. ఈతని
వంశజుడగు సింగమసేడు బహుప్రసిద్ధుడు.

సర్వజ్ఞసింగమసేని వృత్తాంతము.

ఈప్రభుడు విద్యావినోదములఁ గాలము గడుపుచుం
డెడువాడు. సంస్కృతమునఁ బండితుఁడును కవియునై యుండి
స్వయముగ ననేక గ్రంథముల రచించి పండితకవుల విశే
షముగ నాదరించి బహుప్రఖ్యాతిగాంచె. ఈ ప్రభునివర్ణన
కుగా ననేకపద్యములు వుట్టినవి. అందు వెంకటగిరి వంశావళి
లోని కొన్నిపద్యముల నిట వివరించెదను. ఎట్లన్నను:—

సీ॥ ఓతిలోనసర్వజ్ఞసింగభూపాలుండు బలవైరిసన్నతపౌరుషుం
డు । లలికావ్యనాటకాలంకారచతురుండుసకలశాస్త్రార్థవి
శారదుండు । వలనెప్పసింగభూపాలీయనామకగ్రంథంబుర
చియించెగౌతుకమున । ముచుభాగవతమును దెనుఁగుచేసిన
యట్టిబమ్మెరపోతనబాగుమీర । తనకుఁజెప్పినభోగినీదండక
మును । వెలయశ్రీనాథనామకవిప్రవసుఁడు । తోరిచెప్పినపద్య
ముల్ గొనిముదాప్తి । బెంపుతోవారిమన్నించిపేరుపడసె॥
అని,

శ్రీనాథకవి యీ సింగమనీని సభకుఁ బోవుసమయము
లోఁజెప్పిన పద్యముఁగూడ వంశావళీగ్రంథములో నీక్రిందివిధం
బుగా వివరింపబడినది. ఎట్లన్నను:—

“వ॥ శ్రీనాథుండు సర్వజ్ఞుని సముఖానకుఁబోవుచు శారదాంబను
ప్రార్థనఁజేసిన పద్యము:—

సీ॥ దీనారటంకాలదీర్ఘమాడించితిదక్షిణదిశనుముక్తాఫలములఁ
బలుకుతోడై తాండ్రభాషామహాకావ్యనైషధగ్రంథసందర్భ
మునకుఁ । బగులఁగొట్టించితుదృటవివాదప్రాధికంచిడిండిమ
భట్టుకంచుఢక్క । చంద్రభూషణక్రియాశక్తిరాయలవద్దఁ
బాదుకొల్పితిసార్వభౌమబిరుద । మింశిగలంబునలెఁగామ
మింతరీతి । యెట్లుమెప్పుచెదోకదాయంకమీర । రావుసిం
గయభూపాలుధీవిశాలు । సకలసద్గుణనికురంబశారదాంబ॥
అని.

శ్రీ

బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతుల చారిత్రము.

...

ఇది

ప్రొఫెసర్ ఎ. వి. గోమానమే

ప్రొఫెసర్ పాల్ వేల్స్, ఎ. వి. చౌదరి, మహారాజా తానవ్యోద్యోగి

కొరిగారు.

ప్రొఫెసర్ సంస్థానపు వైమాన ప్రభువులు నగు

మహారాజా సాహెబ్ మెహర్బాన్ హోస్టాల్ మహారాజా క్రిస్టియన్

సర్. వెంకట శ్వేతాచలపతి రంగారావు

బహదర్, కే. సి. ఐ. ఇ.,

మహారాజా ఆఫ్ బొబ్బిలివారిచే

రచియింపబడి

చెప్పెను:

శ్రీ "వైజయంతీ" ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపించి ప్రచురింపబడియె.

పీఠిక

ఈ మీదిభాగమును వ్రాసిన గురిజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగా రిట్టివలికిధను వ్రాయఁబూని సంస్థానమును సంపాదించినవారు వారా వీరా యని యిద్దరి ముగ్గురి విషయమున సంశయముగ వ్రాయుచు బరిష్కరింపక యుంచిరి. ఇంతలో నాయన పరలోకగతిం జేసిరి. మరియు బౌరాబట్టియముగొని సంగతియు మదిరాసు కోటలోని లోకల్ రికార్డునందలి యంశమును హదీఖతుల్ ఆలముగొనుంచి యెత్తినభాగమును ఆయన వ్రాసినవియె. అట్లుపైని యొకరి నీపని నియమించుటకంటె నేనే శ్రమము తీసికొని వ్రాయుట యుచితమని యెంచి లభించిన యావత్తు గ్రంథముల శోధించి సంస్థానమును సంపాదించినవారెవరోయని విచారించి తీర్మానించుటకే యొక సంవత్సరపుకాలమునకుపైగా పట్టినది. ఎంతశ్రమముగానుండినను ఈ ముఖ్యవిషయము తృప్తికరముగ నిశ్చితమైనందుకు కడుసంతోషమాయెను. ఇతరులమీద నీపనినుంచినచో లోగటి గ్రంథ కర్తల గ్రంథములవలెనే ఇదియు సాశయాస్పదముగానే యుండి యుండుననుటలో సందేహములేదు. ఏలనంటి వారు త్వరగా నేదో యొకరీతిని గ్రంథప్రార్థినిజేసి. బహుమానము నొందఁజూతురు. మఱియు నితరవిషయములలో సంస్థానపు మామూలు మర్యాద లేరుగనివార్తనచో వ్రాయతగినవాటిని వ్రాయక

విడిచి స్తుతిపూర్వకమైన విషయములను విస్తరింపజేయుదురు.
కావున సర్వేశ్వరుఁడు నన్నునే ప్రోత్సాహపరచినందు కతని
కనేకవందనముల నాచరించుచున్నాఁడను.

గ్రంథకర్త.

బాబ్బిలి, }
1902. }

విషయసూచిక.

	పుట.
బొబ్బిలి జమీదారీ	1
బొబ్బిలి రాజ్యసంపాదకుల విషయ మైన నిర్ణయము	6
కార్తేకల్ దొరవారి జిల్లా మాన్యుయలులోని బొబ్బిలివంశము ...	14
డాక్టరు మెక్లీసుగారి చెన్నపురిరాజధాని మాన్యుయలులోని బొబ్బిలి జమీందారీ చరిత్ర	16
రాజా పెనరాయుడు బహదరుగారు	27
(సంస్థాన స్థాపకులు.)	
రాజా లింగప్ప రంగారావు బహదరుగారు	28
(బొబ్బిలిపుర నిర్మాతలు.)	
రాజా వెంగల రంగారావు బహదరుగారు	31
రాజా రంగపతి రంగ రావు బహదరుగారు	31
రాజా రాయడప్ప రంగారావు బహదరుగారు	32
రాజా గోపాలకృష్ణ రంగారావు బహదరుగారు	33
(వీరినాడే బొబ్బిలియుద్ధము.)	
బొబ్బిలియుద్ధవిషయమై ఆరమువ్రాసిన హిందూస్థానపు చరిత్ర ...	33
(బొబ్బిలికోట వర్ణన.)	
బొబ్బిలియుద్ధవిషయము. హదీఖతుల్ ఆలము	47
బొబ్బిలితో విజయనగరము విరోధించుటనుగురించి లోకల్ రికార్డు	49
బారాబట్టియము. బొబ్బిలియుద్ధవిషయము	67
రాజా వెంకట రంగారావు బహదరుగారు	88
(వీరై తిరుగ బొబ్బిలిరాజ్యమును సంపాదించిరి.)	
రాజా రాయడప్ప రంగారావు బహదరుగారు	93
రాజా శ్వేతాచలపతి రంగారావు బహదరుగారు	108

	పుట.
రాజా శీతారామకృష్ణ రాయడొప్పు రంగారావు బహదరుగారు ...	126
మహారాజా సర్ మేకట శ్వేతాచలపతి రంగారావు బహదరు	
కే. సి. ఐ. ఇ. మహారాజావారు	181
(వీరే చరిత్రకారులు.)	
సర్. గ్రాంటు. డిప్. గవర్నరుగారు బొబ్బిలిపురికి దయచేయుట	134
శ్రీవారి దక్షిణదేశయాత్ర	135
శ్రీవారి యుత్తర యిండియాలోని దూరయాత్ర	136
రాజా కితాబు సన్నదు నిచ్చునపుడు టర్నరుదొరవారి యుపన్యాసము	142
శ్రీవారు యూరోపుదేశయాత్రలో హెర్. మేజిస్ట్రేట్ గారి సంపర్కనము	
జేయుట	148
లాడ్ల వెస్టాకు గవర్నరుగారు బొబ్బిలికి దయచేయుట	158
సర్. ఆర్. హావిలాక్ గవర్నరుగారు దయచేయుట	160
ప్రజలయడ్రైస్సుకు మహారాజావారిచ్చిన జవాబు.	170
విక్టోరియా మిమోరియల్ మీటింగులోని మహారాజావారి యుపన్యా	
సము.	174

శ్రీ

బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతుల చారిత్రము.

బొ బ్బి లి జ మి ం దా రీ.

ఇది యిండియా దేశములోని మిగుల బురతనములైన జమిందారీలలో నొకటి ఇది మదరాసు రాజధాని కోటేరిన విశాఖపట్టణ మండలములో జేరియున్నది. ఈ జమిందారీ మిక్కిలి యభిరుచిరమైన చారిత్రము గలిగి యున్నది. ఇది యుత్తరాక్షాంశము $18^{\circ}22' - 18^{\circ}41'$ మధ్యను, ప్రాగ్భేషాంశము $83^{\circ}10' - 83^{\circ}20'$ మధ్యనున్నది. దీనిచుట్టును బ్రిటీషు తాలూకాలగు చీపురుపల్లి, గజపతినగరిము, సాలూరు, పార్వతీ పురము, పాలకొండ, శ్రీ గాకుళమును గలవు. బొబ్బిలి, రాజాము, కవిటె, సీతానగరము అను నాలుగు పరగణాలు (తాణాలు) గా నిది విభజింపబడి యున్నది. ఈ పరగణలొక్కొక యామినువలన వ్యవహరింపబడుచుండును దరిమిలాను క్రయలబ్ధములగు ప్రాప్రెటరీ యెస్టేట్లలో నీజమిందారీ సుమారు 920 చదరపుమైళ్లు విస్తీర్ణమై 202 జిరాయిత్ గ్రామములును, 70 దియగ్రహారములును, 6 మొఖాసా గ్రామములును గలిగియున్నది.

శిస్తుగా జెల్లింపబడు 3,567 గరిశేర్ల గల్లాయొక్క కిమ్మనును
 గలిసి యీసంస్థానముయొక్క ప్రతిసంవత్సరపు రాబడి సుమారు,
 అయిదులక్షల రూపాయలు. దీని పేష్కాషు రూ. 95,315. లాండు
 సెస్సు రూ. 32,467 లు. పట్టాలను బొందిన రైతుల సంఖ్య 6,539.
 పల్లపు శిస్తు ఎకరా యొక్క టికి సగుటున నేడున్న రూపాయయు,
 మెట్టు శిస్తు రెండు రూపాయలునై యున్నది. సంవత్సరపు రాబడి
 రూ. 20,362 లు గల సరాసరి 261 యీనాములు వెలమదొరల
 యనుభవములోను, రూ. 5,926 ల రాబడిగల 241 యీనా
 ములు దేశస్థులయొక్కయు, కొండవాండ్రయొక్కయు ననుభ
 వములోను, రూ. 35,868 ల రాబడిగల 1,448 అకరములు
 రైతులయొక్క యనుభవములోను నున్నవి. పై జెప్పిన
 యీనాములన్నియు జిరాయిశీర్షాములనుంచియే నవుకరీ షర
 తుపైని యివ్వబడినవి. ఇవి సాధారణముగా వంశక్రమాగత
 ములయి సంస్థానాధిపతి చిత్తవృత్తికి లోబడి యున్నవి. ఈ
 సంస్థానములోని జనులందఱు తేనుగుభాష మాటలాడువారై
 యున్నారు. వీరిసంఖ్య 1881-వ సంవత్సరం జనాభా (లెక్క) ప్రకా
 రము 150,350 మందియు, 1891-వ సంవత్సరం జనాభా (లెక్క)
 ప్రకారము 163,006 గురునై యున్నారు. ఈసంస్థానములో విశే
 షముగ జెరువులును, ఏటికాలువలును గలవు. సరాసరి 1,725
 చెరువులు గలవు. కాలువలు ఈ సంస్థానపు భూములలో బ్రవ
 హించు జంఝావతి, వేగవతి, నాగావళియను నమలను సంబం
 ధించి యున్నవి. ధాన్యము, చెఱుకు, ముఖ్యములైన పల్లపు

పంటలు. చోళ్లు, నువ్వులు, ఆముదాలు, ఉలవలు, కందులు, పెనేలు, మినుములు, పొగాకు, మొదలగునవి మెట్టు పంటలు నై యున్నవి.

ఈ జమీందారీలో పదునాలుగు నీలిమందు ఫ్యాక్టరీలు గలవు. వానిలో చాలామట్టుకు అర్బత్ నక్ అండ్ కంపెనీ వారికి కౌలున కీయబడినవి.

మహారాజావారికి నివాసస్థానమైన బొబ్బిలి పట్టణము దీనికి రాజధాని. దీని యత్తరాక్షాంశము $18^{\circ}34'$, ప్రాగ్ శాంశము $18^{\circ}25'$. ఇది విశాఖపట్టణమునకు వాయువ్యముగా డెబ్బదిమైళ్లదూరముననున్నది. 1883-వ సంవత్సరములో బొబ్బిలికి విజయంచేసిన సర్. యమ్ ఇ గ్రాంట్ డెఫ్ గవర్నరుగా రీపట్టణము మిగుల బరిశుద్ధమైనదనియు, బాగుగ జాగ్రత్త చేయబడినదనియు, విద్యాశాలలు, వైద్యశాలలు మొదలగు నాంగ్లేయుల సంపర్కముచే నిండియాకు గలిగిన నాగరిక విషయములన్నియు గలిగియున్నదనియు, ఆప్పటికి 126 సంవత్సరములక్రిందట నొక భయంకరమైన యుద్ధము జరిగిన ప్రాత కోటకు సమీపములోనె యీపట్టణము గలదనియు, ఆయుధ వృత్తాంతము ఇండియాదేశపు చరిత్రలో రికార్డు చేయఁగినది యునై యున్నదనియు, వారి చరిత్రలో వ్రాసిరి.

1881-వ సంవత్సరపు జనాభానుబట్టి గొల్లపల్లి, ప్రాత బొబ్బిలి, మల్లమ్మపేట యను ముఠగ్రామములఁ గలసి యీపట్టణపు జనుల సంఖ్య 14,943. ఈసంఖ్యలో 14,545 గురు హిందు

వులును, 329 గురు మహమ్మదీయులును, 28 గురు, క్రైస్తవులునై యున్నారు. 1891-వ సంవత్సరపు జనాభా ప్రకారము జనసంఖ్య 14,468. దీనిలో 14,075 గురు హిందువులును, 393 గురు మహమ్మదీయులును, 60 మంది క్రైస్తవులునై యున్నారు. ఈ పట్టణమున కనడాదేశపు బాప్టిస్టుమిష నెకటి గలదు. ఈ మిషనువా రొక బాలికాపాఠశాలను నుంచియున్నారు. స్వల్ప మైన యారాధక సమాజముగల రోమన్ కాథలిక్ గుడికూడ నెకటి యిచట గలదు.

ఇచట విష్ణ్వలయ మొకటియు, శివాలయ మొకటియు నున్నవి. సబు మేజిస్ట్రేటు ఆఫీసు, పోలీసు స్టేషను, సబు రిజిస్ట్రారు ఆఫీసు, పోస్టు అండు తెల్లిగ్రాఫ్ ఆఫీసులు, లోకల్ ఫండు ఆసుపత్రి, సంస్థానపు రోషా ఆసుపత్రి, సంస్థానపు ఆఫీసులు, సంస్థానపు హైస్కూలు, పిక్చోరియా టవును హాలు, మహారాజావారి సత్రము, సంస్థానపు పూర్వశాసు, మహారాణీ హిందూ బాలికాపాఠశాల, మహారాజా పార్కు, మరియు ఏరో పియనులకొరకు ట్రావిలర్సు బంగళాయును గలవు. పార్వతీ పురము తాలూకా బోర్డుకు లోబడిన లోకల్ ఫండు పంచాయతుగూడ నిచట గలదు. ఈ పట్టణము నాలుగు దిక్కులను బాసమోగ్యములగు నాలుగు కోనేరులు గలిగియున్నది.

బట్టలనేతయును, ఇత్తడి, కంచు, పాత్రలచేతయును, యిచ్చట జరుగు ముఖ్యములగు చేతిపనులై యున్నవి.

బొబ్బిలి సంస్థానపు గుఱుంబమువారు వెలమ దొరలను ప్రసిద్ధి కెక్కిన వర్ణమువారు. ఈ వెలమవారు “హిందువులలో. బ్రాహ్మణుల తరువాత గొప్పజాతివారనియు, రాజపుత్రులతో సమానులనియు, దమ యుత్కర్షమును మిక్కిలి మానప్రధానములైన మర్యాదలచే గాపాడుకొనుచుండురనియు, నన్య మతస్థులయొక్కగాని, హిందువులలోని క్రిందిజాతులయొక్కగాని సంపర్క-మాత్రమున స్నానముజేయుట యావశ్యకముగా దలఁచునంత యాచారము గలవారనియు,” ఆరమ్ దొరగారు వ్రాసియున్నారు. ఈ జాతివారు సాధారణముగా దృఢశరీరులును, వీర్యశౌలురునునై యున్నారు. వారు ప్రసిద్ధమైన యహంకారము గలవారు గనుకనే తమ వర్ణపు ప్రభువులను దప్ప నితరులను సేవించినట్టు తెలియఁబడలేదు. వారిలో ననేకులు విద్యారహితులై, అనాగరికపు భ్రమలతో నిండియున్నారు. వారి మనసు నెచ్చినపుడుగాని, యవమానకరమైన దెద్దియైన విషయము వారికి సంభవించునపుడుగాని, వారు మిక్కిలి సాహసికులును, జీవితము విషయమున లక్ష్యమును లేనివారునై యున్నారు. 1758-వ సంవత్సరమునఁ జరిగిన ప్రసిద్ధికెక్కిన బొబ్బిలి ముట్టడిలో నప్పటి సంస్థానపుఁ బ్రభువు రాజాగోపాల కృష్ణరంగారావుగారును, వారి యనుచరులగు వెలమదొరలును, దేశస్థులును, గనపరచిన పరాక్రమము హిందువుల మనసులను మిగుల నాకర్షించెను. గనుకనే యిప్పటికిని యీ చెన్నపురిరాజధానిలో ననేక భాగములయందుఁ దిరుగు పాట

కాండ్రచే బాడబడు పాటలలో నిది వర్ణింపబడియున్నది. రంగారాయచరిత్రమును నొక ప్రబంధమున బొబ్బిలి యుద్ధ వర్ణనముఁ గలదు.

క్రమాగతులయిన బొబ్బిలి రాజుల జీవితచరిత్రములలో ముఖ్యవృత్తాంతములు సంక్షేపముగ నీ క్రింద వివరింపబడును. అయితే 1758-వ సంవత్సరమున బొబ్బిలికోట కొట్టివేయఁ బడుటవలనను, తదనంతరము గలిగిన యరాజకత్వముచేతను, గొందరి రాజుల పూర్తియగు వృత్తాంతమును దెలియఁజేయు రికార్డు దొరికియుండలేదు.

బొబ్బిలిరాజ్యసంపాదకుల విషయమైన నిర్ణయము.

ఈ సంస్థానమును సంపాదించినవారి విషయమునఁ గొందరు సంస్థానపు ప్రభువులు స్వయముగాఁ జెప్పిన ప్రబంధము లందును, వారు కృతిబొందినవానియందును, రంగనాయకులు పాత్రుఁడుగా రొనర్చిన బొబ్బిలి జమీందారీచరిత్రయందును, కార్తేకల్ దొరవారి జిల్లా మాన్యుయలందును, మఱియు సంస్థానపు రికార్డునందును, వ్రాయఁబడిన వంశపురుషచరిత్ర వెవ్వేరుగా నుండుటంబట్టి వాని వివిధాంశములనుఁ గనఁబరచుచు, నెవ్వ రీ బొబ్బిలిసంస్థానమును సంపాదించిరో వారినిఁ గూర్చి యీ క్రింద వ్రాయుచున్నాను.

ఈ యన్నిప్రబంధములందును ముందు శ్రీయనపాత ములవారితోఁ బ్రారంభించి, శ్రీలింగప్ప రంగారావుగారనువారు

కోటను, పురమును, నిర్మించిరని చెప్పుచు, వారివద్దనుంచి వంశ పురుషులఁ గ్రమముగఁ బేర్కొనుచుండిరి.

అట్టి ప్రబంధము లెవ్వియనఁగా:—

(1) “శ్రీకూర్మక్షేత్ర మహాత్మ్యము,” ఇది కొటికెల పూడి వెంకటకృష్ణ సోమయాజులుగారిచే రచియింపబడి, రాజా రాయడప్ప రంగారావుగారికి కృతియాయఁబడెను.

(2) “సుకల్పసూర్యోదయము,” ఇది శ్రీరాజా రాయడప్ప రంగారావుగారిచేతనే రచియింపఁబడినది.

(3) “ప్రపదనపారిజాతము,” ఇది కొటికెలపూడి కోదండ రామయ్యగారిచే రచియింపబడి, శ్రీరాజా శ్వేతాచలపతి రంగారావుగారిచే కృతినొందఁబడినది.

(4) “హరిభక్తి సుద్ధోదయము,”

(5) “మిత్రవిందాపరిణయము,” ఈ రెండు గ్రంథములును శ్రీరాజా రాయడప్ప రంగారావుగారి ద్వితీయపుత్రులగు శ్రీరాజాజనార్దన రంగారావుగారిచే రచియింపఁబడినవి.

ఇంగ్లీషు బొబ్బిలి జమీందారీచరిత్రలో జి. రంగనాయకులు పాత్రుఁడు, సంస్థానమును సంపాదించినవారు రాజా ధర్మారావుగారనియు, నీ యంశము సంస్థానపు రికార్డులోనుండి కనిపెట్టబడినదనియు వ్రాసెను. అట్లైనచో నిదియే విశేష ప్రామాణికముగా వచ్చును. కాని యీ క్రిందికారణములచే నది నిజమైన ట్లంగీకరించఁబడదు.

(1) 1821-వ సంవత్సరం డిశంబరు నెల తే 15 దీని యప్పటి జిల్లా కలెక్టరువారగు జె. స్థిత్తు దొరగారు, శ్రీగవర్నమెంటు వారి యోచనలోనున్న కొన్ని యంశములను, (అనగా, బుర్ర తన జమీందార్లకు బోలీసు యధికారమును విడుచుటయును, కొన్ని షరతులకు లోబడి జమీందారీ లన్యాక్రాంతములు గాకుండఁ జేయుటయును,) వ్రాయుచు నప్పటి బొబ్బిలి యధి పతులగు శ్రీరాజా రాయడప్ప రంగారావుగారి యభిప్రాయము గోరి వ్రాసిన జాబులోనే యీ సంస్థానమును సంపాదించిన వారెవరనియు, ఉత్తరాధికార విషయమున సంస్థానములో నే విధమైన యాచారములు గలిగియున్నవోయనియు వ్రాసిరి. దానికి రాజుగారు వెంకటగిరివంశములోని శ్రీసర్వజ్ఞసింగములు గారి పాత్రుడగు ధర్మారావుగారి రాజ్యమును సంపాదించిరని ప్రత్యుత్తరమంపిరి.

కాని పిమ్మట నైదుసంవత్సరములకు “సంకల్పసూర్యో దయమ”ను ప్రబంధమును వారే రచించి యందలి వంశవృక్ష మున నీ ధర్మారావుగారి పేరుగూడ వ్రాయరైరి.

(2) వంశచరిత్రను వ్రాయుచో, రాజు లింగప్ప రంగారావుగారు బొబ్బిలి పురమును, కోటను, నిర్మించి యచ్చట నివసించిరనియు బస్తవరకు దేశమును జయించిరనియు వ్రాసిరి. రాజు లింగప్ప రంగారావుగారికి ముందు గొప్ప జయశాలియైన శ్రీయనపోతములుగారును, పండితులగు శ్రీసర్వజ్ఞసింగములు గారును, మా కుటుంబస్థులని వ్రాసిరి.

తక్కిన నాలుగు ప్రబంధములందును, సుప్రసిద్ధులైన యీ యిద్దరి పేరులతోఁ గుటుంబముల నారంభించుచు, లింగప్ప రంగారావుగారనేవారేబొబ్బిలికోటం గట్టించి యచ్చట నివసించి రని జెప్పబడియున్నది. గనుక తాము కలెక్టరుగారికి వ్రాసిన యుత్తరముప్రకారము సంస్థానమును సంపాదించినవారు ధర్తారావుగారు గానటుల రాజా రాయడప్ప రంగారావుగారి కిటీ వల విశదమై యుండవలెను. ఏలనంటే వారు రచించిన ప్రబంధములో సర్వజ్ఞసింగములుగారిపేరు నుదహరించుచు, వారికి పౌత్రులు, సంతకు పూర్వము కలెక్టరుగారికి వ్రాసినటుల సంస్థానమును సంపాదించినవారనైన ధర్తారావుగారి నుదహరించక విడుతురా?

(3) మఱియు మొకటగిరి.వంశచరిత్రలో సర్వజ్ఞసింగములనువారసంతానవంతులైనను, వారికి సన్నిహితజ్ఞాతిసంతతి లోనివారై, వసుసచే పౌత్రులైన ధర్తారావుగారనువా రొకరు గలరు. ఈ సర్వజ్ఞసింగములుగారు 10-వ పురుషులైనందున, ధర్తారావుగారు 12-వ పురుషులుగా నేర్పడియెదరు. ప్రస్తుతపు శ్రీవేంకటగిరి రాజాగారు 28-వ పురుషులుగాన నీ ధర్తారావుగారికి వీరు 16-వ పురుషులగుదురు. గనుక నీ ధర్తారావుగారినే బొబ్బిలి మూలపురుషునిగ యోచించినచో వారివర్ధనమంచి యిప్పటి బొబ్బిలి రాజాగారివరకును 16 గురు పురుషులుండవలసివచ్చును. అయితే బొబ్బిలికోటనుఁ గట్టినవారని చెప్పబడిన లింగప్ప రంగారావుగారినుంచి యిప్పటి రాజాగారివర

కును బదితరములే గలవు. కాబట్టి యీ యావత్సంగతి సంధర్భములచేత నీ ధర్తారావుగారు బొబ్బిలి రాజ్యమును సంపాదించినవారు గానటుల స్పష్టమగుచున్నది.

ఇంతియగాక వెంకటగిరి పంశవృక్షములో 9-వ పురుషులగు మఱియొక ధర్తారావుగారు గలరు. వీరిపేరిప్రక్కను వీరు రావువారని వ్రాయబడియున్నది. వెంకటగిరి, పితాపురము, బొబ్బిలి, హైదరాబాదుయిలాకా జటప్రోలునను సంతానముల వారందరు రావువారే యైయున్నారు. అయితే వెంకటగిరి వారు, జటప్రోలువారు, రావువారనుపేరుకు బదులుగా నిటీవల వారు నివసించిన పట్టణముల పేరులతో వాడుకలోజేయబడుచున్నారు. ఈ నలుగురి కుటుంబస్థులున్ను, యీ కుటుంబముల నుండి యుత్పన్నులైన యనే కేతరకుటుంబస్థులున్ను, 'రేచర్ల' గోత్రీకులై యున్నారు. వెంకటగిరి కుటుంబస్థులు రావువారను నింటిపేరుగలవారిలో మొదటివారై యుడుటయేగాక వెలమ దొరలకందరికిని నాదిపీఠస్థులై యున్నారు. వీరును మొదట రావువారనేపేరుతో నుండి 'ఏకశిలానగర' సమీపమున నుండెడి 'యామనగల్ల'ను పట్టణమున నివసించుటచే నామని గంటివారైరి.

మఱియు 13-వ పురుషుడు 'వెలుగోడ'ను పట్టణమున నివసించుటచే, వెలుగోటివారైరి. మీదఁజెప్పిన 9-వ పురుషులగు ధర్తారావుగా రేదో యొక కారణమున నామనిగంటివారనుపేరును, అంతకు పూర్వపుదియగు రావువారనుపేరుకు,

పూర్వుకొనియుండవచ్చును; లేక రావువారని పిలువబడుచుండు పితాపురపువారికిగాని, లేక మరి యే యితరకుటుంబమువారికిగాని, మూలపురుషుడై యుండవచ్చును. అంతియే కాని బొబ్బిలికుటుంబమునకు మూలపురుషుడుగ నీయన తీసికొనబడడు. ఏలనంటే ఈ ధర్తారావుగారిని మూలపురుషునిగఁ దీసికొనినను, లేక 12-వ పురుషుడగు ధర్తారావుగారినిఁ దీసికొనినను, బొబ్బిలివంశవృక్షమునకు నలుగురినిగాని, యంత కధికముగగాని, పురుషులను కలపవలసివచ్చును. అంతియ కాక వారికి నామధేయములను, వారు నివసించు పట్టణములను, గల్పించవలసివచ్చును. ఈ రావువారను నింటిపేరాకుటుంబములవారు నివసించెడి స్థలముల నామధేయములంబట్టి కాక, ప్రసిద్ధపౌరుషనామమై యున్నది. అచెట్లనిన:—

ఏకశిలానగర ప్రభువగు ప్రతాపరుద్రమహారాజుగా రీరావను బేరును వెంకటగిరివంశమునకు మూలపురుషుడగు చెవ్విరెడ్డి, లేక భేతాళనాయుడుగారికిఁ గౌంవార్గముగ దయచేసి, దీనిం బ్రతివెలమవారును వారిపేరి చివర నుంచుకొనునట్లాజ్ఞాపించిరి. ‘పద్మనాయకచరిత్ర’లో నిందుకు సంబంధించిన యొకపద్యము గలదు.

గీ॥ “రాయదత్తమైన రావుపేరాదిని । పూనినతఁడుముఖ్యభూభుజుండు । రెండవదియునయ్యదండిసామాన్యమా । నాయకాఖ్యపద్మనాయకులకు॥”

శ్రీయనపోతములు, శ్రీసర్వజ్ఞసింగములు, అను వారెవరో కొంచ మిపుడు విచారితము. వారు వెంకటగిరివంశములోని శ్రీయనపోతములు, శ్రీసర్వజ్ఞసింగములుగాని మరి వేరువారుగారు. వీరిలో మొదటివారు బహు బలపరాక్రమశాలులుగాన ననేకులను, రాజులను జయించి కృష్ణానదివరకును దేశము నాక్రమించికొనిరి. ఒక యుద్ధములో దమమీద సమకట్టివచ్చిన నూటయొకరిం దొరలం జగపి జయించినటుల జెప్పబడియున్నది. రెండవవారగు శ్రీసర్వజ్ఞసింగములు గొప్ప పండితులుగా బ్రసిద్ధి కెక్కిరి. వీరినేకవిద్యల నభ్యసించి యెల్లప్పుడు పండితులచేతం, గవులచేతం, బరివేష్టింపబడియుండువారు. "సింగభూపాలీయమ"ను గ్రంథమును రచించినారు. వీరికి సర్వజ్ఞనామము పౌరుషనామధేయమై యున్నది. వీరిద్దరును రావువారికి మూలవంశమైన వెంకటగిరి కుటుంబములోని వారై యుండినను, బొబ్బిలి, పితాపురపువారలకుఁ బూర్వులై యున్నవననున్ను, సుప్రసిద్ధులై యున్నందుననున్ను, కూటస్థులుగ నాచరిత్రలలోఁ గొనియాడఁబడిరి. అయినను వారిరువురు సుస్థానముల సంపాదించినవారికంటె ముందుగాఁ జెప్పబడిరి. ఇంతియకాక ప్రతి వెలమవారికుటుంబములోను వీరుభయులు నిత్యము స్మరించఁబడుచుందురు.

ఇంగ్లీషు 'బొబ్బిలి జమిందారీ చరిత్ర'ను వ్రాసిన జి. రంగనాయకులు పాత్రుని యభిప్రాయము కేవలము తప్పై యున్నది. కలెక్టరుగారికి రాజు రాయడప్ప రంగారావుగారు

వ్రాసినయుత్తరము: ననుసరించుచు, ధర్మారావుగారి నీ సంస్థానమునకు మూలపురుషునిగ నైతికొని, వెంకటగిరి కుటుంబములోని 6-వ పురుషులగు శ్రీయనపోతములుగారిని నా వంశములోనే 12-వ పురుషుడగు ధర్మారావుగారికి కుమారుడని వింతగ వ్రాసెను. మఱియు శ్రీసర్వజ్ఞసింగములనువారిని ధర్మారావుగారికి ప్రపౌత్రులనియు వ్రాసెను కాని, వారు రాజా రాయడప్ప రంగారావుగారి జాబుప్రకారముగానేమి, వెంకటగిరి వంశవృక్షమువలననేమి, యీ ధర్మారావుగారు శ్రీసర్వజ్ఞసింగములుగారికే పౌత్రులై యున్నారు. లింగప్ప రంగారావుగారికింటెముందు మృరిద్దరి బురుషులఁ జేర్చి వ్రాసెను. ఇటుల వ్రాయుటకు ననేకపురుషులం గనబరచుటయే ప్రధానముగ జూచినటుల నున్నదిగాని మరేవిధమైన యుపపత్తియును లేదు. అన్ని ప్రబంధములలోను రాజా లింగప్ప రంగారావుగారు బొబ్బిలి కోటంగట్టి నివసించిరని జెప్పబడియున్నది. గాని ఆయన రాజ్యమును సంపాదించినటుల జెప్పబడి యుండలేదు. గనుక రాజ్యమును సంపాదించినవారు మరియొకరై యుండి యుండవలెను. కార్తీకల్ దొరవారి జిల్లామాన్యుయలందు నటుతరువాత ప్రచురపరచబడిన చరిత్రలందును పెదరాయఁడుగారు రాజ్యమును సంపాదించినవారని జెప్పబడియున్నది.

కార్తీకల్ దొరవారి జిల్లామాన్యుయలు 291 - వ పుట 3-వ పేరాలో నిటుల వ్రాయబడియున్నది:—

“బొబ్బిలివంశము—ఎట్టేటు.”

“జమీందారుగారు వెలమవారు. నెల్లూరుజిల్లాలోని వెంకటగిరి జమీందారుగారి శాఖలోనివారై యున్నారు. క్రీ. వె. 1652-న సువర్ణముఖ పౌర్వికుడగు పెదరాయుడు షేరు మహమ్మదుఖానను శ్రీగాకుళపు నవాబు పంజాదారుయొక్క సేనతోగూడ నీ జిల్లాకువచ్చెను. ఆ ఖానునియొక్క మరియొక స్వస్థుని విజయనగరపు కంటుంబముయొక్క పౌర్వికుడైన ‘పూస పాటిమాధవనర్తయై యుండెను. అప్పటినుండియు నీ రెండు కంటుంబములవారికిని విరోధములు గలవు. గంజమజిల్లాలోని ‘సోస’కు సమీపముననుండు “రంగవాక”యను స్థలముదగ్గర శ్రీగాకుళపు నవాబుయొక్క కుమారుని గొందరు పితూరీ దాస్తి పట్టుకొని, వారలతో యుద్ధముంజేసి, యనేకులను జంపి, నవాబుకుమారుని విడిపించి, యీ పెదరాయుడు మిగులం బ్రసిద్ధుడనై యున్నాడని. దానికిం బ్రతిఫలముగ నానవా బీయన కీ జిల్లా లోని “రాజాంపాడు” కౌలున కిప్పించి, ‘రంగరావు’ను బిరుదు నుండు ఈయనతరువాత రాజ్యమునకు వచ్చినవారలందఱినియును వహించియున్నారు. ఈ క్రొత్త జమీందారుడు తనకుం బనుప్రాపకు షేరు మహమ్మదుఖానునిపేరిటం బెబ్బలి యనుపేరిం బేటం గోటం గట్టించె. షేరనగా బెబ్బలి; ఈ పేరే పట్టణమునకు, జమీందారికి నుంచబడెను. లోకవాడు కిలో సదియ బొబ్బిలిగ మారినది.

విదవరిపోర్టుయొక్క 140-వ పుటలో నీ సర్కారులలోని జనముగూర్చి వ్రాయుచు, బ్రాహ్మణవిషయమై వ్రాసినపై నీ విధముగ వ్రాసెను:—

“ఈ సర్కారులలో ముఖ్య జమిందార్లు రాచవారు, రావువారు, వెలమవారు, అయియున్నారు. వారికి యుద్ధజీవనమున్ను, రాజపుత్రస్థానికుల యాచారమున్ను గలదు. గనుక క్షత్రియులతో సమానముగ నెన్నవచ్చును.”

ఆ పుటలోనే క్రింద ‘తాజాకలము’న నిటుల వ్రాయబడియున్నది:—

“రాచ—రావు అనుశబ్దములు ‘రాజ’ శబ్దమునకును, తదల్పార్థకమైన ‘రాయ’ శబ్దమునకును తద్భవములు. అవి గౌరవార్థకమగు ‘వారు’ అనుశబ్దముతోఁ గలసి క్రమముగ విదేశీయ ప్రభుసంతతివారిని, నమ్రోదయ ప్రభుశాఖవారిని తెలియజేయుచున్నయవి. వెలమవారనువారు తెనుగువారిలో మల బ్రాహ్మణదేశములలోని నాయకులకును, కన్నడదేశములలోని నాగులకును, సమానులుగానున్నారు. వీరి దేశస్థులలో తగుమనుష్యులు, ఆయుధోపజీవులునై యున్నవారు. వీరిశాఖ పూర్వపు ‘శేకశిలానగర’పు రాజులకాలములోఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినది.”

డాక్టరు మెక్లీనుగారి చెన్నపురిరాజధాని మాన్యుయలు యొక్క 60-వ పుట, 11-వ పేరాలో నిటుల వ్రాయబడియున్నది:—

“బొబ్బిలి జమీందారీ చరిత్రసంగ్రహము.”

ఈ రాజ్యము విశాఖపట్టణపు జిల్లాయు దున్నది. దీనిచుట్టును గవ్వ మంట తాలూకాలగు గజపతినగరము, చీపురుపల్లి, నాలూరు, పార్వతీపురము, పాలకొండ, బొబ్బిలియును గలవు. ఇది బొబ్బిలి, రాజాము, సీతానగరము, కవిటె, మెట్టుగ్రామములు ననుస్థాపరగణాలు గలిగియున్నది. దీని రాబడి రూ. 375,000 లు. ఇందుం దొంబదివేలరూపాయలు (రూ. 90,000) గవ్వ మంటవారికిం బేష్క-షు చెల్లింపబడుచున్నయవి. ఈ రాజ్యమునుగురించి యతిరుచికరమైన యొక చారిత్రిము గలదు. ప్ర. వె. 1652-వ సంవత్సరమున పరస్పరవైరముగల ప్రస్తుతపు బొబ్బిలి యధికారియొక్క పౌర్వికుడైన పెదరాయునితోను, విజయనగరపు సీటుంబముయొక్క పౌర్వికుడైన మాధవవర్మతోను, ముగిమహమ్మదుఖానుడీ జిల్లాకు వచ్చెను. ఆ కాలము నుండి ముగిమహమ్మదుఖానులవారికిని వైరము గలదు. పెదరాయునిం త్వోలోనే తనధైర్య శౌర్యములకుం బ్రతిఫలముగ రాజామురు జమీందారీని బడసెను. “షేరు,” అనగా బులి యొక్కము గాన తనప్రావీణివేరం బెబ్బిలియను కోటం గల్గి యీ బెబ్బిలియను పట్టణముయొక్కయు, జమీందారీ యును నుం గొకవాడుకలో బొబ్బిలియైనది. ఈ రాజ్యమున విజయనగరపు రాజ్యము సరిహద్దైనందున తరుచైన కలహములుగా నుభయధిపతులకు నీర్వ్యలు బలమైనవి.

క్రీ. వె. 1756-వ సంవత్సరమున, పద్ధతులకు లోబడని ప్రవర్తనలుగల 'పాలేగాండ్ల' నణచుటకై బుస్సీదొరగారు గొంత యూరోపుదేశపు సేనతో బయలువెడలిరి. ఆ దొరగారు విజయనగరముం జేరఁగానే యా రాజుగా రీ యల్లరలకన్నిటికిం బ్రోత్సాహకుఁడు బొబ్బిలియధికారియే యని చెప్పి, నమ్మించి, తనరాజభక్తిం గనఁబరచుటకుగా బదునొకండువేల (11,000) సేనతో తనవైరిని హతునిజేయుటకై ఫ్రెంచివారితో గల సెను యుద్ధముంజేయుటకు ముందు బుస్సీదొరగారు గఱించిన దాని మన్నించెదమనియుం బిత్తపితామహగతంబైన యీ రాజ్యంబు విడిచిన నంత విలువగల రాజ్యంబును మరియొకచోట నిచ్చెదమనియు, బొబ్బిలి యధికారివద్దికి వార్త నంపిరి. గాని వారు దాని నిరాకరించిరి. ఈ బొబ్బిలికోటమీద దండెత్తివచ్చి చేసినయుద్ధము హిందూదేశపుచరిత్రలలో జ్ఞాపకముంచుకొనవలసినవానిలో నొకటియై యున్నది. తెల్లవారుజామున నారంభింపఁబడిన రేఖలా దెబ్బలనలన యాకోట మంటిగోడ సందులిచ్చెను. చేజేతం గలసి నాలుగుఘంటలసేపు వీరావేశముతో బోరు జరిగినప్పిట్ట బుస్సీదొరగా రాగోడ బీటలను విరివిజేయుటకు ఫిరంగులగుండ్లను వేయుట తత్తరువు నిచ్చెను. అప్పుడు రెండవసారి యుద్ధము జరిగెనుగాని ప్రయోజనము లేకపోయెను. ఏలనన బురుజు లెంతమాత్రమును స్వాధీనము పడుటలేదు. బుస్సీదొరగా రైదుఘంటలకాల మిట్లు చూచి తిరుగ ఫిరంగులు గాల్పించిరి. అప్పటికిం గోటలోని

వారి తపస్థితియందు నిరాశులై వారిభార్యలను, గుటుంబస్థు
 లను జంపి సేదగ బురుజుల నెక్కిరి. అప్పుడు మరల యుద్ధ
 మారంభమాయెను. బుస్సీదొరగారు సూర్యాస్తమయవేళకు
 జయమును పొంది మిగిలిన తనసేనతో, గోటలోఁ బ్రవేశించిరి.
 గోటలోఁ బ్రతివాఁడు జచ్చియో, లేక బలమైన గాయములు దగి
 లి పోయియుండిరి. అప్పుడొక ముసలివాఁడొకయింటిలోనుండి
 పొయికిచిన్న పానం దీసికొనివచ్చి బుస్సీదొరగారితో “నితనే చని
 పోయిన మాయధికారిని చూడండి” మనవిజేసెను. మరి నలు
 గారు తమప్రాణములను, గావధుకొని రెండురాత్రులు గడ
 చినతరువాత విజయరామరాజుగారి బిడారమున కేగి మంచి
 సేదతో సుమున్నయిండ్లగా రాజుగారి గుడారముం జొచ్చి
 32 ముప్పదిరెండు గాయముల రాజుగారిం బొడిచి చంపిరి.
 అందుమీద గావలివాఁడ్రా నలుపునం జంపిరి. అసమాన
 యుద్ధమునుండి బ్రతికి మిగిలిన బాలుఁడైన చినరంగారావును,
 అతని తండ్రి కిచ్చినమసిన భూముల కధిపతిగ బుస్సీదొర
 గారి నియమించిరి. కాని యాయనకు యుక్తవయసు రాక
 పూర్వమే యాయన పినతండ్రి తమ పూర్వపురాజ్యమగు
 రాజుమును తన నిజబలముచేతనే తిరుగ సంపాదించెను.
 తునకు విజయనగరపువాసుకవిత, రాజాంపరగనాలను కౌలున
 కిచ్చి నాశతో నాడేపడిరి. అయినప్పటికిం దిగుగ ప్రాతవైరము
 ప్రబలిసెందున కొద్దిలియధికారి నిజాంవారిచేత మునకుం దప్పించు
 కొనిపోయెను. 1794-వ సంవత్సరమున విజయనగరపు రాజ్యము

ప్రభుజింపబడుటలో బ్రిటీషు యధికారులవలన చినరంగారావు నకుం దన పితృమైనదేశము తిరుగ నీయబడినది. 1801-వ సంవత్సరమున చినరంగారాయుని దత్తపుత్రుడగు రాయడప్పకు రూ. 90,000 ల పేష్కీస్తీ నేరుపరచి శాశ్వతపు కాలీయబడి నది. అదిమొదలీ రాజ్యము నెచ్చుదికలిగియున్నది. రాయ డప్ప తరువాతే 1830-వ సంవత్సరమున వారి కుమారుడు శ్వేతాచలపతి ప్రభుత్వమునకు వచ్చెను. వారి విశేష నేర్పుతో బ్రజలం బరిపాలించిరి. 1862-వ సంవత్సరమున శ్వేతాచలపతి గతించిన పైని గోదావరిజిల్లాలోని పితాపురపు జమీందారీ కుటుంబమునుండి దత్తుడైన సీతారామకృష్ణులు ప్రభుత్వము నకు వచ్చెను. సీతారామకృష్ణు లసంతానవంతులై 1868-వ సంవత్సరమున గతించినపైని వారి భార్య లక్ష్మీచల్లయ్యమ్మ ప్రభుత్వమునకు వచ్చెను. బంగళములోని తామనివారణా ర్థము 1,000 గరిశెల ధాన్యము ధారాళముగ బీదలకు నిచ్చి నందున సీమెకు 1876-వ సంవత్సరము 'రాణి' యను బిరు దీయబడినది. నెల్లూరు జిల్లాలోని వెంకటగిరికుటుంబమునం దుండి ప్రకృతపు జమీందారులైన వేంకట శ్వేతాచలపతి నామె 1871-వ సంవత్సరమున దత్తుని జేసికొనినది. ఈ వేంకట శ్వేతాచలపతి యుక్తవయసు రాగానే 1881-వ సంవ త్సరమున ప్రభుత్వమునకు వచ్చెను.

హంటరుదొరగారు రచించిన ఇండియా ఇంపీరియల్ గెజెటియరులో మూడవసంపుటములో 21 యిరువదియొకటవ

పుటలో మీదఁ జెప్పినతీరున బాబ్బిలినిఁగూర్చి యొకవృత్తాంత
మీఁచుఁబడియున్నది.

ప్రవాసివలన క్రీ. వె. 1652-వ సంవత్సరములో శ్రీగా
కళపు మొట్టి నవాబగు షేరు మహమ్మదుఖానునివెంట పెద
రాయుడు వచ్చిపట్లు స్పష్టమగుచున్నయది. రెండవవారు
విజయనగరపు కుటుంబముయొక్క పౌర్వికుడగు మాధవవర్మ.
యొయున్నాడు. ఈ యత్తరసర్కారులను జయించుటలో షేరు
మహమ్మదుఖానునికే సహాయము జేయుటకు నతని వెంట
వచ్చిన మాధవవర్మయు, పెదరాయుడును, సాధారణ మను
ష్యుల యుండవలగదా? మాధవవర్మయచువారు బెజవాడ సమీప
మునుగుండు కొండపల్లికి దగ్గరగానున్న పూసపాడనుస్థలమున
నిధివసేయున్నారు. అక్కలమునం గృహ్లానదీ దక్షిణతీర
మునున్న దేశముంతయు వెంకటగిరిరాజ్యముక్రింద నుండెను.
అప్పటి వెంకటగిరిరాజుగాను పెదరాయప్పని వాడుకఁ జేయు
చుండఁచెడి నిర్వహణరాయప్పగారై యున్నారు. గనుక తప్పక
యీ షేరు మహమ్మదుఖానునితోడ నీ దేశమునకు వచ్చినవా
డే పెదరాయుడయ్యె యుండవలెను. వెంకటగిరివంశ చరిత్రలో
సం. 15-వ పుటపై యున్నారు. ఆయన యనేకములైన
య్యములు జేసి విశేషప్రసిద్ధి జెందినవారు గాకపోయిన
యెడల నాయన షేరు నాయన సంతతివారగు వెంకటగిరి,
బాబ్బిలి కుటుంబస్థులలో ననేకులకు నుంచఁబడియుండదు.
ఆయనకు మును వెంకటగిరి కుటుంబస్థులలో నెవరికిని రాయ

డప్పు యనుపేరేలేదు. ఆయన బొబ్బిలి సంస్థానమును సంపాదించినవారైనందున వారిపేరు (రాయుడు, లేక, రాయడప్ప) యని యనేకులకు నీ క్రింద కనబరచిన నాశవృక్షప్రకారమీయబడియున్నది. ఈ జమిందారీలో రెండు ప్లెచ్యులాలాయనపేరుతో 'రాయునింగారి చెరువులని' పిలువబడుచున్నయవి. పైని గీనబరచిన యావత్సంగతి సందర్భములచేతను మొకటగిరి కుటుంబములోని 15-వ పురుషుడగు సర్వారాయప్ప, లేక పెదరాయప్ప యనువారు పురుష మహమ్మదీయమునివెంట నీ సర్కారులకు వచ్చి యీ సర్కారులను స్వాధీనము జేసికొనుటలో విశేష భుజపరాక్రమము గనబరచి సందున నీ జమిందారీని ప్రతిఫలముగ మొగిలాయి గవర్నమెంటువారివలన పొందిని స్వప్రముగను, నిజముగను, గీనబడుచున్నది. కార్తీక్ దొరవారి మాన్యుయందులో సీపెదరాయుడు సవాబుకుమారుని, గొందరి కలహకారులవలన విడిపించి ప్రతిఫలముగ సవాబువలన రాజాముహుండాను పొందిరనియున్నది. బొబ్బిలి యిటీవల గట్టబడినది. గనుక సప్పటికి రాజామను పేరుగనె యుండెను. ఇప్పుడు బొబ్బిలి తాలూకాగానున్న భాగము, సీతానగరపుతాలూకాలో జేరియుండెను. అప్పుడే కుటుంబపారంపర్యముగ 'రంగారావను' పిరుదునిచ్చి నట్లు దొరగారు వ్రాసిరి. అయితే రాజా లింగప్ప రంగారావు గారు సవాబుకుమారుని వైరులవలన విడిపించినట్లును, దానికి రంగారావను కితాబునున్ను, సర్వమొగసాగా జమిందారీ

లోని 12 గ్రామములనున్న, పొందినసంగతి యెల్లవారికిం దెలిసిపెట్టె యున్నది. రాజు లింగప్ప రంగారావుగారిచరిత్ర వ్రాయనపు డాయన ప్రతాపమును నిండుగ నచట వ్రాయుచున్నాను. 'రంగవాక'వద్ద జరిగిన యుద్ధమున నీ లింగప్ప రంగారావుగారి పరాక్రమమును, రంగారావును కితాబునొందుటయు, నీ దేశములోని ప్రతివారికిం దెలిసినదియై యున్నది.

ఇంక వెంకటగిరిచరిత్రయం దీ పెదరాయప్ప విషయ మేమి చెప్పబడియున్నదో చూతము. దానియం 28 దిరువది యెనిమిదవ పుటలో నిట్లు వ్రాయబడియున్నది :—

15 - వ పురుషుడు.

“చినసింగమనాయనివారి కుమారులు నిర్వృణారాయప్ప, లేక పెదరాయప్పనాయనివారై యున్నారు. వీరు వెలుగోడు ప్పి రాజులను జూపి కోటను స్వాధీనముఁ జేసికొని శ్వేత చ్చత్రముఁ బట్టించుకొనిరి. దానిచేఁ బ్రతాపరుద్రమహారాజు సంతతిలోనివారిగు ప్రతాపరుద్రుని పేరుగలవారు “వెలిగొడుగు విఘ్నేశు” అని పొరుషనామమిచ్చిరి.

ఈ నిర్వృణారాయప్పగారు ధర్మముచేతను, దైవభక్తి చేతం బ్రసిద్ధిం పొందినవారై యున్నారు. వీరు కేవల విష్ణు మతస్థులు. ఒకానొక దుర్భిక్ష కాలమున బ్రాహ్మణులు జప మోహములం జేసి వర్షముం గురియునట్లుఁ జేసినందున నాచో గృహదానములను వారికిం జేసిరి. వీరు స్వర్గస్థులై

నప్పుడు మల్లన్నకవి “వైకుంఠానోహణము” అనేది యొక గ్రంథమును రచించె”

16-వ పురుషుడు.

“నిర్వాణరాయప్పనాయనివారికి నలుగురు కుమారులు గలరు. వారిలో నిర్ధరివిషయ మేమియుం దెలియదు. పెద్ద కుమారుని సంతతిలో నైమతరములవరకుం దెలియనగుఁ గాని వారి చరిత్ర” మేమియుం దెలియదు.

“మూడవ కుమారుడైన కుమారతిమ్మానాయనివారు వంశకర్తలైరి. వీరు వెలుగోడు రాజధానిగం జేసికొని రాజ్యమును బాలించిరి. శత్రులనందరిని జయించిరి. వీరును బ్రాహ్మణులకు భూములను, గృహములను, ధారాళముగ దానముఁ జేసిరి.”

మీఁద వ్రాయఁబడినదానిచే వెంకటగిరి వంశచరిత్రలో ‘చెడరాయుడుగారు’ బొబ్బిలి సంపాదించిన విషయముఁ జెప్పం బడియుండలేదు. కాని వారికి నలుగురు కుమారు లుండిరని యందు రెండవ, నాల్గవ కుమారులనుగురించి మేమియుం దెలియదని గ్రంథకర్త వ్రాసెను. పెద్దకుమారుని విషయమున నేమియు వ్రాయక యైదుతరములవరకు వారల పేరులం దెలియనిమాత్రము వ్రాసెను. ఈ పెద్దకుమారుఁ డేమికతమునం దనతండ్రికి తర్వాతఁ బ్రభుత్వముం జేయలేదో తెలియదు. దీనింబట్టి వెంకటగిరి రికార్డు రాజ్యమును పాలించినవారికి సంబంధించిన యంశముమట్టున కుంఠబడినట్లు స్పష్టమగు

హుక్కయిది వెంకటగిరి ఇంగ్లీషుచరిత్ర ప్రచురింపబోవునపుడు
 గూత ప్రజాగారు వెంకటగిరి రాజాగారు దా నచ్చటచ్చటఁ
 గొంత దీసివేసినట్లును, ఏ విధమైన సంగతి తెలియని కొందరి
 పురుషులగుఁగాఁ విడిచినట్లును, నా కిటీవలఁ దెలియవచ్చినది.
 మొట్టమొదట జేసికో కారణము తెలియదు. దీనికి దృష్టాంత
 మేమిదిగ వెంకటగిరి, కాళహస్తి, సంస్థానము లొకసారియే
 న చూచుబడినవనను. కాళహస్తి వంశవృక్షప్రకార మిప్పటి
 రాజాగారు 34-వ పురుషులై యున్నారు. మా జ్యేష్ఠసోదరు
 గారు వెంకటగిరి ప్రస్తుతపు రాజాగారు 28-వ పురుషులై
 యున్నారు.

“రంగయని రెండవ, నాల్గవ కుమారుల విషయమై
 గూత ప్రజాగారు దేమియు. చెప్పబడియుండలేదు. అందు
 నాల్గవ కుమారునిపేరు “రంగప్ప” యనియున్నది. తెనుగు
 లిఖితము లి యనునక్షరమును, ల యనునక్షరమును బాగా
 స్పష్టముగా వ్రాయనిచో ననేకు లొకదాని నొకటిగా భ్రమసి
 పడుచుండు. ఇది భూర్వకాలమున నప్పటి వ్రాతకాథారము
 ప్రకారముగాను వ్రాసినపు డా రెండక్షరములను భేదిం
 చుట కుచిత్ర మైగలిగి యుండునొ చెప్పనక్కరలేదు. గనుక
 “రంగయని రంగప్ప” యనుపేరు పొరబాటున ‘రంగప్ప’ యని
 చదువబడిగాని, వ్రాయబడిగాని యుండవలెను. కాన నిజ
 ముగి, రంగయిదు తన కనిష్ఠకుమారుడగు లింగప్పతోఁ
 గూడ పేరు మహర్షులుగానుని వెంటవచ్చి క్రొత్తగా సంపా

డింపబడిన జమీందారీ నేలుట కాకుమారు నచటవిడిచి తాను వెంకటగిరికి తిరిగి వెళ్ళియుండవలెను. లేదా పెదరాయుడు తనవెంటవచ్చిన కుమారుడగు రంగప్పకు వెంకటగిరి వంశములో సుప్రసిద్ధుడగు !!-వ పురుషుడైన లింగప్ప యనువాని పేరు నుంచియుండవలెను. నీలనన: నీ లింగప్ప క్రీ. వె. 1434-వ సంవత్సరము మొదలు 1476-వ సంవత్సరమువరకు రాజ్యపాలనము జేసెను. ఆ కాలమున నప్పటి జగన్నాథము, లేక కటకపు మహారాజగు మహారాజా గజపతిరాజుగారిచే మెప్పువడయునట్లు జగన్నాథమువరకు నీ సర్కారులను జయించెను. అట్లు జయింపబడిన దేశము ఉత్తరమున జగన్నాథము మొదలు దక్షిణమున కొండవేటి సీమవరకును, తూర్పున కళింగపట్టణముమొదలు పశ్చిమమున చీకటివరకును నుండెను. ఒకనాటి యుద్ధమున వీరు తమమీఁద నేకముఖముగ సమకట్టి వచ్చిన 32 రు ప్రభువులను జంపిరనియుఁ జెప్పబడియున్నది.

ఇండియా దేశపుచరిత్రను వ్రాసిన 'టాల్ బోయన్ వీలరు' దొరవారు 'బాబ్బిలియుద్ధ'విషయమై వ్రాయుచు నిట్లనిరి:—

“బాబ్బిలిరాజుగారు గొప్ప రాజపుత్రవంశ్యులమని చెప్పుకొందురు. వీరిపూర్వులే పూర్వపు జగన్నాథపు రాజులతరపున దక్షిణదేశమున యుద్ధములం జేసిరని పురాణపుకథ కలదు.”

టాల్ బోయన్ వీలరు దొరవారా యుద్ధములం బురాణకథలని చెప్పినను, పురాణకథలలో గొంత నిజమును గలదు. ఆ నిజమైనకథ వెంకటగిరిచరిత్రనుండి కనిపెట్టబడినది.

విరాళం దెప్పినట్లుల వెంకటగిరి 9-వ పురుషులగు
లింగప్పగారే యీ సర్కారులను జయించిరి. ఎవరిపేరు భ్రమసి
చగువలన తేక వ్రాయబడినట్లును, తేక తమ తండ్రిగారిచే
పొట్టికడగు లింగప్ప పేరునకు మార్చబడినట్లును మీదఁ జెప్పి
యుంటినో యట్ల పేరు గాయుడు సమానుడగు లింగప్ప బొబ్బి
లింగనోటంగట్టి చియచ్చట నివసించినవిస్వప్రముగం దెలియఁ
గలదు. గనుక పేరు గాయుడు సంస్థానమును సంపాదించినవా
డగును. లింగప్ప గారిగాకావుగాని రెండవపురుషులగుదురు.
ఈ ఎరగాయులు పోతేష విష్ణుభక్త గలవారగునట్లుల వెంకటగిరి
చరిత్రవలన దెలియవచ్చుచున్నది. వీరేశలింగమునకు మూల
పురుషులగుటకు బొట్టిలి గుంటబస్థులగుటకు గోపల విష్ణుమత
స్థలము గలయు నుక సార్థి నముగ నున్నయది.

ఈ వంశపురుషునిగురించి వ్రాసినంతయు వివరముగ
మా పోతగులుకు వెంకటగిరి ప్రస్తుతిపు రాజా కె. సి. టి. ఇ.
గారికి, వారి యిష్టముచేత ధ్యాయులైన విద్యావిశారదులగు
మార్కండేయగారికి పోత మఠమువారికిని విశేషపరచిన నైని
వారిచేత నా యభిప్రాయమునే సరిగా విన్నట్లుల నామో
నినది.

రాజా పెదరాయుడు బహదరుగారు.

(సంస్థాన స్థాపకులు.)

వీరు వెంకటగిరి సంస్థానపు రాజులలో 15-వ పురుషులైన నిర్వాణరాయకృష్ణగారు, లేక, పెదరాయుడుగారై యున్నారు. మొగలాయి ప్రభువులనిమిత్తి మీ దేశమును జయించుటకు పేరు మహమ్మదుఖానుడను సర్దారుఁ డిచ్చటికివచ్చినప్పు డతని వెంట వచ్చిన ప్రభువు లిరువురియందు పేరొక గై యున్నారు. అప్పటి యుద్ధములయందు వీరు చాలా సహాయము జేసి పాదుషా వలన రాజాము సంస్థానమును ప్రతిఫలముగఁ బడసిరి. విజయ నగరపు సంస్థానపు మూలపురుషులగు మాధవవర్మగారి పేరు మహమ్మదుఖానుని వెంటవచ్చిన రెండవ ప్రభువై యున్నారు.

ఈ సంస్థానము నొసంగినప్పుడే పెదరాయుడుగారికి కుటుంబపారంపర్యముగ రాజా, బహదరు, మొదలగు బిరుదు లును, తెల్లజువా, ఘంకా, నపుబత్తు మొదలగు రాజచిహ్నములు నేయబడినవి. ఈ యుత్తరసర్కారులయందు యుద్ధ సంబంధమైన అందరినీయు నణగినపిమ్మట నీ పెదరాయుడు గారు తమవెంటవచ్చిన కుమారుడగు లింగిప్పగారి కీరాజ్యము న్విడచి తమపితృపితామహక్రిమాగతమైన వెంకటగిరిరాజ్యము నకుం దిరిగి వెళ్లెరి.

II

రాజా లింగప్ప రంగారావు బహదరుగారు.

ఈ లింగప్ప రంగారావుగారి నప్పటిప్రభువు లీకొండల సమీపమునందు జరుగుచుండు పితూరీలని వారణాధము సహాయము దిరుచుగ గోరుచున్నందున నీ ప్రాతేబొబ్బిలికోటను పిమ్మి నివాసస్థానముగ నేర్పరచుకొని యచ్చట గోటను, పురమును నిర్మించి వానికి దమ ప్రాపకుడైన పేరు మహమ్మదుఖానునిపేరున 'బెబ్బులి' యని పేరుబెట్టిరి. ('పేరు' యనగా పులి-బెబ్బులి యనగా పెద్దపులి.) అన్ని ప్రాతప్రబంధముల యంద్రకీర్త్యముగ జెప్పబడినరీతినే వీరు నిచ్చట నివసించి పుష్పి మొదలగు పర్వతప్రాంతముల బితురీదార్ల యల్లరలను విశేష శ్రమమున నివారించిరి. ఈ క్రింద వివరించిన సందర్భములనెలన "రంగారావు"ను బిరుదును కుటుంబ పారంపర్యముగ పేరు పొందిరి.

క్రిగిసుళువు సగ్గమ్మకు నవాబైన పేరు మహమ్మదుఖానుని కుమారుడు డోకనాడు నేటకు వెళ్లియుండగా గంజము జిల్లాలోని పులిపేరు సమీపముననుండు "రంగవాక" యను స్థలమునొక్క సుక బలాఘ్యుడైన పితూరీదారు డతనిం బట్టికొనినను. ఆ స్థలము వెదురుపొడలచేత గప్పుబడియుండుటం చేసి నైవామువారి గుఱ్ఱపుడండుచొచ్చి వెళ్లుటకు వీలులేనందున నా సహాయుగారు రాజా లింగప్ప రంగారావుగారి సహాయమును

గోరిరి. వెంటనే తమయొక్క బలముగల సేనం దీసికొని రంగ
వాకకుం బోయి యొకనాటి యుద్ధమునందే యా పితూరీదారుం
బట్టికొని యా నవాబు కుమారుని విడిపించి విచారగ్రస్తుఁ
డైన యాతని తండ్రికి నొప్పగింప నా నవా బీ రాజుగారు
దనకుఁ జేసిన సహాయమును మొగలాయి చక్రవర్తిగారికిం
దెలిపి సిఫారసుఁ జేయగా నాచక్రవర్తిగా రొకనాటిరాత్రి నీ
రాజు లింగప్ప రంగారావుగారు తమ జమీందారీలోని యెన్ని
గ్రామములయందుం దోరణములఁ గట్టింతురో యన్నిగ్రామ
ముల సర్వమొకసాగా ననుభవించుట తుత్తరువిచ్చిరి. ఆ విధ
ముగ దోరణములు గట్టఁబడిన గ్రామములు పదియరెండునై
యున్నవి. అవి యిప్పటికిని స్థావరమైన పోటుగ్రామము లను
పేరం బిలువంబడుచున్నయవి. అవి యెవ్వియనఁగా:—

1 అంపావిల్లి, 2 వంతరాము, 3 గంగాడ, 4 అంట్లవార,
5 తెల్లాము, 6, 7 గ గన్నపాడు, 7 పుత్తిరావిల్లి, 8 నారాయణ
పురము, 9 పలగర, 10 కంచరాము, 11 గలావిల్లి, 12 ఉద్ద
పౌలు.

ఆ సమయముననే వీరు మొగలాయి చక్రవర్తిగారివలన
కుటుంబపారంపర్యముగా 'రంగరావ'ను బిరుదునున్న బడసిరి.
రంగారావనఁగా రెండర్థముల నిచ్చు బిరుదై యున్నది.
(1) 'రంగవాకకు ప్రభువు' ఇందలి 'వాక'యనుదానికి కొండ
లచేఁ జట్టఁబడిన యున్నతవిశాలప్రదేశముని సర్వసాధారణ
మైన యర్థము. తరుచుగ నిట్టితావులు పితూరీదార్లకు నీవాస

జనార్దన రంగారావు, లేక పెద జనార్దన రంగారావుగారు లక్కవరపుకోట రాజ్యమును సంపాదించిరి.

ఈస్టు ఇండియా కంపెనీవారి వ్యవహారవిషయమై సెలెక్టు కమిషనరీ యొడవ రిపోర్టు రెండవ పుస్తకము 221-వ పుటలో నిమిల వ్రాసిరి:—

“15—విజయనగరమునకుం బచ్చిమమున బదిక్రోసుల దూరముననుండు లక్కవరపుకోట పూర్వము రంగారావుగారి గొట్టుబడుముఠముక్క శాఖవారిదై యుండెను.”

అక్కాలమున నిటీవల నచేకసంనత్సరములవరకును, కస్టి-కోట స్ట్రీటు రావువారికి బంధువులగు వైలికానివారి క్రిందనుండెను.

V

రాజా రాయడప్ప రంగారావు బహదరుగారు.

ఈ రాజుగారు తమ తండ్రిగారు స్వర్గస్థులగునప్పటికి బొబిలిగా ముడినందున ముందుదహరింపబడిన పెద జనార్దన రంగారావుగారి సమాధుడు నప్పటికి లక్కవరపుకోటకు ప్రభుత్వ వేంకటపతి రంగారావుగారి యెట్టేటును కొన్ని సంవత్సరములనాటికి జరిపాలించిరి. తరువాత నీ వేంకటపతి రంగారావుగారి సమాధుడుగు జనార్దన రంగారావుగారును కొంతకాలము బాలించినపిడిప రాజు రాయడప్ప రంగారావుగారి ముత్తనమునుండి సంస్థానపు వ్యవహారమును తాము

త్రీసికొని యనేక సంవత్సరములు పామర్యముతోను, శత్రుత్వమున వ్యవహరించిరి.

VI

రాజా గోపాలకృష్ణ రంగారావు బహదరుగారు.

ఈ రాజుగారు రాజా రాయడప్ప రంగారావుగారికి కత్తపుత్రుడై యున్నారు. వీరి జనకతండ్రిగారు గోపాలరావు గారు, వీరి సోదరులు వెంగల రంగారావుగారునై యున్నారు. ఈ గోపాలరావుగారు బొబ్బిలి కుటుంబస్థులలోనివారైనను, నెవరి నాటినుండి యాశాఖ వేసినది బాగుగఁ దెలియరాదు. వీరి ప్రభుత్వకాలముననే 1758-వ సంవత్సరమున విజయనగరపు పెద విజయరామరాజుగారు బుస్సీయనెడి ప్రాంత సరదారునిం దోడుచేసికొని బొబ్బిలికోటను ముట్టడించెను.

ఆరము వ్రాసిన హిందూస్థానపు చరిత్ర, రెండవ సంచిక, 254-260 పుటలలో సీక్రింప్రవాసినవిధమున బొబ్బిలి యుద్ధవిషయమై వ్రాయఁబడియున్నది. —

“రాజా అని పేరుపెట్టుకొన్న యీ జమీదార్లయొక్క సరణిలో బొబ్బిలి రంగారావుగారు మొదటివారుగా నుండెను. బొబ్బిలికోట విశాఖపట్టణమున కీశాన్యముగా 140 మైళ్ల దూర ముండున్న కొండక సమీపముగానున్నది. ఈ తాలూకాలు సుమారుగా 20 చదరపుమైళ్లుండును. ఈ జమీదారుకును,

విజయరామరాజుగారికిని, చిరకాలమునుండి విశేష వైమన-
స్యము కలిగియుండెను.

విజయరామరాజుగారి యధికారముకు రంగారావు
గారు అత్యంతము భయపడుచుండియు, ఆయన యల్ప వంశ
స్థులైతఱు. నవన ప్రస్థికిలవారైతఱు, నాయనయం దపారమైన
సంపదన బుద్ధికిలవారై యుండెను. విజయరామరాజుగారి తాలూ
కాలు బొబ్బిలి తాలూకాలతోఁ గలిసియుండునవి. బొబ్బిలి
ప్రజలు గడ్డలు మొనలైనవాటి స్రవాహమును మల్లించి తమ
భూములకు తీసికొనిపోవువారు, గ్రామములను దోచుకొను
వారు, బొబ్బిలివారికన్న శ్రేష్ఠతరమైన యుద్ధసామగ్రి లేనం
దునను, రంగారావుయొక్క చేత మగమ్యముగానున్నందునను,
అట్టి కావ్యములకు విజయరామరాజుగారు ప్రతిక్రియ జేయ
లేకపోవుచు నుచ్చరి.

రంగారావుగారిని, అచ్చటనుండి తొలగించుట యావ
శ్యక్తియున్నట్లు విజయరామరాజుగారు తమయొక్క యావత్తు
సైన్యానిమును, వాడదార్శ్యమును, వినియోగపరచి బుస్సీగారికి
సోధపఱచిరి. అందుపైని వంశానుక్రమముగా నివసించఁబడి
యున్న బొబ్బిలి విడిచిపెట్టవలసినదనియు నందుకు బదులుగా
సేవకమును మారియొకవోట బొబ్బిలికన్న, నెక్కువ వైశాల్య
మును, యొక్కవ వాణిజ్యయుగల వేరే భూస్థితి నిప్పించడమగు
ననియు, బుస్సీగారు తెలియజేసిరిగాని, యీ యూహ తనకవ
మానకముగా రంగారావుగారివలన భావించబడెను. తరు

వాత శీఘ్రకాలములోనే దూరముగానున్నట్టియు, బొబ్బిలి
 యడవులలోనుండి సమీపమార్గము గలిగియున్నట్టియు, కొన్ని
 తాలూకాలలోకి కొందరు శిష్యాులను బంపించ నగత్యము
 సంభవించెను. ఆప్రకారము పంపించుటకు బుస్సీగారు అనుమ
 తించిరిగాని విజయరామరాజుగారు చేసిన తంత్రమువలననూ,
 లేక రంగారావుగారు అదివరకు నుద్దేశించిన సంకల్పము
 వలననూ, గాని యా శిష్యాులను మార్గములలో కొందరు తీక్ష
 ãముగా నడ్డుకొని పోట్లాడుటయు నందువలన నా శిష్యాులలో
 జన 30 మంది చనిపోవుటయు, మరికొందరికి గాయములు
 తగులుటయు తక్కినవాండ్రు మల్లివెల్లిపోవచ్చుటయు సంభ
 వించినది. ఈ సంగతినిబట్టి విజయరామరాజుగారు బుస్సీగారికి
 కోపము మరింత వృద్ధిచేసినారు. తాను చేయఁదలచిన పనివలన
 ముందువచ్చు భయంకరమైన యవస్థ నాలోచించుకొనకుండ
 బొబ్బిలిదేశమును లోబరచుకొనుటకును, యా జమిందారును,
 నకుటుంబముగా నచ్చటినుండి తొలగించుటకును, బుస్సీగారు
 నిశ్చయించిరి.

శ్రీకాకుళము సర్కారులో విశాలమయిన బయలు
 ప్రదేశములు స్వల్పముగ నున్నవి. అందుగల పర్వతములు,
 ఈ జిల్లాకును వాయువ్యముగనున్న రాజమండ్రి జిల్లాకును,
 సరిహద్దుగానున్న పెద్ద పర్వతములకు సమీపముగా వెల్లిన
 కొలఁది విశేష సాంద్రముగానున్న, మిక్కిలి యున్నతమైనవి
 గానున్న యున్నవి. వ్యవసాయముకొరకు యేర్పడి యున్న

వెల్లకిగల లోవలకు, ఆపునిమిత్త మా పర్వతములయందును, పర్వతముకు పర్వతముకు మళ్ళనున్న స్వల్పమగు వెడల్పుగల దిగువభూములయందును, సాంద్రమైన యడవి వృద్ధి బొందించ బడియుండెను. రంగారావుగారికి వేరే పట్టణములు, కోటలు, నూడుటగనుకాక మిక్కిలి యుపద్రవ మొచ్చినప్పుడు తనకుం దన పిల్ల సంబంధులకును నిత్యజాగ్రత్త ఆయనదేశములో సత్య తి దుర్గమప్రదేశములకు నుక కోట కలిగియుండెను. అది జనులు నిలగిలను వాడుకచేయుట యెరుగని కాలములో శత్రువులవలన బ్రహ్మాదము రాకుండు నాత్తిరక్షణకు కావల సిన సదుపాయములన్నియునూడుస్థలుగా వింతగా కట్టబడియుం డెను. ఈ కోట చుట్టుప్రక్కలములు గలది. రెండువందల గజ ములకు మించిని పట్టణము కలది. దానికి ప్రతికోణమందును పల్లెలమీస పట్టణములుజగిలను. అసలనుభయ పార్శ్వముల యందు (యూపార్శ్వమందొకటి, యాపార్శ్వమందొకటి,) చతు ర్విక్రములగు పల్లెలున్నవి. గోడయెత్తు అ 22 లు బురుజు యెత్తు అ 12 లు దిగువుమట్టము మురుజుకు విశేష వెడల్పు గానున్నప్పటికిని మూడి మట్టము అ 12 లు మాత్రమే వెడల్పు గలదై యుండెను. ఇది యావత్తు పదునుగలమట్టితో గట్ట బడియుండెను. మట్టి ముందుగా నొకవసునవేసి, అది యెండ నిచ్చి దానిపైని మరియొక వసునవేసి, ఆ ప్రకారముగానే క్రమ క్రమముగా చాలవసునలు వేసి కట్టినారు. బురుజుపైని అ 10 ల యెత్తు అ 3 ల విధనరిగిల పట్టిగోడయుండెను. ఈ పట్టిగోడకు

వీడినందుచే దిగువకు అ 5 లు పొడవున్న, అం 6 అంగుళములు వెడల్పున్నగల సందులు, సందుసందుకు మధ్యను అ 8, 4 లు విశ్రామముండునట్లుగా నేర్పరచబడియుండెను.

అట్టిసందులయొక్క దిగువమట్టమునకు నొక యడుగు పైగా నొకవరుసగాను, రెండడుగులుదిగువుగా నొకవరుసగాను, మరి రెండడుగులు దిగువగా మరియొక వరుసగాను, గుండ్రటిరంధ్రము లుంచబడియున్నవి. కాల్చిన మట్టిగోట్టములు, గోడలో నమర్చుటవలన నీ రంధ్రములు రూపింపబడియుండెను. తుపాకులు, పూసలు, బల్లెములు, శత్రువులపైని వినియోగపరచుట కీరంధ్రములను, నీయన్ని యాయుధములంగూడ స్వేచ్ఛగా వాడుకచేయుటకు సదరుసంచులును, నిర్ధింపబడియుండెను. నలుచదరముగానున్న దిమ్మలకును, తక్కిన కోటయావత్తుకునుగూడ సదరుప్రకారము పిట్టగోడ కట్టబడియుండెను. కోటకు నెదుటిభాగములయందు నలుచదరపు దిమ్మలక్రిందినుండి గుమ్మములుండెను. వాటిగుండా నుండు మార్గ మెదురుగా నుండుటకుబదులుగా గోడలోపల నొక ప్రక్కనుండి కొంతమేరదాకా వెళ్లి యక్కడినుండి మోచేతి వంపుగ మళ్లి కోటలోనికినున్నది. ఏమాత్రమైన శత్రుభయము కలుగగానే మార్గమంతయు కొట్టిన చెట్లువేసి మూసివేసి ద్వారముఖమందు ముళ్లకంచలు, కొమ్మలు, మొదలైనవి వేసి కొంతదూరమువరకు కప్పివేయుచుండిరి. బురుజులపైని, పిట్టగోడపైని, రాటలుపాతి వానిమీద దిట్టముగా పాకలు

వేసడువారు వానిపంచలు, పైన చెప్పిన సందులు, గుండ్రరంధ్ర
 ములు మొదలయిన వానిని నుండి వ్యాపించియుండెను.
 గోడకు, పొడకు, మధ్యనుండి యొకమనుష్యుడైన దూరివెళ్లు
 లకు సందులేక నుండెను. బురుజులకు, వానిమీద
 నుండి కిక్కిరియింపకు నెండవలనను, వర్షమువలనను, నిబ్బందులు
 కలుగక నుండి నుండికొరకు పాకలువేసి యుంచుచుండెను.
 వారు కోటచుట్టును 500 గజములకు పైగా విస్తీర్ణముగల
 భూము వెల్లువల బయలుగా నుంచబడియుండెను. ఆ బయ
 లును చుట్టును 4, 5 మైళ్లవరకు సాంద్రమైన యడవియుండెను.
 ఈ మాస్టరు కోటలకు సడవిలోనుండి యొక్కటికన్న యెక్కువ
 మార్గములుంటుంటి యాచారములేదు. ఆ మార్గ ముఖమందు
 కోటనుండిగోడవంటి సత్తెవయున్న, ఆకృతియుగల యొక
 గోడయు, నా గోడకు రెండుకొసలను గుండ్రటి బురుజులును,
 మధ్యభాగమును ముందు చితురశ్రముగాఁ గట్టబడియున్న
 గోడల సహితమైన ద్వారములు చుండెడివి. ఇట్టి కట్టడములు
 సడవియొక్క కోటభాగమందు కట్టుట యాచారములేదు.
 అడవిమధ్యను ప్రత్యేకింప వెల్లడిగా నుండునట్లు చెట్లు మొద
 లనువానిని కొట్టి బయలుచేసి యట్టిబయలులో నట్టికట్టడము
 లను కట్టుటయును, ఆ సమీపమునకు శత్రువులు రాకుండ
 చేయుటకొరకు మట్టితో కొమ్ముపొడవున గోడలైన, లేక కంచ
 గునె పట్టుటయు నాచారమై యుండెను. ఆ మార్గము సరిగా
 ముగిసిన మనుష్యులుమాత్రము నడచుటకుఁ దగిన వెడల్పు

గాను, సర్వగమనమువలె సర్వత్ర వంపులుగలదిగాను, నడ
 విలో మధ్యమధ్య కొమ్ముపొడవుగల దిమ్మలతోను, పైని
 చెప్పిన ద్వారముఖమందునువలెనే కోటదండెవంటి పెద్దగోడల
 తోను, వాని యుభయపార్శ్వములయందుండెడు బురుజుల
 తోను, కూడుకొన్నదిగా నుండెడిని. బొబ్బిలివారి బందు
 బన్ను లీ ప్రకార ముండెడివి. 250 గుట్టవుసేన సహితమైన
 జన 750 యూరోపియనులను, నాలుగు యుద్ధపు ఫిరంగులను,
 విజయరామరాజుగారియొక్క ఆయన స్వయముగా నడపించు
 చున్న జన 11,000 బంబ్రోతులు, శిఫాయిలుతోఁ గలిసి
 యున్న సేనను తోడ్చుకొని మె॥ బుస్సీగారు బొబ్బిలికోట
 మీదికి వెళ్లిరి. “అరణ్యమార్గ ముఖమందున్న మొదటి
 యడ్డుగోడమీఁద తొపులేకుండ ఫిరంగులు కాల్పుబడుచుం
 డఁగా దానిప్రక్కలను, నడవిని చెట్టుకత్తులతో నరుకుచు నిప్పు
 పెట్టి తగలఁజెట్టుచు నా గోడవెనుకను బయలులోనికి పైని
 కులు ప్రవేశించి బురుజుల వెనుకకు వెళ్లెడు సరికి నక్కడ
 నున్న కాపల్లు తటస్థమయిన యువద్రవమును తేలిసికొని
 తమ స్థానమువదిలి యచ్చటికి వెనుకనున్న కాపరులయొద్దకి
 పారిపోయిరి. ఆయిదుమైళ్ల పొడవుగల యీ మార్గ మధ్య
 మందున్న తక్కిన యడ్డుగోడలు మొదలైనవానిపైనికూడ,
 పైన చెప్పినప్రకారము ఫిరంగులు కాల్చి వానిని పడఁగొట్టుచు,
 నడవిని కత్తులవలన, నగ్నివలన, నాశము నొందించుచు నీ వరు
 సగా బుస్సీగారు కోటసమీపమునకు వచ్చిరి. కోట కనుపించ

నానే బుస్సీగారు తనసేనను నాలుగుభాగములుగా విభజించి
ముక్కొక్కభాగమువా గొక్కొక్క ఫిరంగును తీసికొని
గురుక్కొక్క బురుజును మోహరించుటకు నియమించెను.
అంతగానాచుగారు సమటుంబ సపరివారముగా నాకోటలో నుం
డెను. అందులో జన * 250 ఆయుధహస్తయును, నంత రెం
డితలు స్త్రీలు, శిశువులును నుండిరి.

జనవరి తే 24 దీని సరుణోదయకాలమందు నాలుగు
బురుజులవైపున నాలుగు ఫిరంగులను సిద్ధపరచి మోహరము
ప్రారంభించిరి. బురుజులపైనున్న జనము వానిపైనున్న పాకలకు
స్వల్పభయము కలుగునని యోచించి పాకలను దిశ్శువకు లాగి
వేసిరి. అప్పుడొకఘంటలవేళకు చాలామట్టుకు బురుజులపైనున్న
గోడలు విధిలము నొందింపబడెను. అంతట సేనయొక్క
నాలుగుభాగములలోనున్న ముఖ్యులున్న, తాడునిచ్చెనలువేసి
కొని వెంటనే మీదక వెళ్లసాగిరి. ఒకఘంటవరకు విశేష
యగ్నిముచేయునొక నునుష్యుడైన బురుజుమీదికి వెళ్లజాలక
పోయెను. గాయములనొంది చాలామంది క్రిందికి పడిపోయిరి.
సోమనాథుని నేమియు చేయజాలక క్రిందికి వెళ్లిపోయి
నచ్చిరి. అంతకుకూడ నలసిపోవుట సాధవించినందున కొంత

* ఈ ముఖ్య మంత్రము పరియ్యది కాదు. ఇతరచరిత్రలలో 4,000
మీదను, 1,000 కిలనవారున్న నుండినటుల జెప్పబడియున్నది. మరియు
కొంత సేను పై నుంచేత ముట్టడించబడిన కోటను ప్రాతఃకాలము
ముందు సానుంకాలమువరకును, 250 మంది సైన్యముతో కోటలోనుండి
యగులది పోనుట కిసాన్య మై యున్నటుల స్పష్టమగుచున్నది.

సేపు విశ్రమించుటకు నాజ్ఞాపించబడిరి. అదివరకు పట్టగోడలు
 చాలామట్టుకు పడగొట్టబడుటచేత నా సమయమందు ఫిరం
 గులు కాల్చి, తక్కినభాగములను పడద్రోయుటకు చాలా
 యొడుపుగా నుండెనుగాని యీవల ప్రమాదప్రయత్న మధిక
 మైన కొలదియు నావల రక్షణప్రయత్నమును నధికమా
 యెను. తమపిల్లలను, తమగుహలను, కాపాడుకొనుచు భీకర
 ముగానున్న యడవివృగములవలె గోపాటోపముతో బురు
 జీలమీద నివసించియున్న బంటుమానాగల జనము యుద్ధము
 చేసెను. వారిలో ననేకమంది శత్రువులను, తృణీకరించుచు
 బురుజులపైని నిలిచి పైకెక్కివచ్చుచున్నవారిని పట్టుకొనుచు
 వారి నిచ్చెనలను నులిపివేయుచుండిరి. అట్లు చేయుటకు వీలు
 పడనప్పుడు మీది కెక్కివచ్చుచున్నవారిని బల్లెములతో బాడిచి
 వేయుచుండిరి. అయితే కేవలము నిరావరణదేశమున నున్న వా
 రగుటచేత బురుజులపై కెక్కుచున్నవారి వెనుకనున్న సైని
 కులు గురిగా గాల్చిన తుపాకీ వేల్లవలన సులభముగా జంప
 బడిరి. హిందూదేశస్థులయందు నెన్నడు నిట్టి యత్యంతియ
 భీరత్వమును చూచియుండనందున యూరోపియను లాశ్చర్య
 పడి వారియొద్దికి వచ్చినయెడల రక్షించడమగునని విడవకుండ
 తెలియజేయుచుండిరి. గాని అట్లు తెలియజేయుచుండినప్పు
 డట్లా వారు యూరోపియనులను ఝడిపించుచు మరణేచ్ఛం
 దెలియజేయుచుండిరి. అపరాజ్ఞకాలమందు రెండుఘంటల
 వరకు నెకమనుష్యుడైన బురుజుమీదికి వెళ్లలేకపోయెను.

అంతట తిరిగి కొంతసేపు మోహరము నిలిపివేసిరి. అప్పుడు
 రంగారావుగారు తన ముఖ్యజనులను పిలిచి కోటను సంత
 శించునాశ కనపడదనియు, యూరోపియనులయొక్క బలా
 త్కారమువలనను, సంతకన్న సవమానకరమైన విజయరామ
 రాజుగారి యధికారమువలనను, వంచనగలుగకుండు దమ
 స్త్రీలను, శిశువులను, కాపాడుట యావశ్యకమనియు వారితో
 చెప్పెను. కొంతమంది యందుకొరకు నిర్ణయింపబడినవారై
 ప్రతిమనుష్యుడుం జేతులో నెకదివిటీ, బల్లెము, బాకు పట్టు
 కొన్నవాడై కోటమధ్యనున్న యిండ్లవద్దకి వెళ్లి తారు, గంధ
 కము వేసి సిద్ధపర్చబడిన వరిగడ్డితో వానికి నగ్నిముట్టించి
 యగ్నితాపమునకు పొగకు నిలువలేక పైకి వెళ్లిపోయి వచ్చిన
 ప్రశస్తిని, ప్రతిశిశువును, నిర్దయులై పొడిచివేసిరి. పాలు
 ద్రాగుచున్న శిశువులం దీసికొనివచ్చిన భార్యలనైన కనికరిం
 చక వారిభర్తలు చంపివేసిరి. ఈ భయంకరమైన నాశనము
 నకు కారణమైన సూరబుద్ధిం జూచి యదివరకుఁ బగదీర్చు
 కొనియెడమనియు నాగ్రహముం గనుపరచెడమనియు నెత్తిం
 చినవారి యుత్సాహము నిర్ఘాంత నొందెను. ఈ ప్రకారము
 సంతక జరించుకొని యా యిండ్లు తగలబెట్టినమనుష్యులొగ్ర
 హముచేరి వెచ్చెన్చినవాండ్లవలె కోటగోడలమీద తామును
 దేహత్యాగము నొందుటకై తిరిగి వచ్చిరి. ఆ నాలుగుభాగము
 లలో నొకభాగమునకు సేనాధిపతిగానున్న మె. లా. దొరగారా
 యాగ్రహదేహనవ్యాపారముం జూచుటలో గోటకాపలాజనము

చాలా తగ్గిపోయినసంగతిం దెలిసికొని తిరిగి కోటను మోహరిం
 చుటకు వెళ్లెను. అనేక నిచ్చెనలు నిరర్థకములైనవి. కొంచెము
 మంది గ్రినేడియరు శిఫాయిలుమాత్రము బురుజుమీదికి వెళ్లి
 మరికొంతమంది తమవాండ్రువచ్చి కలిశెడుపర్యంతము నిలబడి
 యుండిరి. రంగారావుగారు కోట బురుజుయొక్క సురక్షణ
 నిమిత్తము తొందరగా వెళ్లుచు తుపాక్ గుండు తగిలి మృతి
 నొందెను. ఆయనతోపుటచేత నాయన స్నేహితులయొక్క
 తేగువు మరింత యెక్కువాయెను. ఆయనను చంపినందుకు
 పగతీర్చుకొందుమని యొకగుమిక్రూడినవ్వగై కోటయొక్క
 తక్కినభాగములను నిర్గునుష్యముగా విడిచిపెట్టిరి. ఫ్రంచి
 సైనికులు వారివారి నిర్ణయభాగములయందు మోహరించిన
 వారై సుఖ్యులకొలది నిరాంతకముగా బురుజుగోడలపైకి
 నెక్కివెళ్లిరి. అయినను బొబ్బిలి ఫౌజుబురుజును విడిచిపెట్టుట
 గాని, శరణుజొచ్చుటగాని జరిగించలేదు. వారిలో బ్రతిమనుజుఁ
 డును ప్రతికోటిబలములతోజేరిన యొక్కొక వైరితో మోహ
 రించుచునైన, నట్టివైరిమీది కెత్తివెళ్లుచునైన నుండెను. క్రింద
 పడిపోయి మరణవేదనఁ బడుచున్నప్పుడు సహా ప్రాణముపోవు
 వరకును జేతుల నాయుధమును విడిచి పెట్టలేదు. ఈ ప్రకా
 రము మోహరము నాశనమొందినదనునప్పటికి నంతకంటె
 భయంకరమైనది. కోటదిగువను బ్రత్యక్షమాయెను. జయించి
 నామను సంతోషము పోయినది. అందరు మానముతోను,
 యాశ్చర్యముతోను, పశ్చాత్తాపముతోను నొకరినొకరు చూచు

కొనిరి. అత్యంతదృఢచిత్తులు సహా తమకండ్లయెదుట జరిగిన
 ముఖకర్తవ్యము నాశనముం దలంచుకొని కన్నీరు నిలుపలేక
 పోయిరి. ఇది యేమిటని చూచుచుండగా దూరముగా
 నున్న మొకసందులోనూడి యొకచిన్నవానిని చేయిపట్టుకొని
 ముసలివానివాడు తీసికొనివచ్చుచున్నట్లు గనుపడెను. ఆ
 ముసలివానిని శ్రద్ధతో గారవించి యక్కడనున్న జనులు
 మ. లా. దొరగారియొద్దకి తీసికొనిపోయిరి. ఇతడు రంగారావు
 గారి కుమారుడు. ఇతని తండ్రియొక్క యుద్ధేశము కాక
 పోయినను సితనిని నేను కాపాడినానని యనుచు నాచిన్న
 వానిని మ. లా. దొరగారికి నతడప్పగించెను. 'ఇందువలన
 సందడిని మరియొక యుత్సాహము కలిగెను. అనగా నీ చిన్న
 వాడు గొప్పటవలన తాముందరు దురదృష్టవశముచేత జరి
 గుచిన ఘోరవిపత్తి కొంత తగ్గినదనుకొనిరి. ఆ ముసలివానిని,
 నొప్పివానిని తత్కాలమే బుస్సీగారియొద్దకి బంపించిరి. ఆయన
 కోటయొక్కస్థితి విని యాలోచనలికి వెళ్లుటకు నిష్పములేక జేరా
 లో నుండిపోయెను. ఆయన కేవలము కరుణారసబద్ధుడైన
 రక్షిణునివలెను నయతో వారిని నాదరించి బాబ్బిలి తాలూ
 కాలకి బదులుగా నిదవనిలో తానీయదలచిన ఖండమునకు
 నడమానునిగా నేర్పించి యాచిన్నవానివేరే పట్టా తయారు
 చేయవలసివచ్చి వెంటనే యాజ్ఞాపించెను. శత్రువులవలన
 ప్రమాదము కలుగకుండు లక్ష్యములో వారిని సంరక్షించవల
 సినదినికూడ నాజ్ఞయిచ్చెను. ఆ రాత్రియు, పిమ్మట రెండు

రోజులును, గాయములు తగిలిన యనేకమందికి కావలసిన
 సంరక్షణజేయుట మొదలగు పనులలో గతించినవి. అయితే
 మూడవరోజు యధికాత్రివేళ విజయరామరాజుగారున్న ప్రదే
 శమునందు పుట్టిన గలిభివలన సేనలోని యానంద్విద్యుత్ తొందర
 నొందిరి. రంగారావుగారి తాలూకు నలుగురు స్వేనికు లాయన
 పడుటచూచి యా కోటలో నెవరును వెళ్లని భాగమునందు
 దాగుని చాలా రాత్రియైనపైని మెల్లనగా గోటగోడలపై
 నుండి దిగజారి విజయరామరాజుగారి లష్కరులోనుండి యెవ
 రికి ననుమానము పుట్టకుండ తెలుగు మాటలాడుకొనుచు
 సమీపమగు నడవులలోనికి వెళ్లిపోయిరి. లష్కరులో తొల
 దర శా తించువరకు రెండురోజు లచ్చట బొందుండి వాండ్రలో
 నిద్దరు మధ్యమధ్య మీరెవరని యడిగిన వారిని సశయము పుట్ట
 కుండ తమ సంభాషణవలన మోసపుచ్చుచు విజయరామరాజు
 గారి డేరావద్దకి వచ్చి వెనుకవైపున డేరాక్రిందినుండి పాక
 లోనికి వెళ్లునని కాయన యుక్కురు నిద్రించుచుండిరి. విజయ
 రామరాజుగారు విశేష స్థూలదేహులగుటచేత సహాయము
 లేనిది లేచుట యాయనకు సుస్తముగా నుండెను. ఆ యిద్దరు
 మనుష్యులును నూపిరి సహితము బిగబట్టుకొని వెళ్లి యాయన
 హృదయభాగమం దొక ముహూర్తమందు కత్తిలతో బాడి
 చిరి. ఆయన కేకవేయునప్పటికి నొక శిశాయి లోనికివచ్చెను.
 అతడు తుపాకీ కాల్చినాడుగాని గురితప్పిపోయినది. తత్కణమే
 యనేకమందికూడ లోనికివచ్చిరిగాని పొడిచినవాండ్రు నిర్లక్ష్య

ముగా నా దేహమువైపు చూపించి యదిగో చూడండి! మాకుఁ దృప్తియైనది అని బిగ్గరగాఁ జెప్పిరి. వారు వెంటనే వాండ్రను తుపాకులువేసి చంపి ముక్కలుగాఁ దెగఁగొట్టిరి. అయితే వాండ్రు విజయరామరాజుగారిని ముప్పదిరెండు స్థలములను పొడిచిరి. వీ-డ్రిగ్గరివలన నీ పనికానిపక్షమందు నడవిలో మిగిలియున్న యిద్దరు నీ పనిచేసి యీ యత్నములోఁ దామును మృతినొందుటకుఁ బ్రమాణము చేసికొనియుండిరి.”

విజయరామరాజుగారినిఁ బొడిచి చంపిన యిద్దరిలో నొకరు రాజాముకోటకు సరిగ్గఁకుడగు తాండ్ర పాపయ్య యను రంగారావుగారి సరదాకుఁడు. ఈయన బాబ్బిలికోట కొట్టఁ బడినదిని విని యీ పనిచేసినవారిపయిఁ బగఁదీర్చికొందునని ప్రమాణముజేసి మరి మువ్వరితో బాబ్బిలికి త్వరగాఁ బోయెను. రంగారావుగారి సోదరులగు వెంగలరావుగా రీకోటను సంగఱ్ఱీ చుటకుగా నుత్కృష్టమైన పనిచేసి తమయన్నగారు పడిన తగువారి సత్యధికిమగు కీరపరాక్రమముతో యుద్ధముజేసిరి.

ఈ యుద్ధములో బల్లెమును ధరించిన యీ వెంగల రావుగారు అశ్వహుఁడై కత్తినిఁ బట్టుకొనిన నిజాము సైన్యపు సోదాసు నొకనిని ద్వివధ్యయుద్ధమునకుఁ బిలిచి వానిం బొలి యించినని చెప్పబడియున్నది. విరోధిసేనలు రెండును కొంత దూరమున నిలిచి వీలవ్వంద్యయుద్ధము నాతురతతోగనిపెట్టెను. వెంగలరావుగారు కిరస్సున బలముగ గాయపరుపఁబడి యీ గాయపు వేడినచేఁ చెలివిఠప్పి యుద్ధము ముగియువరకుఁ గోట

లోఁ బడియుండిరి. పిమ్మట దమ యన్నగారి కుమారునితోఁ గూడ రాజముజేరి 1765-వ సంవత్సరమున దాను మృతి నొందువరకుఁ బూసపాటివారి యధికారమునకు దృఢవిరోధిగ నుండిరి. రంగారాయచరిత్రయందును, నిప్పటికిఁ దెనుఁగు దేశముయొక్క ప్రతిభాగమందుఁ బాడఁబడుచుండు బొబ్బిలి పాటయందును, బొబ్బిలి యుక్తముఁ గనఁబలుపఁబడిన పరాక్రమ మెక్కువగ స్తుతించఁబడియున్నది.

బొబ్బిలి యుక్తవిషయము—(యథామాతృకము.)

(హదీఖతుల్ ఆలం అనుగ్రంథము.)

ఈ విషయముగూర్చి హదీఖతుల్ ఆలం అనుగ్రంథములో గొన్ని వాక్యములు వివరింపఁబడియున్నవి. ఈ గ్రంథము సారసీభాషలో వ్రాయఁబడినది. గ్రంథకర్తపేరు మీర్ అబ్దుల్ హాసిం అని ఇతనికిఁ బొగుషనామము మీరాలం (ప్రపంచములో నధిపతుడని.) పై గ్రంథనామములోఁ జివరినున్న 'ఆలం' అనుశబ్దము, మీరాలం అనుదానిగాని చివరపదమే. ఈ గ్రంథములో దక్కను హైదరాబాదులోఁ బ్రభుత్వముచేసిన మహమ్మదీయ పాదుషాల చారిత్ర ముండును. గ్రంథకర్తయగు మీరాలం అనునతఁడు నిజామ్స్థాన బహద్దూర్, సికందర్ జాబహదర్ అనుపేరులుగల తండ్రిగొడుగు హైదరాబాదులో నబ్దులుగా నుండఁగా వారికి ముఖ్యమంత్రి (దివాన్) గా

ను చెను. ఇంతియకాక దక్కను హైద్రాబాదుదేశములోని వాస్తవ జగత్ప్రసిద్ధి నంది ముఖ్యములు అను బిరుదు సాదిన 'సర్ సాలార్ జంగు' అను నైజామువారి దివానువంశ మునకు మూలపురుషుడై యున్నాడు.

పై హదీఖతుల్ ఆలా అను గ్రంథము స్న 1214 హిజరి (క్రీ. వె. 1796) లో రచియింపబడినది. పిమ్మట స్న 1266 హిజరి (క్రీ. వె. 1848) లో హైద్రాబాదుపట్టణములో నుండు సిరాజుల్ ముల్క్ బహదరువారి యచ్చుకూటములో లెతో గ్రామంగా నచ్చవేయబడినది. ఈ సిరాజుల్ ముల్క్ బహదరు సర్ సాలార్ జంగునకు వినతండ్రి.

పై గ్రంథములో నేమి యున్నదనగా:—

“స్న 1169 హిజరి (క్రీ. వె. 1751) సంవత్సరములో జరిగిన వ్యక్తిగతములు వ్రాయుచు 231-వ పుటలో 3, 4, 5 పజ్జులలో ప్రదివారితరపు గవర్నరుగు మూసాబూసీయొక్క వృత్తాంత మును నుడుపుచు “విజయరామరాజునకు” 700 (యేడువం శతాబ్దము) వెలమల కాల్యముగల వెలమవంశస్థుడగు రంగారావు జమీన్దారునకు కొన్ని యుద్ధములు జరిగినవి. అనంతరము రంగారావు మూసాబూసీతో యుద్ధము చేయుటకుగాను విజయ రామరాజు మూసాబూసీని వెంట బెట్టుకొనిపోయి రంగారావుతో యుద్ధము చేసి అతనివర్తమువారి నందరిని నరికివేసెను.” అని పై వ్యక్తిగతము ముగించుటకు బూర్వము పై పుటలోనే 8, 9 పజ్జులలో వీ క్రిందివిధముగా వ్రాసెను. ఎట్లన్నను:—

వెలమలలో శూరులగు నేమాంగును యుద్ధసమయమున రాజయొక్కయును, ఫరంగీయొక్కయును సేనలను క్రిందుమీదుజేసి, అనేకులను జంపి యా యుద్ధములో దామును హతులైరి." అని.

బాబ్బిలితో విజయనగరము విరోధించుటకుఁ గారణము.

ఈ విషయమై లోకల్ రికార్డుస్ నాగిన వాల్క్యాములో పూసపాటివారి పూర్వోత్తరములో వివరింపబడినవిధముగాఁ గొన్ని సంగతులు యథామాతృకగ వ్రాయవలసియున్నవి. ఎట్లనఁగా:—

“ఈ రాజుకుఁ బ్రియనందనుడైన పెద్ద ఆనందరాజు గారు రాజ్యభారము వహించిరి. రాజ్యము చేయుచున్నప్పుడు యింతకుమునుపు సంస్థానాలు యావత్తు నారాయణపట్టం సింహాసనములైన విక్రమదేవువారికి పేష్కస్తు యిస్తూవుండేవారు. ఇటుతర్వాత నా సంస్థానం బలహీనంక్రింద వచ్చినందున యీ మన్యపు పాలేగారులు ప్రబలి యెవరి అంతట వారు మొదలు సులై విక్రమదేవువారిని లక్ష్యపెట్టి పేష్కస్తు యివ్వక పుడాయించి స్వతంత్రులై అనుభవిస్తూవుండెరి. గనుక అప్పుడు ఆనందరాజుగారు యీ మన్యాలు దరోబస్తు తమజేరుదస్తు లోనికిఁ దెచ్చుకోవలెనని ఆలోచన పుట్టి అంతట హైదరాబాదుకు జమాబందీకిఁ బోయివుండఁగా హాకివారిని సదరహీ వ్రాసిన మన్యాలు యావత్తు మా స్వాధీనం చేయించి పరమానా

దయచేయించమని అడిగినారు. గనుక అప్పుడు పాదుషావారు
 యీ మన్యాలు మీకు వ్రాసియిచ్చినందున మాకు యేమి
 ఫాయతు అని అడిగితే యీ మన్యాలు యావత్తు కళింగ
 సర్కారుపట్టె పలుకుతూవుంటే యిదే ప్రతిష్ఠ. ఇదిగాక
 యీ మన్యాలు మా జేరుడస్తులో వచ్చినవెనుక మీకు నజరు
 గుజులు యిస్తావున్నానని అర్జుచేసుకొనేవరకు ఆ మాటలకు
 సన్నతించి యితను ఆలోచనయోగ్యుడనిన్ని, పరాక్రమవం
 శుడనిన్ని, సర్కారుపట్టె ప్రమాణీకుడనిన్ని విచారించి రాజ్ఞీ
 హాసపాటి ఆనందరాజు మన్నె సుల్తాన్ బహదర్ అనే కితాబు
 దయచేసి మన్యాలకు యావత్తుకు సన్నదువ్రాయించి యిప్పించి
 యీమామూసలూర్వకముగా సెలవు యిచ్చినారు. గనుక హాకీం
 చాళి అక్కప్రకారం తిరుగా దేశములోనికి వచ్చి సకలసన్నాహ
 ములతో నీమ పాతకట్టె అయిన కుమలె ప్రవేశించి విస్తారం
 పోరాటాన్ని యుద్ధసన్నద్ధుడై బయలుదేరి మన్యాలుమీద
 మోస్తూ చేసి దోచుకొని వాలెగాండ్లను జయించి వారి జేరు
 దస్తులతో తెచ్చుకొని వేష్కస్తు తీసుకుంటూ వచ్చినారు.

ఈ యుద్ధమందు రాజువారి బలం బహు హతమైనది.
 సర్కారు దోచివెళ్ళుకొన్న రాజు కొన్నిదినములు రాజ్య
 పాలన చేసి స్వస్థులొకానొక వేచేసి యింద్రసాన్నిధ్యమునందు
 కొనిచేరు సుసాతల ఆయన కొమాళ్లయిన విజయరామరాజు
 తోను, అయిన నారాయణపట్నంమీదికి దండెత్తిపోవలె
 నని యుద్ధసన్నద్ధుడై ముందర తమతాలూకు సరదార్లు సాగి

నారాయణరాజు వగైరాలకు సైన్యసమేతంగా సెలవు లుచ్చి నారు. వారు నారాయణపట్నం వెళ్లిచానకు బొబ్బిలిదేశం మీదుగా మార్గం గనుక బొబ్బిలివారికి, పూసపాటివారికి బద్ధశతృత్వమయినాదున రాజువారి సౌజ్ఞ మాదేశంకోసండా రానిచ్చేమా అని బొబ్బిలివాలు సైన్యముగముగా వచ్చి అడ్డం తగిలి పోనీయకో కొట్టినారు. అప్పుడు బొబ్బిలివారి గాహుతో పానికి యెదిరించలేక విజయరామరాజు మేము మార్గంస్వేచ్ఛక పోతున్నామే మీరు నిమిత్తంలేనిది యీ సందున మాకు అడ్డం తగిలి రాకుండా కొట్టినారుగదా మంచిది. నా కంఠంలో జీవంపుంటుంది. యెన్నటికైనా మీ సంస్థానం పుచ్చుకోకపోయ్యే నా అని పుచ్చుకోకపోతే విజయరామరాజుకాడని శపథాలు పలికినారు. ఆ మాటలు వారు విని మీ తండ్రిగారు ప్రతిజ్ఞలు చేసి యేమాత్రం జయించినారో మీరు అంతమాత్రం జయించి వేస్తారు. ఇదిగాక మీరు మా మీదిక వచ్చే పక్షానకు అంత్య కాలానకుగాని రారు. మీ తండ్రిగారున్న తీరా అంత్యకాలా నకు మా సంస్థానంమీదిక వచ్చి మత బ్రతీకనవారుకారు. అటువలెనే మీకున్న కాలప్రమాణం ఆయెనా మా సంస్థా నంమీదిక వస్తారు. పొన్నునమని భయపడంపించినారు. వారికి పీరిక విరోధము పుట్టడానికి అదే ఆరంభం.”

విజయనగరము కోటకట్టి యందులో బ్రవేశించిన యీ విజయరామమహారాజుచరిత్రము వ్రాయుచు “ఈ తీరున సకల సంతోషములతోనున్న, విజయనగరము కోటలోనుండి

రాజ్యముచేయఁచుండి కొన్ని దినములకు బొబ్బిలివారిగడిమీదికి
 లశాయిక పోవలయునని తమస్త్రయం యావత్తు తయారుచేసు
 కొని పోతప్పువ సాలెగాండ్లనున్న వారివారి రాణువతో
 కన్నునీ తలముచేసి పలికించి దోబున్న ఖజాను తీసుకొని సీరం
 గులు మొట్టకవి తప్ప తయారుచేసికొని సకల సంతనలతో
 నున్న, బొబ్బిలివారిక పోయేవరకు వాసున్న భుజపరాక్రమ
 ముగలవాడున్న, విజయరామరాజుగాడు చేసిన ప్రయత్నములు
 పరిధానులతో స్త్రీస్వయంతుముగా వచ్చి రాజుగారితో లశా
 యుని తొలగివేరిట యుభయలున్న ఘోరయుద్ధముచేసి
 బొబ్బిలివారి ఘోర విజయరామరాజుగాడు నిలువలేక పరారీ
 దూరమైన వాడు వెంట దగిలి కుమలకోటవరకు పొడిచి
 నాడు" అని యుక్తిచే నున్నది.

ప్రతిభిముఖోన మజ్జయింకస్థలములో బొబ్బిలివారిని
 జయించుటకు విజయరామరాజుగాడు చేసిన ప్రయత్నములు
 గూర్చి ఆ ప్రయత్నములపివర మున్నది. అది యెట్లున్నను:—

"ఈతరుల కెక్కువలను జయించుచు బొబ్బిలివారిని
 గుఱుగొనెనా సాధించవలయుననే తాత్పర్యముచేతను తమ
 జవానకు పరిగెడలలో బెలగాం అనేగ్రామంలో కోట పెట్టించి
 నాడు. అక్కడనుంచి బొబ్బిలిప్రజలను విడచీయుటకు యత్ని
 కృతు. ఈబెలగాంను బొబ్బిలికి రెండుమడదూరం రమారమి
 యుండును. ఈ బెలగాం నారాయణపట్టణం బొబ్బిలిసందున
 నున్నది. నారాయణపట్టణానికి అయిదు ఆమడ. అక్కడి

నుంచి నారాయణపట్టణం పలికించుకున్నారు. ఆ మీదట తిరుగ సరంజాం చేసుకొని బొబ్బిలిమీద పోయి లడాయి అయిన వెనుక బహుమంది ప్రజలు పోవడమున్ను, గాయములు తగలడమున్ను, ఈ చొప్పున రాజువారి ఘోష పరారు అయినది. ఆ సమయము చూచి రాజుపని మించయితు బాకీలో నున్నది కాదని కాశీపతి రాజుగారు పేష్కస్తు వ్రాచాయించినారు. ఈ మాటలు విజయ నగరంలోవుండే వుద్యోగస్థులు రాజుగారు బెలగాం కోటలో వుండగా యీ స్థితి వ్రాయించి పంపించేవరకు అక్కడినుండి విజయనగరం వచ్చిరి.”

మఱియొక స్థలములో “అంతట విజయరామరాజుగారు వారిని (కాశీపతిరాజుగారిని) యింతటినుంచి సర్కారు స్పష్ట భయము కలిగివుండమని నెలవిచ్చినారు. ఈతరువాత నుండగా నారాయణపట్నంవారికి బొబ్బిలివారు బోధచేసినసంగతి—మీరు పూసపాటివారికి జమాబంది యెందుకు యిస్తారు. వారు మీ మీదికి యుద్ధాసకు వచ్చినప్పుడు కనుపించుకున్నాముకాము గనుకనా యిప్పుడున్న మీరు యుడియవద్దు. ఇంతకు పూస పాటి విజయ రాముడు నీమీద దండుయెత్తితే మాకున్న సమాచారము తెలియనే తెలుస్తున్నది. మా దేశంమీదనుంచి ర వలెను. కాబట్టి అప్పుడు మీకు మేము మద్దత్తువస్తున్నాము. అని వారికి మద్దత్తుయెత్తు యిచ్చి బోధపరచి రాజుగారికి పలక కుండా చేసినాడు. ఈ సమాచారంయొక్క రాజుగారికి ఘోష దారుడు బెలగాంకోటలో వుండి విని తమకొనుండు విజయ

సగరము కోటలో వుండగా వ్రాసింది పంపించేవరకు రాజు గారు విని బహుశోషం తెచ్చుకొని ఘోజాయావత్తు కూర్చుకొని బొబ్బిలివీధి దిగినట్టుగా దిగి లడాయి చేస్తూవుండి అక్కడి సమాచారం నారాయణపట్నంవారికి తెలియకుండా చేసి నారాయణపట్నంవీధికిన్ని కొంత లష్కరు పంపించి, నారాయణపట్నంసమాచారము బొబ్బిలివారికి తెలియకుండా చేసి నారాయణపట్నంవీధి తమ పరాక్రమంయూవత్తు అగుపరిచినారు. గనుక రాజుగారి రాణుప యుద్ధమువల్ల నేమి, బహు చలిజ్వరాల వల్ల నేమి అనేకమంది పరలోకానికిపోయిరి.”

“ఈ నారాయణపట్నము వచ్చేవరకు రాజుగారి (విజయ రామరాజుగారి) దిగ్గిర నల్లభివేల ఘోజు వున్నది. గనుక చలము సాధించాలెనన్న కార్యణ్యము విచారించిరేకాని యెంత ఘోజు చచ్చినా ఘోవాలేదనుకున్నారు. ఈ నారాయణపట్నంలోని సింగు టి విషపువీధి ప్రపంచములో యెక్కడా లేదు. ఆ సమయమును బొబ్బిలినారాయణపట్నం సందున రాజుగారిసైన్యము నాలుగువేలు హతిమయినది. నారాయణపట్నమువారి సైన్యమున్ను అలాగుననే విచ్ఛేదముయినది. గనుక దుర్బలులై యిది పనిచేసుకొరాజువారిలోటి విహితంగానుండి సుఖముగా నుండుకొంటిమి. బొబ్బిలివారిమాటలు విని యింత మోసపోము. ప్రజలు యూవత్తు చచ్చిపోయిరి. ఇంకను మనబ్రతుకేమియున్నది. ఇంతటికిన్ని బలవంతుడిలోటి విరోధముచేసి సరియైనదేమిట పులినిచూచి నక్క వాత పెట్టుకోవలెననే

సామెతగానే క్రియలేదు. అని అక్కడినుంచి వారు విజయ
రామరాజుగారివద్దకి తమ వకీలును పంపించినారు. సమా
ధానము చేసుకొని రమ్మనినారు గనుక అతనువచ్చి అన్న
మాటలు—‘మా తాలూకు ఫోజున్న విస్తారము హతమయి
నది. మీ రాణువయున్న చాలా హతమయినది. తమకు
దయచేసి సెలవు ఇవ్వవలెను.’ అంటే రాజుగారు సెలవిచ్చి
నారు. ‘మాటలు యేమంటే యింక పగిలేలు లయ్యమైనాగాని
మాకు ఫర్పాలేదు. చలము సాధించడము మాకు సామ్రా
జ్యము మాకు చేకూడుట.’ అని రాజుగారు సలికేవరకు వకీలు
మనవిచేసికొనిన సంగతులు ‘మాకు గ్రహచారము చాల
నందుచేతను రంగారావుమాటలు విన్నాము. గనుక మాకు
యింత అనుభవము అయినది. గనుక మా తక్కిన మాపుచేసి
మమ్మును బాగుచెయ్యవలెను.’ అని అనేవరకు ఆ మాటలు
రాజుగారు విని ‘మీరు మాకు యెక్కువ కట్నం కానికెలు
యివ్వవద్దు. మేము విజయనగరం తల్లినచ్చిన నాటనుండిన్ని
నేటివరకు అయిన దండుఖర్చులు ముజరా యిప్పిస్తే తాలూకా
మీ ఆధీనము చేయుచున్నాము. యీ సలహా మీకు సమ్మతి
లేకపోయినా మాకు యోతశక్తివుంటే అంత యుద్ధము చేయడ
మున్ను మాకు మంచిది.’ అని వుత్తరము చెప్పినారు గనుక
తిరిగి వకీలు మనవిచేసికొన్నది. ‘మీరు దండుఖర్చులు ముజరా
యివ్వమని సెలవుయిచ్చినారు. ఈ ప్రకారము యిచ్చేవరకు
మాకు సంస్థానము ఆశలేనేలేదు. మా తాలూకా యింత

మాత్రము గనుక మా అహవాల్ తెలిసివుండిన్ని యీ ప్రక్క
 'ము సెలవిచ్చే ముము యేలాగున భరించపోతాము. అది
 యునుగాక మీరు దండెత్తడము మామీదమాత్రమే కాదు.
 బొబ్బిలివారిమీద ప్రతిసంవత్సరము మీరు దండెత్తుచునే
 యున్నాను. మా గ్రహచారదోషమువల్లను బొబ్బిలివారి
 కూటలు విసజ్జి యీత యోగం పొందగింది.' కాబట్టి యీ
 భుచ్చి లిచ్చడమునక మాకు శక్తిలేదుకాని జీతాలు మనహా
 భిత్తులమూత్రం యిస్తాము' అని నిండా మనవిచేసుకొనే
 పాదం పాదంగాను సంతరించి బోల్చును పొందించి లెఖలు చూపించి
 లాంఛన దాఖలుచేసికొని కోలు యిప్పించినారు. ముందు జరుగ
 వలసిన సు సత్సరములను జపాబాది నిర్ణయించుకొని వారికి
 సూర్యునిప్పించినారు.

తిరనంతరి : బొబ్బిలి ర గారావుగారిమీదికి లష్కరు
 చూపిస్తూ నియామచేసి దేశస్థుల నందరిని రిమ్మని తలబు
 వ్రాసు క్తి చేసి ఘోషింప మోక్షులు 'యీతూరి వెలమలు అంతా
 అభిమానించుకొని యేకిస్తులై యున్నారు. మనము వారితో
 యుద్ధంచేసి జయించలేము.' అని అన్నారు. అందుకు రాజు
 గారు బహు కోపించేస్తే అప్పుడు బుర్రా బుచ్చన్నగారు
 ద్రివాను విజయనగరిని విసి శాంతపరిచి చెప్పిన ఆలోచన
 సుమారు 'యీతూరి మీరు లడాయికి పోవడము మోఖాబు
 చేసి మీరు ప్రతిగా పూసపాటి రామచంద్రరాజుగారిని
 అంబోకోలో కూర్చుండబెట్టి సకల సంతనలతోటి సైన్యం

పంపించడము వృత్తమమని మనవిచేసేవరకు ఆ మాటలకు రాజుగారు సమ్మతించి అప్రకారముగానే బాబ్బిలిమీదికి పంపించేవరకు అక్కడ రాజా బాబ్బిలి రంగారావుగారి తాలూకు సరదారులందరు అభిమానించుకొని అట్టహాసము తోను మేలైన మనస్య దొరలు యుక్తసన్నద్ధులై వచ్చి మన ప్రాణాలుపోతే పీడా పోయెను. నేటి దినం యేల్కాగనా విజయ రామరాజును పొడిచి పారవెయ్యవలెను. యితనితోటిగాని మేన సంస్థాన పీడ వదలదని ఆలోచన చేసి మేలైన సరదార్ల నంతా మొక్కమొసచేసుకొని వచ్చి రాజువారి సైన్యమీద పడి అంజారీచుట్టూనున్న ఘోజును యావత్తు చంపి, అంబా క్రీలో వాడు విజయరామరాజుగా తలచి యీటెలువేసి గుబ్బి కిందికి దింపేవరకు అంతట రామచంద్రరాజుగా నగుపడువరకు అంతట వెలమవారు విజయరామరాజు అని యింత గౌహాటోపముచేసి హంపీరులైన సరదారులను గోలుపోయితిమి అని యింత ప్రయత్నమున్ను నిష్ఫలమైపోయెను. అని దుఃఖించి రామచంద్రరాజు తలకాయపుట్టెకు పంగనామాలు పెట్టి నాయం కాలానకు విజయనగరం పంపించేవరకు అప్పుడు ఆయన కమాళ్లుచూచి బహు దుఃఖిపడేవరకు విజయరామరాజుగారు వారికి దుఃఖోపశమనముచేసి పోయినవాడే విజయరామరాజు అనిన్ని వున్నవాడే రామచంద్రరాజు అనిన్ని ధిలాసాగావుండు మని తమ జాగీరులో 'రేగులవలస' అనే పరగణా, జమీదారీ వ్రాయించి యిచ్చి కోట పెట్టించి యిచ్చినారు."

నుటియొకస్థలములో “యాయొక్క ఆయాసము తీర్పు
 కొన్నతర్వాతను పరాసువారి స్థానము, బుస్సబుస్సీ తూర్పు
 దేశానకు వచ్చి యేగి జమిందారులచేత పేష్కార్ తీసు
 కుంటూ కలిగి స్వామిగారికి రావలెనని వస్త్రావుండగా
 విజయరామరాజుగారు యీ వర్తమానం విని, ౧౭ చాలా
 భయపడి పిల్లలం పంజాబీటి యెదురుగుండా పోవలెనని
 బాబ్బిలి పంజాబువారిని తమతో కన్నును మను వర్తమానం
 వచ్చి పోవలెనని గొర్రాగారికి రాజుతో కలిసి పోవడమునకు
 సరిపడినది. పంజాబు మారుపున్న పయోగ్యం మాను వర్తమానం
 పంజాబిగారు పంజాబిటిపొడిన పచ్చినప్పుడు పంజాబు, మా
 యింటపొడిన పచ్చినప్పుడు పంజాబు, యిశేకాని పంజాబు మేము
 మృత్యు రావలసినవారిముకాము. పంజాబు లొంగియున్నవారము
 కాము. ఇదిగో పంజాబు శత్రువులచేతను దెబ్బలు తిని పోయి
 పోతే నేత్రోత్సవంగా చూడగలవారిని అని యీలాగంటి
 మాటలుగా పంజాబు రాజుగారికి వర్తమానం పంపించి
 నాకు గినుకి యీ మాటలు రావలె కష్టకాంతమై మీసం
 కున్న యీ పంజాబు యేలాగునై నా పంజాబువారిని
 సాధించి బాబ్బిలి కోట కాడిచెలచేత దున్నించకపోతే నాపేరు
 విజయరామరాజు నాడని ప్రతిష్ఠచేసి సంతనోకూడా మూశే
 గారి రాజమ పేరంద్రవం నన్ను నిర్భయంపడగా పోయి కలుసు
 కొన్నాను గినుకి ముశేబూకివారు రాజుగారికి బహు మర్యా
 దలు చేసినారు. ఆతరువాత రాజుగారు నజర్ల యిచ్చినారు.

గనుక పూజవారు బహు సంతోషించి పుండేటప్పుడు బొబ్బిలి
 మాటలు యావస్తూ మనివిచేసి దుఃఖి లక్ష్మన్నకు లక్ష
 రూపాయలు కట్టణం యిచ్చి తమ మాటలు యావస్తా ఖామ.
 చుకు బోధపడిచి తనమాట కరారుగా జరిపేటట్టుగా స్పష్ట
 పరచుకొని అక్కడనుంచి ప్రాంసువారిని యెవరికి తెలియ
 కుండా బొబ్బిలిమీదికి తెల్లవారేటప్పటికి తీసుకువచ్చి ముచ్చిగ
 పోయించినాడు. అంతట తెల్లవారిస తరువాత బొబ్బిలివాడు
 లేచినూచేవరకు జాతులవారి ఘోష బండి గుండులు యెన్నభ
 వేలకు చుట్టూ దిగిపుండేటప్పటికి వారు అనుకొన్నమాటలు
 ఈ మద్దతున పూసపాటివార్ని బూసీవారిని కూడా కలుసుకొని
 సుధి చేసుకుంటేగాని అనుకూలం గాదని ఆలోచన చేసుకొని
 రంగారావువారు తమ తాలూకువారిని సమాధానానికి
 పంపించినారు. గనుక అక్కడినుంచి యవతలికివచ్చి మార్గం
 వరకు గుణంలేకపోయె. గనుక అక్కడినుంచి యవతలికి వచ్చి
 బూసాబూశివారిని నీవు రాజుచేత లంచం తీసి లంచగొండ
 మాటలు వాడినంతలో వీరిని భగవంతుడు బాగుచెయ్యడని
 చెప్పి తమ కోట దగ్గరకు వచ్చేపరియంతరం వెయ్యింటికి
 బారును పొడిచి రంగారాయనివారివద్దకి వచ్చి అంతటిరాయని
 వారితో యిక బొబ్బిలి ఆశనున్న ప్రాణాల ఆశనున్న లేదు.
 ముందరి జాగ్రత విచారించుకోవడం బహు ఉత్తమ కార్యం.
 ఈ మద్దతున ప్రాణాలకు ఆశపడితే బహు అపకీర్తి రాగలదు.
 అన్యచింతలు మాసి యుద్ధసన్నద్ధులమై శత్రుబలంమీద నడిచి

శౌర్యం ప్రకాశమానం చాయడంకన్న వేరే ఆలోచన లేదని
 మనివిచేసేవరకు రంగారాయలంగారు చిత్తగించి సర్వనిశ్చయం
 చేసుకొని తమ యింటి రాణి వాసస్త్రీలను యావత్తుమందు
 కొట్టలోవేసి చిచ్చు ముట్టించుమని శలవుయిచ్చి తన సర్దానను
 చూచి హిమి ఆయుధంబులతోటి సన్నద్ధులై రమ్మని ఆజ్ఞాపించి
 తమకు ప్రయత్నపడుచూ పుండగా యింతలో రంగారావు
 వారిభార్య పశీనతాశిరోమణియైన మల్లమ్మగారు విజయరామ
 రాజుగారికి అన్నానుదిరదాకా నేను పూసపాటివారియిట్లు
 నాకు పుట్టెల్లు అనుకొనివున్నాను. ఈ ముష్టిత్తున నా పసుపు
 గుండును నిలుపుమని సమాచారము పంపిస్తే అందుకు విజయ
 రామరాజు నీవు నాకు సహాయదరివి సరేవే మాకు భావ
 ముడులకు యిచ్చరికి విరోధము వచ్చినది గనుక నన్ను
 అతడు అతన్నే నేను జయించవలెనని అన్యోన్య జయకాం
 క్షలచేత నున్నవారము. కాబట్టి యీ సమయమందు రంగా
 రావువారిని నేను జయించి హతపరిస్థినా నీకు ముండగ్రాసా
 నకు మూడుగ్రామాదులు యిప్పిస్తాను. ఇవలెలికి వచ్చి
 పుండుమని తిరిగి మల్లమ్మగారికి వర్తమానము పంపించె. గనుక
 ఆ నిర్ణయాపనుసమాటలు విని చాలా దుఃఖపడి పాపాత్మా యీ
 తీరున శిశుబాలవృద్ధులతోవున్న మిమ్మున హతంచాయవలెనని
 క్రూరికిస్తానికి చిప్పివున్నవాడవు. గనుక నీవు యుద్ధభూమి
 యందు మృతుడవైతే నీ పెండ్లాము ముండగ్రాసంతింటుంది
 గాని మేము పుత్రమిత్రకళత్రాదులతో వీరస్వర్గానకు వేంచేస్తూ

యున్నాము. నాకు ఒకనాటికి ముండగ్రాసములేదు. అని
 బహు మానవరి అయిన మల్లమ్మగారు యింటిలోనికిపోయి
 క్రొత్తగా పెండ్లయిన కొమార్తెలను, తోడికోడండన్న మొద
 లైన రాణివాసస్త్రీలను గొంతులుకోసి చిచ్చుకు మనస్సు
 అయినవారిని చిచ్చున లయపొందించి యెవరెవరికి యెట్లా
 చావవలయునని నిశ్చయించినాలో ఆ ప్రకారం స్త్రీలను అంద
 రిని ఒకరైనా మిగలకుండా మృతిపరిపించి తదనంతరము తన
 కుమారుడు చిన్నవాడు వెంకటరంగారావు అని ఒక చిన్న
 వాడు వుండగా యితను అయినా వంశానకు బ్రతికివుంటే
 అంతే చాటును. అని పాపమ్మ ఆనే బ్రాహ్మణస్త్రీ వుండగా ఆ
 చిన్నబాలుని ఆమె పైల్లోవేసి యీ శిశువును బ్రతికించమని
 చెప్పి తానున్న చిచ్చుపెట్టుకున్నది. అంతట రంగారాయని
 గారు మొదలయినవారు స్త్రీలు హతమయిన సర్తమానము
 విని సర్వసంగపరిత్యాగం చేసుకొని వెలమదొరలు యావత్తు
 వీరశౌర్యం ధరియించి తమతమ ఆయుధంబులు గైకొని లక్కరు
 మీదికిపోయి చేతులు పొక్కులు పొక్కిందాకా శత్రువులను
 పొడిచి రంగారాయనివారు అయిదువేల సైన్యముతోటి యెనభై
 వేల ఘోజుమీదపడి చిత్రకౌశలంచేతను రామ రావణ యుద్ధా
 నికి సరిగా యుద్ధంచేసి యిరవైవేలకు శత్రుసైన్యం లయం
 చేసినారు. పైనవ్రాసిన చిన్నవాణ్ని తీసుకొని బ్రాహ్మణస్త్రీ
 పోతూవుండగా మార్గంలో ఫారాచోకిలదగ్గర అటకాయించి
 శిపాయిలు యీ చిన్నవాఁ డెవరు అని యడిగి పోనియ్యక

పొయ్యేవరకు అంతట ఆమె తనకుమారుఁ డనేవరకు యెక్కిరి
తినమన్నందున ఆ చిన్నవాని చొంగ నాలికెను వ్రాసుకొని
ప్రాణసంరక్షణం చాయడం యెక్కువ ధర్మమని విచారించి యీ
ప్రకారం చేసినందున పారావాండ్లు ఆమె కొమారుడని నిశ్చ
యించి విడిచి పెట్టినారు గనుక రాతోరాతున నడిచి ప్రాణాలు
తప్పించుకొని బయట వచ్చినది.

ఈ చిన్నవాడు శౌనాదినములు బ్రతికినాడు. బాల్య
మందు అయిదుసంవత్సరములవాడై ముప్పై అయిదు సంవ
త్సరములపర్యంతంమున్ను పెద్ద విజయరామరాజు ఆనందరాజు
గారు గతించినవెనుక విజయరామరాజుగారి అమలులో వీరి
అన్నగారైన సీతారామరాజుగారు ఖైదులో వుండినాడు గనుక
ప్రస్తుతాభందగ్గిర కుంభిణీవారి లడాయిలో పోయినరాజు బహు
అప్రహేళియుఁడు గనుక రంగారావు కుమారుడైన వెంకట
రంగారావుయందు నయవచ్చి ఖైదులోనుంచి తీసివేయించి
తమ నముఖానకు పిలువించి బహుమానపూర్వకంగా పూర్వం
వారి తాలూకాలో రాజాం పరగణాకుమాత్రం జమీదారీ
వ్రాయిచి యివ్వవలెనని ప్రయత్నముచేస్తే సీతారామరాజు
గారికి సమాధానము కానందున యీబాబ్బిలిస్థళం సాధించ
డానకు మన ప్రియు విస్తారం అర్థవ్యయంచేసి లెక్కలేని ఫౌజు
బందీ హతించేసుకొని అనేకవరిసల సాధించలేక బహుప్రయాస
పడి ధైర్యవశాత్తూ సాధించినారు. కాబట్టి యీ ఆలోచన
సర్వదేవా చాయెదన్దు. అని బోధపరిచి తాలూకా యివ్వ

క్కుండా చేసినారు. గనుక అంతట అన్న గారిమాటలు అతిక్ర
 మించజాలక ఖయిదుమాత్రం వదలించి విజయనగరములో
 సంతపేటదాబాలో వుంచి వివాహము చేస్తామని చెప్పితే ఆ
 మాట వెంకట రంగారావుకు సమ్మతిగాక నాకు వివాహ
 మక్కరలేదు. మీకు సమ్మతి అయి శలవిస్తే మాయింటిదాసీ
 దానికూతురు వున్నది. దానిని పిలుపించుకుంటాను. అని
 అన్నందున ఆప్రకారమే చేసుకోమన్నారు. గనుక ఆ దాసీ
 కొమార్తెను పిలుపించుకొని దానితో సయోగముగా వుండి
 మఱి కొన్ని దినములకు రహస్యకృత్యంగా తాను వున్నట్లుగా
 వుండి లంజసానినిమాత్రం నివాసస్థలమందు వుంచి తాను
 పరారి అయినాడు. అంతట దాసీదిన్ని పదిదినములు వుండి
 పరారి అయిపోయి ఆ వెలమ కొమారుణ్ని కలుసుకొనేవరకు
 దానిని వెంటదీసికొని హైదరాబాదుకు వెళ్లిపోయినాడు.
 తదనంతరం రాజుగారి మనుష్యులకు తెలిసి వీరువున్నస్థలం
 చూచి లేకపోయినందున విజయరామరాజుగారికి మనవిచేస్తే
 మేము నాడే శలవుయిచ్చినాము పోనియ్యమన్నారు. ఆ దినం
 సీతారామరాజుగారు శత్రుశేషం బ్రతికి తప్పించుకపోయెనని
 చాలా విచారపడుచున్నారు. ఆ మీదట వెంకట రంగారావు
 హైదరాబాదు పోయి నిజాంవారి దర్శనము చేసుకొని తమ
 హాఖిత్తు యావత్తు తెలుపుడి చేసుకొని తిరిగి తమ జమీదారీ
 తాలూకాకు కుంభిణీవారిదగ్గరకు ఫరవానా తెచ్చుకొనేవరకు
 యింతలో పూసపాటివారిపనులు నీరసంలో వచ్చె. గనుక

తమ తాలూకా యావత్తు కుంఫిణీవారు దయచేసినందున
నాలుగుసంవత్సరములు వ్యవహారము చేసుకొని తిరిగి సంస్థానం
వున్నదనిపించి కాలప్రమాణమయినందున పరలోకగతుడయి
నాడు. ఈ ప్రకారం పరాక్రమశాలులైన రావు రంగారావు
వేంగలరావు మన్యదొరలు తమ అయిదువేల సైన్యముతోటి
యిరవైవేలకు శత్రుసైన్యం హతంచేసి రణభూమియందు వారిని
స్వర్గపదానకు వేంచేసినమీదట పెద్ద విజయరామరాజుగారు
యావత్తు శత్రువులు హరించిపోయిగదా యని సంతోషము
చేతను లడయితిరిన మూడుదినములకు బొబ్బిలికోటలో డేరా
వేయించుకొని సుఖంగా వుండగా రంగారాయని భావమరిది
మల్లన్నగారికి కేవలం సహూదరుడైన తాండ్రపాపయ్యగారు
రాజావుకోటలో వుండి యుద్ధప్రశంస విన్నవాడుకాడు. అటు
తర్వాతను తమ బంధుజనులను యావత్తు విజయరామరాజు
చూచి కోటలో తాళ్యోవేసుకొనియున్నాడని విని రోషశోక
నిద్రాహీనమానమానసుండై కొంతసేపు విచారించి రాజవధా
ర్థమై రాజావుకోట బయలుదేరి యుక్తివలన చంపవలెనని వచ్చే
టప్పుడు ఆనందరాజుగారివద్దనుంచి వచ్చినట్లుగా తెల్ల కాకితాలు
వుత్తరాలు మడిచి పైన విజయరామరాజుగారి బిరుదావళి
వ్రాసి ఆవుత్తరాలు చేత తీసుకొని ప్రచ్ఛన్నవేషం దాల్చి
రాత్రిఘాటున్నరప్రాచుకు బొబ్బిలి ప్రవేశించి యొక్కచెక్కడి
చోకోలద్వార మేము ఆనందరాజుగారిద్వారనుంచి యీ రాజుగా
రికి వుత్తరాలు తెచ్చినామని ఆ లిఘాటాలు చూపించి బహు

ప్రయత్నముచేతను రాజువుండే డేరాసమీపమునకు వచ్చేవరకు
 అక్కడ ఫారాదగ్గర అట్కాయించినంతలో మేము రాజా
 ఆనందరాజుదగ్గరనుంచి వుత్తరాలు తీసుకవచ్చినాము. ఈ
 తక్షణ మివ్వవలెను. నిమిషం గనుక ఆలస్యమాయెనా ఆనంద
 రాజు మమ్మున తలలుగొట్టించివేస్తామని ఆజ్ఞాపించివున్నారు.
 కాబట్టి మీరు త్వరగా ఖబురుచేసి మమ్మున తీసుకపోవలసినది.
 కించిత్తు ఆలస్యమాయెనా మీరు నేరస్థులుకావలసివచ్చును.
 అని యీతీరున జోహారుగా పలికేవరకు ఫారా శిపాయీలు
 రాజుగారు నిద్రబోతువున్నారు. మూడుదినములనుంచి యుద్ధ
 ప్రశంసవల్లను నిదురలేదు. గనుక యిప్పుడే మేము లేపితే
 ఆగ్రహముచేసి మమ్మును నేరస్థులను చేతురు. అది గనుక వారు
 నిదుర లేచినట్టుగానే సమయం కనిపెట్టి మిమ్మును హజూరుకు
 తీసుకుపోతువున్నాము. అంతపరియంతము వుండుమని చెప్పే
 వరకు పాపయ్యగారు కాముకా యిప్పుడు రాజుగారిని నిద్ర
 లేపి వుత్తరాలు యిస్తేనేకాని కూడదు. మమ్మున నీ వెంట
 బెట్టుకొని పొమ్మని చెప్పినందున ఆ మాటలకు ఫారా జమా
 దారుడు నిబద్ధిగా ఆనందరాజుగారిదగ్గరనుంచి వచ్చినారని
 యెంచి సంజాయిించి తమ ఫారాదగ్గర జాగాచూపించి రాజు
 గారు లేవగానే వుత్తరాలు యిప్పిస్తాము. అదిపర్యంతరం
 నాల్గు ఘడియలు పడుక్కుండుమని డేరాలోపల తమ ఫారాకు
 లోపుగా స్థలము చూపించిరి. గనుక వుండి ఆ వేళదినం రాత్రి
 రెండు రూములపరియంతరం వెన్నెలకాస్తూవుండి అంతట

చంద్రాస్తమయం ఆయెను గనుక చీకటికూడా ప్రసక్తమయి నందున నల్లని శాలువవంటి కంబళి ముసుకువేసుకొని నేల పాటుగా దొర్లిపోయి రాజు పడుకున్న డేరా కత్తిరించి లోపలికిపోయి నిద్రపోతూవున్న రాజును మేలుకొలిపేవరకు రాజు తన్నడిల్లి నీవు యెవరని అడిగితే నేను బొబ్బిలివారి పులిని తాండ్రపాపయ్యను. యెరగవా అని కొమ్ము తట్టుకున్నాడు. అంతట రాజుగారు నిద్రపోతూవున్నట్లుగా వుండి ప్రక్కలో కత్తులు చూచుకునేవరకు అంతకు తత్పూర్వమే రాజు లేవక మూడే పాపయ్య సంగ్రహించినందున అగపడలేదు. గనుక రాజు నాలుగుమూలలు వీక్షించి పాపయ్య వచ్చినసూక్ష్మాననే ఒక లఘువుతోటి సువతలికి వచ్చినాడు. కించితు పారిపోయేనా చుట్టూ పొంతువున్నవి. ఒకమారు పిలిచినా అంతా వత్తురు. రాజు బ్రతికిపోవును. ఇన్నిటికే మృత్యువు ఆసన్నమయినందుకు యీవయినం కోడలక చెట్టున చుట్టూ యీటెలు చేరబెట్టి వుండగా ఒక యీటె తన బలంతోటి లాగేవరకు అదిన్ని యీటెముక్క రాక సుత్తక్కిజ్జమాత్రం వచ్చేవరకు ఆ కట్ట కోటి యీ పాపయ్యను వంగదీసిపొడిస్తే కంతము క్రిందికిదిగింది. రాజు బహు వైష్ణవపాడుగు ఆయనమనిపిన్ని, బహు బలవం తుడున్ను గనుక వంగినపాటున తాండ్రపాపయ్య బాకుదీసు కొని కడుపు చేసినాడు. గనుక యీతీరున యిద్దరున్ను హత మయినారు.

తదనంతరం రాణువవారు అంతా వచ్చిచూస్తూవుండగా పాపయ్యతో వచ్చిన సేవకుడు 'పులిపులి' అంటూ 'బొబ్బిలి

వారి పులి' అంటూ రభసం చేస్తూవుండగా దగ్గరవున్న వారు యీ సేవకుని నరికి పారవైచిరి. వీడు ఒకడున్న యిద్దరి ఖాసీ చేసినాడు. ఆ మీదట మఱి నాల్గు ఘడియలకు ముసెబూసి వారికి రాజు గతమయిన వర్తమానం తెలిసినందున భయపడి యీ స్థళంలో యిటువంటి శూరులు యెంతమంది యున్నారో యికను యిక్కడ వుండరాదు. అని తత్క్షణం అక్కడినుంచి లేచి యివతల నాలుగు క్రోసులదూరం వచ్చి దిగినాడు."

బారాబట్టి కృష్ణదేవు గజపతి యను కటకపు రాజులకైసియ్య తులో చేరియున్న బొబ్బిలియుద్ధ వృత్తాంతము.

(యథామాతృకము.)

శాలివాహన శకవర్షంబులు 1677 అగు యువసంవత్సరమునందునను:—

అంతట గోలుకొండలోనున్న నవాబు మీరు నిజా వల్లీఖాన్ బహద్దరువారు మూసాబూసి అనే ప్రాంసుఫొరకు కళింగ సర్లస్కరు ఉద్యోగము దయచేసి యతనివద్దను దివాను గిరీ చేస్తూ రాజకార్యము తీర్చడానకు హైదరు జంగు అనే తురకను కుదురుపరచి తగిన ఖజా వెంటతోడుపరచి వారి వెంట పంపిన సరదార్లు;

తురకలు.

1 జండ్రాలు మహమ్మదు హుస్సేను.

1 లాడాఖాన్ మర్దాన్.

1 సిద్ధిబలాల్.

1 జాఖా అమీరుజా.

1 నబాబు హుస్సేన్‌ఖాన్ బహద్దరు.

(ఈయన బందరు నవాబు ఆయె.)

1 షుకురుల్లాఖాన్ వగైరా.

6

ప్రాంసుఫొరలు.

1 ముసెలాల్.

1 ముసామర్తెను.

1 ముసాతిపులాం.

1 ముసాలస్సెను.

1 ముసాకుష్టాం.

1 ముసాకుప్ప.

1 ముసామాసు.

7

ఇదిగాక ఫత్రాతి రామచంద్ర మొదలైన రాజపుత్రులును ఈ ప్రకారముగా సరదాపలను యేర్పించి కొన్ని యేనుగులు ఉక్కుశిలేభి క్తస్తి గుట్టిపుఘోజు కొంతగడిదీ తుపాకి చక్రముకీ తుపాకి ముసాబూసియొక్క ఖాన్ తాబేస్తీలు దాదు పటాలాలు కొన్ని మరికొంత మొగఘోజు అరాబాఫిరంగులు రేఖలాలు కావలసిన మందుగుండు సామగ్రి యింతమట్టుకున్ను

జ్ఞాపరచి దేశముఖర్దు బండుచేయించి సర్కారు అర్థము దస్తుచేసి
ఖజానా నింపవలసినదని హుకుం ఫరమాయించి అంపించగా
ముసాబూసి నైనచెప్పిన పరివారముతోటి గోలకొండనుంచి
తల్లివచ్చి మచిలీబందరు మజిలీగడిచివచ్చి గౌతమీ మహానది
దాటి కోటిలింగాలవద్దను దండు దిగివుండి ముసాబూసి తన
దీవాను అయిన హైదరుజుగును పిలిపించి కిళింగసర్కారులో
జమీదారులను అందరిని బయటికి రమ్మని ఫర్తానాలు వ్రాయ
మని హుకుముచేయగా హైదరుజుగు అదేప్రకారముగాను
ముసాబూసి పురఫేవుదంతూల్ ముల్కు గజఫరాజుగు శిఫాయి
సరదారుగారిపేరు బెట్టి దరోబస్తు త్రికాకుళపు సర్కారుకు లోనైన
జమీదార్లకు ఫర్తానా కాకితములు వ్రాయించి హుజూరు సర్కారు
రాజునాన్ని అంపించగా వారు వెళ్లి జమీదార్లకు ఫర్తానా
కాకితముల సగుపర్చగాను శ్రీరాజా పూసపాటి విజయరామ
రాజుమహారాజులుగాను నల్లభైవేలు కాల్యలమున్ను నాలు
గువేలు గుడ్డపు ఫోజున్ను వెంట కొలువగా కదలివచ్చెను.
మరిన్ని కాకర్లపూడి జగన్నాథరాజు సత్యవరపు తాలూకా
జమీదారుడయిన కాకర్లపూడి రామభద్రపాయకరావు, ముఖీ
కాశీపతిరాజు యీయిన శృంగపురపుకోట తాలూకా జమీ
దారుడు. పెద్దాపురపు తాలూకా జమీదారుడైన రాజా
వల్సెవాయరాయపు రాజు మాడ్గుల జమీదారుడైన లింగభూ
పతి గైయతలు, వడ్డియలు కొలువగా వచ్చెను. పొన్నమండ
జమీదారుడు అయిన మందపాటి రఘునాథరాజు యీ బల

భద్రరాజు వీరందరున్న వచ్చి రాజమహేంద్రవరము ప్రవేశించియుండిరి. పూసపాటి విజయరామరాజుగారు కళింగకు లోనైన దళోబస్తు పాళ్యాలు మన్నెగాండ్రను అందరిని కొట్టి కప్పములు పుచ్చుకొనినప్పుడు బొబ్బిలి జమీదారుడైన రంగారావునుకూడా తాను లోకువచేసుకోవలెనని యెన్ని ఆవర్తములు తనయుక్క ఫజ్జ యావత్తు తీసికొని బొబ్బిలి రావువారిగడి మీదికి లడయినిమిత్తము మోహరముచేసినాగాని రావు రంగారాయనింగారు నాలుగువేల బలమున్న వెయ్యిమంది వెలమఫారిలతోటిన్న వుండి తిరుగబడి పోట్లాడి రాజు ఫజ్జను తూలబాడిచివేత్తు వచ్చినారు గాని యెప్పుడున్ను లొంగినారు కాదు. అ దునుగురించి విజయరామరాజుగారికి రంగారాయని పోటమీద కావ్యశ్రుతి యున్నది గనుక విజయరామరాజు గారు తస్య రాజమహేంద్రవరము స్లష్కరు దర్శనానకు వెళ్లినారిన్న మహాసము తెలిసి రావు రంగారాయనింగారు ఈ సమయములో మనముకూడా రాజమహేంద్రము వెళ్లి ప్రవేశిస్తే విజయరామరాజుగారున్ను మనము కూడా ఒకచోట ఒక పహునిలో సేచించిండ్లబొయ్యేవేళకు సరసము జరుగక బోదు. అదిగనుక యిప్పుడు విజయరామరాజు రాజమహేంద్రవరములో వుండగా మనము వెళ్లడము సలహాకాదని విచారించి వారివారి జవాబు సవాలు యేమియేమి జరుగుతున్నదో తెలిసి పర్యాయత్వేన మనము పెద్దాపురమువద్దినా వెళ్లి స్లష్కరుని కలుసుకుందాము అని తన మంత్రులు

స్థరదార్లతో ఆలోచనచేసి రంగారాయఁడుగాను రాక నిలచిరి.
 పూసపాటి విజయరామమహారాజులుంగారు రాజమహేంద్ర
 వరము ప్రవేశించిన మరునాఁడు మూసాబూసి పురఃపునఃతుల్
 ముల్కుగారి భేటీకి వెళ్లి కొంతసేపు ప్రసంగించినమీదట
 దివాను హైదరుజుగు సాన్నిధ్యమందు వుండగానే యెప్పటికిన్ని
 కళింగ సర్కారుకు జమాబాది యేర్పాట్ల వున్నది గనుక ఆ
 చొప్పున యిప్పుడు పండ్రెండులక్షల రూపాయలున్ను చెల్లి
 స్తున్నారము. మీరు అందుకు అంగీకరించి గోదావరిదాటి
 ఆవల దిగవలసినది. అని చెప్పితే అందుకు వప్పుక తాము
 శ్రీకాకుళము చూడకుండా తిరుగవలసినది లేదని యనిరి.
 అందుమీదను విజయరామరాజుగాను సర్లష్కరు శ్రీకాకుళము
 పర్యంతము వచ్చేపక్షమునందు ఈశాజు మోపికకూడా కూర్చు
 కుంటే యీ సారె బొబ్బిలి సాధించవచ్చును. అని ఆలోచన
 నిశ్చయం చేసికొని మూసాబూసివారివద్దనుంచి కదలి హైదరు
 జుగును చెయిబట్టికొని యీవలకుఁ దీసికొనివచ్చి గోదావరి
 నదీతీరమునందు షమేనాలోన కుర్చీలమీద కూర్చుండి విజయ
 రామరాజుగాను హైదరుజుగును చూచి మీరు బూసీగాను
 సహా శ్రీకాకుళం పర్యంతరమున్ను వచ్చేపక్షమునందు అక్కడ
 వక కార్యమున్నది. అది మీరు సహాయులై మారు చక్కపరచి
 యిస్తే మీరు మూఁడులక్షల రూపాయల కట్టము యిప్పిస్తున్నా
 నని అన్నంతలో హైదరుజుగు ద్రవ్యమునకు అపేక్షపడఁగా
 కళింగలో బొబ్బిలి అని వున్నది. అక్కడ రావు రంగారావు

అని ఒక వెలమమన్నెఘోరలు వున్నాడు. ఆయన యే ప్రాద్దు
 మా దేశముమీద ఫితురీచేస్తూ దేశం ఖర్దు ఆబాదు కాని
 వ్వడు. సర్కారు అగ్ధం దస్తు కానివ్వడు. నాలుగువేల రాణువ
 వెన్నుమంది వెలమఘోరలతో యున్నాడు. ఎన్నిమారులు
 మేము ఎత్తినడిచినా లొంగినాడుకాడు. అని చెప్పితే విజయ
 రామరాజు అంటే విస్తరించి సైన్యముకలవారలున్ను, మిక్కిలి
 పరాక్రమవంతులున్ను అని మేము వింటూవుండేవారము. మీకు
 ఆ వెలమ ఆయన ఒకఘరవాతోచినదా అంటే ఆలాగునన పని
 లేదు. మావద్ద విస్తరించి ఘోజున్నమాట యధాగ్ధమేకాని నా
 ఘోజు అంతాచీకాకు చెయ్యడానకు రంగారాయని భావమిది
 రాష్ట్రపాపయ్య అనే ఆయన ఒక వెలమఘోరవున్నాడు. ఆయన
 ఒక్కడే చాలును. అని ఆయన సహాయంచేతనే రంగారాయడు
 యెవరినీ లక్ష్యంచేయడు. సర్లమ్మరును సహా లక్ష్యంలో
 వుంచడు. అది గనుక ఇంతకు ఒకటి విచారించండి. మీరు
 హాకీలు వచ్చినారంటే ఇంతగా పేరుబడ్డ బలవంతులము
 మేము చేతులు జోడించుకొని దర్శనానకు వచ్చినాము. తక్కిన
 జమీదారులు అంతా వచ్చినారు. రావు రంగారాయుడికి మీ
 యందు గణనలేకనేగదా భేటికిసహా వచ్చినవాడుకాడు.
 ఎక్కవలు నేను చెప్పవలసియున్నదా అంటే హైదరుజంగు
 విని సకలదేశాలును జయించినాను. మాఠాక వెలమమన్నె
 గాడు దొడ్డ అని చెప్పతున్నారు. అవస్యం మా అల్లామీద
 ఆసపున్నది. బాబ్బిలికొట్టి బాబ్బిలి మీకు పట్టముకట్టుతున్నాను.

ఈమాటలు తప్పను అని కత్తికొట్టి రాజుకు ప్రమాణము యిచ్చి
 నాడు. రాజుకున్న, హైదరుజుగుకున్న జరిగిన జవాబు
 సవాలుచారులవల్లను రావు రంగారాయనివారు విని యినుగంటి
 రంగయ్య దామెర దమ్మన్న కండిమల్ల ధర్తారాయడు మొదలైన
 వెలమఫోరలను పిలుపించి విజయరామరాజుకున్న, హైదరు
 జుగుకున్న, జరిగిన సవాలు జవాబులున్న చెప్పి బూసి సర్ల
 ప్పరుడు కళింగకు వస్తున్నాడట. హైదరుజుగు మనలను
 సాధించి బొబ్బిలికోట విజయరామరాజుకు పట్టముకట్టుచున్నా
 నని నమ్మకముచేసినాడట. విజయరామరాజు బొబ్బిలికోట
 గోలుకంటానని సుతోషిస్తూవున్నాడట. అని యావద్వర్త
 మానమును తెలియబలికి వారు హాకీలు అయి దేశము
 యేలుకోవచ్చినారు. రాజుకు మనకు విరోధముగాని హాకీకు
 మనమీద యేమి విరోధము వున్నది. మనము స్త్రీబాలవృద్ధు
 లతో వున్న కోటమీదికి రాజుమాటలు విని హాకీలు యెం
 దుకు వచ్చేరు. అని ప్రస్తావనచేసినారు. మరిన్ని అయినాగాని
 మనము హైదరుజుగుగారివద్దకు వక వకీలును పంపిస్తే ఆయన
 తాత్పర్యం యావత్తూ తెలుస్తుంది. అందుమీద అప్పటికి
 తోచిన యత్నం చేయనేవచ్చును. అదిగాక బందరులోవున్న
 మూసాకుమందరు అనే ఫ్రాంసుఫోర మనచోట చాలా
 విహితం వున్నవాడున్ను మన మర్యాదలు తెలుసును. అది
 గనుక బొబ్బిలివారియొక్క రాజకార్యము తీర్పునుగురించిన
 మాటలకు మాజమ్మా వున్నదిన్ని వారిమీదను రాజుమాటలు

మీరు విని హుజ్జతు జరిగించడము ధర్మముకాదని ముసాఫు
మందరువద్దనుంచి మూసాబూసికిన్ని హైదరుజంగుకున్న ఉత్తర
ములు తెప్పించవచ్చును. అని యాహ్చనచేసి రంగారాయ
నింగారు తన వకీలు నియోగి పంతునబుచ్చన్న అనే ఆయనకు
పాలకీతగిన స్త్రీనలనుకూర్చి నీవు వెళ్లి హైదరుజంగు తాత్పర్యం
తెలియఁగా అతను ప్రసన్నబుద్ధి అగుపరచకుండినా ఆ మాగ్గా
ననే బాదరు వెళ్లి మూసాకుమందరుని చూచి ఆయనవద్ద
దుగాసి అనున మద్దాలచెడ్డనాయఁడుగారిముఖతః యీ సు
గతి యావత్తు కుమందరినీ తెలియఁజేసి మన వోట వాడబీ జరి
గించేటట్టుగా మూసాబూసిపేరనున్న, దివాను హైదరుజంగు
గారిపేరనున్న జాబులు వ్రాయించి పట్టించుకొవచ్చి వారికి ఆ
జాబులు అందించి అందుమీదనున్న వారి తాత్పర్యము యే
చొప్పున వుంటున్నదో తెలిసి పంతుననడని చెప్పి జాబులు
వ్రాయించి గుచ్చిరి. అంతట పంతునబుచ్చన్న జాబులు అందు
కొని బొబ్బిలి తరలెను.

రాజమహేంద్రవరములోను హైదరుజంగు పూసపాటి
విజయరామరాజుగారితో కొంతసేపు మాట్లాడి ఆయనను
బసకు పంపించి తాను మూసాబూసిగారివద్దకు వెళ్లి కిల్లింగ
సర్కారులోను బొబ్బిలి అనే పాళియస్థలము వున్నది. అక్కడ
జమీదారుఁడు రావు రంగారాయఁడు అనే ఆయన సీమలో
నితూకీచేస్తూవున్నాఁడు. సీమలోను విజయరామరాజుగారికి
సీమ అంతా శిస్తు పడనివ్వఁడు. దస్తు కానివ్వఁడు. అదిగనుక

వారిని బొబ్బిలిగడ్డలోనుంచి సార్కాచేసి ఆస్థలం పూసపాటి
 విజయరామరాజుగారికి పట్టము గట్టితే దేశములో ఖిత్తూరి
 లేకుండా నివ్వలించివుంటున్నది. సర్కారు అర్థమున్న దన్ను
 అవుతున్నదని చెప్పి రంగారాయడు గ్రామణ్యము మనిషి
 గనుకనే యిందరు జమీందార్లు యిక్కడికి మాఘేటికి వచ్చి
 నున్నప్పటికిన్ని ఆ వెలమఘోర మనలను నిర్లక్ష్యంచేసి ఘోరి
 సహా వచ్చినాడుకాడు. అని కాముకా (మకా) బొబ్బిలి
 కొట్టి విజయరామరాజుకు పట్టము గట్టవలసినది. అని బూసీకి
 బోధపరచినాడు. మూసాబూసిన్ని హైదరుజుంగున్న పూస
 పాటి విజయరామరాజుగానున్న సమస్తసైన్యముతోనున్న
 రాజమహేంద్రవరము తల్లి పెద్దాపురమువద్దకు వచ్చి ప్రవే
 శించియుండగాను రంగారాయనింగారి వకీలు అయిన పుతెన
 బుచ్చన్న బొబ్బిలినుంచి వచ్చి పెద్దాపురం ప్రవేశించి తగు
 మనుష్యులందరిని చూచి హైదరుజుంగు ఘోరికి వెళ్లగానే ఆ
 వకీలును చూచి హైదరుజుంగు యితణ్ణి రంగారాయుడుగారి
 వకీలుగా తెలిసి మీఘోరి రంగారాయుడికి మేము ఫరవా
 తోచలేదు. గనుకను మా ఘోరికి వచ్చినారు కాదు. నీకు యిక్కడ
 యేమిపనియున్నది. మీ రంగారాయుడివద్దకు పోవలసినది.
 అని చెప్పగా ఆలాగే వెళ్లగలందులకే వచ్చినాను. అని అతని
 మనస్సులో క్రోధమున్నజాడ తెలుసుకొని పుతెనబుచ్చన్న
 అక్కడ నిలవ సహించక హైదరుజుంగును చూచి మా రావు
 గారు నిరపరాధులు. సర్కారుకు విధేయులుగాని వేరేలేదు.

దుర్భోగలవల్ల నీవు దుర్లభయం తలంచినతలంపు. మానుషింఛే
 వారు చెప్పితే అప్పుడు వినేవు. అని దిగ్గజలేచి రంగారావు
 గారు రాసిహేతువ యేమంటే శత్రువుడైన విజయరామరాజు
 ముందుగా వచ్చివున్నందున మా రావుగారు వచ్చినపక్షమందు
 రాజుతో చెప్పవచ్చునని సంకోచించి రాలేదు. హాకీములు
 మీరు అందుజమీందారులయందువలెనే మా రావుగారి
 యందు సమబద్ధులైవుంచి రమ్మంటే రానయి వుంటారంటే ఆ
 మాటకు గడ్డకను మాయెదటికి రావనిలేదు. కోట విడిచిపో
 వలసినది. అని తురిక చెప్పెను. అందుకు బుచ్చన్నరావుగారు
 ప్రాణాలతో కోటవిడిచిపోయి. నీవు యేమిచేసేవు. దుర్భోగ
 ఆలాగున అనిపిస్తుంది. మానుషిచేవారిచేతనే మానుషించడ
 మవుతుంది. అని తెలియబలికి బుచ్చన్న బందరువెళ్లెను.

ఆ తరువాత మిజంగు హర్కారాజోడా తయారుచేసి
 రంగారావుగారిని కోటవిడిచి లేచిపోవలసినదని జాబులు వ్రాసి
 వారిచేతికి యిచ్చి మీరు వెళ్లి బొబ్బిలికి దోవలు, మన్యం
 సూక్ష్మ మైదానం, ఆ కోట బందుబస్తు అంతా చూచి రంగా
 రావుగారు జాబులు సుప్పించిరమ్మని అంపించగా ఆ హర్కారాలు
 మార్గములు కని బొబ్బిలి వచ్చి రంగారావుగారికి జాబులు యిచ్చి
 సంతోషం రంగారావుగారు చూచుకొని మేము దేహములు
 పూచుకొని కోట విడిచిపెట్టుదుమా కోట విడిచేకాలానకు
 కోట దేహాలుకూడా వకసారిగానే విడిచిపెట్టుతాము. అని
 చెప్పి యుక్తముచొప్పున మారుజాబులు వ్రాయించి యిచ్చి

వచ్చిన హక్కరులకు బహుమానములు చేయించి తిరిగి తమ వకీలు దామెర దమ్మన్నగారినికూడా అంపించగా వారు వెళ్లి హైదరుజంగుకు జాబులు యిచ్చి వున్న వాస్తవం జరిగిన వాస్తవం అంతా తెలుపుడి చేసిరి. దామెర దమ్మన్నగారు మొదట వెళ్లగా హైదరుజంగు చూచి ప్రభువురాక వుండడము యేమంటే మీరాజు విరోధానకు వెళుచిరా లేదు. తమకు కొలు దయచే యిస్తే పిలుపిస్తున్నాను. అనగా కోపంవచ్చి కొలు వ్రాయము. తోను రానక్కరలేదు. కోటవిడిచిపోవలసినది. అని ఖండనగా కసిరి చెప్పగా దమ్మన్న బొబ్బిలికి తిరిగి వచ్చి రావుతో ఆ సంగతి చెప్పెను.

పం తెనబుచ్చన్న బండరు ప్రవేశించి మూసా కుమందరు ఫౌరగారిని కని రంగారాయసింగారి జాబులు యిప్పించి విజయ రామరాజుగారి దుర్బోధలచేతను మూసాబూసీ దివాను హైదరుజంగు తలచిన దుష్కార్యమున్ను, వారు బొబ్బిలి సాధించడానకు యెత్తివస్తూవున్న సంగతిన్ని యావత్తున్న దుబాసీ అయిన మద్దాలరెడ్డినాయని ద్వారా తెల్పుడుచేసి నంతలోను మూసా కుమందరు చాలా నొచ్చుకొని విజయ రామరాజుయొక్క దుర్బోధలు విశ్వసించి ఫరాగుసువారు స్త్రీ బాలవృద్ధజనముతోకూడా మిక్కిలి అభిమానశాలి అయి వున్నటువంటి రావు రంగారాయసింగారి కోటమీద నిరహే త్కరముగా నడిచినారు. అందువల్ల రావుగారికి ఒక అపాయ మైనదిన్ని అనేమాట పుట్టితే యెంత అపయశస్సు. అది

గనుక బొగ్గిలి రావుగారిగడమీదికి మీరు యెత్తినడవడం బహు
నిదరున్ను, అపయశస్సుకిన్ను హేతువ అవుతున్నది. ఆలా
గం? తెలుగుకార్యము చేయవచ్చు యెన్నో విధములుగా మూసా
కుమందరుగాను మూసాబూసీపేరిను జాబులు వ్రాసి బుచ్చ
న్నకి యిప్పించి ముసామిత్తును అనేక రాంసుధోరను పిలిపించి
సిగ్గు యీ జాబులతోకూడా మూసాబూసివద్దకుఁ బోయి నేను
చెప్పినమాటలుగా నీవు చెప్పవలసినది యేమంటే రావు రంగా
రావుగారిను యెప్పుడు హాసచాటి విజయరామరాజు చచ్చి
చేర్కొప్పుకోవాడు. ఆ సునప్పటికిన్ని గుఱా రావు మిక్కిలి సిఫాయి
మనిషిన్ని అభిమానశాలిన్ని గనుకను విజయరామరాజుకు
లోన నాడుకాడు. ఆ క్రోధముచేత రాజు యెన్నివిధాలగా
ససునా గుచ్చుధను చేర్తొప్పున్నాడు. ఆ రాజుమాటలు విశ్వ
సి చి హుగు బొగ్గిలిగడమీదికి దండుయెత్తివెళ్లితే వెలమవారు
అభిమానవంతులు. అందులో రావువారు మిక్కిలి మానధనులు.
గుఱా రావును ప్రియాలవృద్ధజనంతోకూడా వున్నపని. వారిగడ
మీదికి మీరు దిండ్ల వెళ్లినంతలో వెళ్లినవారున్ను, మీ
రున్ను, రాబోగు తప్పవస్తే వారున్ను స్త్రీబాలవృద్ధజనంతో
కూడా సమ్మా అవుచున్నారు. గాని మరివకటి జరగనేరదు.
తునను అపార్థి నిండుకు ఖరాసువారు ప్రావులు అవుతున్నారు.
గనుక రాజు ~~అందుకు~~ కూర్చుకొని రావువారిగడమీదికి వెళ్ల
వస్తేని అవశ్యం చెప్పవలసినది. అని బోధపరచి పంలేన బుచ్చ
~~రావుగారిను~~ ~~అందుకు~~ ~~కూర్చుకొని~~ ~~రావువారిగడమీదికి~~ ~~వెళ్ల~~
వస్తేని అవశ్యం చెప్పవలసినది. అని బోధపరచి పంలేన బుచ్చ

ఘోరను వెంటబెట్టుకొని వచ్చి కస్తీకోటలోను మూసాబూసీని
 కలుసుకొని జాబులు బూసిఘోరగారికి యిచ్చెను. మూసా
 మరైను వచ్చి తనతో కుమందరుగాను చెప్పిన సంగతులన్ని
 బూసిఘోరగారికి తెలియజెప్పి ఆ మూసాబూసి హైదరు
 జుగును పిలిపించి మూసాకుమందరు మాకు అత్యాఘాటమును,
 గురువునమానుషము ఆయన బుద్ధులు మేము వినవలసినది
 ముఖ్యము. అని చెప్పి కుమందరుఘోరగాను వ్రాసినజాబులు
 వినుపించగా విని హైదరుజుగు అంగీకరించినట్లుగానే వూరి
 కేనే వుండెను. ఆ మూఱోనాడు మూసానురైను తిరిగి బూసీ
 ఘోరగారి శీలపుపుచ్చుకొని బందరుకు లేచిపోయెను. ఆ రోజు
 సాయంత్రమునందు విజయరామరాజు హైదరుజుగు డేగాకు
 వచ్చి నేను చెప్పినమాటకు మీకు దాఖలా అయినదిగదా
 బందరుకు వకీలును అంపించి మూసాకుమందరుఘోరగారివద్ద
 నుంచి మూసాబూసీగారిపేర జాబులున్న రంగారావు హితవు
 కూర్చి బూసీవారితో కొన్ని సంగతులు చెప్పగలందులకు రాయ
 భారానిన్ని తెప్పించినాడు. గాని తాను మీ దర్శనానకు వచ్చి
 కలుసుకోవడానకు వైప్పినాడుకాదు. అంత గ్రామణ గామసులు
 తూవున్నాడు. అని చెప్పితే అందుమీద హైదరుజుగుకు
 మరిన్ని కోపము, కార్యణ్యము యెక్కువతోచి కాముకా
 బాబ్బిలి జమీనాతీసివేయడమే నిశ్చయించుకొనెను. పంతెన
 బుచ్చన్న కూడానే వుండెను. మూసాబూసి దివాను హైదరు
 జుగు విజయరామరాజు మొదలైనవారలు అంతా ఆ సైన్య

ములోకూడా దేవుపల్లివల్లను పోయి దిగివుండగా రావు రంగారావుగారు చిట్టల గామన్ననుకూడా యిచ్చి చెలికాని వెంకయ్య అనే వెలమగౌరను పక్కాకునిమిత్రము అంపించగా ఆయన దేవుపల్లివల్లకువచ్చి హైదరుజంగుభేటికి వచ్చినంతట ఆయన చూచి హైదరుజంగు బహు కోపంతోను మీదొర చిన్న పులలోకూడా కోటవిడిచి లేచి వెళ్లినాడా లేదా అని అడిగితే కోటవిడిచివెళ్లడానని మేము గమని అంత సర్కారుకు వ్యతిక్రమము నడిచినాము. దివంగపుషయికం బాకీ పెట్టనకున్నామా? పయికి అడిగితే తిగబాటుచేసినామా? అంటే కాముకా కోటవిడిచి లేచిపోవలసినది. అని హంకారబుద్ధితో చెప్పగా రంగారావుగారికి మీది పూర్వమందు శత్రుత్వము పూడిబోలును. లేకుంటే మీ దుర్బోధన వుదయించదు. అని తెలపు పుచ్చుకొని లేచిపోయి బాబ్బిలి ప్రవేశించి రంగారాయనివారితోటి యుద్ధము సేవ్చయము. హైదరుజంగుమతము సాధికే రాదు క్యాంచొప్పున విచారించడానకున్న చొరకొనెడు. అని జరిగిన సంగతి అంతా తెలియబలికిరి. అందుమీదను బూసి హైదరుజంగు విజయరామరాజుగారు సహాయానెట్లు సైన్యములతోనున్న దేవుపల్లి తల్లివెల్లి బాబ్బిలి కోటకు వెలుపటను ఫిరంగిగుండు దూరానను దండు దిగి పూడిగా బాబ్బిలికోటలో రంగారాయడు చారులవల్ల దండు వచ్చి కోటవెలపట చెటువు అనుకొని దిగివున్న సంగతి తెలిసి రావుగారు కోటబురుజు యెక్కిచూచి కోట బాలా

మీదను నౌబత్తువేయించి తగు వెలను దొరలను మొద
 లయిన వారిని అందరిని పిలుపించి ఫిరంగులు, జజాయాలు,
 గంటికోకులున్ను, రేకలాలు, జబ్బంగీలు, లగ్గదాదులున్ను,
 లగ్గదింబులున్ను, మరి తగిన సాధనములు అన్ని బురుజుల
 మీదనున్ను, కోటకొమ్మలమీదనున్ను తయారు చేయించి
 గట్టిగా నౌబత్తు వేయించేటప్పటికి ఆ ధ్వని విని హైదరు
 జంగు హసన్లీఖానుని పిలుపించి ఆ ధ్వని యేమి అని అడిగితే
 రావు రంగారావు కోటమీద నౌబత్తు వేయిస్తావున్నారు.
 అని చెప్పగానే మిగుల కోపంవచ్చి సాహెబు సుభావచ్చి దిగి
 యున్నాడు గనుక నౌబత్తు యీపాటి నిలిపి కోటవిడిచి తేచి
 పొమ్మని చెప్పగా దుల్కు హసన్లీఖానున్నీ అపించగా
 అతడు కోటలోకి వెళ్లేటప్పటికి రంగారావు యెదుటవచ్చి
 కౌగలించుకొని వెంటబెట్టికొని వెళ్లి కూర్చుండి ఉభయము
 కొంతసేపు యిష్టాగోష్ఠిప్రసంగము అయినతరువాత హైదరు
 జంగు చెప్పినసంగతులు అన్ని చెప్పితే రంగారావు చాలా
 నొచ్చుకొని నౌబత్తు పాదుషహా దయచేసి యిస్తే తెచ్చు
 కున్నాము. గాని దొంగతనముగానున్ను, అన్యాయముగా
 నున్ను, ప్రేకణ్ణి గొట్టి తెచ్చుకోలేదు. అదిగనుక నౌబత్తు
 మానుమని వ్రల్లంఘనచేయడానకు రే మినిమిత్తము. ఇదిగాక
 యీ పూటవరకున్ను యెంతలేసి ఆపదలు వచ్చినాగాని యీ
 స్థలం విడిచి మఱి వకస్థలానకు మేము పోయి యెరుగము.
 సమస్తభాగ్యము యీ స్థలములోవుండే అనుభవించినాము.

మేను విడిచి లేచిపోవడానకు సర్కారుకు అంత తప్పి తిరుగ
 లేదు. విజయరామరాజయొక్కనున్న, మాయొక్కనున్న
 తారతమ్యము ప్రకలాగున తెలుస్తూవున్నది. ఒకపచ్చ నిషాను
 నల్లవేలఘాజుతోపున్న రాజుసేనతో వ్రంపించండి. మా ఘాజు
 నాలుగువేలతోనున్న మేము ఆ నిషాను తీసుకొంటిమట్టా
 యనా హొల్లముతో నున్న ఖాయముచెయ్యండి. ఆ నిషాను
 మేము పుచ్చుకోగోరేదిమట్టాయనా మీ చిత్తానకు తోచినట్లు
 మాయెడల నిధించి దరించవలసినది. లేదా రాజుపట్టమున్న
 దేశములుకూడా మా జిహ్వా చేయించండి. మామూలుగా
 రాజు లున్నప్పుడు కానుక రెట్టవకు మేము చెల్లిస్తేన్నాము.
 అదిగానిపోతే నల్ల వేలతోపున్న రాజునున్న, నాలుగువేల
 తోపున్న మల్లులనున్న గొనుకట్టి చివకి తమాషా చూడండి.
 మేము వ్రాసినమా బొబ్బిలిస్థల రాజుకు దయచేయండి. రాజు
 వ్రాడినా మాకు దయచేయండి. అంతేకాక దేహములతో
 మేము స్థలమువిడిచి పొయ్యవారముకాదని సాఫ్ జవాబు
 చెప్పను. అంతట హసన్లీఖానుడు తిరిగి లక్కరులోకివచ్చి
 హైదరుజంగును చూచి రంగారావు నొబత్తున్న మానడు.
 కోటనువిడిచి లేచిపోడు అన్యాయముగా వారిమీద దండెత్తితే
 చాలెనయినాలెమ్మకు వెనుకతియ్యడున్న అని రావుగారు
 పలికిన పథ్తలు అన్ని తెలియపలికేటప్పటికి హైదరుజంగు
 చాలా కోపంవచ్చి అబ్దుల్ కే యిప్పుడు వాని కోటలోనుంచి
 హక్కా చేయిస్తున్నాని అనగా ఆమాటకు విజయరామరాజు

గారువద్దనుండి కొంత పుష్టిచేసెను. అందుమీదను హసన్లీ
 ఖానుడు హైదరుజంగును చూచి అన్యాయముగాను రంగ
 రావుకు విరోధి అయిన విజయరామరాజుమాటలు పట్టుకొని
 పండువంటి సంసార్లు అందులో మిక్కిలి అభిమానవంతులు
 మర్యాదస్థులు నిరపరాధులున్న అయిన రంగారావు కోట
 మీద నీవు కార్యంచేస్తే యింకఁలో యెందగు చావకుండా
 బొబ్బిలికోట ఖాలీ అవుతున్నదా. కోట ఖాలి అయ్యేవేళకు ఆ
 లోపలి శిశుబాలవృద్ధజనము దక్కి పట్టమిగిలిపోవుతున్నారా.
 యీలాగంటి దారుణం నీవు చెయ్యకు. త్వరగా అది మళ్లీ
 అనుభవములోకి వస్తున్నదిగాని వృథా పోనేరదని మఱికొన్ని
 ఉచితమైనమాటలు చెప్పితే హైదరుజంగున్న విజయరామ
 రాజున్న యిద్దరు బూసిగారి ఢేరాలోకి వెళ్లి గుండు చలా
 యించకుండా రంగారాయుడు పలకెడని బోధించి యుద్ధానకు
 బూసీని ప్రాధుపరచి హైదరుజంగు రాజు యిద్దరున్న వెల
 పలికి లేచివచ్చి ఫాజు యావత్తు కుదురుపరచి యుద్ధారంభము
 చేసి కోటమీదికి గుండ్లు నడిపించి హల్లాచేసిరి. కోటమీద
 నుండి లగ్గ దింపుతూరాగా తురకబలము విస్తారమున్నది గనుక
 ఫిరంగులచేత కోట కొంత పడఁగొట్టి అరేబియా ఫిరంగులు
 తయారుచేసి అగాదులుచేస్తూరాగా ఆ గుండ్లు నగరువాకిళ్ల
 నంటి తగులుతూ వచ్చేటప్పటికి రంగారావుగారు తమవద్ద
 వున్న వెలమదొరలనందరిని పిలిచి హద్దమిగిలివచ్చినది. ఏదిరి
 సైన్యం చూస్తే విస్తారంపున్నది గనుక మానసంరక్షణ విచా

రించుకొని శాశ్వతధనమైన యశస్సును పొందవలసినది. చెలికాని వెంకయ్యను నగర్లలోకి వెళ్లి స్త్రీబాలురను ముందుగా స్వర్గలోకయాత్రకు నడిపించుమని అపించగా ఆయన లోగిల్లోకి వెళ్లి రంగారాయనిగారిభార్య, కుమారుణ్ణి తోడలమీద పుంచుకొని కూర్చునివుండగాను ఆమెను చూచి శత్రుస్వస్థములు హస్తమిగిలినవచ్చిరి. అని చెప్పినంతమాత్రాననే ఆ యన్యువకు బడి దాసీని పిలిచి యీ చిన్నవాణ్ణి కోటవెలపలపుంచి బ్రతీకించుకొమ్మని యివ్వగా ఆ దాసీ అడలుతూ ఆ చిన్నవాణ్ణి దిక్కిగుర్తానను తీసుకొనిపోవుతూవుండగా బూసే భోజనం వట్టబడ్డాడు. ఆ చిన్నవాణ్ణి మూసామూసివారు కుమారునికిరలచేత దేరాలోనే పూచిరి. రంగారావుభార్య, కుమారుణ్ణి దాసీదాసినేతలికి సుచ్చి భగవంతుని తలచి శత్రువలెనొప్పు శిమగు నని శిమచి కిడారినేల అని అందు మీద పోలి దేహము విడిచెను. మిగిలిన స్త్రీబాలురను అందరిని చెలికాని వెంకయ్య చిత్రవిధచేసినాడు. ఆ సమయమందు ఆ కోటలోపున్న రాజగురువులయిన వెలమవారు సూరుయిండ్లవారు శత్రుబాలవృద్ధులనమే తమిగా సూరుయిండ్లవారు చిత్రవిధను పొందిరి.

చెలికాని వెంకయ్య పరిగి రంగారాయనివద్దకి వచ్చేసూరు తుంకిభోజ తారినమై వస్తూవున్నది గనుకను తన కుమారుణ్ణి జాగ్రత విచారించుకొమ్మని దేశభారము తమ్ముడైన వెంగళరాయనికి వప్పించి రంగారావు కోటగుమ్మం బయలు

వెడలి అనేకమందిని శత్రువులను వధచేసి చాలామంది తురక సవాల్లను వధచేసి తన శరీరముకు అనేకగాయములు తగిలి నప్పటికిన్ని జంకక నిలవ నొపిక తక్కువై మండి మీద కూర్చుండి ఝముదాశంవరాతీని దగ్గర దానివచ్చినవారిని పొడుస్తూ శత్రువులను గుమముతూ హుంకరిస్తూ కొంతసేపు మిక్కిలి సిఫాయిగీరీచేసి అంతట దేహదార్ఢ్యం తక్కువయి త్రిమూర్త్యాత్మకమయిన మహా తేజస్సువంటి ఆ వీరపురుషునియొక్క తేజస్సు సూర్యమండలము సొచ్చి స్వర్గమునందు చేరెను.

ఆ పిమ్మటను రంగారాయని తమ్ముడైన వెంగళరాయుడు ఇనుగంటి నరసయ్య, కందిమల్ల ధర్మారాయడు, చెలికాని వెంకయ్య, మొదలైన వెలమ దొంగలున్ను, నాలుగువేల ఘోషానున్ను వెంటతీసికొని బయలువెడలి బహు యుద్ధముచేసి అనేకమంది శత్రువులను వధచేసి మహా పరాక్రమము ప్రకటన చేసి తన శరీరమందు మిక్కిలి గాయములు తగిలేవరకు హైదరు జంగు జేరా సమీపానకువచ్చి అంతట దేహదార్ఢ్యము తక్కువయి భూమియం దొరిగినంతట మూసాబూసిగారు వెంగళరాయని చూచి వారియొక్క పరాక్రమమునకు చాలా సంతోషించి మెచ్చుకొని వెంగళరాయణ్ణిన్ని, రంగారావు కుమారుణ్ణిన్ని యుభయులను చాలా దయచేసి క్షమానవుంచి హైదరు జంగును పిలిచి యిటువంటి దారుణకర్తము విజయరామరాజు యొక్క దురాలోచనవల్లనున్న నీ ప్రయత్నమువల్లనూ సంభవించినది. ఇందులఫలం యీ రాజు శీఘ్రకాలములోనే అను

భవించబోతున్నాడు. నీకున్న కించిత్తుపొందకమానదు. అని
మిగుల నిందించినాడు. అక్కడికి యుద్ధము సమాప్తి అయినది.
కనుకను ఎవరి డేరాలోను వారు నివ్వులించియుండిరి. ఆ వేళ
సాయంత్రం కావచ్చేవేళకు రాజాంగడిలోవున్న తాండ్రపాపయ్య
గారికి బొబ్బిలిమీద లడాయికావడమున్న కోటలో యావత్తు
సమాప్తికావడమున్న రంగారాయనిగారు సమాప్తి అయినా
రనిన్ని తమ లంపతావాణ్ణి మారువేషం వేసుకొని వెళ్లి
విజయరామరాజు డేరా యెక్కడవున్నదో గుర్తుచూచి రమ్మ
సగా వాగు వెళ్లి గూఢచర్యచేతను విజయరామరాజు డేరా
గుర్తుచూచించిచ్చి ఆ డేరా ఉనికిపట్టు ఆనవాలు గుర్తులు అన్ని
తెలియజెప్పగా ఆ రాత్రి భాదనములేకనే తాండ్రపాపయ్య
ఒకడున్న చేవులపల్లి పెళ్లన్న అనే ఆయనయున్న, బుద్ధరాజు
మొకిప్ప, ముగ్గురున్న ప్రచ్ఛన్నముగా తమ్మునన్యులు గుర్తు
తెలుసుకోలేకుండా వచ్చి విజయరామరాజు డేరా మరుగునకు
వచ్చి రెండు గూముల రాత్రికి ప్రవేశించి నాలుగు ఘడియల
తెల్లవారే ఉండే పర్యంతమున్న సమయము కాచియుండి
అప్పుడు రాజుయొక్క డేరా గోడ చాచుకొనాతు చూరికొత్తితో
చించి ముగ్గురున్న లోపల ప్రవేశించగానే డేరాలోపల రాజు
పడుకున్న గది గుల్తుమువ్వి ఫారా యిత్తూవున్న యిద్దరున్న
పాపయ్య వస్త్రాలను చూచి యెవరిని అటకాయస్తే తాండ్ర
పాపయ్య తనచేతి తలవారుతోటి యిద్దరినిన్ని ఒక్క దెబ్బను
సరికి పులిపులి అని ధ్వనిచేసినాడు. ఆ ధ్వనివిని రాజు మేలు

కొని యీ ధ్వని తాండ్ర పాపయ్య ధ్వనిలాగున తోస్తున్న దని విజయరామరాజువారు లేచి తలవారు వెలికేసమయము లోను తాండ్ర పాపయ్యగారు విజయరామరాజు మెడమీద చెయివేసి అదిమిపట్టి మొలలో బాకు వైరదీసి రాజుగొండె ల్లో దించి నాభిపర్యంతమును చీరగా పేగులువెలికిపడి విజయరామరాజు స్వర్గస్థుడాయెను. అంత రాజు భోజనము జనము తొందరపడి పాపయ్యవగైరా ముగ్గురినిన్ని చూచి పోర్చి చుట్టుకొని తాండ్రపాపయ్యను, దేవులపల్లి పెద్దన్నను, బుద్ధరాజు వెంకప్పను ముగ్గురిని కలిసి యుద్ధముచేయగా వారున్ను కొండటిని వధచేసి స్వర్గస్థులయినారు. ఈ సంగతి మూసాబూసీగారు విని చాలా ఆశ్చర్యపడి తాండ్ర పాపయ్య సాహసకృత్యానకు చాలా ఆశ్చర్యపడి అప్పుడు రంగారాయనిం గారి కుమారుణ్ణిన్ని, రంగారావుగారి తమ్ముడైన వెంగళరాయడుగారినిన్ని, యిద్దరినిన్ని పిలిపించి చాలా దయచేసి తగిన వస్త్రపాత్రములు, ఏనుగులు, గుఱ్ఱములున్ను, బహుమానములుచేసి వారి సీమవారి నేలుకొమ్మని కొత్తపల్లి మొదలైన సీమ జహగీరు యిచ్చి మూసాబూసీగారున్ను, హైదరుజంగున్ను, తక్కిన సుదార్లున్ను, పోజులతోటికూడా హైదరాబాదుకు లేచిపోయినారు."

ఈ యుద్ధమును గురించిన వృత్తాంతము యీ దిగువ నుదహరించబడిన చరిత్రలలో సంగ్రహముగఁ జెప్పబడి యున్నది:—

1. డబ్లియు. డబ్లియు. హంటరుదొరవారిచే వ్రాయఁ బడిన ఇంపీరియల్ గెజటీయర్ ఆఫ్ ఇండియా, 13-వ సంచిక, 484—485 పుటలు.
2. తారంటుదొరవారిచే వ్రాయఁబడిన గెజటీయర్ ఆఫ్ ఇండియా.
3. ఇ. బాల్ఫోర్దొరవారిచే వ్రాయఁబడిన పైన్లో పేడియా ఆఫ్ ఇండియా, 2-వ సంచిక, 271-వ పుట.
4. మాలక్నెదొరవారిచే వ్రాయఁబడిన లాన్డ్ స్ట్రెక్చర్ గారిచరిత్ర, 2-వ సంచిక, 2—4 పుటలు.

VII

రాజా వెంకిట రంగారావు పహదరుగారు.

(1794—1801.)

ఈ రాజా వెంకిట రంగారావుగారు రాజా గోపాలకృష్ణ రంగారావుగారి నుమానులై యున్నారు. ఏ యుద్ధమునందు తమ తండ్రిగారు చంపబడినో యట్టి ఘోరతరమైన బాబ్బిలి యుద్ధమునందు నీటుంబస్సులందిరికి సంభవించిన గతినుంచి తమ

తండ్రిగారి యుద్దేశమునకు విరుద్ధముగ నొక వృద్ధనివలన
 గాపాడబడి ప్రాణసంరక్షణజేయఁబడినవారును, ఆ రాజాగోపాల
 కృష్ణ రంగారావుగారి కుటుంబములో జీవరతు నిలచియున్న
 వారునై యున్నారు. వీరు మూడు నాలుగు సంవత్సరముల
 లేతప్రాయముగలబాలులై యుండఁగా తమ యుపాధ్యాయుఁ
 డగు నొక వృద్ధనివలన, యుద్ధభూమియందు మిగిలిన తన
 సేనతో జరిగిన ఘోరకృత్యమునకు జీతించుచున్న 'లాలు'
 దొరగారికి నొప్పజెప్పఁబడిరి. బుస్సీదొరగారు పూజ్యుడైన యీ
 చిన్నవానిని, యీ యుపాధ్యాయుని స్వభావసిద్ధమైన యభి
 దయాక్రొహృదయముచే విశేషాదరణముతో స్మరకుండీసి తమ
 పటకుశీరములో శత్రువులవలన నెవ్విధమైన భయము వీరలకు
 గలుగకుండునట్లు జాగ్రత్తగ సారక్షింపుమని యుత్తరస్మం జేసిరి.
 మరియు బుస్సీదొరగారు బొబ్బిలికి ప్రతినిధిగా తమ తండ్రిగారి
 కిచ్చెదమనిన పరగణాలకీ చిన్న గాజుగారిం బ్రభువుగ నేర్పఱచి
 రనియుం జెప్పఁబడియున్నది. ఆ పరగణా లెవ్వియో దొరికిన
 యాధారములం బట్టి చెప్పటకు వీలులేదు. అయినను కొంత
 పల్లిపరగణాయని నొకదానిలో జెప్పఁబడియున్నది. యుద్ధ
 ముందు గాయముటతగిలిన వీరి పినతండ్రిగారిగు వెంగలరంగా
 రావుగారీ యుద్ధపుసందడియంతయు నణగిన్నవైని తమ భుజ
 పరాక్రమముచేతనే కివిట, రాజుం పరగణాలను తిరుగ సంపా
 దించి పూసపాటివారి యధికారమున కెదిరించుచు బొబ్బిలి
 రాజ్యమునంతను సంపాదించుటకు సకల ప్రయత్నములం

శేయుచు రాజాముఖా నివసించి 1765-వ సంవత్సరముల్లో స్వర్గస్థులైరి.

1757-వ సంవత్సరమున బుట్టిన “బుస్సీదొరగారిపైస లాతీ” యను గ్రంథమువలన లకవరపుకోట యిట్టేటు బొబ్బిలి సంస్థానముక్రొద నప్పటివరకు నుడినటుల గానంబడుచున్నది. ఆ పుస్తకములోననే బుస్సీదొరగారి వెంకట రంగారావుగారిని బొబ్బిలికిని, లకవరపుకోటకును స్వర్ణానుడనియును వ్రాసెను.

ఈ రాజు వెంకట రంగారావుగారు రాజాములో దమ వినతండ్రిగారి సరక్షణగో ను డిరి. వీరినే చరిత్రకారులు ‘చినరంగారావుగారిని’ వాడుచుండిరి. మరియు నీ వెంగల రంగారావుగారు గతించినట్టి విజయనగరపు కుటుంబస్థులు, తమ విరోధులు. రాజు కవిత పరగణాల నిచ్చి శుదకు రాజీపడి రనియు నొకకథ కలదు. అయితే యీక్రిందికారణములం బట్టియు, తెలియవచ్చిన యితని సమాచారములంబట్టియు, నిది సమగ్ర కన్పిస్తమై యున్నది. నీలనంటే ఈ రాజీవలన చిన రంగారావుగారు విజయనగరపువారివలన మేలును పొందుటకు బదులుగా తమ వినతండ్రిగారి భుజబలముచే సంపాదించబడిన యీ పరగణాలయందు గల నిరంకుశాధికారమును విడుచుకొని యేల విజయనగరపువారికి లోబడుదురు. ఇంతియకాక విజయ నగరపువారికి రాజీవలన నీ పరగణాలయందు స్వతంత్రపు హక్కు కలిగినయెడల నప్పటి విజయనగరపువారి దివాను నీతారామరాజుగారి చినరంగారావుగారిని నొక మోసమైన

యుషాయముచే నేల విజయనగరమునకు రప్పించి యచ్చట వీరిసాంక్షలో నుంచిరి.

ఇంక జరిగిన దేమనిన:-ఈ చినరంగారావుగారు 1765 సంవత్సరమువరకుం దమ పినతండ్రిగారగు వెంగల రంగారావు గారి సంరక్షణకు లోబడి రాజాములో నివసించిరి. పిమ్మట మరియొక బంధువైన యినుగంటి చిన నరసయ్యగారి యాజ పూన్యముక్రింద యుండిరి. ఈ నరసయ్యగారి సంరక్షణలో నుండుకాలముననే పెదవిజయరామరాజుగారి పౌత్రులైన జిన విజయరామరాజుగారి దివానును, సోదరుడునైన సీతారామ రాజుగారీ చినరంగారావుగారిని స్వాధీనపరచికొనుటకు సకల యత్నములం జేసిరి. యుద్ధానంతరమున విజయనగరపు జమీం దారిక్రింద జేరిపోయిన బొబ్బిలి, సీతానగరము పరగణాలను తిరుగ మీ కిచ్చెదమని యనేకపర్యాయములు జెప్పి విజయనగ రము రమ్మని పిలువబంపిరి. గానీపనుపులు నిరాకరించబడినవి. ఇనుగంటి చిన నరసయ్యగారు కొన్నిసంవత్సరములవరకు నీ చిన రంగారావుగారిని విజయనగరపువారి కరారులను నమ్మ కుండునటుల జేయుచుండెను. అయితే యీ చిన రంగారావు గారు తమకు 15 సంవత్సరముల ప్రాయమురాగానే యా బంధువుయొక్క సలహాను నిర్లక్ష్యముజేసి విజయనగరమునకు వెళ్లెను. అచ్చట రెండుసంవత్సరములవరకు వారి యాంక్షలో నుండెను. వీరు మిత్రభేదముచే విజయనగరమునకు దీప్తికొని పోబడినది మొదలుకొని యీ చిన రంగారావుగారికి పిత్ర్యమైన

రాజ్యము వచ్చునంతవరకును కవిట, రాజాం పరగణాలు పూస
పాటివారిక్రింద నుండెను.

విజయనగరమునుండి యీ వెంకట రంగారావుగారు
తప్పించుకొని యుద్ధకాలమున జనిపోయిన తమ తల్లిగారికి
గోదరియు, దమకుం బినతల్లియునైన జగ్గయ్యగారివద్దకు వెళ్లిరి.
ఈయమయు దమభర్తగారగు పితాపురపు రాజగార్డైన నీలాద్రి
రావు బహుదరుగారును—ఆనంద గజపతిరాజుగారి భయము
వలన పితాపురము విడిచి సామంతుకోటలో నుండిరి. ఈచీన
రంగారావుగారచ్చట గొన్ని దినములు నివసించియుండి, బొబ్బిలి
నుండి కొంతమంది వెలమదొరలను, చెలగాలను, 'బలుపించి
పూసపాటి' బామను వెళ్లి యచ్చట గొన్ని సంవత్సరము లుండిరి.

వీరు నిజమువారి నయిన బొత్తులగువరినని నింగ్లీషు
వారి యధికారి మీర్జున్ సెక్టాగలలో స్థిరపడెను.
(1794) ఆపూర్వస్థిభాగమునఁ గలెట్టిగానున్నవారిచే నీ
చీన రంగారావుగారు పిలుపించబడి తమ పిత్ర్యమైన రాజ్య
మును పూర్వపు బొబ్బిలిరాజులను గల సకలరాజచిహ్నము
లతో నిప్పుంచబడిరి. నిజాంవారివద్ద నీ రాజుగారు శిలపుబుచ్చు
కొనినపుడా యాంగ్లయ ప్రభువులకు సిఫారసుత్తరముల నిప్పం
చుటయెకాకి నిజాంవా రొక గుడ్డమును ఘంకాసహితముగ
వయచేసిరి. ఈ యుద్ధము జరిగిన బొబ్బిలికోటకు మైలుదూర
ములోనున్న యిప్పటి ప్రాతకోటను వీరు కట్టించిరి. వారిచే
గట్టించబడిన దివానుఖానా, చిన్న మేడ, దానిని గలసియున్న

జనానాభవంతియు నిప్పటికిని మంచి స్థితిలోనె యున్నయవి. వీరి ప్రభుత్వకాలమారు న్నొక-సంవత్సరమైనప్పటికిని, వీరి చ్చిన యనేకాగ్రహారములవలనను, వీరు త్రవ్వించిన పెద్ద చెరువులవలనను, వీరు వేయించిన తోటలవలనను, సుప్రసిద్ధిం జెందినది. వీరసంతానవంతులైనందున బొబ్బిలి కుటుంబములో నొక శాఖయగు పాల్తేరురావు వారి కుటుంబములోని 'రాయ డప్ప' యను జిన్నవానిం దత్తునిజేసుకొనిరి.

VIII-వ పురుషుడు.

రాజా రాయడప్ప రంగారావు బహదరుగారు.

(1802—1830.)

రాజా రాయడప్ప రంగారావుగారు 1790-వ సంవత్సరము జనవరునెల తే 4 దీని జన్మించిరి. వీరు దత్తులగునప్పటికి 13-వ సంవత్సరము వయస్సుగలిగియుండిరి. వీరి పెంపకపు తల్లిగారిపేరు 'చిన్నమ్మ'గారు. ఈయమ కోటగిరి వారి పుత్రికయైయుండెను. ఈమె యీ రాజుగారి దత్తతనుగురించి యాత్మపించగా గలెక్టరుగారికిని, గవర్నమెంటువారికిని, విస్తారమైన గ్రంథము జరిగెను. అయితే యీ రాజుగారి పినతండ్రీయగు రావు వెంకట్రావుగారిచ్చిన బలమైన సంజాయిషీవలన వీరి దత్తత గవర్నమెంటువారిచే నంగీకరించబడినది. ఈ సమయములో బూసపాటివా రీ రాజ్యము దిరుగ దమక్రింద జేర్చించి కొనుటకు చాలా ప్రయత్నము జేసిరి. గాని వారిప్రార్థన

నిరాకరించబడినది 1803-వ సంవత్సర మక్తొబరు తే 21 ధీని
 శాశ్వతకాలు' సన్నద్ ముల్క్యత్. ఇస్తిమిరాన్ నీ గవర్న
 మెంటువారివలన పొందిరి. వీరనేకకాగ్రహారములం జేయుట
 యేగాక బాబ్బిలిలోను, రాజాములో నన్న సత్రములంగూడ
 స్థాపించి యింక ననేక ధర్మకార్యములం జేసిరి.

అప్పటి గవర్నరుగారగు సర్. తామస్. మన్రోగారు
 వారి యాత్రాచరిత్రలో వీరివిషయమై యీ క్రిందివిధమున
 వ్రాసిరి:—

“బాబ్బిలి రాజాగారు తమ జమీందారీలోని విశేష
 ముగా వస్త్రముల నేతగల సిరిపురమును గ్రామములో నన్ను
 వచ్చి కలిసికొనిరి. వీరేనుఁగుపై గూర్చుండి వచ్చిరి. వీరివెంట
 వీరి బావమరిదియు, నప్పటి పద్ధతులం దెలిసిన మరియొక
 వకీలును వచ్చెను. ఈ రాజాగారు చుటుకుతనముగలవారును,
 తెలివితేటలు గలవారును, తమ వ్యవహారమును తప్పిలుగ
 జూచుచు వ్యవహరింపుచున్నవారనై యుంటున్నారు. దేశ
 విషయమై నే నడిగిన ప్రతిప్రశ్నమునకు వెంటవెంటనే జవాబు
 నిచ్చుచుండిరి. వారు తమదేశము నాలుగు పరగణాలుగ విభ
 జింపఁబడియున్నదనియు, నందు మూడు పరగణాలలోఁ
 బైకము నొకదానిలో ధాన్యమును వసూలు చేయఁబడుచుండు
 ననియు, రైతువారీ వ్యవహారమే జరుపఁబడుచుండుననియు,
 కొన్నిగ్రామములకుమాత్ర మొకసారి నిర్ణయించఁబడిన బైక
 మే గ్రామయజమానులచే వసూలుజేయఁబడుచుండుననియు,

ప్రతిరైతుకు భూపరిమితిని, శిస్తును తెలియఁబఱచు నొక పట్టా నిచ్చుచున్నామనియు, ఆ శిస్తులు కాలమానభేదములనుబట్టి మార్చబడకపోయినను నిరుపేదరైతులకు తామ కాలములలోఁ దరుచుగ వసూలుచేయఁబడక విడిచిపెట్ట బడుచుండుననియుఁ జెప్పిరి. మరియు ధాన్యపు వసూలుగల పరగణాలో నా ధాన్యమును భాగమునకుగాక పైత్రుక్రింద నుండు భూమియొక్క-విరివిని, తరగతిని బట్టి నిర్ణయించఁబడిన రితిని వసూలుచేయుమనియుఁ జెప్పిరి. వీరు రైతులను బాగుగ బాలింపుచుండిరనుటకు వారలలో నొక్క పైత్రెనను వీర్కిపి నేకోర్టులోను ఫిర్యాదుజేయకుండుటయే గుఱువుగనున్నది. వీరు ప్రభుత్వమునకు వచ్చినప్పటికిని, యిప్పటికిని, వారిదేశము లోని సాగుయొక్క తారతమ్యము నడుగగా వారి దేశమిది పరకే గోభూమి కై విడిచిపెట్టబడిన తగుమాత్రపు భూమి కాక తక్కినదంతయు సాగుక్రిందికి దీసికొనబడియుండుటచేత విశేషాభివృద్ధిగలదిగ నుండలేదనియు, చెరువులు బాగుపఱచ బడినందుచేత వానిక్రిందిపంట లభివృద్ధములగుటంబట్టి కొంచెము హెచ్చుగ శిస్తులు వచ్చుచున్నవనియుం జెప్పిరి. వీరిపై నేవిధమైన ఫిర్యాదును రాకుండుట వీరివలని భయముచేతనే గాని వీరి న్యాయపరిపాలనమువలనగాదని కలెక్టరుగా రభిప్రాయ పడిరి. వీరు శిస్తువసూలు కఠినముగ జేయుచున్నారు. అయినను వీరు న్యాయముగా బరిపాలించువారనియే నమ్ముదును. అట్లుగానిచో నలుగురికిని వెళ్లుట కవకాశముగలదియు, నేవిధ

మైన యక్షములేనిదియు నగు జమీదార్‌లో నొక్క ఫిర్యాదైన
 పీడితన బ్రజలకు గలిగిన భయముచేత రాకయుండునా! నా
 యొక్క కొంత ఫిర్యాదైనను రాలేదు. వీరిగ్రామములు జనాకీర్ణ
 ములుగను, సభివృద్ధిగలవిగను, నున్నవి. అయినప్పటికిని యను
 కూలమైన వీరివ్యాపారములో నెక్కటి బాగులేనిని చెప్ప
 గలను. వీరు సచేతర జమీందార్లతో పాటు అనధికార
 ముగ గొప్ప యినాములను పుచ్చేసికుంటిని నేను నమ్ముట
 'నకారముగలగు'

1821-వ సంవత్సరములో రాజా రాయడప్ప రంగా
 రావుగారు అప్పటి కలెక్టరు గివ్వబడిన గో-జంతువర్తినుంచి
 యొక క్రొత్త బాబునందరి.

రాజా రాయడప్ప మెహర్బాన్.

గోస్వామి రాజా రాయడప్ప రి గారావు జహదపూరికి.

వృషిసంగర మంగళి ౧౧ ౭ శివ వారంవరికు బుషీని
 పున్నాము. మూడునానూ వ్రాయించి పెండ్లిగా రావ
 లేను. తి

ఇప్పుడు రెయారివుతాయున్న రెగ్యులేషనుల తాలూకు
 తాత్పర్యం వ్రాయించి మీకు తెలిసిపెండ్ గలందుకు యిందులో
 విషయించి పించెనయినది. ప్రసిద్ధిపొందినటువంటి పూర్వో
 తరపు జమీందార్లకు వారి తాలూకు జమీదార్‌లున్న వారికి
 దేశంలో దరిగే మామూళ్లను వారికింద శాశ్వతంగా వుంచడం

వల్ల వారియొక్క పూర్వోత్తరపు ప్రతిష్ఠను దృఢపర్చవలెనని అందుల ముఖ్య తాత్పర్యము ప్రండిపున్నది.

బదుల్లు తీర్తానంశాయడమువల్లనున్న, గయినవాడి బీవ్యవహారములువల్లనున్న మీ జమీదారీ విక్రయించబడి మీ కుటుంబముకు యెప్పటికి ప్రాప్తంకాకుండా పోగొట్టుట ప్రస్తుతం జరుగుతూవున్న ఘట్టమును అనుసరించివుండి జరగ తగిన వ్యత్యయములు మీకు విశదమయెపున్నది. మీ జమీదారి గవర్నమెంటువారి అనుమతంమీద న్యాయంగా మీకు వకరిపరం చేసుకున్నప్పుడు శివాయిచేసిన మీరు దాఖలు చేసిన వడంబడికె చొప్పున నడుచుకోక పోయినప్పుడును గవర్నమెంటు వారి రజా తలబులకు మీరు తప్పి నడిచినప్పుడును మీ జమీదారీ గునహాకింద పోగొట్టుకోవడం శివాయిచేసిన మీరు యెప్పడు మీ కుటుంబం వారివస్త్రనుంచి యితరులకు చెందకుండా నిర్నయించే పద్ధావతులవల్ల లభించే కిఫాయతులు మీరు విశదపర్చుకోవలసినది. యీ చొప్పున మీరు కిఫాయతును పొందే నిమిత్తం మీ జమీదారీ విక్రయంవల్ల నేమి వుచి తార్థంవల్ల నేమి మరియు యితరమైన సబబులవల్ల నేమి యెవరి కైనా యిచ్చివెయ్యడానికి స్పదీమిలకియ్యతు యిస్తామిందులో మీకు వున్న అధికారం యిప్పడు అక్కరలేకుండా చేసుకోవడమునుగురించి మీకు అంగీకారము అయినసంగతి లిఖితరూపకమైన అర్జీవల్ల తెలియ శాయవలసినది. యీప్రకారంగా లిఖితరూపకంగా తెలియచేసే జమీదార్లు సదరున వ్రాసిన

ప్రయోజనములపట్ల నిర్బంధించడం మరిన్ని యే కోట్లలక్షా నున్న ముందుగా గవర్నమెంటు వారి శలవులేనిది ఖద్దూన హాజరు కావడానకు సమనుకూలం. మఱిన్ని యిందులో వుదహరించిన చొప్పున అంగీకరించే పూర్వోత్తరపు జమీదార్ల పరంగా పోలైసు ప్రయోజనములు వుంచిన గలందులకు విచారించనైనది. ప్రయోజనములు వారు తమ తాలూకా మనుష్యులవల్లనే దేశాచారం చొప్పున జరిగించగలందులకు శలవు యివ్వనవుతున్నది. మరిన్ని మోతరఫాదస్తును గురించి వక ప్రకరణం వ్రాయబడియున్నది. అందుకు నిర్ణయించ బోయే నిబంధనల చొప్పున యికమీదట ఆ దస్తునుగురించి దరోబస్తు సంగతులు ఆలోచించినమీదట అనుకూలంగా అగుపడ్డ చొప్పున గవునరుమెంటువారితరపునయినా జమీదార్ల తరపునయినా జమశాయవలెనని విచారించనైనది.

ఇప్పుడు నిర్ణయించిన కొత్తఘట్టంవల్ల మీరు పొందే కిఫాయతులు మీరు పూరాగా ఆలోచించి అందుకు తాత్పర్య మున్న దృఢకరంలో నిర్ణయించుకొన్న సంగతులున్న ఆ కిఫాయతులను పొందడమునకు మీకు యిచ్చకలిగివున్నదీ లేనిదీ పరిష్కారంగా వ్రాయించి మాకు పంపించవలసినది. మఱిన్ని మీ సంస్థానం మీ పూర్వులు యేకాలమందు సంపాదనచేసినారో మీ కుటుంబములలో యేవరసను రాజ్యాభిషేకము అవుతున్నదో, పెద్దకుమారుడు తతిమ్మా స్వజనులను సారక్షణశాయడమునకు బాధ్యత కలిగివుంటున్నదో లేదో, విభక్తం

జగితప్పడు జమీదారీ యెప్పడైనా పంపకము అయినదో లేదో, ఆ చొప్పన కావడముకు ఆచారము వున్నదో లేదో, ఆ వయినమున్న అటువంటి విభక్తములు జరుగడమునకు హేతు వైన ముఖ్యమైనసంగతులున్న అందుకు యెవరిశిలవుమీద ఆ చొప్పన పంపకము కాబడ్డదో ఆ సంగతులున్నకూడా వ్రాయించవలసినది.

ఇందుకు మీ జవాబు ౧౮౨౧-వ సంవత్సరం డిశంబరు దివి ౩౧ రోజుకైనా అంతకులోగానైనా పంపించగలందులకున్న యిందులో వ్రాయించిన అనేక సంగతులకు మీకు శక్త్యమైనంతి మట్టుకు వైనముగానున్న పూరాగానున్న వ్రాయించగలందులకు మీపేర వ్రాయించనైనది. గాన ఖాతకు తెవలెను. దివి ౧౫ డిశంబరు ౧౮౨౧-వ సంవత్సరం విజయనగరం కలెక్టరు వారికచేరి.

జె. స్త్రీత్తు అసి యున్నది.
కలెక్టరు."

ఇందునకు రాజాగారిచ్చిన జవాబు.

“మెహర్బాన్, దోస్తాన్, బాన్. యి-స్త్రీత్తు యిస్కోయరు
విశాఖపట్నం జిల్లా కలెక్టరు దొరగారికి.

వృషసంవత్సర పుష్య బ ౫ శెనివారంవరకు బాబ్బిలిలో
ఖుషీనివున్నాము. మీ ఖుషార్ నామా వ్రాయించి పంపింస్తూ
రావలెను. త||

ఇప్పుడు తయారు అవుతున్న రిగ్యులేషన్ల తాత్పర్యంతో నృపనాథుల మార్గశిర బ 2 శెనివారంతా రీతున మీరు వ్రాయించి యిప్పించిన పుత్తరం సంగతులు విశదపర్చుకోవడమయినది. పైకినెంటు కవులుతాలూకు నెం 2 యి మూలంగా మాకువున్న అధికారము అక్కడ లేకుండా చేసుకున్నట్లు ముందున యీ కాలానకున్న మా కుటుంబములోనుంచి మా సభ్యులను అన్యాయం కాకుండా వ్రాయవలెనని మహారాజ శ్రీ గవర్నమెంటువారికి కలిగివున్న అభిప్రాయము మీరు అంపించిన రిగ్యులేషన్ల తాత్పర్యంల మారు బాధపడ్డది. ఈ కొత్త ఘట్టముకు అంగీకరించినందున మారు దహరయినప్పుడు బదుల్లు పొందకపోవడం మొరలయిన కొన్ని బాధకరాలు వున్నప్పటికీ ద్రవీణమానులయిన గవర్నమెంటువారి అభిప్రాయానుగుణ్యంగా ప్రవర్తించినవారు ద్రవీణహాయికిలిగే వుంటారని మారు తోస్తూవున్నందున మా సభ్యుల యే విధం చేత నైనా యెవరికైనా యిచ్చి వ్యమ్యహాసన మారువున్న అధికారము అక్కరలేకుండా చేసుకొని యీ రిగ్యులేషన్ల మూలంగా కిసపమితువున్న గవర్నమెంటువారు వయచేసిన కఫాయతులను పొందవలెననే మారు పూరాగా యిచ్చకలిగివున్నది. అయితే యిప్పుడె ఆ చొప్పున అర్జీ యెందుకు వ్రాయకపోవలెనంటే అందుల హేతువులు వినయంగా మనవి చేసుకుంటున్నాము. యీ కొత్త ఘట్టముకు మేము వచ్చినపక్షమందుననైనా మోతరఫాయవరు దస్సుశాయడమో ఆ సంగతి వెనుకనుంచి

నిర్ణయించడం అవుతున్నదని వ్రాసివున్నదిగాని యీసరికి జనుగు
 తూవున్న మామూలుస్రకారం మోతరఫా మాపరంగానే
 వుంపించగలందులకు గౌనరు య్ కో కోసిల్ వారి ఆలోచనలలో
 దృఢపర్పబడ్డట్టు మీరు అంపించిన రిగ్యులేషన్ భానమువల్ల
 యెక్కడా కనపడలేదు. 1820-వ సంవత్సరం ఆగష్టు తే 7 దీని
 రివిన్యూబోర్డువారు మీ పేర వ్రాయించినస్రకారం మోతరఫా
 శిస్తుపైకం మాకు ముజం'యిచ్చి గౌనరుమెంటువారి తరపు
 నవుఖర్లవల్ల ఆ మోతరఫా జమచేయించేపక్షమందు మాకు
 చాలా కుండకం సంభవిస్తుంది యె దునుంచి అంత ఆ మోత
 రఫా పన్ను యిచ్చే ఆసామీలు అనేకమంది గౌనరుమెంటు
 వారికి శిస్తుయిచ్చే జిరాయితీ భూములలో యిళ్లు కట్టకొని
 వున్నారు. సదరహీ జిరాయితీభూములలో నేమి పూర్వపుస్తలా
 లలో నేమి మోతరఫా యిచ్చే ఆసామీలు యిళ్లుకట్టకునే
 నిమిత్తం వ్యవహారములుచేసేనిమిత్తం పుచితహాపకింగానున్న,
 తక్కావీ రూపకంగానున్న విస్తరించి ద్రవ్యము యిచ్చివున్నా
 ము. ఇంతేకాకుండా మోతరఫా పన్ను చెల్లించే ఆసామీ
 లలో అనేకమంది మావద్ద తక్కావీలుపుచ్చుకొని జిరాయితీ
 భూములలో వ్యవసాయములు చేస్తూవున్నారు. గనుక మా
 తరపు మోతరఫా యిలాకావాళ్లకు తప్పినపక్షమందు వ్యవ
 సాయములు శాయడం మానుకుంటారు. ఇదిగాక మోతరఫా
 కట్టే రహితులున్న గవర్న మెంటువారికి పన్నుయిచ్చే భూమి
 దున్నే రహితులున్నకూడా మాయలాకాలో వున్నందున

జీరా యితీ రహితులకు తాము యిచ్చేబదుళ్లు మామొక్క
 సహాయవల్ల యెంతమాత్రం ఆయాసం లేకుండా రాబట్టుకుంటా
 మన్న ధైర్యచాత మోతరఫా రహితులు బదుళ్లు యిస్తూ
 పున్నాడు. గనుక మోతరఫా రహితులకు మా యిలాకా తప్పి
 పోయినపక్షమందు జీరా యితీ రహితులకు బదుళ్లు యివ్వరు.
 ఇందువల్ల జీరా యితీ రహితులు రివిన్యూ పైకం చెల్లించడా
 నిమిత్తమిది అటంకం సాధివిస్తోంది. ఇన్ని విధములను మాకు
 అందుకు పుట్టు పుడంగా శాశ్వతపు జమాబందీలో కిలీసి
 పున్నామని తెలిపి గిఫ్టు సామెతులు వారి మాకు దై చేసిన శాశ్వ
 తపు పోలు సేవలను లెక్కలో శాయబడనటువంటిన్ని యీ
 మోతరఫా లే మామూలు ప్రకార మాపర గా వుండకుండా
 శాయబడనని గోరని మెరుకువారు ఆలోచించే పక్షమందున
 యిటువంటి మాకు లభించేస్తామన్న కఫాయతులు శాశ్వత
 భృతంగా జరుగుతవి అని మాకు ఖాతరు జమ యేలాగున
 పుట్టున్నది. ఇదిగాని మేము అ గీకరించవలసిన సంగతని
 గురించి లిఖితసాక్షి వ్రాసే ఏ వ్యావేజు మేము దాఖలుచేస్తే
 మాకు లభించే కఫాయతులు రిగ్యులేషన్ మూలముగ సంతృప్తి
 అయ్యేలాగున చేస్తామని వ్రాయించినారు. అప్పటప్పటికీ
 మా అవుతూయున్న రిగ్యులేషన్ లవల్ల పూర్వపు రిగ్యులేషన్లు
 అనేకంగా సేవేధించబడుతూవుండడం చూస్తూవున్నందున రిగ్యు
 లేషన్ ల మూలముగా లభించే కఫాయతులు అనుశ్రుతంగా
 పగ్గిలవన్న ధైర్యం చాలకుండా వున్నది. కాబట్టి మా ముఖ్య

తాత్పర్యం యిప్పుడు వినయంగా మనవిచేసుకున్నది యేమిటే
మామూలుప్రకారం మోతరఫా మాపరాగానే పుంపించి గిన్నె
నరుమొంటువారి శలవుప్రకారం నడుచుకునే జమీదార్లగు
యిప్పుడు తయారు అవుతూవున్న రిగ్యులేషనల మూలంగా
లభింపచేసే ఫాయతులు యప్పటికిన్నీ జగ్గీలాగున మామీ
అనుగ్రహ పూర్వకమైన దస్తాహావేజు దయచేయిస్తామన్న
పక్షమందున మా సమస్థానం విక్రయవల్లనేమీ, పుచితార్థం
వల్లనేమీ, మరియే యితరమైన సబబులవల్లనేమీ యెవ్వరికినూ
యిచ్చివేయడానకు సనదీమిలకియ్యట్ యిస్తామిరానుగా మాకు
పున్న అధికారము అక్కరిలేకుండా లిఖితపూర్వకమైన అజ్జీన్దా
మనవిచేసుకుంటున్నాము. ఇదిగాక మా సమస్థానం పూర్వం
సంపాద్యంకావడము మొదలయిన సంగతులు వినయంగా
మనవిచేస్తున్నాము. ఏమంటే మాకు కూటస్థులు మహా
రాజశ్రీ సర్వజ్ఞ సింగారాయనింగారు. ఆయనమనములు అయిన
ధర్తారాయనింగారు అప్పటికి సర్వాధికారి అయిన ఘోషరా
జాదు నబాబుగారి కార్యకర్తల్లో బహుగా అక్కరకు
వచ్చినందున చాలా అనుగ్రహించి తమకు లాయకులు అయి
వుండే తెల్లరుండా, ఘంకా, నబతు మొదలయిన గొప్ప వీరు
దులు, ఘనమైన కీతాబులు దైచేసి బాబ్బిలిసంస్థానం ధర్తా
రాయనింగారికి ఆ నవాబువారు బహు దీర్ఘకాలముక్రిందటను
దైచేసినారు. జ్యేష్ఠానుగుణ్యంగానే రాజ్యం దఖలుపడుతూవుం
డడం మాలో ఆచారం కలదు. యీ సరికి యీ సమస్థానం

యెన్నడూ పాపకంకా లేదు. సంస్థానంశ్రేయస్సుకోరివున్న స్వజ
నాన్ని సంగక్షణ శాయడమును గురించిన బాధ్యత పెద్దకుమారు
నికి కలిగివుండడం మాలో ఆచారమే. సమస్థానమున్ను సమ
స్థానానికి లాయభు అయిన సరంజామున్ను శివాయ చేసి లో
తక్కువ యావత్తు ద్రవ్యానకు పెద్దకుమారునితో తతిష్ఠా
కుమార్లు సమాన అంశభాక్తులై గనుక యీ సంగతులు
తమకు విశదంకాగలందులకు వ్రాయించడం అయినది. ఈ
పత్తెరం మీ శిఫార్సుతో మహాంజశ్రీ గౌనర్ యిక్ కాక్
సీర్ వారి సన్నిధికి అంకించవలెనని కోరుతున్నాము. గౌన
ర్లు తప్పక వేరవేరు.

సంతకం వున్నది."

ఈ రాజుగా కీపురముననుడు శ్రీవేణుగోపాలస్వామి
వారి గూలయము గట్టించ నారంభించి యది పూర్తికాక
మునుపే స్వగిష్టు. వీరు గుంగరాడయిట్టేను యంబన్నవలస
యనుగ్రామమునం గొనెరి. వీరు ముగ్గురుభార్యలను వివాహ
ముంజేసికొనెరి. అందులో నిమిషం జిత్రముగ నేకకాలమందు
భాగ్యగహణము జేసికొనెరి. అచెట్లనిన:—

మొదట వీరు సీతానగరములోని చెలికానివారి చిన్న
దానిని వివాహమాడుట కేర్పఱచుకొని యేకాంకముచేతనొ
య చిన్నదానిని వివాహమాడక తెల్లములోని యనుగంటి
వారి చిన్నదానిని బెండ్లియాడ నిశ్చయపరచుకొనిరి. ఈ
వివాహము జరుగునాటిరాత్రికి ముందుగా సాయంకాలమున

మొదట నేర్పరచుకొనిన చిన్నదానితండ్రియు, సోదరులు నా మెను పల్లకీయ నెక్కించుకొని తీసుకొనివచ్చి దర్వాజాయెదుట సవారీదించి కిత్తులం దీసికొని యిరుపార్శ్వముల నిలువబడి యుండిరి. ఈ పిల్లను మీరు వివాహమాచేసుకొననిపక్షమున నీపిల్లం జంపుటయేకాక మేము నీ దర్వాజాయెదుట బ్రాణ త్యాగముం జేసికొనియెదమని చెప్పిపంపిరి. రాజుగారు తా మాపిల్లను వివాహమాడుటకు నిరాకరించినచో వారలనినంత పనిజేయుటలో సందియములేదని తలచి యిద్దరకన్యల నేక కాలమున వివాహమాడుట కోప్పకొని వారలం గోటలోనికి రప్పించిరి. ఇద్దరిని వివాహముఁ జేసుకొనుటకు శలవిచ్చినందుకు వార లంగీకరించుచు, దనుకన్యకు ప్రథమతః మంగళసూత్ర ధారణమీ జేయుమని కోరిరి. ఇందుకును రాజుగా కొప్పిరి. సుముహూర్తసమయమున రాజుగా రిద్దరిమధ్యను సిలుచుండు ముందు మొదట నిశ్చయించబడిన కన్యకకును, నావల రెండవయామెకును మంగళసూత్రధారణముం జేసిరి. అవి సూర్య కాలపుదినములు గనుక నిలులఁ జెల్లెను.

మొదటిభార్యయగు లక్ష్మీచల్లయ్యమ్మగారికి నలుగురు కుమారులు, నైదుగురు కుమార్తెలును జన్మించిరి. రెండవ భార్యయగు బుచ్చయ్యమ్మగారి కొక్క కుమార్తెయే జన్మించెను. కొన్ని సంవత్సరము లిట్లు సుఖముగ నుండినపిదప రెండవభార్య గారు కాలధర్తము నొందిరి. ఆపైని రాజుగారు వావిలవలసలో నున్న యిసుగంటివారి కన్యయగు లక్ష్మీసరసయ్యమ్మగారిని

వివాహమాడిరి. ఈమె తొంబదిసంవత్సరములవరకు జీవించి
1899-వ సంవత్సరమున వైకుంఠవాసినులైరి. ఈ ముదుసలిరాణి
గౌరవహంసగుణములు, నాచారిసంప్రతియుం గలవారై యుం
డని. వీరి ప్రవర్తనవంటి ప్రవర్తనగలవా రగుదుగ నుండుదు
శ్రీమో? ఈమె తగుపాత్రునియొక్క పాత్రుని జూచువరకు
తీవించియుండిరి.

రాజారాయఁడప్ప రంగారావుగారు కాశీకావడి దెచ్చిన
వానికి నొక సూపాయ పొప్పకను, స్వత్రాత్రజీవము జేయుటకు
సేసుకొని యవయముగలవారి కానోపించిన యవయ
ము కొక్కొక సూపాయపంతుని చుట్టుకు నేర్పరిచిరి. అది
యిప్పటికిని జరుగుచున్నది. నిత్యమును నెక సాలగ్రామ
మును దాముజేయుచు నుండేవారు. ఏకాదశీ వ్రతమును
సాక్షాత్తునిపూజ్ఞులగు లొలిచుటయెకాక మాంసభక్షణముం
గూడ వర్జించిరి. స్త్రీ తనజంతువులకు హింస కలుగకుండు
నట్లు గనిపెట్టెను. డిరి.

క॥ ఏకాదశీవ్రతముననుగ్రహింపటముగి రాయఁడప్పరంగారాయ ।
స్నేహాంతుడగుత్కాంగద । భూకాంతుడగుతుల్యులంద్రుభూ
చక్రమున॥

మ॥ హరిసందిపుచుద్వాదశీవ్రతకృతంబొనన్న దానంబునం । బురు
హస్థింబులునాల్గునాల్గుకణముల్బొందిపఁగాజేసిత । త్వరిత
సాన్న కింప్రదేయఫలమైపద్మాన్వితంబొచుద । న్గుణింపం
బునికెచెరాయఁడపరంగారాయఁడత్యున్నతి॥

సీ॥ నాల్గైదుపచ్చళ్లు నాలుగైదురూరగాయలు నాలుగైదుకూరలును
 సన్న । బియ్యపుటన్న మొప్పిద మైనపప్పుకిమ్మనియింటినేయి
 చిక్కనగుచల్ల । గుమ్మడివడియముగ్గుచ్చియింగువజేర్చిపోసి
 చినకలగాయపులుసుచేరు । సమయోచితఫలంబులమలతరం
 బుగానింటనాడించినయిత్తురసము । విడెమువాచవిదినుసు
 లెప్పుడునుగుడుపు । ద్వాదశీపైతృకాదులదక్షిణలిడి । పండి
 వంటలతోవిందుబెట్టునొర । రాయడపరంగరాయభూనా
 యగుండు॥

చ॥ కలిగినవారిసత్రములగ మ్మనిభోజనమబ్బుగానిబ । ల్గుళికలు
 గానొసర్పబడిగుమ్మడిపల్కులులంకిడిప । ల్కులుమరితాం
 డ్రలోనయినక్రొత్తరుచుల్పొడికాయలబ్బునే । పాలుపగు
 రాయడప్పవిభుబొబ్బిలిసత్రముసందుదక్కఁగా॥

మ॥ విజతాత్మీయకళాకమైతగుతమర్వీదేవసంతర్పణం । బుజగద్వి
 శ్రుతినాలకించిపలురూపుల్వానిచంద్రుండుస్వ । ద్విజరాజత్వ
 ముసార్థకంబుగనుత్పత్తింజెందివాహ్యశిలో । గజరాజత్వము
 నెందెరాయడపరంగారాయరాట్కీర్తికే॥

చ॥ అడవులయందుబర్హతములందువసంబులయందు నెందునుం ।
 బొడమినతేనెపల్లారులు ముట్టకయుండఁగ నాజ్ఞవెట్టియి ।
 పుడమిఁగలట్టియిట్టబలుపున్నియపుంబనులాచరించిరా । య
 డపసమాఖ్యరంగవిభుడంగదల్ విదళించెనుద్వికే॥

శా॥ ఆశాపాలజనార్దనాంశజనితుండౌనమ్మహీశుండుశ్రీ । కాశీ
 యాత్రకుఁబోవుచున్నపుడువేడ్కగాశహస్తిక్షమా । ధీశుం

దోహ్మ-నివచ్చి వీహ్మ-లిపెను తేభంబున శ్వద్వయి । దేశా
చారమునీతిభల్లుతును బ్రీతింబంపి మన్నింపుచున్ ॥

(మం॥ పా॥ కవి.)

పరిడినములలోనే ప్రస్తుతపు సంగంవలన జమిదారుగా
గు మృత్యుంజయ నిశ్శంకులు బహదరుగారి తండ్రిగారిని,
బాల్యమున గొన్ని సంవత్సరములపరకును సంరక్షించిరి. వీరు
1830-వ సంవత్సరము జనవరు తే 17 దీని నైకుంతవాసులైరి.
పరిమళము లెవరనగా జ్యేష్ఠులు రాజా శ్వేతాచలపతి రంగా
రావుగారు, ద్వితీయపుత్రులు, రాజా జనార్దన రంగారావుగారు,
తృతీయపుత్రులు రాజా సీతారామచంద్ర రంగారావుగారు,
కన్యలు రాజా వెంకట రంగారావుగారునై యున్నారు.

IX-వ పురుషులు.

రాజా శ్వేతాచలపతి రంగారావు బహదరుగారు.

(1830—1862.)

ఈ రాజా శ్వేతాచలపతి రంగారావుగారు 1810-వ
సంవత్సరం ఆగష్టు తే 15 దీని జన్మించిరి. ఈ కుటుంబచరిత్రలో
వీరి రాజ్యపరిపాలనకాలమే ముఖ్యమైనదియు, దీర్ఘమైనదియునై
యున్నది. వీరు రాజ్యమును బాగా పరిపాలించుటయెకాక
తమ తండ్రిగారివలన స్థాపించబడిన సత్రములు మొదలైన
ధర్మకార్యము లభివృద్ధికి దెచ్చిరి. వీరు తమ తండ్రిగారి

యుద్దేశప్రకారము వారివలనఁ బ్రారంభించఁబడిన దేవాలయమును బూర్తిచేయించి 1837-వ సంవత్సరమున శ్రీమత్కృష్ణ సత్యభామా సమేతులైన శ్రీవేణుగోపాల కృష్ణస్వామివారి నందు బ్రతిష్ఠించిరి. ఈ స్వామివారికి రూ. 10,000 లు రాబడిగలిగిన భూములను సమర్పించుటయెగాక బొబ్బిలి సంస్థానములోని నీతారామ పురము గ్రామమునందు బ్రతిష్ఠించఁబడిన శ్రీనీతారామస్వామివారికి నటులనే సమర్పించిరి. 1832-వ సంవత్సరమున విశాఖ పట్టణము, గంజముజిల్లాలలో జరిగిన యుపద్రవకరమైన యల్లరలలో కంబర వెంకట్రాయుఁడు మొదలైన పితూరీదాస్లింగ బట్టికొని యప్పటి స్పెషల్ కమిషనరుగారైన రసల్ దొరగారి కొప్పుగింతజేసిరి. ఇందువిషయమై 1834-వ సంవత్సరమున నవంబరు 18 డి రసల్ దొరవారి రిపోర్టుయొక్క 60-వ పుటలో నీవిధముగ వ్రాయఁబడియున్నది:—

“ఈ విషయముననేకాక తదితరకార్యములయందు గావలసిన పని జరుగుటకు గొంత ద్రవ్యమును బహుమతిగ నిచ్చెదమని యాశఁబెట్టినప్పటికి నా కార్యములు కాకపోయినను నేను పాలకొండలో నుండఁగా ననేకపర్యాయములు నన్ను వచ్చి చూచిన బొబ్బిలి జమీదారుగారిని పట్టికధికార స్థాపనముకొరకు వారియొక్క బలమైన సహాయముం గనపరచుమని నేను ప్రోత్సహపరచఁగా నొక మాసములోగానే కంబర వెంకట్రాయుని, వాని యల్లుడగు నప్పారాయునిం బట్టుకొనిరి. అట్టి తమ ప్రవర్తన విశేష ఘనత కెక్కునటుల వాండ్లనుబట్టి

యొప్ప చెప్ప వారికిచ్చుట కేర్పరుచబడిన బహుమతిని మర్యాదగా
య్యముగ నక్కరలేదని జెప్పుచు శ్రీగవర్నమెంటు వారికి
మేము చేయవలసినపనిని జేసినామేగాని బహుమతినిగోరి చేయ
లేదని చెప్పిరి. కమానుంగుండే జడ్జిగారియెదుట వాండ్లు
1828-వ సంవత్సరములో జరిగించిన ఘోరమైన ఖాసీ నేరము
లను ద్వారానే విచారణ జేయబడుదురు."

అప్పటి గవర్నరుగారగు ఘనతఃజెందిన సర్. ఫ్రెడరిక్.
యాజెముగారు 1835-వ సంవత్సరం జూన్ తే 30 దీ గల
రిపోర్టుయొక్క 27-వ పేరాలో స్వయముగ నిటుల వ్రాసిరి:—

"బాబ్బలి జమీందారుగారు తమ దివానైన సీతారామ
య్యను వెంటబెట్టుకొని పాలకొండలో నన్ను వచ్చిచూచిరి.
పీఠప్రస్తుత విషయమయ్యే 'రసల్' దొరగారు తమ రిపోర్టు
లలో గంజము విశాఖపట్టణము జిల్లాలలో జరిగిన పితూరీల
సంవిర్భములో స్తుతియించిరి. కమిషనరుగా నుండిన రసల్ దొర
గారికి, విశేషాత్సాహముతోను, రాజభక్తితోను, తాముచేసిన
సహాయమునకు గవర్నమెంటువారు మంచి యభిప్రాయము
గలిగియున్నారని వారితో జెప్పితిని. ఇందులో ముఖ్యముగ
సీ భాగములలో మా యధికారము నిరంకుశముగ జరుగు
టకు గానికొస్తునందుకును, పూర్వపు పాలకొండ దివానుం
డంపి ప్రసిద్ధి కెక్కిన కంబర వెంకటరాయుని, యతని యల్లునిం
బట్టి యొప్పజెప్పినందుకు నేను వారిని ముఖ్యముగ మెచ్చుకుం
టిని. మరియు నిట్టి ఘనకార్యముం జేసినందు కిచ్చుట కేర్పరుచు

బడిన బహుమతి గేవల శౌరవాధ్యక్షునితో నిరాకరించినందుకును ముచ్చటించితిని. ఇంతియకాక మా యధికార స్థాపనముకొరకు రసల్ దొరగారికి తమ స్వంతజనమును బ్రత్యేములను, ఖర్చులం దామే పూనుకొనుచు సహాయమిచ్చెననునందుకును మెచ్చుకొంటిని. రసల్ దొరగారితో జెప్పినటులనే విధిగా జేయవలసిన పనినిమాత్రముం జేసితినినిన్ని రసల్ దొరగారు జరిగించిన పనులవలన నిట్లువైని పితూరీవాల్లాను నేరస్థులను మరిచి చేసికొనవలసిన యవసరములేదనియు, అల్లరలన్నియు నణగిపోయినందుకు నిస్సందేహమనియు వారుచెప్పిరి. రసల్ దొరవారి నంపించుటకుగల యదేశము గవర్నమెంటువారి యధికారమును పక్షతులను స్థాపించుట కొరకనియు నేరస్థులకు సహాయమును, ఆదరణమునుగలుగజేసినవారలనుశిక్షించి, యితరులకు దృష్టాంతమగునటుల జేయుటకనియు వారికి దెలియజేసితిని. నేరముచేసిన ప్రతివారిని న్యాయరీతిని శిక్షించుటకును పితూరీలంజేసిన వారలం గతినముగ శిక్షించుటకును గవర్నమెంటువారి నిశ్చయమని జెప్పితిని. ఇదివరకు నడచినటులనే యితర జమీందారులకు దృష్టాంతమగునటుల తాము నడచెదరని గవర్నమెంటువారు తలచెదరనియు, దేశములో నెప్పుదిని, యధికారమును, నిర్వహించుటకు దమ శక్తికొలంది మేజిస్ట్రేటువారికి సహాయముం జేయుదురనియు, గవర్నమెంటువారు నమ్ముచున్నారనియుం జెప్పితిని. శ్రీగవర్నమెంటువారి మెప్పును, జమీందారుగారి కేవిధముగనైతే మిగుల సంతృప్తి

కళముగ నుండునొ యటులనే కలెక్టరు ద్వారా సంపించవలయు నని నే దలచెదను.”

ఇందు కరుణముగ శ్రీగవర్నమెంటువారు రెవిన్యూ బోర్డువారికి వ్రాసిరి. అందుపైని రెవిన్యూబోర్డువారి యుత్తరువున నప్పటి కలెక్టరుగారు 1835-వ సంవత్సరం అక్టోబరు నే 29 దీగల తమ యుత్తరముతో గవర్నమెంటువారి ప్రకటన నుండును. అందులో శ్రీగవర్నరుగారు వీరు చేసిన ఘనకార్యమునకు విశేషముగ మెచ్చుకొనిరనియు శ్రీ గవర్నమెంటువారి వలన దేశమున కెక్కుది కలుగుటకు వీరు మేజిస్ట్రేటువారికి జేసిన విశేష శ్రమసాధ్యమైన సహాయమున కితర జమీదారులు వీరితో సరిపోల్చబడిరనియు వ్రాసిరి. 1850-వ సంవత్సరములో గంజముజిల్లాలో జరిగిన యల్లరిలవిషయమై యాజిల్లా కలెక్టరుగారు కీ విషయముగ గవర్నమెంటువారికి వ్రాసిరి:—

“విజయనగరము, బొబ్బిలి రాజాగారులు నేను కోరిన తక్షణమే వారి తాలుకు కొండవాండ్లను, సరదారులను, ఇంక నితర మనుష్యులనుఁ బంపించిరి. వారలు నాకుమిగులఁ నృప్తికరమగునటులఁ గిట్టపడిరి. కావున నా రాజాగార్లవిషయమై గివర్నమెంటువారి వయకు విధేయతతో షనవి వ్రాసి కొన్నాడను.” ఈ యుత్తరముయొక్క సకలునప్పటి కలెక్టరుగారు రింపించుచు కోరినవెంటనే చాలిసంత సహాయమును వీరు వ్రును జేసినందుకు గవర్నమెంటువారు మెచ్చుకొనిరనియు వ్రాసిరి.

నెం 40 రు.

రాజా సాహెబ్. మెహర్బాన్. దోస్తాన్.

రాజా శ్వేతాచలపతి రంగారావుబహదరుగారికి.

* * * * *

మీత్తండ్రీగారు సజీవులై వున్నప్పుడు మీగు యీశ్వరు
నుంచి బొబ్బిలి వెళ్లేటప్పుడు విజయనగరము కోట చేవిడి యంటి
నుంచి వెళ్లదలచుకొన్నమీదట అప్పట్లో జరిగిన సంగతులు
వుదహరించిన్ని యేయకార్యములనుగురించి యీ బ ౨ లు
కోజున విశాఖపట్టణము ప్రవేశించడ మవుతున్నది గనుకనున్న
మీ పూర్వీకు యిచ్చట ప్రవేశించేటప్పుడున్న యింటికి వెళ్లి
గలందులకు యిక్కడనుండి బయలుదేరేటప్పుడున్న రూఫా 1 కి
15 నిసబున ఫిరంగులువేసే మార్జుమాలు కలదు గనుకనున్న,
ఆ చొప్పున ఫిరంగులువేసేలాగు వుత్తరఖండం కమాండరుగు
ఆఫీసరు వారిపేర వుత్తరము వ్రాయించవలసినదనిన్ని యీ సెల
ది 13 తారీఖుకు సమమైన వికారి సం॥ ర వైశాఖ బి ౩౦
సోమవారం తారీఖున మీగు వ్రాయించిన వుత్తరము ప్రవేశ
మైనది.

* * * * *

మీ రెండోదరఖాస్తునుగురించి మీ ప్రవర్తన సదా
సర్కారువారికి హరషమై వుంటూవున్నది గనుకనున్న, మీ
పూర్వులకు సదరుప్రకారము ఫిరంగులువేసే మర్యాద జరిగించ
డవు ఆచారమువున్నట్టు మాకు బోధపడ్డది గనుకనున్న,

మీరు విశాఖపట్టణము వచ్చేటప్పుడు వక మజిలీ వ్యవధానము
వుండగా మీరు యిక్కడ ప్రవేశించేకాలము యెప్పుడు
అయినది మాకు తెలియజేస్తే సదరుప్రకారము మీరు వచ్చే
టప్పుడున్న, వెళ్లేటప్పుడున్న పదిహేనేసి ఫిరంగులు వేయించ
డపుమర్యాద జరిగించగలములకు జనరల్ దొరగారిపేర వ్రాయు
చడమగుచున్నది. గానభాతకుకు తేలెను.

విశాఖపట్టణ మేజిస్ట్రేటు ఆఫీసు.

డి 20 మేయి 1839 సం॥ రం.

ఆర్బత్ నట్ అని యున్నది.

మేజిస్ట్రేటు.

తనీ. చెన్నూరు రామయ్య అనియున్నది.

అ॥ మేనేజరు.

ఈ ఫిరంగులు వేయువిషయమునకే 1808-వ సంవత్సర
మునా మేజి. జనరల్. గవర్నడొరగారు రాజా రాయడప్ప
చంగారావుగారికి వారు విశాఖపట్టణమునకు జేరునపుడు
మామూలు ఫిరంగులను వేయించుటకు కమాండింగు ఆఫీసరు
గారికి మిల్ట్రువు జేసితిమని వ్రాసిరి.

స్త్రాల్బ్ దొరగారు కలెక్టరుగా నున్నప్పుడు 1857-వ
సంవత్సరమునా నా దొరవారు విజయనగరం, బొబ్బిలి రాజా
గారులగుగల వివాదలను శ్రీగవన్న మొట్టవారి యుద్దేశప్రకా
రము రాజీ చేసి వారికి రిపోర్టు సంపాదించి వారిక్రిందివిధమున
కలెక్టరుగారికి జవాబంపిరి:—

“శ్రీగవర్నరుగారును, వారి సభవారును యిద్దర జమీందారులకుంగల వివాదాంశము లతితృప్తికరముగను, గౌరవముగను, రాజీ జరిగినందుకు గవర్నమెంటువారి సంతోషము నా జమీందార్ల కిచ్చరికిని కలెక్టరుగారు తెలియపర్చవలసినదనియు నీ విధముగ నా గొప్ప జమీందార్లకుండు వివాదలను దృష్టికరముగఁ బరిష్కరించుటలో కలెక్టరుగారు చేసిన పనికి నిండుగ నామోదించితిమనియు వ్రాసిరి.”

రీడ్లుదొరగారు కలెక్టరుగి నుండినపుడు 1858-వ సంవత్సరములో రాజా శ్వేతాచలపతి రంగారావుగారి కీ క్రింది విధమున వ్రాసిరి:—

“ఈ మధ్య నేను మీ జమీందారీలో కమానుచేయు చుండినపుడును, బొబ్బిలిలో మకాముఁ జేసినపుడును, మీ దేశముయొక్క, ప్రజలయొక్క, స్థితిగతులం గనిపెట్టితిని. మీ పురాతన యిష్టేటులను మీరు వ్యవహరించువిధము నేను పసికనునంతవరకు నాకు బహు తృప్తికరమైనది. తక్కినచోట్ల లేనితృప్తియు, నైకమత్యమును, మీ దేశపు ప్రజలకుం గలిగినందుకు సంతసించితిని. మీ జమీందారీలో బోలీసువారి కే విధమైన పనియుం గలిగియుండినట్లు లేదు. నేరములు జరుగుచుండినట్లు దెలియ లేకపోవుటయేకాక నన్నిచోట్లను సాధారణముగఁ జరిగెడి స్వల్పనేరములు సహజముగ నందున మీయొక్క నేర్పుగల వ్యవహారమే యిందుకు కారణమైనందుకు తృప్తి నొంది

చిసి. రహితులకు సహా తగాదుదా లున్నట్టు దెలియరాలేదు. జమీదార్ కీ వ్యవహారవిషయమునైతేనేమి, మీ స్వంతవిషయమునైతేనేమి యొక్కయర్జీయైన, యీ ముసాఫరీలో నాకు రాలేదు. ఈ విషయముగ వ్యవహారము జరుగుచున్నందుకు తమ యొక్క తమక్రమ వ్యవహారించు వారియొక్క యోగ్యతకు చాలా సంతోష చితిని. ఇంతి నెప్పుదికిలిగియుండిన విషయమును శ్రీగవర్నరుగారికిని, వారి సభవారికిని విశదపరచక యుండను.”

అందుచేని కలెక్టరుగారు శ్రీగవర్న మెంటువారికి వ్రాయగా వారు బొబ్బిలి రాజుగారి ప్రస్తుతవిషయమునకును, వారి జమీందారీని పరిచాలనజేయునట్లునకును మెచ్చుకొని మంచి యభిప్రాయముం గలవారైరి.

ఈ రాజుగారి రికేమిషన్ యెట్టేటులం గొని జమీదార్ కిని వృత్తజేసిరి.

(సూడుగులు జమీదారీలోనుండు.)

మాడుగులు జమీదారుగారివలన ‘ద’ డిసురవరమును, జగన్నాథపురమును, వీటి మధురలు వంతర్లిపాలెము అప్పల రాజపురమునున్ను, పప్పుసెట్టి శేరీనిన్నీ కొనిరి. చీడికాడ జగన్నాథపురమును యెట్టేటును మండపాక జగన్నాయకులవద్దం గొనిరి.

(గంజముజిల్లాలోనుండి.)

కరకవలస, మునగవలస, యను నలువదియైదు గ్రామములుగల మాలుగు జారీ యెట్టేటును తనఖా కట్టుకొని యింకా యెట్టేటుద్దార్దన మిటపల్లి వెంకిన్న, చినకామన్నలకు, వీరి కొంత ద్రవ్యమును బదులిచ్చిరి. పిమ్మట వీరికుమార్తె రాజా సీతాంమకృష్ణ రాయడప్ప రంగం ప్రగారివలన నివి కొనబడినవి. కిలబరిగి భాస్కర నంసిగిరాప్రసంతులును కతలి, మంతిన, హుండాలు కొనబడినవి.

(విజయనగరము జమీదారీలోనుండి.)

పల్లెకు వేలములో జంపెన విజయరఘవ స్వనాథ : జగారి తోలూకు అన్నమరాజుపేట, కొత్తివలసయను మొఖాసా గ్రామములు కొనబడినవి. దంతూరివారివ తుమ్మపాలయను మొఖాసా గ్రామమును. తిరుమల ఎద్దుటి అయ్యవస్థాగారివద్ద జమ్మ, గుజ్జంగివలస, అంబటివలస, మహ్వామును మఘరలసహితముగను, చింతపల్లి పేట, కేరీపేటయు, 1843-వ సంవత్సరములో కొనబడినవి.

మీద నుదహరించబడిన కలెక్టరుగారు బొబ్బిలివారికిని, విజయనగరమువారికిని జేసిన రాజీప్రకారము తుమ్మపాల, అన్నమరాజుపేట మొదలగు నేడుగ్రామములు విజయనగరమువారికి 1858-వ సంవత్సరమున శాశ్వతకపులున కేయబడి

సవి. ఆ శిస్తు చెల్లుటకు విశాఖపట్టణపు కలెక్టరుగానే జవాబు
దాబుల్లే యుంటున్నాను.

ఆ రాజీనామాకాకితముల సంపించుచు కలెక్టరుగా నీ
క్రొద్విగముగ వ్రాసిరి:—

“మీన్-హైలన్

ది రాజా ఆఫ్ బొబ్బిలిగారికి.

మీకున్న, విజయనగరమురాజుగానున్న వచ్చే డిశం
బరువలలో నా కేరాలా గలిసికొనుట నాకిష్టమైయున్నది.
ఆ రాజాగా నట్లు కలిసికొనుట తమ కీర్తమనియు, గతించిన
మనోమలికతములన్నియు మనువలసినదనియుం జెప్పుచున్నా
ను. ఇందు మీ కేకీధింతుని నా నిశ్చయము. ఇట్టి తృప్తి
కలిగిన నాకు నేను కారకుడుగా నుండుటయు నాకు మిగుల
సంతోషముగ నున్నది. విజయనగరపురాజుగారు స్వయముగ
మీకు స్నేహముగలిగియుండుటకు నిండా యభిప్రాయము
గలవచ్చు యున్నాను. ఇంక మీకు స్వీయభిప్రాయమునే
గలిగి యున్నామునకుం బ్రత్యుత్తర మంపుదుని నిరీక్షించు
చున్నాను.

సి. డబ్ల్యు. రీడ్ అనియున్నది.

గవర్నరు యేజెంటు.”

అయిన నిశ్చేర్పరుపబడిన కలయిక కొన్ని మర్యాదల
హెచ్చుతగ్గులవలన జరగబడలేదు.

ఈ రాజాగారు తమ బావమరుదులైన రాజా యినుగంటి
రామారాయనింగారికి ఉంగరాడ, కింతలి, ముతినహుండా
లను, రాజా యినుగంటి రాజగోపాలరాయనింగారికి చీడికాడ,
జగన్నాథపురము హుండాలనిచ్చి వారి నాయిత్యములకుం బ్రో
వైట్రింగం జేసిరి. వీరిలో రెండవవారి సంతానవంతులైన
దున వారి భార్యయు, రాజాగారికి సోదరియైన గోపయ్యమ్మ
గారి యనుమతిమీద చీడికాడ, జగన్నాథపురము, యిత్యము
లను మరలం దీసికొని రాజాగారింకొకసోదరికిం గుమానుచ్చైస
వావిలవలన యినుగంటి పెద సీతారామస్వామిగారికి నిచ్చిరి.

ఈ రాజాగారు బహు దయారసమును, దాతృత్వముం
గలవారు. అనేకుల కగ్రహారములను, భూములను. యీ
నాములుగనిచ్చిరి. వీరు మతవిషయమున నిండా పట్టుదలగల
వారు. రోజుకు మూడు పర్యాయములు, అనగా ప్రాతఃకాల
మునందును, భోజనాత్పూర్వమందును, సాయం సభ్యయందును,
దేవాలయమునకు వెళ్లుచుండురి. వీరు చైవభక్తికి బ్రహ్మచర్య
మాడ్కి సంచరించిరి. వీరనేకులకు ననేక శాస్త్రాదిగ్రంథముల
జెప్పించిరి.

వీరాపత్నయమున ననేకులగు జమిందార్ల కప్పల
నిచ్చి, వారిం గాపాడినందుకు కార్తేకల్ దొరవాగు తమ పట్ల
మాన్యులులలో నిట్లు వ్రాసిరి:—

“బాబ్బిలివారివద్ద తీసికొనబడిన రుణములవలన ననేక సంవత్సరములుగా ఈ జిల్లాలోని సగము యిస్టేటులు గుణహాస్తిగఁ దాఖలు కాబడకుండను, చెడిపోకుండను తప్పించబడినవి.”

ఈ రాజాగారు త్రవ్వించిన యనేక చెరువులకును, వేయించిన బోటలకును, తమ తగ్గడిగారియొక్కయు, సోదరుల యొక్కయు నాగుధీయములనే యుంచిరి. ‘వేయిగోపాలవల్లభమను’ బోట వీరినాడె 1855-వ సంవత్సరములో విశేష కష్టబెట్టి వేయించబడినది.

(ప్రవృత్తి, సవృత్తి, స్వీకృతి.)

(ప్రవృత్తి)నుము.

సీ॥ శ్రీమంతుండతలమనోర మాద్యంఖలు ధర్మసాధనమనుచున్న మె
జిగి ॥ మంచిసవ్యలఁబెక్కుమంగినిఁబెంచియనేకౌషధ
ములఁజేయించినాడు ॥ పరివారజనులకుబంధువర్గములకా
శ్రీతులనిఁబోతులకతిరీచేశ ॥ నాసులకుస్వదేశవాసులకడి
గినవెంటనేమందులిప్పించినాడు ॥ బహువిధగ్రంథముల్
బహుదేశములనుండియెంచిఁజేప్పించివాఁచినాడు ॥ పలు
విద్యలాశ్రీతప్రతితి, కన్నులకుఁబొచ్చరాత్రంబుఁజెప్పించినా
డు ॥ వివిధవృత్తాంతముల్ వినియెంతవెలకైనమంచివస్తువులుర
ప్పించినాడు ॥ పైదేశములవంతపనులెల్లఁబరివాహించయంబు
నకునేర్పించినాడు ॥ పెక్కుపుష్కరిణులు పెక్కుకిటాకముల్
పెక్కుకాలువలుఁద్రవ్వించినాడు ॥ పెక్కుగ్రహారములెక్కు

మొఖసాలు పెక్కండ్రకిచ్చి పెం పెక్కినాడు । తనతోవి
 ధించితనయాజ్ఞమీరినక్రించుల నెల్లసాధించినాడు । ధనభా
 న్యములు సమృద్ధములుగా నెల నెలకిప్పించిపోష్యుల నేలినాడు
 వల్లాభీమానమేర్పడగన నేకపద్మజులను మన్నించి మనిచినాడు
 వాత్సల్యమునఁ దండిన లెస్వస్తీతులాలింపుచు బ్రజలఁబాలి
 చినాడు । లలినిజానే కాశ్రితులకుఁ జరస్థిరజీవికిలిచ్చిపోషించి
 నాడు । తే నెయున్నంతఁ దే నెపట్ల వనై నముట్టకుండఁ గనాన్లు
 వెట్టినాడు । పరికించి తగిన భూసురులకు నిత్యసాలగ్రామదాన
 ముల్గులిపినాడు । తండ్రినాటి సమస్తధర్మకార్యముల తీసిన
 వృద్ధిబొందించినాడు । విజయరామావనీవిభుని పట్టభిషే
 కపుశుభలేఖరాఁగించి మ చి । కిత్తిభానులు రెండు మస్తేభ
 మొకటిమేలెనఖిల్లుతుతోడ సంపినాడు । సంగమవలసమో
 గియుఁ గురపాముపావ్వితీపురమున్కి పట్టుగాఁగ । దగుజమీదా
 రులు దనపట్ల వినతులౌచుండఁగా మిగులఁ బోషించినాడు
 జిల్లాచరిత్రలో స్వీయసంపత్సమృద్ధిప్రసిద్ధి కెక్కి వర్ధిల్లినాడు
 నెరిఁబిటాపురపు మైనరుగారికి చట నే పెండ్లఁ జేయించి పంపించి
 నాడు । క్రమతస్థితానగరమున రాజామునహరినిత్యపూజలే
 ర్పరచినాడు । మేప్పై నపూదోటగొప్పకో నేల్లహరిప్రీతిగాగ
 నిర్మించినాడు । బహుధర్మవిషయకప్రశ్నోత్తరముల చేసహి
 మ నెఱింగి సంత మొసంగి । సకలసచారముల్ జసపుచు
 మద్గురుత్వై పతేంద్రయశోద్రుఁడనిపినాడు । కొటికెలపుండి
 సత్కులభవుండైనకోదండరామాఖ్యసిద్ధాంతిచేత । భగవ

దేకాంత సేవాకలాపప్రపదనపారిజాతాదితత్తదుచిత । సత్కృ
తుల్ చేయించి తత్కృతికర్తకుత్కృష్ట సత్కృతులొనరించి
నాడు॥

(నివృత్తి క్రమము.)

సీ॥ జనకాష్టమీరక ఘనుడైన శ్వేతాచలపతిరంగారాయన్యపతి
నూతి । పురుషోగముటప్రాకారిముఖ్యావశిష్టకార్యంబులు
శిష్యులెన్న । సవరించుకొనెనత్యభామాసమన్వితవేణుగోషాల
పిగ్రహంబు । బాజ్యలక్ష్మీసుపర్ణహనూమదాద్యర్హస్థరివార
దేవతాపరిపృతముగ । శాలివాహనశకసంవత్సరములందు
గరిగొణగరిచ వ్రపరిమితమగు । పరిసరపుష్కనామసంవత్సరం
బుసంవలిహూసుమానాదివశమియందు । బదిగడియలవేళ
బంచరాత్రివిధానవృథనిష్కగ్నిప్రసోషజేసి । యవతారదివ
సమగ్నం నేకాచరియం దైత్యర్హస్థవ్యమగుటవలన । మఱునా
దికి య్యోగసుహమునిర్వర్తించిద్వాదశి మొదలుగా వరుసమీ
నాధ్యయనోత్సవంబనుకూలముగ జేసినరగసీభవ్యదేశంబు
దివ్య । దేశంబు జేయించిక్షీంచివీక్షించిశ్రీరంగముననుండి
సింగిభట్ట । రాహ్వయశ్రీవైష్ణవాగ్రేసరునిగోరియాదివేపిలి
పించియాచరించి । ప్రతితుల్యనతినిచేద్రవ్యమతీర్థపరిగ్రహం
బు జేయించిత దానిగాఁగినిత్యోత్సవంబులునిరుపమానంబు
గాఁదొడరిచేయింపుచుండుటయకాక । వరుసజైత్రాదిగా
బ్రహ్మోత్సవమువసంతోత్సవంబునున్న పమోత్సవంబులును
విసోదోత్సవంబునుజయంత్యుత్సవంబునుబవిత్రోత్సవంబు

నవరాత్రుల మహిమోత్సవంబు నిమిత్తము నొకప్పుడు ముగియవలయునని
 చోరాధ్యయనమహిమోత్సవములు కలగజేయుటకు భాగ్యవంతులగు ముగ్ధులు
 మదహనహోమోత్సవంబులు సేయుచుండునెప్పుడు నిత్యము
 కాకత్రత్యేకాదశీనిశిబురవిహారోత్సవంబులు జరుగించును । సు
 క్రాంతిరోహిణిస్వకజన్మనక్షత్రమేకాదశీయువచ్చునెప్పుడు
 డంకురావృణపూర్వకాచరణ్యధ్వజానామకావ్యములను
 వాదియందు । మృత్యుంగ్రహణనామకావ్యములను వాదియందును
 చావచంబులయుత్సవములు॥

(కోవెల నిలాకా జనవర్తములు.)

సీ॥ ధర్మకర్మలును హస్తకర్మలును ధ్యానకర్మలును పితృకర్మలును
 పాతక ద్విజక దంబము భాగవత పాతకమును గీతాపాతకమును
 వైష్ణవ పురాణపాతకములను వైష్ణవ పురాణపాతకమును నిధిపరి
 చారకులుపు । గోహితులొప్పుదాహుక్కినాంగ భాగవతులు
 తలిహక్కింకర్యపదులు । తగుతేజులు హవాల్లాస్థిసయానుకు
 ల్వరక రదీపికావైష్ణవులును । వీరకాహళములు ప్రియగ్రంథులు
 తిరుచిన్నములు బజ్జిత్రీలు శంఖ । ములులోననునవాక్యము
 లుపూనికొల్పుజనంబులు సానిమేళంబు భటులు । మాలికులు
 ద్వాదశమణిమహాత్మీయులు నురుగులలోనగు పెక్కుమందికుచిత
 జీవనంబులెకాక దేవప్రసాదంబు దినదినం బిచ్చుచు మనుచు
 నతఁడు॥

(నితకృత్యక్రమము.)

సీ॥ వేయేలనిత్యము వేకువ మేల్కాంచు విమలజైగుడి కేగివినయ
 మెనయ । మూడుప్రదక్షిణంబులొసర్చి స్వామికీసాష్టాంగ వంద

సంబాచరించి । స్తరణపూర్వకముగా గరములుజోడించివెను
వెన్ననడకలవెడలివచ్చి । స్నానజపాదినానానిత్యకృత్యము
సేరిచిదేవమందిరముజేరి । వలగొనిమ్రొక్కికేవలభక్తిగల్గి
క్రేపలనొంటికాలుననిలిచిచామ । రాబువీచుచు బాంచరా
త్రోక్తవిధిద్విసహస్రనామార్చనంబర్చకులుయ । ధాత్రకమం
బుగఁ జేసితనకుదీర్ఘబిచ్చునంతపర్యంతమత్యంతనిష్ఠ । నట్లుం
డి సేవాంతమందుదీర్ఘప్రసాదములుగైకొనివచ్చితాభుజించి
ననినేదితాబగుసట్టిపదార్థ మేమాత్రమైననుభుజింపఁజెప్పుడై
స । మూలసంధ్యావేళమ గిరంబునకేగిస్వామినిసేవించివచ్చు
చుండుమధ్యకాలములఁ జెన్నయచిత్రమునందత్త ధాత్రవణం
బుతత్కార్యసింఘ । ననభోగనవమహోత్సవముతాహం
బునిత్యస్థిత్యములుగానివృటిలుచు । సకలూత్సవములకుఁజాలి
సంతోషన బురాగలభూములర్పణముచేసి॥

(తెల్లవెన్నెనమర్పణము.)

సీ॥ స్వామివారికినెన్నివారికిష్టమిట్లనచిరత్నరత్నాభరణము
లఁగిమిలించుగా నర్పించి పుష్పకహయగడగడద శేషాద్యనే
క । వాహనంబులుదారులొహనుయంబులాదృశినెనర్పించి
యర్పించెమరియు॥

(స్తోత్రాచారస్వామివారి ప్రశంస)

సీ॥ తనదివానై సీతారామయాభ్యుదయపూనిస్తోతరామపురము
నందు । మునుప్రతిష్ఠింపఁజెన్నయలొత్తెనశంబుగానొనరించి
నకారణమున । తప్పియై నస్తోతరామమూర్తికినిట్ల నెనక

లంబు నేర్పరించి రామాయణమునందు రాముడగుక్రితావులు
వేసి నట్లుండుట చేత నిజమ । తప్రకారిమున సీతారామముల్
చేచిప్టపశుక్రతులిష్టులెన్న । జేయించి యేటెటఁబోయక
యిష్టేయునిత్యాన్ని హోత్రముల్నియతికాల । ములయను
శ్రౌతులమూలంబుగానొనర్చిపుచ్చురీరామకృష్ణులందు సమ
భక్తిగల్గి యీ సరణినాథరణినాథవరుఁడు పరమసంబు నొందె॥

గీ॥ నృపతిమణియైన శ్వేతాచలపతిర గ । రాయవిభుఁడిహమందు
బరంబునందు । శాశ్వతఖ్యాతిభగవదర్చవిసేస । నీతివెల
యించెనీతినిరీతిసం॥

(మ॥ పా॥ క॥ పి॥)

వీరికాలములో వరుసగ నలుగురు దివానులుండిరి.
వారలు పెద్దదివాంజీగాయైన యనుగంటి సీతారామయ్యగారు,
రాజాగారి సోదరులైన రాజా జనార్దన రంగారావు బహదరు
గారు, పెదదివాంజీగారి కనిష్ఠకుమారుడైన యనుగంటి రాజ
గోపాలరాయునింగారు, మఱియు పెదదివాంజీగారికి పోత్రు
లును, సిరిపురం ప్రొప్రైటరుగారునైన యనుగంటి సీత
రామస్వామిగారునై యున్నారు. ఈ రాజాగారు మొదట
గోదావరిజిల్లాలోని చితపల్లవారి కన్యయైన వెంకటరమణ
య్యమ్మగారిని వివాహమాడిరి. ఆమె గతించిన పని దామర
వారి కన్యయైన వెంగయ్యమ్మగారిని వివాహమాడిరి. ఈ రాజా
గారసంతానవంతులైనందున నప్పటి పతావురపు రాజాగారును
రాజా సూర్యారావు బహదరుగారి మూడవ కుమారుని దత్తత

చేసికొని 1862-వ సంవత్సరం ఆగష్టునెల తే 18 దీనివైకుంఠ
వాసులైరి.

X-వ పురుషులు.

రాజా సీతారామకృష్ణరాయడప్ప రంగారావు బహదరుగారు.

(1863-1868.)

ఈ రాజుగారు 1845-వ సంవత్సరం సెప్టెంబరునెల
తే 15 దీని వితాపురములో జన్మించిరి. వీరి పెంపకపు తండ్రిగారు
వైకుంఠరామస్వామిగారు. వీరికి మైనారిటీ తీరుటకు గొన్ని మాస
ములు తక్కువగానున్నను శ్రీగవర్నమెంటువారి జమీదారీని
కోర్చి ఆఫ్ వాడ్సుక్రిండికి తీసికొనలేదు. వీరు కట్టుదిట్టముగా
నైనా సంవత్సరములుమాత్రమే పరిపాలించిరి. ఈ కాలములో
తమ తండ్రిగారుచేసిన మంచి పనులను జరిపించుచు వృద్ధిలో
నికం దెచ్చిరి. వీరు 1864-వ సంవత్సరమున నీ పట్టణంబున,
నాంగ్లోవర్నాకులరు స్కూలును స్థాపించిరి. వీరు తమ మేనత్త
గారి కుమార్తెయగు నినుగంటి వారి కన్యను వివాహమాడి
1868-వ సంవత్సరము మే నెల తే 17 దీని కాలధర్మమునొందిరి.

వీరి భార్యగారు 'రాణీ లక్ష్మీచల్లయ్యమ్మ బహదరు'
గారైయున్నారు.

వీరి భర్తగారు కాలధర్మమునొందగానే జమీదారీ వ్యవ
హార మీమెకు వచ్చెను. తమ మామగారి నాటనుండి దివా
నుగనుండిన సమర్థుడగు నినుగంటి సీతారామస్వామిగారినే

దిహినుగ నుంచుకొనెను. ఈయమ ప్రాతకోట నసంపత్కర
మైనదానిగఁ దలంచి యీ క్రొత్తనగరుంగట్ట నారంభించెను.
1873-వ సంవత్సరమున బంగాళా దేశములో కౌము ప్రబలి
యుండగా న్ను 50,000-ల కిచ్చునుగల ధాన్యము నచ్చటి కౌము
నివారణార్థ విరామ పంపించెను. అందుకుగా నిండియా ము
రాసు ఉభయ గవర్న మెంటుల వారామె ధారి నిమన గూదా
ర్యమును స్లాఘించిరి. హీన్, రాయల్, హైనన్, ది ప్రెస్బిటేరియన్
గారు 1875-వ సంవత్సరములో మదరాసుకు దయచేసినపు డా
మెకు ప్రతినీధిగ నామె దివానునంపిరి. అపుడా ప్రిన్సుగా
నొక గౌరవాధ్యమైన బిల్లనిప్పించిరి 1876-వ సంవత్సరములో
శ్రీగవర్న మెంటు వారామె ధర్మకార్యములకు మెప్పుగా
యను కీతాబును దయచేసిరి.

ఈమె నిత్యమును గంగానదీ యునకమునే పానము
జేయుచునుండిరి.

బస్తరు సమీపస్థలములలో జరిగిన బితురీ నివారణార్థ
మీమెగారు గవర్న మెంటువారికిఁ జేసిన సహాయమునకు గవ
ర్నరుగారి ఏజంటు యీ క్రిందివిధమున జాబుచ్రాసిరి:—

నెం 250 రు.

రాజా సాహెబ్ మెహర్బాన్ దోస్తాన్

రాజా శ్రీలక్ష్మీ చల్లయ్యమ్మ బహద్దరు బాబ్బిలి రాణిగారికి.

ఈ మధ్య బస్తరులో నుద్భవమైన పితురీ నివారణము
త్తమై యిక్కడినుంచి పైన్యము నడపఁబడిన సంగతియో మీరు

చేసిన కుచ్చుక్కునుగురించిన్ని సదుపాయమునుగురించిన్ని, గవర్న మెంటువారు మీకు త్యాంకుచేసినట్లు మీకు తెలియచేయ కోరినారు. గనుక యీ సమాచారము సంతోష పూర్వకముగా మీకు విశదపరుస్తూ సదరు ఆర్డరుయొక్క యింగ్లీషు యెక్కు ట్రాప్టు యిందుతో పంపించడమైనది.

గవర్నరుగారి ఆర్జీంగు ఏజెంటు.

అని యున్నది.

గవర్న మెంటువారి ఆఫీసు,

మకాం విశాఖపట్టణము.

1876-వ సంవత్సరము జూలై నెల తే 22 ది.

శ్రీగవర్న మెంటువారి యుత్తరువులోని భాగము.

“గుడ్రిచ్ దొరవారు హిస్. హైనస్. విజయనగరపు మహారాజావారికిని, బొబ్బిలి రాణిగారికిని ఈ మధ్యసేనలను నడపుటలో వారలుచేసిన సహాయమునకును, సదుపాయమునకును, శ్రీగవర్న మెంటువారి వందనముల సంపవలసినది.”

(నిజమైన యక్కుట్రాప్టు)

సంతకము వున్నది.

గవర్నరుగారి ఆర్జీంగు ఏజెంటు.

మరియొక సమయములో శ్రీగవర్న మెంటువారి ఏజంటు
గారిస్టిదొరగారు రాణిగారికి వ్రాసినజాబు.

నం 91 రు.

రాజా సాహెబ్ మెహమ్మద్ దోస్తా

రాజా శ్రీలక్ష్మీచల్లయ్యమ్మ బహదర్ బాబ్బిలి రాణిగారికి.

పాచిపెంట మకాముల్లో పోలీసువారు లేనప్పుడు అ||
ఘోజంటువారైన మె|| శ్రీజరుధొరగారు మిమ్మునఁ గోరినవెంటనే
మీరు 50 మంది బంటుమానాను మీరు పాచిపెంట పంపించి
నట్లు మె|| శ్రీజరుధొరగారు మాపేర వ్రాయించినారు. మీరు
వెంటనే సహాయము చేసినందుకు చాలా సంతోషించడమైనది.

* * * * *

విశాఖపట్నం డి|| గవర్నర్సు యేజంటువారి ఆఫీసు
1880-వ సంవత్సరం మార్చి తే 31 ది మకాం మాడగెడ.

జె. యచ్. గారిస్టి అని యున్నది.

గవర్నరు యేజంటు.

సారధిపండ్
ఫై|| జవాబునివీసు
అని యున్నది.

కె. క్రిష్ణారావు అనియున్నది.
మేనేజరు.

1871-వ సంవత్సరములో నీ రాణిగారు తమ భర్త
యొక్క- యనుజ్ఞాప్రకారము వెంకటగిరివంశవృక్షములో, 27-వ
పురుషులైన రాజా సర్వజ్ఞ కుమారయాచేంద్ర బహదరు, సి.

యస్. ఐ, శ్రీ వెంకటగిరి రాజాగారి కి-వ కుమారుని దత్తతజేసి
 కొనిరి. వీరి మైనారిటీలో గూడ నీ రాణిగారే ప్రభుత్వముం
 జేయుచుండిరి. డాక్టరు మాన్ దొరవారిచేఁ దమ కుమారులకు
 విద్యాభ్యాసముం జేయించిరి. ఆమె 1887-వ సంవత్సరము మే
 నెల తే 7 దీని నెఱుంగఁవాసినులైరి.

XI-వ పురుషులు.

మహారాజా సర్. వేంకట శ్వేతాచలపతి రంగారావు బహదరు

కె. సి. ఐ. ఇ. మహారాజావారు.

* ఈ మహారాజా వారు 1862-వ సంవత్సరం సెప్టెంబరు నెల ²⁸ తేదీన జన్మించి 1871-వ సంవత్సరమున వెంకటగిరిలో బొబ్బిలి రాణిగారివలన దత్తతఁజేసికొనఁబడిరి. వీరు వెంకటగిరి నుండి 1872-వ సంవత్సరం డిశంబరు నెలలో బొబ్బిలికి వచ్చిరి. వీరు కొన్ని సంవత్సరములవరకు నిద్దరు హిందూపాఠశాలయలచే విద్య గరిపఁబడుచు నటుతరువాత మూడున్నర సంవత్సరముల వరకు 'మాన్యు'దొరవారివద్ద విద్యనభ్యసించిరి. ఈ వైపుఁ బ్రసిద్ధి కెక్కిన సుసుగ్ల సీతారామశాస్త్రిగారు వీరికి సంస్కృతలోపాఠ్యములుగా నుండిరి. ఈ యిద్దరి యుపాధ్యాయులవద్ద నీ రాజావారు మామూలు విద్యాభ్యాసముంజేయుటయెగాక సీత మొదలగు నితరాంశములలోని ధర్మములను చాలామట్టుకు వారలవలన నుపదేశించబడిరి హెర్. మెజిస్ట్రే. విక్టోరియా మహారాణిగా రిండియాచక్రవర్తనియను కితాబును ధరించుకొని నపుడు 1877-వ సంవత్సరములో విశాఖపట్టణములో జరిగిన దర్బారుకు వీరు వెళ్లియుండిరి. అచ్చట ప్రభువులలో వీరును, గతించిన విజయనగరపు మహారాజా వారును మాత్రము

* 1900 సంవత్సరంవరకు ఈ చరిత్రలో వీరిని 'రాజా' వారి నే వ్రాయఁబడి యుండును.

‘డైయిన్’ బల్లమీద నా దర్బారులోఁ గూర్చుండిరి. బొబ్బిలి లఢాయికిఁ బూర్వమునుంచి వైరముగల విజయనగరము, బొబ్బిలి కుటుంబస్థులగు వీరుభయలు నా దర్బారులో నదే ప్రథమముగ నొకరితో నొకరు మొలాఖత్తుఁ జేసికొనిరి.

1878-వ సంవత్సరములో వెంకటగిరికి వెళ్లి వీరి జ్యేష్ఠ సోదరులగు ప్రస్తుతపు వెంకటగిరి రాజాగారియొక్క పట్టాభిషేకమును సందర్శించిరి. పితాపురము, బొబ్బిలి, జటప్రోలు కుటుంబములకు దత్తతీయఁబడిన రెండవ, మూడవ, నాల్గవ సోదరులు వారల దత్తతలు జరిగినపిదప నిదే ప్రథమముగ నచ్చటికి విచ్చేసియుండిరి. అచ్చటనే యీ రాజాగారు ‘పెద్దపులి’ని వేసిరి. ఇదియె వారి మొదటి పెద్దపులివేట. 1878-వ సంవత్సరములో వినాహముం జేసికొనఁబడిన వీరి మొదటి భార్యగారు, 1860-వ సంవత్సరములో నిప్పటి కుమార రాజావారింగని పురిటిలోనె వైకుంఠవాసినులైరి. ఈ కుమార రాజావారగు రాజా వెంకట కుమార కృష్ణ రంగారావు బహదరుగారు 1880-వ సంవత్సరం మార్చి నెల తే 28 దీని జన్మించిరి.

ఈ రాజాగారి మైనారిటీ యాఖరుభాగములో వీరికిని, వీరి పెంపకపు తల్లిగారికిని కొన్ని పరస్పర నిరోధములు కలిగినవి. అప్పటి విశాఖపట్టణపు కలెక్టరువారగు ‘గారిస్ట్’ దొర వారీ యుభయులకు నానుకూల్యముం జేయుటకుఁ జాలినంత ప్రయత్నముం జేసిరి. కాని యీ రాజీ పూర్తికాకమునుపే యీ దొరగారు బోర్డుమొబరు పనికి వెళ్లవలసివచ్చెను. అటుపైని

రంప పితూరి నివారణార్థమే ప్రత్యేక హోదాతో సంపాదన క్యార్తేజ్' దొరవారు వాల్తేరులో మకామును జేసి యుండినపుడు రాజీజేసిరి. ఈ రాజాగారు 1880-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెల తే 8 దీనాటికి మైనారటీ తీరినప్పటికి 1881-వ సంవత్సరము జూలై తే 20 దీని, రాజీయనంతరమే ప్రభుత్వముం గైకొనిరి. అప్పటి ఖజానా నిలువ రూ. 140-15-0 లు మాత్రమే యుండుటగాక, లోకుల కీయవలసియున్న బాపతులు రూ. 45,000-ల వరకు నేర్పడియుండెను. వీరి తల్లిగారికి వారి జీవితకాలమువరకు ననుభవించుటకు సాలీయానా రూ. 60,000 టు రాబడిగల కరకవలస యెస్తేటును, మరికొన్ని గ్రామములు నిచ్చిరి. నవంబరునెల తే 30 దీని వీరి 'పట్టాభిషేకోత్సవము' జరిగెను. వీరి సోదరులగు శ్రీవేంకటగిరి రాజాగారు దైచేసియుండిరి. అప్పటి కలెక్టరుగారగు టర్నరు దొరవారు మసలందుపైని రాజావారినిఁ గూర్చుండఁబెట్టిరి. ఈ యుత్సవమునకు గొన్ని రోజులకు ముందుగానే రాజావారు తమ మొదటిభార్యగారి సోదరినే బెండ్లియాడిరి. ఈ మరుచటి సంవత్సరములో వీరు బొబ్బిలిలో మిడిల్స్కూలుగ నుండినదానిని 'హైస్కూలు'గ జేసి యంతకుముందు స్కూలుకు గవర్నమెంటునుంచి యిప్పించఁబడుచున్న సహాయముం దీసికొనుట మాని తామే యన్ని ఖర్చులును భరింపుచున్నారు. మఱియు 'సంస్థానపు బీదలసత్రము' నొకదానిని స్థాపించిరి. ఇంతియగాక 'బుధానందినీ' యను విద్యత్సభ నేర్పరచిరి. ఈ సంవత్సరము

లోనే 'తిరుపతియాత్రం' జేసికొని, మదరాసుకును, వెంకట గిరికిని వెళ్ళియుండిరి.

1883.

ఘనతఃజేదిన సర్. గ్రాంటు. డఫ్ గవర్నరువా గుత్తర సర్కారులలో దిరుగుచు ఫిబ్రవరునెలలో బొబ్బిలికి దైవేసి ప్రాతకోటలో విడియింపబడిరి. వారు బొబ్బిలిలో జూచినదానికి సంతసించినటుల బెజవాడలోని ప్రజల అద్రెస్సునకు వారిచ్చిన జవాబులో నిట్లు శలవిచ్చిరి:—

“ఈ యుత్తరసర్కారులలో దమకు చుట్టునుండువారలనేకవిధమైన మేలులం గలుగజేసిడివార్లు గలరు. వారెవరనఁగా విజయనగరము, మందస, బొబ్బిలి, పితాపురమహారాజులు యున్నారు.”

ఈ సంవత్సరములోనే రాజాగారు వెంకటగిరిలో నుండఁగా వెంకటగిరి రాజావారి రెండవ వివాహమును, శ్రీముద్దు కృష్ణయ్యచేంద్రులవారి వివాహమును జరిగినవి. వీరు బొబ్బిలి కుటుంబమునకు దత్తులగుటవలన సాధ్యమైనంత త్వరలో విధి విహితములైన శ్రాద్ధవిధులం జరుపుట ముఖ్యమని దలచి కాశీ, గయ, అలహాబాదులకు వెళ్లి తమ పెంపకపుత్రుండ్ర మొదలగు పూర్వులకు శ్రాద్ధవిధులం జరిపించివచ్చిరి. ఈ సంవత్సరములోనే వీరి రెండవభార్యగా రొక కుమారునిం గని పురిటిలోనే వైకుంఠవాసినులైరి.

1886.

ఈ సంవత్సరములో దక్షిణ ఇండియాలో నుండు ముఖ్యమైన యనేక పట్టణములం జూచుచు ననేక క్షేత్రములను సేవించిరి. అందు ముఖ్యములైనవి:—1. వుప్పాక, 2. సింగరాయకొండ, 3. నెల్లూరు, 4. వెంకటగిరి, 5. తిరుపతి, 6. కంచి, 7. చిదంబరము, 8. తంజావూరు, 9. కుంభకోణము, 10. నాగపట్టణము, 11. తిరువాలూరు, 12. రాజమన్నార్గుడి, 13. శ్రీరంగము, 14. మధుర, 15. రామేశ్వరము, 16. తుత్తుకుడి, 17. నీలగిరి, 18. కోయంబత్తూరు, 19. కాలికట్టు, 20. సేలము, 21. పుదుచ్చేరి, 22. బెంగుళూరు. వీరి సోదరులగు జటప్రోలు రాజావారి వివాహము వెంకటగిరిలో జరిగినపు డచట వీరుండిరి. మదరాసులో ఘనతజెందిన లాడ్లు డఫర్ వైస్రాయి గారిని సందర్శించిరి. 'ప్రాజ్ఞహాలు'ను నగరిలోఁ గట్టించిరి.

1887.

ఈ సంవత్సరము రాజాగారికి నిండా దుఃఖకరమైనదిగా నుండెను. వీరి పెంపకపు తల్లిగారును, వీరి ప్రియమైన చిన్న కుమారుఁడును గతించుటయేకాక వీ రనేకమాసములవరకు ఖాయిలాగా నుండిరి.

అయితే యీ సంవత్సరములో ముఖ్యమైనయంశ మేదనిన శ్రీమహారాణి చక్రవర్తినిగారి జూబిలీజ్ఞాపకార్థమై బొబ్బిలిలో నిండా యశస్వరమైన మార్కట్టుం గట్టించి జూన్ నెల తే 20 దీని హస్తాభారపు రాతినివేసి గవర్నమెంటువారి యుత్త

రువు నొంది 'విఘ్నోరియామార్కట్టని' చేరిడిరి. మఱియు శ్రీమ హరణిగారికి దమ అద్రెస్సును వెండిపెట్టెలో నుంచి యంపు ణానిరి. వీరీసువత్సరము సెప్టెంబరు తే 28 దీని శ్రీవేణుగోపాల స్వామివారికి వెండిగరుడవాహనమును సమర్పించిరి.'

1888.

రాజాగారు మదరాసులో స్త్రీమరు దిగగానే శ్రీగవర్నరు గారి ఏడేకామువలన నెదురుకొనబడి శ్రీగవర్నరుగారిబండ్లి నెక్కి శ్రీగవర్నరుగారి బాడీగార్డుల నైదుగురు తురు పులు వెంటరాగా తమబసలో బ్రవేశించిరి. ఈ మర్యాద జరుగుట కిదియె ప్రథమమైయున్నది. ఆ దఫాలో గవర్నరు గారు రిటర్ను విజిటిచ్చుటయెకాక 'ప్రె'వేటుయ్యుటనిన్ని దైచేసిరి. శ్రీగవర్నరుగారు కాన్ గ్రెస్ సభవారికి శౌరవాగ్ధ ముగ నిచ్చిన 'గార్డెన్ పార్టీ'లో గతించిన విజయనగరపు మహా రాజావారును, ఈ రాజావారును అతిసఖ్యముతో గలిసికొనిరి. వీరి యుభయుల ప్రభుత్వకాలములో నిదియె ప్రథమసమా వేశమైయున్నది.

ఈ సువత్సరములో రాజావారు ఉత్తర ఇండియాలో దూరయాత్రం జేసిరి. ఈ యాత్రలో 1. పునహ, 2. బొంబాయి, 3. బరోడా, 4. జెయిపూరు, 5. డిల్లీ, 6. ఆగ్రా, 7. లక్నో, 8. మధుర, 9. బృందావనము, 10. అయోధ్య, 11. అలహా బాదు, 12. కాశీ, 13. గయ, 14. కలకిత్తా, 15. భువనేశ్వరము, 16. జగన్నాథము మొదలైన స్థలములకు వెల్లిరి. ఆ యాత్ర

లోనే వీరు శ్రీవిఘ్నేరియా చక్రవర్తినిగారి మూడవకుమారులగు 'ది. డ్యూక్ ఆఫ్ కన్నాటు'వారిని, యప్పటి వైస్రాయిగారిని, యప్పటి బొంబాయి గవర్నరుగారిని సందర్శించిరి. వీరు తిరుగ గయకువేళ్లి గతించిన తమ పెంపకపు తల్లిగారికిఁ జేయవలసిన గయావిధులను జరిగించిరి. వీరీయత్తరయాత్రలం జేయు నపుడు అయోధ్య, బృందావనములనుండి శ్రీసీతారామ రాధా కృష్ణస్వాముల పాదుకలం దెచ్చి తమ నగరులో పూజామహలు నందు ఏప్రిల్ తే 18 దీని ప్రతిష్ఠించిరి.

ఆ సంవత్సరమున శ్రీవిఘ్నేరియాచక్రవర్తినిగారి జన్మతిథ్యు త్సవ సందర్భమునుబట్టి ఘనతఃజెందిన వైస్రాయిగారు 'రాజా' యను కిత్తాబు (వీరిమట్టుకుమాత్రము చెందతగిన) నిచ్చిరి. అయితే నీ బాబ్బిలిరాజులు జమీందారీని సంపాదించినది మొదలు రాజులనే వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చిన సంగతి యెల్లవారికిం దెలిసినదయ్యే యున్నది. కుటుంబ పారంపర్యమైన రాజాయను కిత్తాబెవరెవరికి గలదని గవర్నమెంటులో బ్రశ్న గలిగినపుడు, ఈ గవర్నమెంటువారి యధికార మీ దేశమునకు వచ్చినది మొదలు వీరి పూర్వులను రాజులని వ్రాయుచుండినట్లు గనప రచదగిన యనేక యత్తరములను, యనేకేతర కాకితముల నీ రాజాగారు గవర్నమెంటువారి కంపించిరి. ఘనతఃజెందిన వైస్రాయిగారు 1890-వ సంవత్సరం డిశంబరు నెల తే 16 దీని కుటుంబ పారంపర్యమైన 'రాజా' యను కిత్తాబు నీ కుటుం బము వారికిని, మరియు విజయనగరము, జయపురము, వెంకట

గిరి, కాళహస్తి, కావేటినగరము, విఠాపురము కుటుంబముల వారికిని, మలబారులోని మరికొన్ని కుటుంబముల వారికిని దైచేసిరి.

ఇందువిషయమై విశాఖపట్టణపు జిల్లా కలెక్టరు వారు గవర్నమెంటు చీఫ్ సెక్రటరీగారికంపిన రిపోర్టులో నీ కుటుంబమునకు సంబంధించిన భాగ మీ క్రిందిదైయున్నది:—

“బొబ్బిలి యనునది యీ జిల్లాలోని మూడు పెద్ద యిట్టేటలలోను నొకటియై యున్నది. తక్కిన రెండును జయపురము, విజయనగరమునైయున్నవి. సన్నద్ మిల్ కియత్ ఇస్థిమి రారీలోని పేరు ‘రాజా రాయడప్ప రంగారావు బొబ్బిలి జమీదారని’ వ్రాయబడియున్నది. మరియు నా యాఫీసులోనుండిన యనేక కాగితములు మన మీ దేశమునకువచ్చినది మొదలు కొని యీ బొబ్బిలి జమీదారు లీ కితాబుతో వ్రాయబడుచున్నటుల స్పష్టముగఁ గనబరచుచున్నయవి. ఈ జమీదారు గారు నేను కోరగానే 1807-వ సంవత్సరము మొదలనేక సమయములలో వీరి పూర్వుల కీ కితాబుతో వ్రాయబడుచుండిన యనేక యుత్తరములను నావద్దకంపిరి. వాటిలో బ్రతిదాని యందు నీ కితాబు వ్రాయబడియుండుటేకాక మహమ్మదీయ ప్రభుత్వకాలములోఁగూడ నీ కితాబు వాడుకజేయబడుచున్నటుల నిదర్శనముగనున్నవి. వీరి పూర్వుడగు రాజా లింగప్ప రంగారావుగారికి గుటుంబపారంపర్యములైన యనేక కితాబులు, మర్యాదలివ్వబడినటుల నీ రాజాగారు వ్రాసిరి. గాని ప్రసిద్ధ

మైన బొబ్బిలి లడాయిలో నివన్నియుంబోయి యుండును. 'శాశ్వతపుఁ గవులు' నిచ్చుకాలములో నీ జిల్లాలోని జమీదార్లకు, ప్రొప్రయిటర్లకు నీయఁబడిన 'కబోలియతు'లన్నిటిని నే జూచినాను. రాజాయను కితాబు జయపురము, విజయనగరము, బొబ్బిలి జమీందారుల పేరులకు ముందు వ్రాయఁబడియున్నది. కాని యితరులకటుల వ్రాయఁబడి యుండలేదు.

బొబ్బిలి యనునది యీ ప్రెసిడెన్సీలోని పురాతన జమీందారీలలో నొకటైయున్నది. మన మీదేశములోఁ బ్రవేశించకమునుపు వారు స్వతంత్రాధికారముగలవారై యున్నారు. ఈ జిల్లాయొక్క చరిత్రలో దీనివిషయమయ్యే ముఖ్యముగా వ్రాయఁబడియున్నది. ఈ యుత్తర సర్కారులను జయించు సందర్భములో 1757-వ సంవత్సరములో బొబ్బిలిలో జరిగిన పెద్ద లడాయియే జిల్లా చరిత్రలోని ముఖ్యంశమై యున్నది. ఆ యుద్ధమందే 'రంగారావుగారు' చంపఁబడిరి. విజయరామ రాజుగారు నొకరిచే బాడిచి చంపఁబడిరి. ఈ విజయరామ రాజుగారు బుస్సీదొరగారి యాజమాన్యముక్రిందనున్న ఫ్రెంచి వారితోగలసి యుండిరి. అయితే వీరి తర్వాత వారు కలకత్తా నుండి 'క్లైవు' దొరగారిచే బంపఁబడిన ఫోర్టుదొరగారినిఁ గలసి ఫ్రెంచిసేనం దరుమఁగొట్టి మొగలాయి చక్రవర్తి క్రిందనుండు నీ దేశములో మన యధికారము స్థాపింపఁబడుటలో సహాయులుగానుండిరి. విజయనగరము పదవిజయరామ రాజుగారే బొబ్బిలిలో జంపఁబడనియడల నేటివరకును నీ సర్కారులు

నిజాము వారికింద బహుశః యుండవలసివచ్చును. ఆరఫ్ దొరవారు బాబ్బిలి జమీదార్లవిషయమై వ్రాయుచు నిట్ల నిరి:—

“రాజులమని చెప్పకొనుచుండిన వీరు ‘పాలేగార్ల’లో మొదటివారై యున్నారు.”

1832-వ సంవత్సరమున, నా సంవత్సరముకు దగ్గర గాను నీ జిల్లాలోఁ బ్రబలిన పితూరీలలో నీబాబ్బిలి జమీదార్లు గారు గవర్నమెంటువారి కనేకవిధములఁ గొప్ప మేహనతు కార్యములంజేసిరి. ముఖ్యముగ పాలకొండ జమీదార్లు దివా నుం జంపిన కంబర వెంకటరాయుడిని యతని యల్లునింబట్టి యొప్పు జెప్పిరి. వారలం బట్టుకొనుటకు గవర్నమెంటువారు జేసిన సకల ప్రయత్నములు వృథయైనవి. ఈ విషయమయ్యే రసల్ దొరవారు తమ రిపోర్టులలో దగు రీతింగొనియాడి యుం డిరి. అప్పటి గవర్నరుగారగు సర్ ఫ్రెడరిక్ యాచెమ్ గారు గవర్నమెంటు కమిషనరగు రసల్ దొరగారికి వీరు జేసిన సహాయ విషయములో వీరి యోగ్యతనుగురించిన్ని, ప్రభు భృత్యన్యాయ మునుగురించిన్ని, మంచి యభిప్రాయముఁ గలవారై యుండిన టుల నీ జమీదారుగారితో ముఖస్థముగ శలవిచ్చిరి. మరియు పర్లాకిమిడి, విశాఖపట్టణము, గుంసూరు పితూరీల విషయ ములో వీరు జేసిన సహాయమునకు మెచ్చుకొని గవర్నమెంటు వారు విశాఖపట్టణపు కలెక్టరుగారి ద్వారా జమీదారుగారి కేవిధముగ తెలియఁబరచిన విశేష సంతోషకరముగ నుండునో

యా విధముగ వారి ప్రవర్తనవిషయమై గవర్నమెంటువారు మెచ్చుకొనినటుల దెలియపరచుమని రెవెన్యూబోర్డువారి దెలియజేసిరి. ఇటీవల కాలములలోగూడ నీ బొబ్బిలి కుటుంబమువారు ప్రశస్తమైనట్టియు, నేర్పుగలిగినట్టియు, తమ యిట్టేటు వ్యవహారవిషయములో నెల్లప్పుడు బ్రసిద్ధికెక్కియుండిరి. వారియొద్ద ధనమెప్పుడునుగలదు. కార్తేజ్ దొర వారి మాన్యులులో వ్రాసినట్లు అవసరోచితమైన రుణమును వీరివద్ద దీసికొనుటచే ననేక జమీదారీలు చెడకుండ సంరక్షించబడినవి.

బొబ్బిలి జమీదారుగారి కీ కితాబుయందుగల హక్కు, మనమీ దేశమును స్వాధీనముం జేసికొని నదిమొదలంగీకరింపబడుచుండుటయెకాక, ఆరమ్దొరవారి చరిత్రప్రకారము గూడ నంతకు పూర్వమును వాడుకజేయబడుచుండినటుల మీదఁ గనబరచబడియున్నది. ఈ కుటుంబములో నెవరికో యొకరి కిచ్చినదిగాదు. ప్రతి జమీందారునికిం గుటుంబ పారంపర్యముగ వాడుక జేయబడుచున్నది. మహారాజా యను కితాబీయబడక ముందు ప్రస్తుతపు జయపురపు జమీదారు గారికిని, గతించిన, ప్రస్తుతపు విజయనగరపు జమీదారుల కును, రాజాయను కితాబు ప్రత్యేకముగ నివ్వబడకపోయినను వాడుకజేయబడుచుండినటులనే వీరి కుటుంబమునకును నిది సహజముగ కుటుంబ పారంపర్యముగ ననుసరించి వచ్చుచునేయున్నది. పూర్వము రెండుసమయములలో విజయనగ

రపు జమీదారుగారిని రాజాయని వ్రాయవలసినట్లు గవర్న
మెంటువారి యత్తరువై యున్నది. బొబ్బిలి, జయపురపువా
రును విజయనగరమువారితోటి వారేగాన విజయనగరము,
జయపురము, బొబ్బిలి జమీదారులకుం గుటుంబ పారంపర్య
మైన రాజాయను కితాబు గలదని విశదపరచుచున్నాను.
ఇప్పటి విజయనగరము, జయపురము ప్రభువులకు వారిమట్టుకు
గా నివ్వబడిన మహారాజాయను కితాబు గలదు. మఱియు
నీయంశము సాధికారముతో నెప్పటి ణాకేమారుగా దెలియ
పరచుటకు గోరుచున్నాడను.

యచ్. జి. టర్నరు అని యున్నది.
కలెక్టరు."

(నిజమైన నకలు.)

ఆర్. సూర్యారావు అని యున్నది.
డెప్యూటీ కలెక్టరు.

మీద నుదహరించబడినదియు, వీరికిగా నిచ్చినదియు
నైన రాజా కితాబు సన్నదును టర్నరు దొరవారు బొబ్బిలికి
వచ్చి దర్బారుజేసి రాజాగారి కందజేసిరి. ఆ సన్నదు నిచ్చు
నపుడు టర్నరుదొరగా రుపన్యసించుటలో దాను కలెక్టరుగ
నుండినకాలములో ననేకుల కనేకవిధములైన సన్నదుల నిచ్చి
నప్పటికన్నను దమకు దీని నిచ్చుట విశేషసంతోషకరముగ
నున్నదనియు, నీ రాజాగారికి కితాబు నిచ్చుటకు వీరు పురాతన
కుటుంబపువా రగుటయేకాక వీరి యుక్తప్రవర్తనయుం గారణ

మనియు, నీ రాజాగారిని మార్పు దొరవారిక్రింద విద్యాభ్యాస కాలములో నుండినప్పటినుంచి యెరుగుదుమనియు, వీరి యుక్త ప్రవర్తన మపు డారంభమగుటయేకాక గద్దిపైని గూర్చున్నది మొదలు స్థిరపడినదనియు, వీరనేకేతర జమీందారులవలెగాక జమీందారుని వ్యాపారమును జెరుపఁగిన చుట్టునున్న పరివారము నెడఁబెట్టిరనియు, వీరు మొదటినుండియు మితవ్యయముం జేయుచు స్వతంత్రముగ వ్యవహరించుచున్నారనియుం జెప్పిరి. మఱియు వీరు పట్టాభిషిక్తులైనది మొదలుకొని యనేకోపయుక్త కార్యములం జేసిరనియు జనోపయుక్తములైన పనులకు ధారాళముగ జందాలనిచ్చిరనియు, నీ రాజాగారిరీతి నే జమీందారుఁ డనుసరించినను తాను లాభమును పొందుటయేకాక తన ప్రజలయొక్క స్థితిగతులంగూడ విశేషాభివృద్ధికి దెచ్చుననియుం జెప్పచు, రాజాగారికి పౌఖ్యమును, నింక ననేకములగు కిత్తాబులును, రాగోరుచున్నాననియుం జెప్పెను.

ఇందుకు తగువిధమున రాజాగారు జవాబిచ్చిరి.

ఈ పైకితా బివ్వఁబడినపుడు మదరాసు మెయిలుపేపరులో నీ క్రిందివిధముగ వ్రాయఁబడియుండెను:—

“ఈ రాజాగారు రమారమి యిరువదియేనిమిది సంవత్సరముల వ్రాయముగలవారై యున్నారు. గుట్టపుసవారి బాగుగ చేయఁగలరు. వినోదవిద్యలయందును, వేటయందును, నాస్తగలదు. వీరియెడల గైతుల కనుగాగముం గలదు. వీరి జాగ్రత్తగల జమీందారీ వ్యవహారమే వీరి ధనవృద్ధికి గారణము.

వీరు చాలాసాపుగ నింగ్గీపు వ్రాయను, జమవను, గల్గురు.
 వీరు తెలివి తేటలుగలవారు, మర్యాదావంతులునై యున్నారు.
 అనేకపర్యాయములు దూరప్రయాణముఁ జేసినందున మూఁడు
 ఁజధానులయందును చాలామందితో స్నేహముజేసిరి."

ఈ సంవత్సరము అక్టోబరు నెలలోఁ బ్రస్తుతపు బొబ్బిలి
 మహారాణిగారైన వీరి మూడవభార్యను వివాహమాడిరి. ఈమె
 యక్కగారే వెంకటగిరి రాజాగారియొక్క ప్రస్తుతపు భార్య
 గారై యున్నారు. ఈ యూరికి మైలున్నరదూరములో వీరు
 వేయించిన రాజమోహన్ బాగులో రాజమహాలును గట్టించిరి.
 ఈభవనము రాజాగారి ప్పడప్పడు వెల్లి మార్పుకొరకు నివసించుటకును,
 ప్రసిద్ధులగు నతిథులు బొబ్బిలికి వచ్చునపుడు వారల
 బసకొరకునుం గట్టించఁబడినది.

1889—1892.

ఈ రాజాగారి సోదరులగు వెంకటగిరి రాజాగారియొక్క-
 యు, రాజా ముద్దుకృష్ణులుగారియొక్కయు, ముఖ్యమైన కోరిక
 పైని వెంకటగిరికి వెల్లి కుటుంబపు సొత్తులవిషయమై జరిగిన
 రాజీకి బ్రధానకారకులై యుండిరి. కుటుంబపుటాస్తి నిర్ణయ
 దస్తావజేజు 1889-న సంవత్సరం ఏప్రిల్ తే 8 దీని పుట్టినది.
 వీరింసునిమిత్రముగానే వెంకటగిరిలోను, మదరాసులోను నాలు
 గుమాసములవరకు నివసించిరి. మఱియు సంవత్సర మాఖరు
 శాకమునుపే వీరితండ్రిగారగు వెంకటగిరి లేటు రాజాగారివలన,

వారికి వెంకటగిరి యెట్టేటులోనుంచి యిప్పించబడవలసిన
 మెయింటినెన్నువిషయ మేర్పాటుచేయగలందులకై వీరు వారి
 శ్మలన పిలువబడిరి. లేటు రాజాగారు తమ జ్యేష్ఠకుమారు
 లగు ప్రస్తుతపు వెంకటగిరి రాజాగారిని దాము కోరినంత
 మొత్తము నిచ్చుట కొప్పించుటకుగాను, దమ యెదవకుమారు
 లగు రాజా ముద్దుకృష్ణయ్యగారికి దుర్బోధనలుచేసి వారిచే
 రాజ్యవిభాగపు దావానుఁ దెప్పించిరి. అంతియగాక దమ కనిష్ఠ
 కుమారులగు రాజా వేణుగోపాలకృష్ణయ్యగారు రప్పటికి మైనరుగా
 నున్నందున వారికొరకు మరియొకరిచే నట్టి దావానే తెప్పిం
 చిరి. ఆరవకుమారులగు రాజా వెంకటకృష్ణయ్యగారు తమ
 తండ్రిగారి ప్రోత్సాహమునకు లోబడలేదు. వారి ననుకూల
 పరచుటకు బాబ్బిలి రాజాగారికి సుమారు మూడుసంవత్సర
 ములకాలము పట్టినది. వీరు ప్రతిసంవత్సరమును మదరాసుకు
 వెళ్లి మూడు నాలుగుమాసముల చొప్పున నుండుచు నాఖి
 రుకు వారలలో వారికి రాజీజేసిరి. వారలనఁగా పెదరాజాగారు,
 ప్రస్తుతపు రాజాగారు, రాజా ముద్దుకృష్ణయ్యగారునై యు
 న్నారు. ఈ రాజీ జరుగకముందే రాజా వేణుగోపాలకృష్ణయ్య
 గారు మైనారిటీ పదలి తమకొరకుగా నొకరిచేఁ దమతండ్రిగారి
 దుర్బోధనవలన దావా తెప్పించబడినదని తెలిసికొని దావాను
 తీసివేసికొనిరి. రాజా ముద్దుకృష్ణయ్యగారు రీసంగతి నెరిగినవారు
 గావున దండ్రిగారు కోరిన మెయింటినెన్నులోని యొకభాగము
 నిచ్చుట కొప్పుకొని దావానుఁ దీసివేసికొనిరి. ఈ విషయముకు

గాను మదరాసుకు ప్రతిసంవత్సరము వెళ్లడపు శ్రమదొలగించు
కొనుటకుగాను బొబ్బిలి రాజాగారును తండ్రిగారివలన గోరం
బడుచుండిన మెయింటినెన్నయొక్క మిగతభాగము నిచ్చుట
కొప్పకొనిరి. పాపవీరా వృద్ధరాజుగా రీ మెయింటినెన్నను
చాలాకాల మనుభవించకనే 1892-వ సంవత్సరం జూన్ నెల
తే 6 దీని వెరుంతవాసులైరి.

ఈ రాజీ విషయమై లార్డు కాన్నిమారాగారు వెంకట
గిరి రాజాగారికి వ్రాసినయుత్తర మీక్రిందిదై యున్నది.

“మై డియర్ రాజా,

మేనెల తే 6 దీ గల మీయుత్తరము చేరినది.
మీ తండ్రిగారి దుర్యోధనవలన మీ యెట్టేటు విభాగముకొరకు
వచ్చిన దావా తీసివేసి కొనబడినదని వినుటకు నిజముగ నాకు
నిండా సంతోషమైనది.

కుటుంబకలత లెల్లప్పుడును ముఖ్యముగ నసహ్యమై
నవై యున్నవి. మీ సోదరుడగు బొబ్బిలిరాజు నిండా తెలివి
గలవాడు. అతనివిషయములో నాకు నిండా గురుతుకలదు.
ఈ రాజీలో బ్రవేశించుట మంచిపని జేసెను.

మీ కుటుంబముయొక్క క్షేమమును గోరుచున్నాను.

కాన్నిమారాయని యున్నది.”

1888-వ సంవత్సరము మొదలుకొని లేటు విజయనగ
రపు మహారాజువారును, నీ బొబ్బిలి రాజాగారు నెక్కడెప్పుడు

గలిసికొనినను విశేషమైత్రితో మాటలాడుకొనుచు నుండే వారు. 1891-వ సంవత్సరములో లేటు విజయనగరపు మహారాజువారు మదరాసులో నాకస్తికముగ నెకరోజున రాజాగారి బసకు వచ్చిరి. అప్పుడు దైవవశమువలన వీరు నింటివద్దనుండిరి. వీరు మరుచటిదినమున వారి బసకు వెళ్లి కలిసికొనిరి. అదిమొదలు లేటు మహారాజువారు కాలగతి నొందువరకు దరుచుగ మదరాసులో నెకరోజులున కొకరు వెళ్లి కలిసికొనుచుండిరి.

1892-వ సంవత్సరమున మదరాసులో నీ రాజుగారు ఘనతఃజెందిన లార్డు ల్యాండ్సు డవును వైస్రాయిగారి దర్శనముం జేసికొనిరి.

ఈ సంవత్సర మాగష్టునెల తే 29 దీని రాజుగారికి నొక కుమారుడు జన్మించెను. వీరిపేరు రాజా శ్రీరామకృష్ణరంగారావు బహదరుగారు.

ఈ రాజుగారు మదరాసులో 1889-వ సంవత్సరములో శ్రీవిఘ్నేరియా చక్రవర్తినిగారి మనుమలగు గతించిన ప్రిన్సు ఆల్బర్టు విక్టరుగారియొక్కయు, 1891-వ సంవత్సరములో శ్రీరష్యా చక్రవర్తిగారి జ్యేష్ఠపుత్రునియొక్కయుం దర్శనముం జేసికొనిరి.

వీరు 1892-వ సంవత్సరం మెయి తే 21 దీని రు. 542-11-2 లు సాలీయానా రాబడిగలిగినట్టి గ్రామమును పది వృత్తులుగ నేర్పరచి శ్రీరామకృష్ణపురమను సగ్రహారముంజేసిరి.

1893.

ఈ సంవత్సరము ప్రస్తుతపు రాజాగారి పరిపాలనకాలములో ముఖ్యమైనదియు, విశేష సంతోషకరమైనదియైనదియున్నది. ఏప్రిల్ నెల తే 14 దీని రాజాగారు యూరోపుదేశయాత్ర నిమిత్తము వెడలి వీరి కుమారులగు కుమార రాజాగారి నింగ్లీషుసాధ్యాయుని వశమున మదరాసులో విడిచి వెంకటగిరిలోని తల్లిగారివద్దను, సోదరులవద్దను, శలవులకైకొని బొంబాయిలో స్త్రీమరునెక్కి, మార్చేలిస్సును పట్టణమువద్ద స్త్రీమరుదిగిరి. అచ్చటినుండి పారీసునగరమునకు వెళ్లి కొన్ని దినములచటనుండి మే నెల తే 19 దీని లండనుపురికిం జేరిరి. మదరాసుగవర్నరుగారగు 'లార్డు వెన్లాకు'గారు దయతో స్టేటు సెక్రెటరీ మొదలగు తగువారికి సిఫారసుత్తరములను వీరికిచ్చిరి. వీరి కనిష్ఠ సోదరులగు రాజా వేణుగోపాల బహదరుగారు మదరాసునుండి వీరివెంట వెళ్లిరి. హెర్. మెజస్ట్రీగారి తరపు హి. రా. హైది. ప్రిన్సు ఆఫ్ వేల్సుగారు 'సెంటు జేముస్' నగరుననిచ్చిన 'లెవీకి' వీరిరువురు వెళ్లిరి. ఆ నగరిలో యంబాసిడర్సు మొదలగు గొప్పవారు వెళ్లు దేవిడినుంచి వీరు వెళ్లుటరుత్తరువైనది. ఆ లెవీలో నిండియా స్టేటు సెక్రెటరీగారివలన బేర్కోనబడిరి హెర్. మెజస్ట్రీగారి జన్మ తిథ్యుత్సవమునాడు మామూలుగా ఫారెన్ ఆఫీసులో నివ్వబడిన యాదరణోత్సవమునకు వెళ్లిరి 'బకింగ్ హాము'నగరులో జరిగిన రెండు రాజవిందులకును, నొక రాజ సంగీతపు కచేరికిని ప్రైవేట్ యంట్రిని వెళ్లిరి. హి. రా

హై. ది. ప్రిన్సుగారివలన నొకపబ్లిక్ భవనమునకు హస్తాభారపు రాయవేయబడిన యుత్సవమునకు డ్యూక్, ఆఫ్, కేంబ్రిడ్జిగారి వలన నాహ్వానించబడిరి. మరియు జూలై నెల తే 19 దీని హి. రా. హై. ది. డ్యూక్ ఆఫ్ కన్నాటుగారి దర్శనమును జేసికొనిరి. అప్పుడు డ్యూక్ గారు రాజాగారిని పునహాలో జూచినది జ్ఞాపకమున్నదని శలవిచ్చిరి. హెర్. మెజస్టీగారి దర్శనముంజేయుటకై ప్రిన్సుగారివలన నీయబడిన 'గార్డెన్ పార్టీ'కి వీరుపురు వెళ్లిరి. హి. రా. హై. ది. డ్యూక్ ఆఫ్ యార్కుగారి వివాహమునకు ముందు వధూవరుల దర్శనార్థ మొక మహనీయునిచే నివ్వబడిన గార్డెన్ పార్టీలో నిండియా ప్లేటు సెక్రటరీగారా డ్యూక్ గారితో నీ రాజాగారిని, వీరి సోదరులను మొఱాఖీత్తుజేయించిరి. జూలై నెల తే 10 దీని హి. రా. హై. ది. ప్రిన్సు ఆఫ్ వేల్సుగారు రాజాగారికిని, వీరి సోదరులకును దర్శనమిచ్చి వీరితో గలిసికొనినందుకు సంతోషించితిమని శలవిచ్చిరి. దానికి రాజావారు తమరిటుల ప్రభుదర్శన మను గ్రహించుటయే మాకు విశేష శౌరవమని మనవిజేసిరి. విండ్సరుకోటలో జూలై నెల తే 17 దీని హెర్. మెజస్టీ చక్రవర్తినిగారి దర్శనముం జేసికొని కృతార్థులైరి. ఈ యూరోపు దేశయాత్రలో నిదే ముఖ్యమైన విషయముగాన రాజాగారపుడు వ్రాసిన దినచర్య పుస్తకములోని మాటలే యీ క్రింద వ్రాయబడినవి:—

“తే 17 ది. ఈ ప్రయాణములో ముఖ్యమైనదినము.

నేను నాబసను విడిచి పాడింగ్టన్ ప్రేషనులో స్పెషల్ రైలులు నెక్కి విండ్సరుకోటకు వెళ్లితిని. ఆ బండిలోనే శ్రీరాణి గారి రాజకార్యపు సభవారు కొందరు వెళ్లిరి. ఇండియాస్టేటు సెక్రటరీగారి యేడేకాము ప్రేషనుకు వచ్చి నన్ను 'కోటకుం దీసికొని వెళ్లెను. కోటనుండి వచ్చి కనిపెట్టియున్న యొకబం డిలో నేనును, ఆ యేడేకాము నెక్కి వెళ్లితిమి. ఆ బండికి రెండు గుట్టములు పూన్చబడినవి. ఆ బండి, కోచిమానువలన దోలబడక నందులో నొక గుట్టముమీద నెక్కినసవారుచే దోల బడెను. ఆ కోటలో నుత్తరువగునంతవరకు నిరీక్షించియుండుట కొక గదిలోనికి దీసికొని వెళ్లబడితిని. అచ్చట కొన్ని ఫల ములు ఫలహారమున కంపబడినవి. మూడుగంటలు కాగానే యుత్తరువుపై నేను పిలువబడి శ్రీరాణిగారి రూమువరకు నేడే కామువలనం దీసికొని వెళ్లబడితిని. అచ్చట హాజరుగ కని పెట్టియుండిన యొకప్రభువు నన్ను గలిసి శ్రీమహారాణిగారి రూసములోనికి దీసికొనివెళ్లి యామెయెదుట నిలిపిరి. ఆమె నిలువబడియుండే యతిదయారసముతో 'షేక్ హాండు' జేసిరి. హెర్. మెజస్టీగారి సంభాషణ కొంచెముసేపైనను బహుదయా సూచకముగాను, శ్లాఘనీయముగా నుండెను. వారిప్రక్క నున్నవారికుమార్తెయగు ప్రిన్సెస్. బ్రియట్రిస్గారికి నన్ను మిగుల దయతో మొలాఖత్తు జేసిరి. హెర్. మెజస్టీగారు 74 సంవత్సరముల ప్రాయముగలవారైనను నేను వేసికొని వెళ్లిన మన హిందూదేశపు యుడుపులను జాగ్రత్తతో బరిక్షించిరి.

వ్యాఘ్ర సంభాషణ నిండు దయగలదిగా నుండుటయేగాక, వా
 క్షాత్యుర్యము నిండా మెచ్చఁదగియుండెను. గాన నేబదియారు
 సువత్సరములనుండి ప్రభుత్వముం జేయుచుండిన యీ ప్రభు
 రాలిదర్శనము నాకు లభ్యమగుటకు విశేష సంతోషము గలు
 గుటయేకాక గొప్ప గౌరవమును సహా గలిగినవాడనైతిని. ఇం
 గ్లాండుకు వెళ్లి హెర్. మెజస్టీగారి దర్శనముం జేయవలెనని
 న్నాకు బాల్యమాదిగాఁ గోరిక యుండెను. అది యిప్పుడు నెర
 వేరినది. అటుతర్వాతఁ గొంతసేపటికి రాజకీయ సభవారును,
 నేనును కోటను విడచి స్టేషనుకు వచ్చి స్పెషల్ బండిమీదుగా
 లండను నగరముఁ జేరితిమి. ఇంత దూరదేశమునకు వచ్చిన
 నా కిప్పుడు తనివితీరినది. మదరాసు రాజధానినుంచి యీ
 దేశమునకు వచ్చిన రాజులలో మొదటిరాజును నేనేయని
 జెప్పఁదగియున్నది.

ఓ యభీష్టదైవమా! వందనము. ఇదియె నాజీవితకాల
 ములో సౌఖ్యకరమైనదినము.”

దర్శనమైన కొద్దిదినములలోనే హెర్. మెజస్టీగారు
 తమ చేవ్రాలుగల తమ ఫోటోగ్రాఫును రాజాగారికి నంపిరి.
 దాని నందుకొనుచు హెర్. మెజస్టీగారి సెక్రిటరీగారికి న్రాసిన
 జాబులో, జేయఁదగిన వందనములంజేయుచు, రాజభక్తినిఁగనఁ
 బరచుచు, హెర్. మెజస్టీగారి జూబిలీ జ్ఞాపకార్థ మొక మా
 ర్కట్టును బొబ్బిలిలోఁ గట్టించితిమనియు, శ్రీమహారాణిగారు
 తమకు దర్శనమొసంగిన యంశమునకు జ్ఞాపకార్థముగా బొబ్బి

లిహో నొక టవునుహాలుం గట్టిం చెదమనియు, దానికి 'విట్టోరియా టవునుహాలను' బేగుంచుట కనుజ్ఞ దైచేయుటకుం బ్రార్థించు చున్నామనియు, హెచ్. మెజస్టీ గారి ప్రశస్తమైన యీ బహు మతికొరకు తమ యనేకవందనములను, ప్రభుభక్తిని, కృతజ్ఞతను, శ్రీవారికి తగురీతిని శృతపర్చుమనియుఁ గోరిరి.

ఇందువిషయమై యా దొరవారు వ్రాసిన జవాబు :—

“అయ్యా!

మీ రంపినజాబును శ్రీమహారాణిగారి సన్నిధిలో సునామనీ చేసితిని. మీరు శ్రీమహారాణిగారి దర్శన జ్ఞాపకార్థమై యొక టవునుహాలుం గట్టించ నుద్దేశముగలవారైనది విని సంతసించితిమనియు, దానికి విట్టోరియా టవునుహాలను పేరు నుంచుట కుత్తరువు ననుగ్రహించితిమనియు మీకుం దెలుప మని నా కాజ్ఞఁజేసిరి.

యచ్. యఫ్. పోస్టల్, యనియున్నది.

రాజాగారు డ్యూక్ ఆఫ్ యార్కు-గారి భార్యకు వివాహ కాలమందు నొక పనివానితనముగల దంతపుపెట్టె నంపించు కొనిరి. దాని నంగీకరించుచు సంతోషించితిమని జవాబు వ్రాయించిరి. శ్రీమహారాణిగారికి నొక దంతపు పెట్టెను దాఖలుజేసిరి. సెంటుమేరీ ఆసుపత్రికి 100 గిని కాసులుం జందా నిచ్చిరి. ప్రధానమంత్రిమొదలగు ననేకులగు మహనీయుల గృహములలో జరిగిన యుత్సవములకు వెల్లిరి. ఇండియా

స్త్రీలు సెక్రిటరీగాను మొదలగు గొందరు గొప్పవారల దర్శనముం జేసిరి. ఉత్సవ సమయములలో మిగిలిన రాజకుటుంబస్థుల యొక్కయు, మరికొందరి ప్రభువులయొక్కయు మొలాఖత్తు జేసిరి. అచ్చటనుండు కాలములో బైటను, ఆక్సుఫర్డు, లివర్ పూలు, ఎడింబరో, బెజ్ ఫర్డు, యనుపట్టణములంజూచిరి. లండను నగరమువిడిచి యూరప్ దేశములోని పారిసు, లూసరన్, వెనీస్, ఫ్లారెన్సు, రోము పట్టణములం జూచుకొని బ్రిండిసీలో స్త్రీమరు నెక్కి బొంబాయికి సెప్పైబరునెల తే 2 దీని జేరిరి. ఆ నెల తే 13 దీని బొబ్బిలిలో సురక్షితముగ బ్రవేశించిరి. వీరి యాత్ర జేసినందుకుగాను వెంకటగిరి, బొబ్బిలి, ప్రజలు అప్రచేసుల నిచ్చిరి.

ఈ రాజుగారు శ్రీవేణుగోపాలస్వామివారి యాలయ ములోఁ బ్రత్యేకముగ నాలయములం గట్టించి శ్రీసీతారామ రాధాకృష్ణస్వాముల నాయాలయములలోఁ బ్రతిష్ఠ జేయించిరి.

1894.

రాజువారి యాహ్వానముపైని ఘనతజెందిన లార్డు వెన్లాకు గవర్నరుగా రిట్యోబరునెల తే 4 దీని బొబ్బిలికి విజయముచేసి రాజమహాలులో విడిదిజేసిరి. సాయంత్రము రాజు గారు తమ కుమారునితోఁగూడవెల్లి వారి దర్శనముం జేసికొని వచ్చిరి. వారి వెంబడినే శ్రీగవర్నరుగారు నగరులో రాజు గారికి 'రిటర్నువిజిటు' నిచ్చి విక్టోరియాటన్నసుహానుకు హస్త భారపురాతిని వేయునపు డీవిధముగ శలవిచ్చిరి:—

“బాబ్బిలి రాజాగారూ, మరియు తగుమనుష్యులారా

మీరు గత సంవత్సరము ఇంగ్లాండుకు వెళ్లి హేర్. మేజస్ట్రీ. యంప్రెస్ గారి దర్శనము జేసికొని తత్సందర్శన జ్ఞాపకార్థమై కట్టింపబడుదానికి ‘హస్తీభారపురాయి’ (పునాదురాయి) వేయుమని నన్నుం గోరినందున నాప్రకారము జరిపించుటకు నాకు విశేష సంతోషమైనది. మీరిప్పుడు జేయబోవుదానికంటె ననుకూలమైన మరియొకదాని నాదర్శన జ్ఞాపకార్థమై జేయజాలరని దలచితిని. అందుచే నిందుకుగా నేనిచ్చుటకు వచ్చుటయు, నీహస్తీభారపురాయి వేయుటయుం జరిగినందుకు నాకు మిగుల సంతోషకరముగను, దృష్టికరముగనున్నది. హేర్. మేజస్ట్రీ గారియెడల మీకుంగల ప్రభుభక్తి, విశ్వాసములకును, మీకుటుంబములోనివారలవలన నెల్లప్పుడుం గనబరచుబడు ప్రభుభక్తిసూచక ప్రవర్తనలకు నీభవనము శాశ్వత నిదర్శనమైయుండును. మీరాలోచించిన యిది యీదేశపు ప్రజలకు మిక్కిలి యనుకూలమై యున్నది.

* * * * *

నేనిచ్చటికి వచ్చిన విషయమును సీమలోనివారలకు దెలుపుచు నీదేశమునకు సంబంధించిన ప్రతివిషయమున నాకుఁ బ్రీతిపూర్వకమైన యాదరణము కలదని వారలకుం దెలుపుదును. మరియు నీబాబ్బిలిలో దన ననుసరించియుండువారలకుం జేయఁదగినపనులం జేయుట కనుగ్రహింపఁగలిగినట్టియు, నెల్లప్పుడును హేర్. మేజస్ట్రీ గారియెడలఁ బ్రభుభక్తి, ప్రీతులం గనబరచుట

కాస్తకిగల యొక ప్రభువు గలఁడని చెప్పఁగలను. ఈ సుసమయములో మిమ్ము గొనియాడుటకంటె నేనేమి చెప్పఁగలను. ఈ భవనము త్వరలోఁ గట్టఁబడి శాశ్వతమైనదై యుండును.

* * * * *

రాజమహాలువద్ద జరిగిన విందుయొద్ద శ్రీరాజాగారు శ్రీరాణిగారియొక్కయు, గవర్నరుగారియొక్కయు నాయోగ్యమును గోరిరి. అందుకు ప్రతిగా శ్రీగవర్నరుగారు రాజాగారి యాయోగ్యమును నీక్రిందివిధమునఁ గోరిరి.

“దయతో నాయాయోగ్యమునుఁగోరిన మీకును, దానిని విశేషాదరణముతో దీసికొనువారలకును నేవందనముం జేయుచున్నాఁడను. కొంతకాలముక్రిందట మీరు దయతో నన్నిచ్చుటకు రమ్మని కోరియుండిరి. ఆ చొప్పున నేనిచ్చటికి రాగలిగినందుకును, నేటిసాయంత్రమున నేనిచట హస్తిభారపురాతిని వేసినందుకును, నాకు నిండా సంతోషము కలిగినదని చెప్పఁగలను.

* * * * *

ఇదిగో యిచ్చట నొకపట్టణమును, నొక యెట్టేటును, విశేష బాగుగను నేర్పుగను పరిపాలింపఁబడుచున్నవి. నాకందు విడియైన ప్రతిసమాచారమునుబట్టి యా దేశపుప్రజలు సుఖులై యుండిరనియు, నెమ్మదియు, నభివృద్ధియుంగలిగి సంతోషముతోనుండిరనియుం దెలియవచ్చినది. నిండాశ్రద్ధతో మీరు వారల క్షేమలాభములంగనిపెట్టుచుందురనియు నాకుఁదెలియ

వచ్చినది. అందుకుగా నేను గవర్నమెంటుతరపున మనఃపూర్తిగా
వందనములం దెలియజేయుచున్నాను.

* * * * *

హివలెనే యాయత్తర సర్కారులలోని భూఖామందు
లభిరుచిగలిగి, యొకప్పుడైన నీచుకువెల్లి హేర్. మేజిస్ట్రేగారి
దర్శనముం జేసికొని బ్రిటీషు రాజ్యమునకు ప్రభుభక్తియు, నను
సరణయుం గలిగియుండుటకు నేను గోరుచున్నాను. నన్ను నీ
విధముగ దయతో నాదరించినందుకు గవర్నమెంటుతరపున
వందనముం జేయుటకంటే నేనింక నేమి చెప్పగలను. ఈ నా
విజిటు బహు సౌఖ్యకరముగను, యుల్లాసకరముగను యున్నది.

* * * * *

శ్రీగవర్నరుగారు బొబ్బిలి లఢాయి స్థలమునఁ గట్టఁబడిన
స్తంభముయొద్దకు తే 5 దీ యుదయమున వెల్లిరి. దీనిని 1891-వ
సంవత్సరములో రాజావారు పూర్వపు కోటస్థలమునఁ గట్టిం
చిరి. మరియు శ్రీగవర్నరుగారు తమ దొరసానికి బదులుగ
సంస్థానపు ఘోషా ఆసుపత్రికి హస్తిభారపు రాతిని వేసిరి.
ఆప్పుడు శ్రీగవర్నరుగారు యీరాతిని వేయుటకుఁగాఁ దమ్మును
గోరినందుకు విశేష సంతోషమైనదనియును, తమ దొరసాని
గారు రాజాలకపోయినందుకు జింతించితిమనియును, నీఘోషా
ఆసుపత్రులవిషయమై మీకుటుంబమువారు చాలా ధన మిచ్చి
రనియును, మదరాసు ఘోషా ఆసుపత్రికి గేవల వెంకటగిరి
రాజావారి యీవియె మూలమై యున్నందున మీకుటుంబము

వారికభిరుచిగలదనియు, నిది తయారైనవిదప స్త్రీలకు నిండా
యాధారమైయుండుననియు, దీనిం జూచిన తగువారు మీవలె
నిట్టిపనులం జేయుట కిదియె ప్రోత్సాహకమగుననియు, నీవిధ
ముగ స్త్రీలకొర కుపయోగకరములగు కార్యములం జేయు
టకు మీరు మౌగదర్శకులై యున్నందుకు మిమ్ములం గొనియాడు
ఘంటిననియు శలవిచ్చిరి.

శ్రీగవర్నరుగారు నాటిదినము సాయంకాలమే విజయ
నగరముకు వెడలిపోయిరి.

రాజుగారు ఘోషా ఆసుపత్రిని, లేడీ అపాతికరీ యుండు
టకు బంగళాయను తామే కట్టించి వానిని శాశ్వతముగ జరు
పుచుండుటకై రూ. 20,000 లను డిస్ట్రిబ్యు బోర్డువారికిచ్చి వాటి
నెప్పగించిరి.

ఈ జిల్లాకు ననేకోపయోగ కార్యములంజేసిన టర్నరు
కలెక్టరుగారియొక్క పేరు జ్ఞాపకముండునటుల దేనినైన నొక
దానిం జేయవలయునను రాజుగారి ప్రోత్సాహమున విశాఖ
పట్టణములో నావశ్యకమైనసత్ర మాదూరగారిపేరుతోఁ గట్టించి
చంబడినది. దానికి పేరు రూ. 6,000 లు చందా నిచ్చిరి.

1895.

ఈ సంవత్సరపు సంవత్సరాది యుత్సవ సందర్భమున
హేర్. మేజస్ట్రీ చక్రవర్తినిగారు రాజుగారికి 'నైట్' కిమాండరు
ఆఫ్ ది ఇండియా యంపైరను' కితాబు ననుగ్రహించిరి. మద

రాసు మెయిలుపేపరులో పత్రికాధిపతి యీ క్రిందివిధమున రాజావారివిషయమై వ్రాసెను:—

“గొప్పకితాబులను జెందినవారిలో బొబ్బిలి రాజాగారాజు మనరాసు యిలాకావారిలోనివాడై యున్నారు. ఈ ఘనుడు కనిపెట్టతగిన యభివృద్ధికరమైనకార్యములం జేయువారు. వీరు ఇండియాయొక్క యితర భాగములలోని యనేకులవలెగాక సీమకు నావికాయాత్ర జేయుటకు గల యడ్డముం దొలగ దీసికొనిరి. వారచటనుండి వచ్చినదిమొదలచట వారికిఁ గలిగిన యనుభవము వారిబుద్ధికుశలతచే విరివి చేయఁదగినదిగానున్నటుల బొటబడుచున్నారు. లార్డు వెన్లెకుదొరగా సీమధ్య నుత్తర సర్కారులకు వెళ్లినపు డత్యావశ్యకమైనట్టియు, ముఖ్యమైనట్టియు, రెండు భవనములకు హస్తాభారపురాళ్లనువేసిరి. సీమకు వెళ్లినందుకు జ్ఞాపకార్థమయ్యే వీటిని స్థాపించుచున్నామని రాజాగారే యొప్పుకొనుచున్నారు.”

మేనెల తే 30 దీని నీలగిరిలో ఘనతజెందిన లార్డు వెన్లెకు దొరగారిచే రాజావారు పైనిజెప్పిన కితాబుచే నలంకరింపఁబడిరి. ఈవిధమైన యుత్సవములలో నిదియే ప్రథమమై యున్నది. హిస్. పైనన్. బరోడా గెయిక్వారు మహారాజావారాయుత్సవమునకు విజయంచేసిరి. రాజావారు బొబ్బిలికి వచ్చిన పిదపఁ బ్రజలిచ్చిన యద్రెస్సుకు వందనముం జేయుచు, మీ కోరికలనన్నిటి నొక్కసారిగ దీర్చుటకు బూనుకొనఁజాలమనిన్ని, కాలక్రమమున నిందులో చాలావాటిని నెరవేర్చెదమనిన్ని

వ్యాధానము జేసిరి. ఈ సందర్భమునంబట్టి రైతులయం దను
గ్రహించి రూ. 30,000 లు రిమిషను లిచ్చిరి. ఘనతజెందిన
'లార్డు యెలిజీ' వైస్రాయిగారు మదరాసుకు వచ్చినపుడు
రాజావారు వారి దర్శనముం జేసికొనిరి. ఆ వైస్రాయిగారి
భార్యపేరున విక్టోరియా ఘోషా ఆసుపత్రిలో నొక 'బెడ్డు'ను
స్థాపించిరి.

1896.

ఈ సంవత్సరములో రాజావారు మరియొక బెడ్డును
వెల్లూకు దొరసానిగారిపేరుతో మీదఁ జెప్పఁబడిన యాసుపత్రి
లోనే స్థాపించిరి.

సంవత్సరమునెల తే 3 దీని విశాఖపట్టణపు కలెక్టరు దొర
గారగు 'మోరార్' దొరగారు బొబ్బిలిలో గట్టించఁబడిన
'సంస్థానపు ఘోషా ఆసుపత్రిని' దెరచిరి.

లేటు విజయనగరపు మహారాజావారి స్థానమున చట్ట
నిరూపణ సభలో రాజావారిని శ్రీగవర్నరుగారు మొదలుగ
నియమించిరి.

1897.

ఈ సంవత్సరపు తొమ్మిదివారణార్థమై రాజావారు రూ.
10,000 లు జందా నిచ్చుటయెగాక వచ్చిన బీదలకందరికి బీదల
సత్రములో నన్నముఁ బెట్టించిరి. చెరువులు మొదలుగువాని

మర వుత్తుల నిమిత్తమై రూ. 25,000 లను ఖర్చుచేసిరి. నిర్గు పేదలకును, సుస్థానపు నవుకరులకును చౌకధరలకు ధాన్య మమ్మించిరి.

హెచ్. మెజస్ట్రీగారి 'డైమండు జూబిలీ' జ్ఞాపకార్థమై రాజావారు దర్బారు జేసిరి. ఆ దర్బారు కన్నితైగలవారును వచ్చియుండిరి. రాజావారి యువన్యాసము తరువాత ననేకోపి న్యాసములు జరుపఁబడెను. ఈ శుభసమయమునకుగా సంతోష పూర్వకమైన యద్రెస్సును వెండిపెట్టెలోనుంచి హెచ్. మెజస్ట్రీగారికి వీరంపించిరి.

ఈ సంవత్సరాంతమున జరిగిన శ్రీవెంకటగిరి కుమార రాజావారి వివాహమునిమిత్తము రాజాగారు వెంకటగిరికి వెళ్లి యుండిరి. అప్పటిలో వీరి సోదరులగు వెంకటగిరి రాజాగారికిని, రాజా ముద్దుకృష్ణయ్యగారికిని కొన్ని స్వల్పమనొమలికితములు కలిగియుండెను. వాటి నా వివాహసమయమునకు రాజాగారు రనుకూలముగ రాజీచేసిరి.

1898.

రాజావారి యాహ్వానముచే ఘనతజేదిన సర్. ఆర్థర్. హావిలాక్, గవర్నరుగారు విజ్ఞోరియా ట్రస్టునుహాలును దెరచు టకు ఫిబ్రవరునెల తే 21 దీని బొబ్బిలికి దయచేసి రాజమహాలులో బసజేసిరి. నాటిదినమున జరిగినవిందున శ్రీగవర్నరుదొర ఘారు రాజావారి యారోగ్యముంగూర్చి యిట్లు ప్రతిగా ననిరి:-

“నాయారోగ్యము గోరుటలో స్తుతిపూర్వకమైన మీ దయగల వాక్యములంగూర్చి మీకు వందనముం జేయుచున్నాము. రేపటిదినమున నే జేయఁబోవు టవునుహాలుం దెరచడవు యుత్సవమునిమిత్తమై రాజావారు చెప్పినప్రకారముగ వారి యాహ్వానమే నే నీసర్కారులకు వచ్చుటకు నిశ్చయమైన కారణము. అవకాశమైతేమాత్రము ఈ వైపునకు రావలెనని తలంచియుండిన నే నీయుత్సవమునకుగా జేసిన కారణంబట్టి నా ప్రయాణమును మరియొక సమయమునకు మార్చుకొనుట కవకాశము లేకవచ్చితిని. ఐనను చాలినంతకాలము గలిగియుండు నటులనే నేర్పరచుకొని యీదేశమునకు వచ్చి నేటి దినమున రాజాగారి కతిథిగ నుండినందుకు నాకు నిండా సంతోషమైనది. హావిలాక్ దొరసానిగారుకూడా వచ్చియుంటే రాజాగారి కింత కంటే నధికమైన సంతోషము గలిగియుండుటకు సందియము లేదు. అయితే రాజావారు చెప్పినటుల నిది దూరపుప్రయాణ మగుటయేకాక బహుతొందరగ జేయఁబడు ముసాఫరీయైనందున నామె రాజులకపోయిరి. ఆమె కిట్టిదూరపుతొందరప్రయాణముం జేయుట యసాధ్యము. నేను కూర్చుండుటకుమునుపే బొబ్బిలి రాజాగారి యారోగ్యమును గోరి పానము జేయుటకు, తగుమనుష్యులారా, మిమ్ములం గోరుచున్నాఁడను.

ఈ బొబ్బిలి రాజాగారు మనకందరికిం దెలిసినటుల నీ దేశమున జరిగిన యుద్ధములలోఁ బ్రసిద్ధికెక్కినట్టియు, నీ సర్కారుల చరిత్రలోఁ గమనించఁదగినట్టియు పంశముయొక్క

సంతతివారును ప్రతినిధియైన యున్నారు. ఈ రాజాగారు విద్యాసమర్థులును, మరియు దేశాటనముం జేయుటలోఁ గని పెట్టిచూచి తిరుగువారును, వీరిక పెద్ద భూఖామందులును, దాని నెట్లు పూర్తియైన లాభముతోఁ బాలించవలెనో యా విషయముం దెలిసినవారునై యున్నారు. మఱియు నాచట్ట నిరూపణసభలో మదరాసు రాజధానిలో విస్తారమైన భూఖామందుల లాభమునుఁ దెలియఁజేయు విలువైన వెంబరుగ నున్నారని నే నిర్ధారణగ జెప్పఁగలను. ఈ మదరాసు రాజధానిలోను, మఱియు హిందూదేశములోను, సీ బొబ్బిలి రాజాగారివంటివారనేకు లుండుట నా కిష్టమనియుం జెప్పఁగలను.”

మరుచటిదిన ముదయమున రాజావారు శ్రీగవర్నరు గారి దర్శనముం జేసికొనివచ్చిరి. ఆ వెంబడినే శ్రీగవర్నరు గారు ‘రిటర్ను విజిటు’కు నగరిలోనికిఁ దయచేసిరి. నవీనముగ దయారయిన ‘దర్బారు మహాలు’లో వీరికి రాజావా రతిథి సత్కారముం జేసిరి. ఈ మహా లిదిమొదలుగ వాడుకజేయఁ బడుచున్నది. అచ్చటనుండి శ్రీగవర్నరుగారు విష్టోరియాటవును హాలునకు వెళ్లి ‘డైనుబల్ల’మీద నాసనముం దీసికొనఁగానే రాజావారా టవునుహాలుం దెరువమని యథావిధిగఁ బ్రార్థించి టవునుహాలుయొక్క వెండిబీగమును శ్రీగవర్నరుగారి కందఁ జేసిరి.

ఆ పైని శ్రీగవర్నరుగా రిట్లు శలవిచ్చిరి:—

ఈ రాజాగారీ (విపులముగఁ దెలియఁదగినట్లు) టవును.

హాలుం గట్టుటకు గల యుద్దేశమును, జరిత్రను, వ్యక్తపరచిరి కాన బ్రసిద్ధికెక్కిన నా పూర్వపు గవర్నరుగారివలన నారంభించబడిన యీ పనినిఁ బూర్తిజేయుటకుగా నన్ను కోరినందుకు నాకు సంతోషమును, గౌరవమునుఁ గలదని జెప్పటకంటె నందువిషయమై చెప్పటకు మరియేమి యున్నది. దీనిం గట్టించుటకు రాజాగారికి గల యుద్దేశమును నేను మనఃపూర్తితో మెచ్చుకొనుచున్నాను. మఱియు బొబ్బిలి పురజనులకు రాజావారివలన నీయబడిన యీ గృహము వారికి చిరకాలముపయోగించునని నమ్ముచున్నాను. ఈ మాటలతోనే యీ విష్టోరియాటవునుహాలు యథావిధిగ దెరచబడినదని దెలియఁ జేయుచున్నాను."

అపైని యీ టవునుహాలులోనే పురజనులును, జమీందారియందు నివసించువారలును శ్రీగవర్నరుగారికి నొక యద్రెస్సు నిచ్చిరి.

అందుకు శ్రీగవర్నరుగారు వందనముం జేయుచు, బొబ్బిలి రాజాగారు మీకుపయోగకరములైనట్టియు, విలువైనట్టియు, ననేక కార్యములను జేసియుండిరనియు, మీరు వారిని స్తుతించినందుకు ఏశేష తృప్తినొందితినియు, పాఠశాలలు, ఆసుపత్రులు, ఇంక యితరములైన ధర్మకార్యములును, నీటి వసతియును సమృద్ధిగఁ గలుగఁజేసిరని మీరే జెప్పుచుంటిరనియు, ఇటుల మీరు జెప్పకొనుట వివేకమతులగు మీ రాజావారిని విశేష కృతజ్ఞతతోఁ గొనియాడుచుండుటయేయనియు

వారి యాదార్యముం బట్టి మీరు నన్నడుగవలసిన దేదియు లేదని మీరే చెప్పుచుంటిరనియు, శలవిచ్చిరి.

* * * * *

తామనివారణార్థమై బొబ్బిలిచుట్టు నున్నవారికి రాజా వారు చేసిన సహాయమునకును, గవర్న మెంటువారి యుద్యోగస్థు లతిశ్రద్ధాభక్తులతో గవ్వసమయములో పాటుపడినందుకు గవర్న మెంటుతరపున శ్రీగవర్నరుగారు మెచ్చుకొనిరి. అట్లు తరువాత శ్రీగవర్నరువారు యుద్ధస్తంభమును, సంస్థానపు ఘోషా ఆసుపత్రిని జిత్తగించి రాజమహాలుకు వెళ్లి నాటి మధ్యాహ్నమే బయలుదేరి విజయనగరముకు వెళ్లిరి."

ఈ యేప్రిల్ నెల మధ్యభాగములో శ్రీబొబ్బిలి కుమార రాజావారియొక్క వివాహ మతివిభవముతో జరుపబడినది. రాజావారి తల్లిగారును, వెంకటగిరి రాజా కె. సి. వి. ఇ. గారును, భార్యాసహితముగ రాజా ముద్దుకృష్ణయాచేంద్రులువారును, మఱియు రాజా వెంకటకృష్ణయాచేంద్రులువారును వెంకటగిరినుండి వచ్చిరి. మదరాసునుండి రాజా వేణుగోపాలకృష్ణయాచేంద్రులువారును, శ్రీపితాపురపు కుమార రాజావారి ద్వితీయపుత్రులును వచ్చియుండిరి. సంగంవలస బిమిదారుగారును వివాహమునకు వచ్చియుండిరి.

ఘనతజెందిన శ్రీగవర్నరుగారు రాజావారిని చట్టనిర్మాణ సభలో మరల మెంబరుగ నిర్ణయించిరి. ఈ సంవత్సరం జూన్ నెలలో రాజావారు నీలగిరివెళ్లి యచట జరిగిన చట్టనిర్మాణ

సభలో 'మదరాసు రైతువారీ బిల్లు' (టెనెన్సీబిల్లు) సంతయు నెదిరించి యాక్షేపించిచెప్పిరి.

1899.

శ్రీరాజావారి ప్రవితామహీగారు తొంబది సంవత్సరములు జీవించి మేనెలలో వైసుంతవాసినులైరి. ఆమెయెడల రాజావారికిని, యామె నెరిగిన ప్రతివారికిని, విశేష గౌరవముగలదు. గాన రాజావారు విశేష భక్తిశ్రద్ధలతో నుత్తరక్రియలం జరిగించిరి. ఆయమ తమసౌత్రుని పౌత్రులగు శ్రీకుమార రాజావారినిఁ జూచెను. ఇది దుర్లభముగదా! ఈ పూజనీయురాలి పేరితో మదరాసులోని 'విష్టోరియా ఘోషా ఆసుపత్రి'లో రాజాగారి రోకశాశ్వతపు 'శయ్యను' స్థాపించిరి.

విశాఖపట్టణనివాసుల కోరికపైని శ్రీరాజావారు హెల్. మేజిస్ట్రీ గారియొక్క 'డైమండుజూబిలీ' జ్ఞాపకార్థమై యచట నొక టవునుహాలుం దామే గట్టించెదమని వాగ్దానముజేసిరి. అది 'విష్టోరియా డైమండుజూబిలీ టవునుహాలుని' పిలువఁబడును.

అక్టోబరు నెల తే ౧౨ దీని శ్రీకుమార రాజావారికి సుపుత్రిక జన్మించెను. రాజాగారి కీబిడ్డ మొదటి మనుమరాలు. ఈయమకు శ్రీవిష్టోరియా వెంకటరమణమ్మగారిని పేరుంచఁబడెను. ఈపేరులోని విష్టోరియా యనుభాగము రాజాగారికి హెల్. మేజిస్ట్రీ. చక్రవర్తినిగారి యందుగల భక్తి విశ్వాస ప్రేమలంబట్టి యుంచఁబడెను.

1900.

రాజావారీసంవత్సరము జరిగిన పారీసు సంత జూచుట కుగా నింగ్లాండుకు దిరిగి వెళ్లుటకు గాచియుండిరి. కాని వీరి ప్రపితామహీగారి ప్రథమాబ్దికము మేనెల కడపటి భాగముందుఁ దటస్థించినందున నాపైని బయలుదేరినచో, 'నరేబియా' సముద్రములో తుపానులు సంభవించునని సీమకు వెళ్లుట మానిరి.

శ్రీగవర్నరుగా రీరాజాగారి నేప్రిల్ నెలలో మూడవ సారి 'చట్టనిర్మాణ సభలో' (లెజిస్ లేటివు కాన్సిల్) మేంబరుగ నియమించిరి.

మేనెల ప్రారంభమున పాచిపెంట సమీపమున కొండ వాండ్ర నేకులుచేరి పితూరిజేయఁ దలఁచియుండఁగా రాజావారు గవర్న మెంటుకు దాని నణచుటకై సహాయముం జేసెడమని యీక్రిందివిధమున విశాఖపట్టణపు కలెక్టరుగారికి వ్రాసిరి:—

“ అయ్యా,

ఈ మధ్య నిద్దర బోలీసు కాన్స్టేబులను జుప్పిన కొండ వాండ్ర మూకనిమిత్తమై మీరు సాలూరు వచ్చినట్లు నాకు దెలియవచ్చినది. ఇంతియకాక విశాఖపట్టణములోనుండు 'రిజర్వు పోలీసు' వారలు త్వరలో వచ్చేదరని వింటిని. నేను సమీపము లోనుంటినిగాన గవర్న మెంటుకు సహాయుడనగుటకు గోరుచున్నాను. నాయొక్క శిఫాయిలు, వెలమవారు మీకు హెచ్చుగ నుపయోగింతురని నా తాత్పర్యముగాదు. అయితే

గృవర్న మొట్టువారియెడల నాకుంగల రాజభక్తిం జూపుట కవ
కాశమును దయచే గలుగజేయుటకు మిమ్ము బ్రార్థించు
చున్నాను. పూర్వకాలమందిష్టితరుణములలో మాపూర్వులకు
నిటుల రాజభక్తింజూపుట కవకాశ మిచ్చియున్నారు. అల్లర
స్థలమునుంచి తంఱియుండుచోటువరకు శీఘ్రముగా వార్తలంపు
టకు గుఱ్ఱపు సవారులు గావలసినను, కొండలమీద భారపు
సామానులు మోయుటకు నేనుగలు కావలసినను తమయొద్ద
కంపుటకు సిద్ధముగ నున్నాను.

“వి. యస్. రంగారావు, కె. పి. వి. ఇ. అని యున్నది.

రాజా ఆప్ బాబ్బిలి.”
కె. పి. వి. ఇ.

అందుకు కలెక్టరుగారు వ్రాసిన జవాబు:—

ఈ నెల తే 5 దీని వ్రాసిన మీయుత్తరమునకు నందు
వ్యక్తపరుపబడిన కాలానుగుణమైన సహాయముం జేసెదమని
నందుకు మనకిపూర్వకముగ వందనముం జేయుచున్నాననియు,
నవసరము దటస్థించినచో మీసహాయముం గోరెదనని యిది
వరకొకజాబు వ్రాసియుంటిననియు, నిష్పక్షాత్తితరుణములేదని
చెప్పుటకు సంతోషముగనున్నాడననియు, నీవిషయమును గవ
ర్న మొట్టువారికి సంతోషముతో విశదపరచుచున్నాననియును
కలెక్టరుగారు జవాబు వ్రాసిరి.

తిరిగి జూన్ నెల తే 4 దీని కలెక్టరువా రీ క్రిందివిధమున
ప్రాసీరి:—

విశాఖపట్నం కలెక్టరువారి ఆఫీసు,

1900 సం॥ రం జూన్ తే 4 ఓ.

“కలెక్టరును, జిల్లా మేజిస్ట్రేటునగు షార్జా దొర
గారివద్దనుంచి—

మహారాజా. సా హెబ్. మెహెర్బాద్. దోస్తా! మహా.
రాజా-శ్రీరావు ది హానరేబిల్ సర్ వెంకటశ్వేతా
చలపతి రంగారావు బహదరు, కె. సి. ఐ. ఇ.,
బొబ్బిలిగారికి.

“మహారాజా,

మేనెల తే 9 దీని నేనుత్తరమును ప్రాసియుంటిని. మీరు
రాజభక్తియుక్తమగు సహాయమును జేసెదమనినందుకు గవర్న
మెంటువారి వందనములను మీకంపునటుల నాగుత్తరువైనది.
దానిని మీకు సంతోషముతో దెలుపుచున్నాను.

ఆర్. సూర్యారావు అని యున్నది.

ఫార్ కలెక్టరు అండు మేజిస్ట్రేటు.”

ఈ సంవత్సర టౌమనివారణార్థమైన చందాకు మహా
రాజావారు రూ. 5,000 ల నిచ్చిరి. సంస్థానపు బీదల సత్రము
కొరకు నొక భవంతిని గట్టించిరి. అది హెర్. మేజిస్ట్రేటారి జన్
•తిథియందు మొదటిసారి వాడుకజేయబడినది. ఇప్పటివరకు

మహారాజాగారు ర్పు. 27,777-13-5 స్వరాబడిగల గ్రామములను, భూములను ర్పు. 698,820-7-9 లకుఁ గొనిరి. వీటిపైని షేష్కాశు వగైరాలు ర్పు. 6,973-15-5 లైయున్నది. ఉత్తర సర్కారులలోని యనేకులగు జమిందార్లకును, ప్రాప్రైటర్లకును, దొంగముల నిచ్చియున్నారు. హెర్. మేజిస్ట్రేగారి రెండు జూబిలీ యుత్సవముల సందర్భములలోను, నితర సమయములలోను శైతులకు ర్పు. 393,361 లు రిమిషన్ క్రింద నిచ్చిరి.

హెర్. మేజిస్ట్రేగారి గత జన్మదినోత్సవ సందర్భములో 'వైస్ రాయ్' గారు వీరికి 'మహారాజా' యను కిత్తాబు నిచ్చిరి. ఈ విషయమై 'మద్రాసు మెయిల్ పత్రికాధిపతి' యిట్లు వ్రాసెను:—

“బాబ్బిలి రాజాగారికి మహారాజాయను కిత్తాబునిచ్చుట మాకు సంతోషమని చెప్పఁగలము. ఈ బాబ్బిలి రాజాగారి మద్రాసు రాజధానినుండు జమిందారులలో ముఖ్యమైనవారిలో నొకరై యున్నారు. సరిహద్దుగిన మదరాసు యిలాకా జమిందారీలలో నొకదానికి ఖాసుండులైయున్నారు. దాని నేవిధమైన నేర్పుతో నేలవలెనో యది వీరికిఁ దెలియును. వీరు బాగాజదివినవారు. మర్యాద నెరిగినవారు. సమర్థతతోఁ బాలించువారు. ప్రశస్తమైన తన జమిందారీని వృద్ధి నొందించుటకై బుద్ధికుశలతతోఁ దమ రాబడిని ఖర్చుజేయుచుండురు. ప్రతి సంవత్సరపు దసరాలోను గత సంవత్సరపు జమిందారీ వ్యవహార మెటు నడపఁబడినదో యావిషయము జదువఁబడును.”

మాకుఁ దెలియవచ్చిన భోగట్టాలలో వీరు రైతులను బీడ్చించి వసూలుజేయుచుండినటులఁ దెలియరాలేదు. అర్హమైన తరగతి ములలో 'రిమిషనులు' రైతులకు ధారాశముగ నివ్వఁబడుచుండును. రైతులకొరకు జెరువులు మొదలగు జలాశయములను, రోడ్లను, దారులను, మంచి స్థితిలోనుంచుటకుగా జాలాపని జరుగుచుండును. ఈ రాజాగారు ఇంగ్లాండుకు వెళ్లిరి. శ్రీమహారాణిగారివలన దర్శన మివ్వఁబడి గౌరవించబడిరి. ఈదర్శన జ్ఞాపకార్థమై బొబ్బిలిలో టవునుహాలుం గట్టించిరి. వారి రాజధానిలో నొక మంచి స్కూలు నుంచి యున్నారు. మరియు వీరు తరుచుగ మదరాసు చట్టనిరూపణసభలో, మదరాసు భూఖామందుల తరపున ప్రతినిధిగ నున్నారు. అచ్చట వీరు మితముగను, తెలివిగను, యంశములం జెప్పుచు నుందురు."

ఈ కితాబు సందర్భముం బట్టి పట్టణముయొక్కయు, సంస్థానముయొక్కయు, ప్రజలందరు నొక యద్రెస్సు నీ మహారాజువారికి డిశంబరునెల తే 1 దీని దాఖలుజేసిరి. మరియు నేతద్విషయ జ్ఞాపకార్థమై చందామూలముగ 'మహారాజా పార్కు' యనుదానిం బ్రజలు వేయించిరి.

ప్రజల అద్రెస్సుకు శ్రీమహారాజువారిచ్చిన జవాబు:—

“సుజనులారా!

మీరు నాకిప్పుడు మిగుల దయతోనిచ్చిన అద్రెస్సు నుఁగూర్చి మనఃపూర్వకముగ వందనముం జేయుచున్నాఁడను. ఈవెండిపెట్టెయందలి శిల్పము శ్రేష్ఠముగ నున్నది. మరియు

నిద్రి యీసమయమును జ్ఞాపకము జేయఁదగినదిగా నున్నది. మీకు నన్ను గొంతమట్టు స్తుతించినను, మన మదరాసు రాజ ధానియొక్క ప్రస్తుతపు, వెనుకటి గవర్నరుగార్లు నన్ను గూర్చి దయతో ప్రశంసించిన మాటలనే ఈ యద్రెస్సులో మీరను వదించినందుకు నేను మీగుల సంతసించుచున్నాను.

ఈసమయ జ్ఞాపకార్థమై నే నేదైన నొకదానిం జేయు దుననే 'నిండు నమృతముతో, మీ రీసమయమునఁ దేనినిం గోరుట మానితిమని జెప్పిరని తలఁచెదను. చేయఁబూనుట కేది యుచితమోయని నేను యోచించుచుండఁగా నాభార్యయగు మహారాణిగారు, నేను మీకుం జేయఁగోరున దెద్దియైన దానికిం దనపేరుంచుమని కోరిరి. ఈ రెండుప్రయోజనముల నెరవేర్చు కొనుటకై మీకు “మహారాణీ హిందూబాలికా పాఠశాల” నిచ్చుటకంటె మరియొకదానిం జేయ బూనుకొనజాలనుగదా! క్రైస్తవసంఘమువా రుంపించిన బాలికా పాఠశాలలుగల యనేక స్థలములయందును, గవర్నమెంటువారే “హిందూ బాలికా పాఠశాలలను” స్థాపించినారనే యంశము మీ కంద రికిం దెలిసేయున్నది. కాబట్టి ముందు నేనుంచబోవునది, యిది వర కీపట్టణమున క్రైస్తవసంఘమువారివలన స్థాపింపఁబడిన దానికిం బోటీగా నుండనేరదు.

బాబ్బలిపట్టణ నివాసులారా! నాయందు విశేష దయ తోను, అనురాగముతోను, నాపేరున నొక “జస్టోద్యానమును” చందామూలముగ మీ రిదివరకే వేయుచున్నారు.

దానియొక్క రస్తాలును, చిన్న త్రోవలును, ప్రాకారములును, శీఘ్రముగా తయారగును. ఈసమయ జ్ఞాపకార్థమై మీరీ జనాద్యానమును వేయుచున్నందుకు నేను మీకు మిక్కిలి పందనముం జేయుచున్నాఁడను. పగటి వ్యాపారశ్రమను తీర్పు కొనుటకై, సాయంకాలమున మీరందరు విహరించుట కిది ప్రశస్తమైన స్థలమగునని నమ్ముచున్నాను. నేనింక జెప్పబోవు దానిని వినినచో, మీరందరు విశేషానందముం జెందుమరని నే నమ్ముచున్నాఁడను. అది కొంతమట్టు కాత్మస్తుతిగా నుండి నను నేను దానిం జెప్పనియెడల మీకుం దెలియబడదు.

నేను సుమారు 13 సంవత్సరముల ప్రాయముగలవాఁడనై యుండఁగా నా జీవితకాలములో నెరవేర్చఁగోరిన 'యెదు మనోరథములం' దలంచుకొనియుంటిని.

- (1) ఘనతజెందిన, ఇండియా చక్రవర్తిసీగారి దర్శనముంజేసి కృతార్థుండనగుటయు,
- (2) కె. సి. ఐ. ఇ బిరుదునొందుటయు,
- (3) చట్టనిర్మాణసభలో నొక సభ్యుండనగుటయు,
- (4) మహారాజాయను బిరుదునొందుటయు,
- (5) అయిదవది కేవల దైవికమైసది. అది నిండుగా నెరవేర్చబడినపుడు మీకుం దెలియఁగలదు.

కితాబులవిషయమైన నాకోరికలకు పూజ్యులగు మా పితామహులుగారు వైకుంఠవాసులగుతరి, మా పెంపకపు

తండ్రిగారితో శలవిచ్చినమాటలే యాధారములై యున్నవని నోక్కి చెప్పగలను. మాతండ్రిగా ర-మాటలప్రకారము నెరవేర్చుకొనుటకు దగినంతకాలము జీవించియుండలేదు. అందరికిని 'తమ పూర్వులయొక్క మంచికోరికలను నెరవేర్చుట విధయైనసంగతి మీకందరికిం దెలియునుగదా! అందులో మా కుటుంబమువంటి కుటుంబములవిషయములోఁ జెప్పనేల!

మీరు మిక్కిలి దయతో నాకిచ్చిన యద్రెస్సునుగు రించి మీకు మరియొకసారి వందనముం జేయుచున్నాను."

శ్రీశంబరు నెలాఖరులో ఘనతజెందిన లార్డు కిర్జన్ పైన్ శ్రావ్యిగారి దర్శనము మదరాసులో జేసికొనిరి. వెళ్లబోవు శ్రీగవర్నరుగారి భార్యగారిపేరున నొక శాశ్వతపు 'బెడ్డును' మదరాసులోని విక్టోరియా ఘోషా ఆసుపత్రిలో స్థాపించిరి.

1901.

శ్రీవిక్టోరియా చక్రవర్తినిగారు పరమపదించిన యతి దుఃఖకరమైన సమాచారము తంతి ద్వారా తెలియఁగానే అన్ని ఆఫీసులు, స్కూలు మూయఁబడినవి. ఎవరును నగరులోనికి

శిరోవేష్టనములతో రాకుండునటుల వుత్తరువు జేయఁబడెను. దేవాలయములో సహా నాటిదినము వాద్యములు నిలిపివేయఁ బడెను. నగరులో 31 ఫిరంగి కాల్పుఁబడెను. జెండా సగముకు దించఁబడెను. నాటిదినము మొదలు హెల్. మేజస్టీగారి సమాధి దినమైన ఫిబ్రవరు తే 2 దీవరకు నగరులో నొబత్తు మొదలగు నన్ని వాద్యములు నిలిపివేయఁబడి జెండా సగముకు దించఁబడి యుండెను. ఆ చక్రవర్తినీ మహారాణివారి పాలనముల్యోనుండు నందరికి నిర్ణయమైన విచారసూచకదినములలో సంస్థానగ యిలాకా అంద రుద్యోగస్థులును మహారాజావారి త్నోపాతు యెడమచేతికి నల్లగుడ్డ కట్టుకొనునటుల నుత్తరవుఁ జేయఁబడెను.

మరియు తమకుఁగల మనస్ఫూర్తియైన విచారమును ప్రస్తుతపు మన చక్రవర్తిగారికిఁ దెలుపుటకు గోరుచు ఘనత జెందిన మదరాసు గవర్నరుగారికిని, చక్రవర్తిగారియొక్క చీఫ్ సెక్రెటరీగారికిన్ని తంతుసమాచారములు పంపిరి. సమాధి దిన మునాడు 1,200 మంది బీదలకు నన్నము పెట్టించఁబడెను. నాటి సాయంకాలము రాజచిహ్నమైన ఫిరంగీదెబ్బలు, ఆఖరు దెబ్బ సూర్యాస్తమయముతో ముగియునట్లు ఫిరంగులు కాల్పుఁ బడి, జెండా దించివేయఁబడెను.

మార్చినెల తే 5 ది శ్రీవిఘ్నేరియా చక్రవర్తినిగారి మి మోరియల్ మీటింగులో శ్రీమహారాజావారిచ్చిన యుపన్యా సము:—

“ప్రభాసదులారా!

మనమిప్పు డిచటఁ జేరినపని విచారగ్రస్తమైనదైనను సుగుణసంపత్తి గలిగినట్టియు, ప్రజలవలన ప్రేమించబడినట్టి పూజనీయులగు మన క్వీన్ విక్టోరియా చక్రవర్తినిగారి మరణ విషయమై మనకుఁగల విశేషానుతాపమును, భరింప శక్యము గాని దుఃఖమును వ్యక్తపరుచుట భృత్య న్యాయమైనందున మన మిచ్చటఁ జేరితిమి. ఈ మహారాణిగారు 1819-వ సంవత్సరం మేనెల తే 24 దీని జన్మించి, 1837-వ సంవత్సరం జూన్ తే 20 దీని రాజ్యభారమును వహించి, 63 సంవత్సరముల 7 మాసముల 2 దినములకాలము ప్రభుత్వముం జేసినపిదప దైవాన్ముమతిని యుత్తరలోకమున కీ సంవత్సరం జనవరునెల తే 29 దీ సాయంకాలమున 6 గంటల 30 నిమిషములకు బిలు పింపబడిరి. ఈమెగారు మృతులగుటచే నన్నితరగతుల ప్రజలును బహు దుఃఖాక్రాంతులైరి. ఈమెగారి సుగుణసంపత్తి మనపురిలోని చాలామందికి దెలియఁబడనప్పటికిని ప్రతివారు నా దుఃఖకరమైన వార్తను భరింప శక్యముగాని విచారముతో వినిరి. ఈయమెగారి సుగుణసంపత్తులు, అనఁగా ప్రభువుగా నుండురీతియు, భార్యగానుండు విధమును, తల్లిగానుండు మాదిరియు నితరులను సరిపోల్పుతగనివై యున్నటుల మనకుఁ దెలిసినవయ్యే యున్నవి. మన హిందూశాస్త్రములలో సహస్ర మాస జీవ్యులైనవారు పవిత్రులనియు, వారిచోటి కిత్తులువెల్లి వారిం బూజించవలయుననియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. మాసము

లనఁగా చాంద్రమాసరీతిచే ననియు స్పష్టముగ జెప్పఁబడియుం
డెను. ఈవిధముగ గణితింపఁగా నీ చక్రవర్తినిగారు వేయిన్న
పదిమాసములు జీవించిరి. సహస్రమాస జీవులే పూజనీయు
లైనటులఁ జెప్పఁబడియుండఁగా నీ చక్రవర్తినిగారు సహస్రమాస
ములు జీవించుటయెకాక యీ కలియుగములో నిండియాను
బాలించినవారిలో నీయమయే యుత్తమ ప్రభురాలై యుండ
టంబట్టి మన మీమెగారియెడల మరెంత సౌజన్యపూజ్య
తం గనపర్చవలెనో చూడుడు! త్రేతాయుగములో శ్రీమహా
విష్ణువుయొక్క యవతారమైన శ్రీరాములవారు, రాజునీ,
కుమారుఁడును, భర్తయు, నెట్టి సుగుణసంపత్తి గలిగియుండవ
లెనో యటులఁ బ్రసిద్ధికెక్కిరి. ఈ క్రింద నే జెప్ప నభిప్రాయ
ములో మీలో ననేకు లేకీభంపించెదరని తలఁచెదను. • గతిం
చిన మన చక్రవర్తినిగారు తప్పక శ్రీ మహాలక్ష్మియొక్క యవ
తారమై యితరులకు ప్రభువుయొక్క, భార్యయొక్క, తల్లి
యొక్క సుగుణ సంపదలకు నిదర్శకురాలై యీ ప్రపంచ
ములో జన్మించియుండి యుండవలెను.

ఓ సభాసదులారా!

ఇప్పు డిచటనున్న మీ యందరికంటె నే నీచక్రవర్తిని
గారి మరణమునకు హెచ్చు భేదమును జెందియున్నాను. ఏల
నంటే, ఈ మధ్య మీకుఁ దెలిపియుండిన నా యైదుమసారధ
ములలోను మొదటిదియు, ముఖ్యమైనదియైన దానిప్రకా
రము నేను నీమకు వెల్లి, విండ్సరుకోటలో మన ప్రియమైన
తల్లిగారి దర్శనముంజేయు గొప్పభాగ్యముం బడయుటయెగదా

ఈ మధ్య మదరాసు పట్టణనివాసు లచట 'టవును హాలులో' సభజేసి యీమె జ్ఞాపకార్థమై అందుకుగా నిర్ణయించబడిన కమిటీవారివలన ముందు నిశ్చయింపబడునట్టి తగువిధమున నొకదానిని స్థాపించుట కేర్పరచి.

గనుక మనమందరముంగూడ నట్టి జనానుకూలమైన దానికి జందాల నిచ్చి మనకు విశేష పూజనీయముగు నీ ప్రభు కాళియోదు భృత్యన్యాయమును, భక్తిని, యచ్చెరువును, ప్రేమను, కనీబరచుట నా కోరికయై యున్నది.

ఇట్టి యసమాన చక్రవర్తినిగారియొక్క జ్ఞాపకార్థమైన దొకటిప్రసిద్ధచారిత్రముఁగల మనపట్టణములో లేకుండఁ జూచుటకు నా కిష్టములేదు. తగుమనుష్యులారా! ఇచ్చటిదానికి జందాల నిమ్మని మిమ్ముల నడుగుదునని తలంచవలదు దానిని నేనే మీకిచ్చెదను. అది "విక్టోరియా జ్ఞాపకార్థపుస్తుకభాంధారమై" యున్నది. అది మన విక్టోరియా టవునుహాలులోని యొక రూములో నుంచబడును."

ఈ గతించిన చక్రవర్తినీగారి పరిపాలనకాలములో 20 సంవత్సరములుగా యీ మహారాజావారు ప్రభుత్వముచేసి యుండుటంబట్టి ఆ యమగారి జ్ఞాపకార్థము స్థాపించబడబోవు వాటికి రూ. 20,000 లు ఖర్చుపెట్టించిరి. అవి యెవ్వయనఁగా:-

రూ. 5,000 లు. ఆల్ ఇండియా మిమారియల్ ఫండు

నిమిత్తము

రూ. 5,000 లు. మద్రాసు ప్రొవిన్షియలు మిమోరియల్ ఫండ్ నిమిత్తము.

రూ. 1,000 లు. లేడీ కర్జ్, విక్టోరియా మిమోరియల్ మిడ్ వైప్ స్కూల్ షిప్ చందా నిమిత్తము.

రూ. 2,000 లు. లేడీ యూంప్రిహిల్ గారు విక్టోరియా కాస్టు అండు ఘోషా ఆసుపత్రిలో వేయించిన 'బెడ్డు' శాశ్వతముగా సుంపించే నిమిత్తము శ్రీబాబ్బిలి మహారాణి వారిపేరను యిప్పించినవి.

రూ. 170 లు. విక్టోరియా కాస్టు అండు ఘోషా ఆసుపత్రిలో చక్రవర్తినిగారిపేర వేయించే 25 బెడ్లు చందాకుగాను రాజబంధువులలో కొందరి స్త్రీలపేరును యిప్పించినవి.

రూ. 5,000 లు. శ్రీమహారాజావారు విశాఖపట్టణములో కట్టించుచున్న విక్టోరియా డయమండు జూబిలీ టవున్ హాలు నిమిత్తము రూ. 1,309 ఫస్ట్ లో శాంక్షను చేయించియున్న రూ. 20,000 లు గాక అందు నిమిత్తము తిరుగ శాంక్ష చేయించినవి.

రూ. 1,830 లు. బొబ్బిలిలోని విక్టోరియా ట్రస్టు హాలు
లో నుంపించుటకు నిర్ణయమైన విక్టో
రియా మిమోరియల్ లైబ్రరీనిమిత్తము
యిప్పించినవి.

రూ. 20,000. యిరవై వేల రూపాయిలు.

శ్రీమహారాజాగారికి ఫిబ్రవరి నెల తే 20 దీని పాత్రుడు
జన్మించెను. వీరికి రాజా శ్వేతాచలసతి రామకృష్ణ రంగారావు
బహదరు యుచునామము నుంపించిరి. ఈ సందర్భమున నతి
సంతోషముతో నుండుతరి పిడుగుపడినటుల యీ మహారాజా
హారి కత్యంత ప్రేమాస్పదురాలగు వీరి మనుమరాలు మార్పి
నెలాఖరులో స్వల్పదినముల కాయితో వైకుంఠవాసినులగు
టచే, వీరేగాక కుటుంబస్థులందరు ముఖసముద్రములో మునిగిరి.

వీరు కోర్టు ఆఫ్ వార్డుస్ బిల్లు కవున్నిలులోనికి తీసుకు
రాబడినతరి ఆగష్టు నెలాఖరులో నీలగిరికి దయచేసిరి. అక్టో
బరు నెల తే 6 దీని జిల్లా కలెక్టరుగారగు ఏలింగు దొరగారు
విక్టోరియా ట్రస్టు హాలులో డైమండు జూబిలీ జ్ఞాపకార్థముగా
మహారాజావారు నుండుంపించుటకు తెప్పించిన గతించిన శ్రీ
మహారాజా చక్రవర్తినిగారి చిత్రపటముం దెరచిరి. ఇది లండను
నగరములో తయారు కాబడినది. పరదా దించబడగానే 31
ఫిరంగులు కాల్పుబడెను. నాటిసభ హాలునంతయు నిండియుం
డెను. మదరాసులోని విక్టోరియా ట్రస్టు హాలుకు రూ. 1,000
లు చందా నిప్పించిరి.

ఈ మహారాజావారు 'మహారాజా'యను కితాబున్నది
నందున బొబ్బిలిలో విజయము చేసియున్న శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామి
వారికి 'రజితగజవాహనము'ను సమర్పించిరి.

